

ФУРМАН
Анатолій Анатолійович

ПСИХОЛОГІЯ
СМИСЛОЖИТТЄВОГО
РОЗВИТКУ
ОСОБИСТОСТІ

МОНОГРАФІЯ

ТЕРНОПІЛЬ
ТНЕУ
2017

УДК 124.2 : 130.122 : 159.955
ББК 88.37

Рекомендовано до видання вченою радою
Тернопільського національного економічного університету
(протокол № 3 від 15 грудня 2017 року)

Фурман А.А.

Ф 95 Психологія смисложиттєвого розвитку особистості:
[монографія] / Анатолій Анатолійович Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2017. – 508 с.

ISBN 978-966-654-479-0

Монографію присвячено теоретико-методологічному обґрунтуванню смисложиттєвої сфери особистості як системи свідомісних організованостей життєактивності, що впорядковує її інтенційні та потенційні запити, засвідчує повномірне осягнення себе і дійсності, становить екзистенційне осереддя її персоніфікованого буття. Детально розглядаються вособистісні смислоформи, що утворюють визначальний спосіб реалізації суб'єктом життєдіяльності свого покликання й упорядковують вітакультурний простір власного самоздійснення, стимулюють обрання унікального шляху-програми саморозгортання у ситуаціях буденності. Сенсосмисловий розвиток особистості витлумачується з позицій та інтелектуальних засобів компетентного методологування як закономірне розпросторення проблемно-модульної мислєдіяльності від актів поіменування та поцінування до діяльно-креативного і рефлексивного оволодіння нею навколишньою дійсністю й усвідомлення своєї присутності у світі та виходу на неозорі горизонти самотворення, що викристалізовується у вчинках осмислення буття й осенсовування життя.

Для дослідників загальнолюдських смислів і персоніфікованих сенсів як конституювального підґрунтя розвитку особистості, котра вдосконалюється в індивідуальному способі-вчиненні життєздійснення, заснованому на чіткому розумінні власних цінностей і цілей, пріоритетів і значень, які гармонізують її взаємостосунки з довкіллям у смисловій поліфонії соціокультурного повсякдення.

Рецензенти:

Карпенко З.С. – доктор психологічних наук, професор (м. Івано-Франківськ);

Потапчук Є.М. – доктор психологічних наук, професор, заслужений працівник освіти України (м. Хмельницький);

Яценко Т.С. – доктор психологічних наук, професор, академік НАПН України, заслужений працівник народної освіти України (м. Черкаси).

ISBN 978-966-654-479-0

ББК 88.37

Copyright © Фурман А.А., 2017

Всі права захищені, передрук неможливий без письмового дозволу автора.

ЗМІСТ

Зіновія Карпенко

Архітектоніка смислотворення
в контексті самоствердження особистості 6

Євген Потанчук

Методологічна оптика пізнання смисложиттєвої сфери особистості .. 9

Тамара Яценко

Особистісний світ людини як смисложиттєва проєкція
єдності свідомого і несвідомого 12

ВСТУП 15

Розділ 1

**ОСОБИСТІТЬ У СМИСЛОБУТТЄВІЙ ОПТИЦІ
МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ТЕОРЕТИЗУВАННЯ** 36

1.1. Психологічна рефлексія особистісного буття людини 36

1.2. Особистість в оптиці історико-психологічного дискурсу 58

1.3. Особистісний світ як онтофеноменальна дійсність 82

1.4. Особистість у ціннісно-смісловому вимірі 104

Висновки до першого розділу 126

Розділ 2

**СМИСЛОСФЕРА БУТТЯ ТА СЕНСОСФЕРА ЖИТТЯ
ЯК ТЕОРЕТИЧНІ КОНСТРУКТИ** 131

2.1. Психологічне обґрунтування
сенсожиттєвої сфери особистості 131

2.2. Сміслоформи культурного розвитку
і духовного становлення особистості 150

2.3. Сміслобуттєвість і сенсожиттєвість
як рамкові умови розвитку особистості 174

2.4. Психодіагностика смисложиттєвої сфери особистості
проективним інструментарієм 198

Висновки до другого розділу 210

Розділ 3

ПРЕДМЕТ, ПРИНЦИПИ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СМISЛУ	215
3.1. Постановня особистості як буттєвої даності: засновки методологічного аналізу	215
3.2. Досвідна організація смислотворення у науково-психологічному витлумаченні	235
3.3. Світоглядні орієнтири психологічного пізнання смисложиттєвої сфери особистості	259
3.4. Понятійно-смисловий рівень організації психологічного пізнання	279
Висновки до третього розділу	302

Розділ 4

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ ОПТИКИ ПІЗНАННЯ СМISЛОСФЕРИ ЛЮДИНИ	307
4.1. Методологічні акценти стосовно генези психологічного знання як рефлексивного осмислення дійсності	307
4.2. Рефлексивне обґрунтування методологічних підходів і позицій до пізнання особистості	324
4.3. Паралакс психологічного пізнання в особистісному форматі світосприйняття	341
4.4. Епістемна організація психологічного пізнання смисложиттєвої сфери особистості	357
Висновки до четвертого розділу	373

Розділ 5

ФОРМИ МЕТОДОЛОГУВАННЯ У ПСИХОЛОГІЧНОМУ ПІЗНАННІ СМISЛОЖИТТЄВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ	377
5.1. Категорійно зорієнтована мислєдїяльність як інструмент психологічного пізнання	377
5.2. Методологічні контури психологічного пізнання-осмислення дійсності	390

5.3. Вчинкова організація пошукової пізнавально-сміслової активності особистості та її формовияви	406
5.4. Засновки психосміслового пізнання: від методології до форм методологування	421
Висновки до п'ятого розділу	435
ВИСНОВКИ	440
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	451
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	492

АРХІТЕКТОНІКА СМИСЛОТВОРЕННЯ В КОНТЕКСТІ САМОСТВЕРДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Одним із провідних питань сучасної наукової психології є розвиток і функціонування смисложиттєвої сфери особистості, що сутнісно характеризує як її духовний потенціал, так і психокультуру етнічної спільноти в цілому. Адже система притаманних особі та громаді смислів постає на перетині двох підсистем – системотворчого спричинення і самодетермінації мислєдіяльності людини, що організують самопізнання, саморегуляцію і самокорекцію її вчинення як аналітико-синтетичного осягнення свого суб'єктного життєвого призначення. Саме методологема психозмістового наповнення духовних запитів, які істотно впливають на формовияв людської екзистенції й окреслюють чи не найголовніше утаємничене питання психологічних і філософських пошукувань – проблему віднаходження кожною особистістю сенсу власного життя, – є наскрізною ідеєю і навіть концептуальною матрицею рецензованої роботи.

У монографії А.А. Фурмана людське життя розглядається й інтерпретується не тільки як психосоціокультурний феномен, а й як персоніфікована смислова цілісність, якій підпорядковані субпрактики міжособистісних стосунків, духовного становлення особи-діяча і розвитку соціальної психіки загалом у її суб'єктному багатоманітті. Доведено, що життя не можна розуміти як виключно індивідуальний психічний процес, воно має вітально-екзистенційний та соціально-культурний виміри, а його смисложиттєвим орієнтирам притаманна чітко виражена синергійна організація, що охоплює почуттєві, інтелектуальні, духовні, естетичні і мислєдіяльні складові. У роботі небезпідставно стверджується, що сфера особистісного буття особи – це самобутній субстанційний простір формування, розвитку і задоволення її моральних, розумових та естетичних запитів й інтересів, а духовно багатою є та людина, яка живе в гармонії із собою і світом, котра центрується довкола сформованих вищих цінностей, має чітку життєву позицію, інтенційно виявляє прагнення до ідеалу і через послідовність учинків, докладаючи надзусилля, прймає до його

втілення у повсякденні, незважаючи навіть на несприятливі обставини суспільного чи суто владного довкілля.

Дослідження аргументовано доводить, що переважання духовно-сенсового рівня взаємодії особи з оточенням моделює ситуації її самотворення як індивідуальності-універсума, що уреальнюється за пріоритетних умов унааявлення однієї із сакральних психодуховних форм присутності людини у світі – віри, честі, любові, свободи, краси, істини, правди, блага, відповідальності тощо. Останні, джерельно визначаючись силами несвідомого Я й формоорганізуючись у самісні новоутворення, існують для самоконструювання як внутрішнього теперішнього, так і бажаного майбутнього особистості, зважаючи на прийняті нею ціннісні принципи і нормативи осягненої почуттями та розумом людської буттєвості. Крім того, таке вартісне самоконструювання в авторському рефлексивному теоретизуванні й різнорівневому методологуванні постає як *психотехнологія смисложиттєвого розвитку особистості*, котра за умов її повноцінного самісного уможливлення сприяє самовідкриттю кожним духовно-сміслових опор віри у себе, співпереживанню іншим, чіткому усвідомленню потреби-інтенції у власному самовдосконаленні, виходу за освоєні горизонти особистісної самореалізації.

У презентованій широкому загалу психологів України роботі справедливо відзначена неабияка роль осмисленості життя з аксіопсихологічних позицій, тобто з точки зору вартісного зорієнтування, котре центрується на ставленні людини до себе крізь суб'єкту оптику сприйняття власного часопростору буття й водночас передбачає більш-менш об'єктивовану оцінку свого Я на певних етапах життєвого шляху у співвіднесенні з моральними імперативами суспільного загалу. Щонайперше мовиться про самооцінювання власної причетності до довколишньої дійсності, про соціально-рольову активність, форми і способи самореалізування, значущі особисті досягнення, що відіграють роль віхових (учинково скоєних) життєвих подій. На постання системи сміслових і ціннісних домагань безпосередньо впливають знання і досвід персоніфікованої актуалізації тих чи інших настанов у безпосередній ситуації ковітального простору особистості, що й породжує і творить її серцевинні психодуховні форми життєвчинення.

Загалом, зважаючи на теоретичну фундаментальність презентованого широкому загалу науковців-гуманітаріїв дослідження Анатолія Фурмана-молодшого, що істотно поглиблює розуміння психологічної природи смисложиттєвої екзистенційності людини, є підстави констатувати наукове обґрунтування перспективного напрямку в подальшому освоєнні такого поки що незорого для вишколеної прониклої думки материка, як її *особистісний світ*. Причому відрадно підкреслити, що автор не тільки пропонує оригінальну теоретичну концепцію генези смисложиттєвого поступу особистості, а й, щонайголовніше, висвітлює архітектоніку мислєдіяльності на предмет того, у який спосіб і якими засобами здійснювати психологічне пізнання особистості у її сутнісному осередді – ціннісно-смісловій буттєвості. Оскільки архітектоніка, як стверджував ще І. Кант “необхідно належить до методології”, то вочевидь запропонована автором концепція знаходить продовження в обґрунтуванні конструктивної методологічної оптики пізнання особистості як самобутньої онтофеноменальної дійсності. В цьому сенсі презентована монографія буде в нагоді всім, кого цікавлять найскладніші питання можливостей і перспектив особистісного розвитку людини сучасної перехідної цивілізації.

Карпенко З.С.,

доктор психологічних наук, професор

МЕТОДОЛОГІЧНА ОПТИКА ПІЗНАННЯ СМИСЛОЖИТТЄВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ

У рекомендованій науковцям-гуманітаріям монографії А.А. Фурмана здійснено ґрунтовний критичний аналіз основних філософсько-психологічних традицій, що дало змогу автору прояснити зміст і сутність понять “смысл бытия” і “смысл жизни”, котрі варто розглядати через їх репрезентативні уявлення – благо, цінність, гармонію, порозуміння, щастя, любов, душевну рівновагу, самореалізацію, місію-досягнення, служіння, свободу тощо. Зазначені культурні універсалії, самісно формовивляючись як екзистенціали особистості, систематизуються, на думку молодого науковця, за суб’єктно-об’єктним принципом, згідно з яким до об’єктного шерегу відносяться світ і буття, що вказує на їх смислотвірну основу, а до суб’єктного – належить сама людина, модуси її суб’єктивної буттєвості та життєві домагання і пріоритети, що синергійно засвідчують сенсову природу цих особистісно зорієнтованих психодуховних форм-уявлень або екзистенціалів сенсожиттєвого порядку.

Приємно констатувати, що в монографії Анатолія Анатолійовича Фурмана проаналізовано значний пласт теоретико-методологічних пошукувань із проблеми смисложиттєвого зорієнтування як окремого, надважливого, онтофеноменального аспекту повномірною людського самоздійснення, розкрито сутність і специфіку понятійних конструктів сенсу та смислу як чинників становлення особистості. Доведено, що смисложиттєва сфера спричиняє постання чіткої ієрархічної структури світоглядних думок, переконань і суджень, сприяє оптимізації розвитку і самовдосконаленню людини як особистості. Водночас аргументовано, що сенси відображають вищий рівень індивідуально інтенційованих потреб, які, осягаючись особою і набуваючи для неї всеосяжної значущості, перетворюються у смисли і сенсожиттєві орієнтації, котрі породжують новаційні форми мислення, впорядковують спрямованість діяльності та гармонізують систему її вчинкових взаємодій зі світом.

Серед здобутків автора монографії відзначимо самотутній підхід у визначенні смисложиттєвих орієнтацій як основи самоздійснення суб'єкта соціальної взаємодії та регуляції ним вітакультурного простору власного розвитку, але вже на вищому щаблі – як самореалізованої особистості. Крім того, у здійсненому дослідженні обґрунтована методологічна функція віднаходження особою власної системи сенсів і смислів, що полягає у творенні нових ковітальних форм людського існування, оформленні наявних і потенційних смислів і значень, котрі врешті-решт й регулюють поведінку, діяльність, спілкування і вчинки та забезпечують їх подальшу передачу від особи до особи як новітніх кодових систем (смислів), знаків (сенсів), символів (значущостей).

У результаті проведеного доцентом Фурманом А.А. ґрунтового дослідження виявлена та описана новітня епістемно-вчинкова форма психологічного мислення – *методологування* як надскладна система підходів, парадигм, концептів, моделей та інструментів цілісного теоретичного осягнення сутності та феноменології особистісного світу людини. З рефлексивних позицій визначено роль паралаксу психологічного пізнання як залежності видимого положення об'єкта від кута чи точки зору, модальності перцепцій, мисленнєвої організації, знакової системи, принципів та підходів і головне – фокуса свідомості дослідника у розумінні-поясненні єдності людини і світу, буття і свідомості, життя та особистості (визначально як самотутній засвіт смислів і сенсів). Приємно констатувати, що в роботі автором запроваджена автентична методологічна оптика, налаштування котрої слугує досконалим інструментарієм розкодування суб'єктом пізнавальної творчості смислових основ і сенсових згустків предметного світу, що організується в судженнях та уявленнях і знаходить логічно аргументоване понятійно-категорійне обґрунтування та феноменологічне осмислення.

Водночас аргументовано, що саме методологічні засновки психологічної науки організують довершений пізнавальний інструментарій у застосуванні наддосконалих форм мислєдїяльності як інтелектуального мистецтва оптимізації пошукової активності науковця-дослідника. Саме це повною мірою підтверджує логіко-змістовий концептуальний ландшафт рекомендованого тут дослід-

ження: особистість є формою-ущільненням смислобуттєвих мережив, оприявнених в одиничному суб'єкті життєдіяльності.

Отже, монографія Анатолія А. Фурмана є цілісним, завершеним, добротним дослідженням, що доводить стійкий каузальний зв'язок смисложиттєвої сфери людини та її можливостей самоздійснення у ковітальному форматі особистісного екзистенціювання в контексті плинного суспільного повсякдення. І найголовніше, що, крім ковітального теоретичного фундаменту авторської концепції, воно виявляє й демонструє ефективність оригінального, створеного за постнекласичними канонами, інтелектуального інструменту – методологічної оптики пізнання смисложиттєвої сфери особистості, котра взаємодоповнює дослідницькі засоби принаймні шести напрямів теоретизування у психології: онтологічного, феноменологічного, екзистенційного, аксіологічного, гносеологічного й суто категорійного. У цьому новаційному розділі психологічного методологування підтримувана нами наукова праця має перспективу бути прочитаною всіма небайдужими персонологами.

Потапчук Є.М.,

доктор психологічних наук, професор,
заслужений працівник освіти України

ОСОБИСТІСНИЙ СВІТ ЛЮДИНИ ЯК СМИСЛОЖИТТЄВА ПРОЕКЦІЯ ЄДНОСТІ СВІДОМОГО І НЕСВІДОМОГО

Психологічні дослідження сучасності обґрунтовують єдність свідомого і несвідомого у розвитку смисложиттєвого полотнища, що твориться у повсякденні ковітальної активності людини як вибір нею тих чи інших схем і моделей поведінки, діяльності, спілкування, вчинення. Переважно усвідомлений вибір життєвих стратегій персонального самоствердження є магістральним шляхом для психодуховного вдосконалення особи, що центрується довкола взаємозалежної енергетики означування, осмислювання та осенсовування різнорідного психічного матеріалу. Саме в контексті канонічного – смислово-сенсового – самоздійснення особистості в екзистенційному форматі “тут-тепер-повно” розглядаються в монографічному дослідженні А.А. Фурмана людські домагання й інтенції, вартості і значення, вірування і сподівання, психічні змісти і значеннєві у суб’єктивності, що характеризує виняткову актуальність його наукової роботи для сучасної теоретичної психології.

Наукова новизна рецензованої праці полягає в обґрунтуванні смисложиттєвої сфери особистості через рефлексивне співвіднесення її привласненої життєвої позиції з очікуваннями загалом, коли людина визначається стосовно конкретних процедур учинення, оцінки інших, стилів і форм їх взаємодії з довкіллям, норм і правил поведінки, актуалізованих й удіяльнених персоніфікованих сенсів та загальнолюдських смислів. Не заперечуючи впливу підсвідомого та архетипних змістів на процеси особистісного зростання, аргументовано, що саме вміння свідомо й адекватно осенсовувати та оцінювати події реального життя визначально впливає на психодуховну складову діяльнісної саморегуляції, ланцюжка актуальних соціальних зносин особи і на перебіг її самоприйняття і самопереосмислення.

Вважаємо, що серед здобутків автора монографії логічним є постулювання потреби-інтенції кожної зрілої людини в осмисленості власного буття, а домагання у повсякденній реалізації життєвих

значущостей закріплює єдність і самототожність її індивідуальності, надовго визначаючи головні характеристики – антропоцентричний стрижень, внутрішню етику і моральність самісних учинків. Дані соціокультурні спрямування особи є важливою складовою її смисложиттєвої сфери як підґрунтя самоусвідомлення і руху-поступу до самотворення свого внутрішнього засвіту.

Конструктивним досягненням підтримуваного нами монографічного дослідження є здійснена автором класифікація та узагальнення теоретичних і прикладних напрацювань у розумінні взаємозв'язку різноманітних контекстів часопростору людського зреалізування, які синергійно здатні спричинити форматування персоніфікованої ідентичності в узмістовленні прийнятих до втілення сенсів і всеосяжних смислів та сприяти реалізації життєвого покликання особистості громадянина. Крім того, слушно обстоюється думка, що вибірковість сенсосмислового добору у визначенні життєвого шляху людини зорганізовує логіку її вчинків, долучається до діяльності, задіюється в конкретних формах поведінки, сприяючи індивідуальному осягненню засновків власного буття.

Водночас у роботі переконливо доведено, що: а) сенс життя конститується особою на основі її персоніфікованих інтересів, запитів, домагань та намірів і пов'язаний з перцепціями, емоціями та розумінням всеохватного світоустрою та з віднаходженням її власної мети-місії у цій буттєвій універсальності; б) смисли артикулюються вербально-рефлексивним мисленням із залученням мовно-комунікаційного й аргументаційного опосередкування, що утримується соціокультурними надбаннями безпосереднього оточення її як суб'єкта пізнавальної активності. І це має сенс, адже осмислене обрання життєвої позиції детермінує особистісно сплановану перебудову структур свідомості, діяльності, поведінки, спілкування, окреслюючи якісно нові горизонти психічного розвитку людини, стимулюючи самоаналіз учинків, сприяючи формуванню волі, становленню особистісної зрілості у повномірних виявах її сутнісних сил і творчих спроможностей.

Упродовж тривалого часу залишається відкритим питання адекватного розуміння психіки соціально адаптованих, духовно зрілих людей, які володіють потенціалом самоактуалізації й осо-

бистісного зростання. Пропонований нами метод активного соціально-психологічного пізнання передбачає орієнтованість на розкриття закономірностей функціонування психічного у поєднанні свідомого і несвідомого як його найістотніших буттєвих складників. Дані компоненти психіки функціонально взаємовиключають одне одного і водночас зберігають взаємопов'язаність у межах єдиної холистичної метасистеми. Імплицитний порядок їх неозорих взаємодій зумовлює перманентне тяжіння суб'єкта до активності незалежно від раціональної (усвідомленої) чи ірраціональної (несвідомої) природи поведінкових інтенцій. Так презентується цілісність психічного, що організується у плетиві життєвих устремлінь особистості, котрі контурно окреслюються її сенсосмисловими домаганнями, що оприявнюються саме на перетині свідомості і несвідомого. В роботі здійснена у цілому вдала спроба розтлумачити смисложиттєвість у формовиявах імплицитного поєднання осяжних і ментальних параметрів особистості як буттєвих вимірів її метасистемної психодуховної цілісності.

Отож, монографія Фурмана Анатолія Анатолійовича є науково актуальним, логічно цілісним, вагомим дослідженням, присвяченим осмисленню нового проблемного горизонту упредметнення – онтогенезу людини, відрефлексованого з позицій системної організації її психіки в єдності свідомого та несвідомого, що змістовно конкретизується у розвитковій динаміці смисложиттєвої сфери особистості.

Яценко Т.С.,

доктор психологічних наук, професор,
академік Національної академії
педагогічних наук України,
заслужений працівник
народної освіти України

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Поняття смислу є вершинним у загальному вченні про психіку, так само як поняття особистості вінчає всю систему психології [140]. Проблемі осмислення людиною засновків власного життя присвячено чимало досліджень у різних царинах наукових пошукувань – філософії, психології, антропології, феноменології, соціології, культурології та ін. Смисложиттєвій сфері належить чи не найвагоміше місце у дослідженні людського єства, у теоретизуваннях особистість щонайперше постає важливим психологічним конструктом, а феноменологічно – тим зрізом актуального буття особи, котрий охоплює й окремий психодуховним стан, й глибинно-вершинне інтенційне прагнення, й учинкове удіяльнення, і різнобічне рефлексування повномірною вітакультурного самоздійснення через головний канал – циклічно-вчинкове екзистенціювання. Усистемлення особистісних пріоритетів у віднаходженні людиною життєвого призначення, у вирі власного онтофеноменального становлення визначає засновки перетворення культурного спадку людства в духовні надбання самої особистості, що опосередковуються системою її смисложиттєвих спонукань, намірів, орієнтирів.

Доцільність і значення наукових пошукувань у становленні смисложиттєвої сфери особистості зумовлена реорганізацією модусів її буденної діяльності з огляду на прагматизацію відносин зі світом, з центрацією на побутово-споживацькому повсякденні пересічного представника людського загалу.

Вагомість питань смисложиттєвого зорієнтування особи в умовах сучасних соціально-економічних відносин є беззаперечною, оскільки не лише окреслює коло проблем індивідуально-екзистенційного, суспільно-культурного й універсально-духовного вимірів пристойного і достойного облаштування людського буття, а й дає змогу сформулювати логічно аргументовані узагальнення стосовно онтогенетичних закономірностей, формозмістових особливостей складно змінного перебігу і наскрізно удіяльнених процесів вітакультурного розвитку людини як особистості.

Академічна психологія з'ясовує закономірності формування уявлень про світ, теорія пізнання виявляє можливості проникливого узріння і подальшого пояснення реальності наявними засобами гуманітарної науки (концепти, принципи, підходи, поняття, категорії, методи тощо) про об'єктивно існуючу дійсність. Теоретичні засновки пізнання слугують віднаходженню тісних кореляційних взаємозв'язків між результатом мислєдіяльності дослідника, який концентрує у знаннях логічні концептуальні та категорійні структури й інші засоби розумової активності людини, і дійсністю як простором власного психосоціального практикування і вособистісного самоздійснення. Проте тут найважливіше, що самореалізація людини завжди має сенсосмисловий характер, тобто ґрунтується на системному поєднанні животрепетної вартісності безпосереднього вчинення як вирішального засновку мислєдіяльності та загальної значущості повноцінного циклу вчинків особи у вимірах надмети людського призначення. Через лінзи-опції пізнання як активного психічного механізму задіяння суб'єкта у взаємини зі світом

здійснюється спроба здобуття істинного знання як мірила універсальності особистісного засвіту буття. Водночас рефлексивно неозорі горизонти пізнання людської сутності, взаємозбагачуючих у форматах суб'єкта, особистості та універсума, все ж засвідчують поступ психологічної думки до об'єктивного знання як свідомісного осмислення (розуміння, усвідомлення, оперування, осенсовування) олюдненої дійсності.

З позицій рефлексивної оцінки класичних і новітніх філософсько-психологічних досліджень смислів та сенсів особистості, проведених різними фахівцями гуманістичного амплуа, засвідчившись результатами наукових пошукувань А.Ю. Агафонова, Б.Г. Ананьєва, Г.О. Балла, М.О. Бердяєва, Б.С. Братуся, М. Бубера, Ф.Ю. Василюка, В.І. Вернадського Е. Гусерля, Р. Кіся, С.Б. Кримського, Д.О. Леонтьєва, В.О. Лефєвєра, А.М. Лоя, М.К. Мамардашвілі, В.А. Роменця, М.Ю. Савельєвої, О.П. Саннікової, Л.М. Сафонік, Т.М. Титаренко, В. Франкла, Е. Фромма, Г.П. Щєдровицького та ін., доходимо висновку, що сутнісному розмежуванню підлягають поняття *сенсу життя* і *смислу буття*. Перше утримує чуттєве, досвідне сприйняття людиною реальності, котре через оптику окремішнього світобачення особистості визначає пріоритетні засновки її життєактивності, надаючи вагомості чи значущості ситуаціям і явищам дійсності. Друге у змістовлюється у стратегічних шляхах персоніфікованого екзистенціювання, що виявляється у долученні до універсального (божественного) начала, у творенні духовних ідей, віднаходженні власного самісного покликання, суспільної місії та буттєвого призначення. За наявного тезаурусу психологічної науки,

перш за все для зручності застосування категорійно-поняттєвого апарату наукових звершень, доцільно використати поняття *смісложиттєвої сфери як особистісного конструкту*, що вміщує і смислосферу буття і сенсосферу життя у їх сукупному синергійному поєднанні.

Смісложиттєва сфера особистості в аналітико-рефлексивному контексті постає центральним свідомісним утворенням, що засвідчує повномірне осягнення людиною себе і дійсності та становить екзистенційне осереддя її персоніфікованого буття. Тож саме у цій конститутивній функціональній ролі у суб'єктнені сенси і смисли визначають горизонти життєактивності особи та впливають на всі аспекти її буденної діяльності (А.Ю. Агафонов, Д.О. Леонтьєв, Дж. Келлі, І.С. Кон, В.П. Москалець, А.А. Пелипенко, М.С. Розов, М.М. Рубінштейн, О.І. Санніков, Т.М. Титаренко, В. Франкл). Тому природно, що осмислення віхових засад буттєвості спричинює постання життєорієнтаційних принципів та настановлень, які формовиявляються у циклічно-вчинковому діянні як моделі перманентної репрезентації людини у світ (К.О. Абульханова-Славська, М.С. Гусельцева, Г.С. Костюк, П.А. М'ясоїд, Б.В. Попов, В.А. Роменець, В.О. Татенко, Е. Фромм, А.В. Фурман, О.Є. Фурман, О.М. Хайрулін, С.К. Шандрук та ін.).

Особистісне самоздійснення є наскрізною тематикою філософських роздумів М.М. Бахтіна, М.О. Бердяєва, О.Ф. Лосєва, В.С. Соловійова, котрі вбачали у всіх потягах людини прагнення до побудови ідеалу (в собі та світі) як засадничої мети власного життя. Постаня особистості з позицій самовдосконалення розкрито у працях А. Адлера, Г.О. Балла,

Л.І. Божович, Ф.Ю. Василюка, В.В. Рибалки, К. Роджерса, Т.М. Титаренко, Л. Х'елла і Д. Зіглера, В.Е. Чудновського й ін. Філософські аспекти буття, потягу до віднаходження людиною сенсу власного життя відзначено в роботах В.І. Вернадського, А. Елліса, С. Клонінгер М.М. Рубінштейна, В. Франкла, К.Г. Юнга та ін. [311]. Поняття особистісного смислу в історико-психологічних дослідженнях пов'язане з уявленнями Л.С. Виготського про динамічні смислові системи індивідуальної свідомості особистості [62]. Надалі ці позиції відстоюються О.М. Леонтьєвим, який засвідчує існування особистісного смислу як синергійно зорганізованого конструкту раціоемоційного відношення людини до дійсності [141].

Наукова проблема віднаходження чіткого чинника-механізму-дії постання і функціонування системи сенсів і смислів особистості є центральною у напрацюваннях Г.Ю. Айзенка, М.Й. Боришевського, М. Гайдеггера, Е. Гусерля, Ж. Дельоза, І. Канта, Д.О. Леонтьєва, А.Г. Маслова, Ф. Ніцше, Г. Олпорта, В.А. Роменця, В. Франкла, Е. Фромма, М. Фуко, К. Ясперса та ін. У психології накопичений значний обсяг знань про особливості постання особистості як суб'єкта культурно-історичного і психічного розвитку (Б.Г. Ананьєв, О.Г. Асмолов, А. Бандура, Л.С. Виготський, Е. Еріксон, І.С. Кон, Г.С. Костюк, В.П. Москалець, Е.О. Помиткін та ін.); особистість тлумачиться з позицій діяльності-вчинення і самісного життєздійснення (К.О. Абульханова-Славська, А. Бандура, О.Є. Гуменюк (Фурман), О.М. Леонтьєв, Г. Олпорт, К. Роджерс, С.Л. Рубінштейн, В.І. Слободчиков, К.Г. Юнг); наявні концептуальні ідеї вітакультурного ста-

новлення особистості як екзистенційного осереддя буття (Г.О. Балл, М.М. Бахтін, М.О. Бердяєв, Ф.Ю. Василюк, В.П. Москалець, К.К. Платонов, В.А. Роменець, О.Б. Старовойтенко, М.В. Савчин, О.Я. Чебикін, С.К. Шандрук та ін.); окреслені засади діалектичного взаємозв'язку смислового і ціннісного зорієнтування особистості у русі-поступі до обривів особистісного самоздійснення (І.Д. Бех, З.С. Карпенко, Д.О. Леонтьєв, Н.В. Чепелева й ін.), наявні об'єктивні засновки віднаходження істинного знання про людину і світ (В.І. Вернадський, Г.В.Ф. Гегель, Ж. Дельоз, І. Кант, Дж. Локк, Г.В. Ляйбніц, П.А. М'ясоїд, Б. Рассел, В.А. Роменець, М. Фуко, М.Г. Ярошевский та ін.).

Та попри наявний масив філософсько-психологічних і феномено-антропологічних досліджень смисложиттєвих засновків постання особистості як осереддя вітакультурної буттєвості, значна їх частина обмежується локально сфокусованими, сегментарними поступами до витлумачення смисложиттєвої сфери в окремих царинах її застосування, що збіднює широкий спектр використання даного свідомісного конструкту як визначального чинника самоздійснення особистості.

Постановка проблеми. Методологічний ракурс наукового пізнання, охоплюючи різносегментні сфери рефлексивної мислєдїяльності (онтологію, феноменологію, гносеологію, епістемологію; семіотику, герменевтику, семантику; системомислєдїяльнісну і вітакультурну методологію; концепти, принципи і нормативи методологічного підходу в сучасному соціогуманітарному дискурсі), дає змогу здійснювати міждисциплінарні дослідження особливої смисло- і культуро-

творчої складності, котрі охоплюють інтелектуальний ресурс як наукового методу, так і суто філософського погляду на життя, що у взаємодоповненні й уможливило виявлення найпотаємніших лакун людської буттєвості, що зафіксовані в концептах-поняттях: “світ”, “буття”, “особистість”, “свідомість”, “мислення”, “діяльність”, “учинок”, “сенс”, “смісл”, “духовність” тощо. Іншими словами, мовиться про ту новітню методологічну оптику, котра парадигмально й діалектично поєднує ідеалізоване, типове, повторюване, каузальне, здебільшого сформульоване у вигляді принципів і закономірностей, та непересічне індивідуальне бачення світу і людини в ньому, де остання здатна на екзистенцію неповторного самоспоглядання й одухотвореного самотворення [309, с. 22]. Причому тут підкреслимо виняткову роль саме філософського методу, адже, як цілком слушно зауважував свого часу М.К. Мамардашвілі (1990), “абстрактні формулювання філософії набагато ближче до реальної дійсності, аніж реалістичні, емпіричні формулювання...” [160, с. 344].

Воднораз виділення предметної проблематики смисложиттєвої сфери як самостійного силового поля науково-психологічної рефлексії було нами пов’язане з: 1) переглядом обґрунтування античних засновків етики (буття ототожнювалося із платонівським “благом”) І. Кантом, який протиставив царину моральності (волю) світу природи (необхідності), що вимагало чіткого розмежування належного й суцього у визначенні смислу і значення людського життя; 2) оприявненням феноменологічного зрізу буття у постгегелівській філософії, що розподіляється на “актуалізоване, бажане і належне реальне” і воднораз рефлексією теоретико-

методологічної і практично-діяльної спорідненості буття і мислення як форми осягнення дійсності; 3) усвідомленням обмеженості наукової думки об'єктивно пояснити механізми-принципи формування і функціонування наявних у свідомості особистості сенсів і смислів; 4) виявленням суб'єктності (оцінного відношення) пізнання, різних модальностей і типів організації мислєдїяльності щодо формування смисложиттєвої сфери особистості [98]. Висвітлений аналітичний контекст дає підстави розглядати смисложиттєву сферу особистості як систему свідомісних сенсосмислових обрїїв життєактивності людини, що упорядковує її інтенційні та потенційні запити до самопізнання і самотворення.

Постання особистості як суб'єкта зі сталою системою смисложиттєвих домагань – це планомїрна повсякденна реалїзація потенційних можливостей, обдарувань і талантів людини, свїдоме вдосконалення себе у чїтко визначених (сенсовних) вимїрах суб'єктивної реальності, а також самобутнє свїтосприйняття, вособистїснений спосїб життя, заснований на осягненнї власних цїльових настанов, смислових орієнтирїв, персонїфікованих прагнень і життєвого призначення. При цьому найвагомїшим у процесї розвитку особистості стає змїст і наповнення самого довершеного вчинення, що окреслюють особливостї функціонування смисложиттєвої сфери, глибину суб'єктного спричинення поведїнки особи, її переконань і прагнень, визначаючи повноту суспїльної значущостї цих учинкових дїань. Становлення особистості – це постання людини як повноправного суб'єкта життєдїяльності, котрий здатен до повноцїнних учинків, бере вїдповїдальнїсть за себе і навколишнїх, утвєрджує себе у праксичних дїяннях (їз розумїнням смислу

скоєного), виявляє громадянську позицію і керується у повсякденні самісними настановленнями, виявляючи високий рівень саморефлексії.

Із вищезазначеного **головна концептуальна ідея** цього дослідження полягає в тому, що особистість – це не просто згрупування певних індивідуально-психологічних характеристик (станів, рис-якостей, тенденцій, спроможностей тощо) чи системна психосоціальна якість людини, не тільки один з найпотужніших теоретичних конструктів сучасної психології чи не лишень украй важливий, поряд з індивідом, суб'єктом, індивідуальністю та універсумом, образ суб'єктивної реальності або модус суб'єктивності, а найважливіше, що це повноковітальний спосіб її присутності у світі, форма її онтофеноменальної (подієвої) дійсності-екзистенції, що й поіменовуються та описуються відповідним категорійним поняттям “особистість”. У формовиявах самоздійснення особистості постає питання її *смисложиттєвої сфери як особистісного конструкту і світоглядної універсалії*, що слугує повному зреалізуванню стратегічних напрямків людського самовдосконалення.

Стан розробленості досліджуваної проблеми. Вирішення питань культурно-етичної, психосоціальної, індивідуально-психологічної детермінації становлення особистості, її спрямованості у певне діяльнісне й, тим більше, вчинкове русло, обрання стратегічних шляхів життєреалізації зумовили низку досліджень (Г.О. Балл, С.І. Болтівець, Л.К. Велитченко, І.В. Данилюк, Л.П. Журавльова, С.Б. Кузікова, П.А. М'ясоїд, В.Г. Панок, В.В. Рибалка, В.А. Роменець, О.І. Санніков, О.П. Саннікова, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, М.І. Томчук, Р. Трач,

А.В. Фурман, Н.В. Чепелева, О.Я. Чебикін, Н.Ф. Шевченко, Т.С. Яценко). Розв'язання проблем функціонування когнітивної, мотиваційної, аксіопсихологічної, смисложиттєвої сфер людини розглядалися науковцями у єдності свідомості і діяльності (М.Й. Боришевський, Ж.П. Вірна, В.О. Климчук, В.О. Моляко, З.С. Карпенко, Е.Л. Носенко, І.Д. Пасічник, С.Л. Рубінштейн, С.М. Семенюк, Т.Б. Хомуленко, В.М. Ямницький), ці науково-психологічні питання трансформувались у систему супідрядності зовнішніх впливів, соціального довкілля і внутрішніх особливостей особистості (А.Л. Богачов, М.С. Гусельцева, Е. Гусерль, В.П. Казміренко, Ю.Б. Максименко, В.П. Москалець, В.І. Подшивалкіна, В.А. Роменець, М.М. Слюсаревський, О.Б. Старвойтенко, Д.М. Узнадзе, В.О. Татенко, О.Є. Фурман, С.К. Шандрук).

Теоретико-методологічною основою дослідження стали фундаментальні положення про розвиток та формування особистості (О.Г. Асмолов, Л.І. Божович, Л.С. Виготський, І.С. Кон, В.М. М'ясищев, К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн та ін.); концепції особистості як суб'єкта власної життєтворчості (К.О. Абульханова-Славська, М.Й. Боришевський, М.Р. Гінзбург, В.В. Рибалка, М.В. Савчин, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, А.В. Фурман); ідеї системного підходу до вивчення психічних явищ (Б.Г. Ананьєв, Л.І. Анциферова, В.П. Казміренко, Б.Ф. Ломов); засади акмеологічного підходу до проблем самовизначення та самореалізації особистості (Г.О. Балл, Є.О. Клімов, А.Г. Маслов, Л.Е. Орбан-Лембрик, В.А. Роменець, Р. Трач, Е. Шостром та ін.); загально- та соціально-психологічні ідеї структури і розвитку ціннісної і смисложиттєвої сфер особистості (І.В. Бичко, О.О. Бодальов,

З.С. Карпенко, С.Б. Кримський, Д.О. Леонтєв, Г.К. Радчук, В.Е. Чудновський); екзистенційно-гуманістичні стадії смисложиттєвої проблематики особистості (Ф.Ю. Василюк, Р. Мей, В.П. Москалець, П. Тілліх, В. Франкл, Е. Фромм, А.А. Фурман, І. Ялом та ін.); теоретико-психологічні основи пізнання як розумінневого і мислєдїяльнїсного оперування образами відображення свїту (Г.О. Балл, В.І. Вернадський, М. Гайдеггер, Е. Гусерль, Ж. Дельоз, Р. Декарт, В.О. Моляко, Ж.П. Сартр, Л.М. Сафонїк, Л.М. Семашко, М.В. Попович, В.М. Розїн, С.Л. Франк, М. Фуко, Н.В. Чепелева, Г.П. Щєдровицький, М.Г. Ярошевський, К. Ясперс та ін.).

Однак вирїшення окреслєних питань набуває актуальної значущостї при розглядї сьогодєнної економїчно-побутової, морально-етичної й інтелектуально-духовної мїнливостї людських смисло-, культуро- та самотворєння. Саме ж постання особистостї неодмінно пов'язанє з її персонїфікованим внутрїшнім засвїтом, який є результатом психодуховної проєкції людського Я в насущний ситуаційний обшир можливих самоздїйснєнь. Особистїсний свїт є феноменологічним локусом, що, з одного боку, відрєфлексовує пройдєний життєвий шлях людини з позицій осмислєння дїйсностї, рєалїзації власних домагань, оцїнки своїх учинків, а з іншого – визначає потенційний простїр подальшого екзистенційного самозрєалїзування. Попри досить значний обсяг теоретичних та прикладних напрацювань з питань постання людини, складових її засвїту, форм взаємодїї з довколишньою дїйснїстю, наукою чїтко не роз'яснєно сам процес осмислєння нею наявного досвїду та формування на цїй основї персонїфікованої системи смисложиттєвих орієнтацій, що потребує

інноваційних досліджень онтичних горизонтів і власне феноменальних оприявнень даного особистісного конструкту. Крім того, на сьогодні значної уваги потребує теоретичне та методологічне обґрунтування специфіки постання смисложиттєвої сфери людини та її подальше задіяння у акти-дійства особистісного самотворення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Науково-дослідна робота розпочата на кафедрі соціальної роботи та кадрового менеджменту Одеського національного політехнічного університету у рамках колективної теми: “Формування особистості майбутнього фахівця у процесі професійної підготовки” на 2013–2016 роки (номер держреєстрації 0113U001461). Доопрацювання і нагальні науково-практичні розвідки здійснені у рамках колективної теми: “Теоретико-методологічні засади розвитку і формування соціальної толерантності” на 2014–2018 роки (номер держреєстрації 0114U001086) кафедри психології та соціальної роботи і предметного кола пошукувань навчально-дослідного інституту методології та освітології Тернопільського національного економічного університету.

Мета дослідження: теоретичне конструювання, методологічне обґрунтування, розробка форм, методів, засобів та інструментів пізнання смисложиттєвої сфери як засновку самоздійснення особистості.

Відповідно до мети в науково-дослідній роботі поставлені такі **завдання:**

1. Здійснити науково-психологічну рефлексію концепту особистості, що онтофеноменально організується як формовив людини в екзистенційному акті життя, характеризує

постання її індивідуального способу буття як такого, що переживається, осенсовується, осмислюється, стається і поведінково, і діяльно, і вчинково, і подієво.

2. З позицій циклічно-вчинкового підходу окреслити атрибутивні риси-якості та смисложиттєві пріоритети особистості, розмежувати онтичні форми вияву персоніфікованого буття і внутрішні детермінанти її індивідуального (ментального, психокультурного тощо) досвіду.

3. Обґрунтувати сутність і специфіку функціонування смисложиттєвої сфери як одиниці свідомості й особистісного конструкту і на цьому підґрунті визначити пріоритетні шляхи саморозвитку людини.

4. Розкрити концептуальні й методологічні засади та особливості філософсько-психологічного аналізу сенсу життя і смислу буття як суто людських феноменів життєактивності.

5. Обґрунтувати емпіричну вагомість використання проєктивних методів при визначенні критеріїв та показників індивідуальної свідомості особистості з позицій смисложиттєвої організації вітакультурного простору її самореалізації.

6. Розкрити сутність сенсів і смислів в епістемній організації психологічного пізнання особистості.

7. Обґрунтувати доцільність застосування циклічно-вчинкового підходу, з задіянням базових, неklasичних, постklasичних та постнеklasичних типів наукової раціональності та відповідних форм методологування у пізнанні смисложиттєвої сфери особистості.

Об'єктом дослідження є особистісний світ людини, інтерпретований з позицій його смисложиттєвої організації як онтофеноменальної дійсності.

Предмет чинного дослідження становлять психологічний зміст, особливості та формовияви смисложиттєвої сфери як основи особистісної буттєвості людини.

Теоретична база науково-дослідної роботи. Дослідження базується на чотирьох віхових засновках: ноосферній опосередкованості постання особистості у повноті самоздійснення (В.І. Вернадський та його філософсько-антропологічна школа), аксіопсихологічних засадах становлення особистості (З.С. Карпенко та її школа), учинковому підході до вивчення людини (В.А. Роменець і його філософсько-психологічна школа) та вітакультурній методології у рамках циклічно-вчинкового підходу (А.В. Фурман та його наукова школа). У тлумаченнях В.І. Вернадського [59; 60] особистість постає цілісним концептуальним формовиявом людини як носія й осередку культури і духовності. В доробках мислителя обстоюються ідеї перетворення знання як динамічної системи особистісного відображення дійсності у “чисті” помисли духовного самоплекання людини як частини ноосфери, що виявляються у служінні ідеям добра, блага і любові.

Особистість означає здатність бути вірним самому собі, зберігати самототожність у плинних ситуаціях буття, що можливо за наявності в людині внутрішнього світу, персоніфікованої автономності, котра, своєю чергою, підпорядковується законам “розумного” розвитку всього живого. Ноосфера як джерело саморозвитку сущого оприявнюється в універсалиях особистості на засадах ідей софійності: смислбутті під сигнатурою всезагальної мудрості та сенсожитті під оптикою онтологічної рефлексії самоздійснення людини у світі. Ці універсалиї слугують віховим мотивом

духовного розвитку особистості, що призводить до глибокої віри в себе як зачатка Духу, віри, узгодженої з потягами серця до самоплекання в божественній буттєвій даності. Обріями духовного збагачення особистості постає альтернативність або полісистемність цілей і життєвих орієнтирів, що опосередковуються системою сенсових уподобань і смислових настановлень людини, пов'язаних з усеохоплюючою енергією-джерелом розумної організації універсуму – ноосферою.

В оригінальних теоретичних напрацюваннях З.С. Карпенко в напрямку постановня й утвердження аксіологічної психології (див. [101; 102; 103; 104]), особистість тлумачиться як трансцендентальний духовний суб'єкт аксіогенезу (ноумен), який здатний до самоактуалізації і життєвого утвердження своєї індивідуальної смислової суті у світі феноменів, де останні, набуваючи аксіопсихічної вагомості, постають тими атрактивними фільтрами, котрі забезпечують злагоджену роботу смисло-цільового переживання з гармонізації усіх сегментів, просторів та іпостасей самої особистості.

Категорійне поняття “вчинок” тлумачиться академіком В. А. Роменцем як сутнісне ядро людського буття, котре систематизує знання про світ, діалектично поєднуючи людину в унікальному та універсальному вимірах життєздійснення. Сам учинок як циклічне розгортання ситуації, мотивації, дії й післядії постає у свідомості людини згармонізованою системою уявлень про закономірності становлення та виявлення у вчинковому діянні сутності індивідуального людського буття [210, с. 113]. Саме цей, змістовно ємний і канонічно довершений, плин-перебіг особистісного вчинення, що постає у значеннево-сенсовому наповненні має, за нашою концепцією, смисложиттєву онтичну природу.

Запропонована А.В. Фурманом вітакультурна методологія постає “найдосконалішою системою миследіяльного та культуротворчого зреалізування людиною свого потенціалу у світі” [328, с. 43]. У її форматі засадничою умовою методологічного ставлення людини до дійсності є аналіз знання про діяльність, рефлексія процесу його отримання, розвитку, збагачення, ущільнення. У взаємодоповненні цих умов виникає методологування – спочатку як специфічне ставлення і розуміння, згодом як складна та унікальна проблемно-модульна миследіяльність [338, с. 47-60]. Отож і в нашому досвіді теоретизування методологія постає як своєрідна система “лінз”, завдяки яким людина оприявнює світ. Методологічна функція віднаходження особистістю власної системи сенсів і смислів полягає у творенні нових ковітальних форм людського існування, оформленні наявних і потенційних смислів і значень, котрі врешті-решт регулюють поведінку, діяльність, спілкування і вчинки людей та забезпечують подальшу передачу від особи до особи новітніх кодових систем (смислів), знаків (сенсів), символів (значущостей) [339, с. 50-56]. До того ж самоплекання особи у вирі життєвих домагань з урахуванням культурного осереддя та власної системи смисложиттєвих орієнтирів є найвагомішим внутрішнім чинником поступу індивіда у формуванні себе як особистості, сприяє її цілісному розкриттю, процесно оптимізує збагачення нею власного екзистенційного потенціалу.

Методологічну архітектоніку чинного дослідження становлять наступні складники:

1) ідея ноосферного засновку постання особистості у повноті покликань до самоздійснення В.І. Вернадського та

напрацювання послідовників даного підходу (А. Келлер, С.Б. Кримський, Е. Леруа, Т. Парсонс, В. Самнер, П.О. Флоренський, О.Л. Чижевський, П. Шарден і ін.)

2) психософійна теорія вчинку і канонічна психологія В.А. Роменця та напрацювання вітчизняних і зарубіжних науковців, здійснених учнями і наступниками у рамках названої наукової школи (М.С. Гусельцева, І.В. Данилюк, Т.С. Кириленко, І.П. Маноха, П.А. М'ясоїд, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, А.В. Фурман, С.К. Шандрук та ін. – див. літ. джерела);

3) вітакультурна методологія з її концепцією професійного методологування А.В. Фурмана та здобутки наступників й adeptів зазначеного напрямку наукового пізнання (О.Є. Фурман (Гуменюк), Я.М. Бугерко, А.Н. Гірняк, Г.С. Гірняк, В.О. Комісаров, Ю.Я. Мединська, О.С. Морщакова, Т.Л. Надвинична, І.С. Ревасевич, Л.З. Ребуха, Т.В. Семенюк, О.М. Хайрулін, С.К. Шандрук, О.Я. Шаюк та ін.);

4) аксіопсихологія особистості у взаємодоповненні її предмета і методу, ідей і концепцій як самостійна психологічна дисципліна, що обґрунтована З.С. Карпенко й активно розвивається авторкою та її наступниками (Г.К. Радчук, В.П. Голован, В.М. Мицько, А.А. Сімак та ін.);

5) циклічно-вчинковий підхід у розвитку наукових пошукувань (передусім здобутків соціогуманітарної наукової думки) з його базовими принципами, концептами і закономірностями, обґрунтованими в нещодавній періодиці (А.В. Фурман [329], [330], [336], С.К. Шандрук [337], [365], [322]);

6) авторська модель ціннісно зорієнтованої особистості як ідеалізованого набору соціокультурних і смисложиттєвих

властивостей людини зі стійкою психодуховною організацією (див. [311], [316], [319]).

Методи дослідження збалансовано відібрані й поділені за науковими критеріями комплексності та всебічності на дві групи:

теоретичного пізнання: системного аналізу монографічної літератури, систематизації наукових джерел, порівняння та узагальнення даних; поєднання історичного й логічного методів у дослідженні проблеми і способів їх розв'язання; філософського і наукового методологування; категоризації; системного, інтегрального і сферного підходів до вивчення особистості як вищої цінності; соціогуманітарного і психософійного теоретизування;

емпіричного творення: діагностики особистісної спрямованості, яка виявляє цілісну систему смисложиттєвих орієнтацій людини, оприявнює її нагальні цілі, визначає рівні усвідомлення особою власного життєвого призначення і сутності буття людини у світі та картинних упредметнень цього світу в її внутрішньому засвіті з онтофеноменологічних позицій – ідеографічні (проективні) методи з урахуванням кольору і форми – “Дім-Дерево-Людина” як найдоцільніший інструментарій дослідження.

Основними гіпотезами дослідження є такі:

1) особистість становить певний системний набір психодуховних рис-якостей соціалізованого індивіда, що визначає спрямування його психодуховної активності, форми і способи взаємодії з довкіллям і долучення до конкретних, культурних та інших відносин, а ця складно структурована система формується і виявляється у процесі усвідомленої

продуктивної активності та спілкування, діяльності і вчинків особи, опосередковуючи й окреслюючи повноту та інтенсивність її взаємозв'язків із соціальним оточенням і природним середовищем як непересічно усуб'єктненої – самодостатньої, цілісної, відповідальної – індивідуальності;

2) становлення особистості є перманентним процесом зреалізування людських спрямувань, думок, переживань, усіх уявлень про предметно-смислове багатство світу, охоплюючи пізнане, видиме, поіменоване та означене, тобто те, що пройшло через формат сприйняття, запам'ятання, мислення, усвідомлення, який онтофеноменально породжує унікальний *особистісний світ* конкретної людини, що, своєю чергою, формовиявляється у вчинку як осередді психодуховного єства і водночас як канонічного феномену власне людського життя;

3) особистості як конкретного вітакультурного виразу суспільної природи людини притаманне цілісне втілення і реалізація множини соціально значущих ознак та ментальних характеристик соціуму, а її невід'ємними рисами є самоусвідомлення, організоване у *смисложиттєвій сфері* особистості, що утримує систему поглядів і переконань, осенсованих психодуховних вартостей та наскрізне прагнення до повномірнього самореалізування;

4) розвиток людини як особистості завжди опосередкований результативністю її попередніх учинень, тобто набутим досвідом цілеспрямованої діяльності та виробленою системою смисложиттєвих орієнтацій; тому, щоб рефлексивно осягнути шлях свого психодуховного становлення у справжній буттєвій сутності, людина має розглядати цей екзистенційний рух-поступ принаймні у семи аспектах: чим

я був? – де я є? – що я хочу? – що я роблю? – що я про себе думаю? – ким я став? – як я все це реально оцінюю (рефлексую)?, що вказує на *циклічно-вчинкову природу* особистості.

Наукова новизна і теоретична значущість результатів дослідження полягає у тому, що:

– *уперше* витлумачено особистість через оприявлення у часопросторі буття її психосоціальних модальностей, а її ковітальний простір висвітлено у формовиявах смисложиттєвої сфери людини як основи-чинника її самоздійснення у світі; обґрунтовано теоретичну модель пізнання смисложиттєвої сфери особистості, яка охоплює базові, некласичні, посткласичні та постнекласичні типи наукової раціональності; доведено вплив сенсів та смислів на постання людини як особистості та аналітично встановлено детермінанти цього процесу; описано специфіку постання особистості у зв'язку з функціонуванням її смисложиттєвої сфери як найсуттєвішого конструктору свідомості; доведено, що смисложиттєве спрямування у змістовлює сприйняття людиною дійсності через уособлену систему мотивів, ідей, вартостей, домагань, упредметнює особистісні життєві сенси, буттєві смисли, систематизує її своєрідні риси-якості, реалізує прагнення до саморозвитку, спричинює рух-поступ до власного особистісного самовдосконалення;

– *уточнено і конкретизовано* структуру смисложиттєвої сфери як екзистенційно буттєвої даності, котрій властива парадоксальна, проблемна оптика, спричинена тим внутрішньо напруженим полем, яке окреслене рамковими умовами самоздійснення людини й відтак її значеннями, сенсами і смислами; механізми усвідомлення особистістю свого Я як

оприявленого в людській подобі осереддя-вінця буття, первинної форми розуміння об'єктивного світу, відображення якого опосередковується співвіднесенням сенсів і смислів суб'єкта життєдіяльності і пізнання з реальними явищами і фактами дійсності;

– *розширено та поглиблено* розуміння психологічних механізмів та суб'єктних властивостей, смисложиттєвих орієнтацій, що є основоположними детермінантами розвитку особистості; запропоновано нові методологічні принципи отримання та інтерпретації показників-рівнів і тенденцій розвитку смисложиттєвої сфери; роз'яснено рефлексивну природу сенсів і смислів, які унаслідують найвищі форми буттєвої присутності людини у світі і віддзеркалення світу в людині та постають умовою-чинником існування й розвитку досконалих форм мислєдіяльності, становлять осереддя психодуховної іпостасі особистості;

– *дістало подальшого розвитку* тлумачення віхових засад становлення особистості у взаємозв'язку з функціонуванням її смисложиттєвих орієнтацій; змістовне наповнення онтофеноменального єства особистості як способу буття відносно автономної форми-цілісності безпосередньої – екзистенційної (“тут-тепер-повно”) – присутності людини у світі і цього зовнішнього світу в її психодуховному засвіті, оприявленому у формовиявах смисложиттєвого покликання.

Розділ 1

ОСОБИСТІТЬ У СМИСЛОБУТТЄВІЙ ОПТИЦІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ТЕОРЕТИЗУВАННЯ

1.1. Психологічна рефлексія особистісного буття людини

Особистість – це унікальний формовияв екзистенційності людини, котра сформувалася під впливом суспільних відносин, увібравши соціально значущі риси-якості (приписи, цінності, смисли, сенси тощо) безпосереднього довкілля, транслюючи їх у повсякдення специфічно індивідуальним для неї способом. Особистостями люди стають у процесі соціалізації через освоєння суспільно значущого досвіду, вартостей, принципів і норм довколишнього загалу. В даній іпостасі людина підпорядкована суспільному цілому, а відтак здійснює свою буттєвість у площині цього соціуму. Але спроби пояснити особистість лише через вияв суспільної природи людини зводять її до чогось вторинного відносно тієї ж соціальності, позбавляючи самотності та автентичності індивідуальне Я. Особистість дійсно постає продуктом суспільних відносин, оскільки всі її потреби, інтереси, цілі, знання, переконання, досвід багато в чому залежать від впливу соціального середовища, в якому вона живе, діє, реалізується і вдосконалюється. Та з точки зору антропоцентриського підходу особистість – це міра відокремлення,

індивідуалізації людини в суспільстві, вона утримує персоніфіковані риси-якості, сутнісні характеристики особи як унікального представника людства. Природа людини першочергово виявляється у відсутності заздалегідь визначених формовиявів Я у часопотоці життя, опосередкованому (через призму власного психічного сприйняття) відношенні до всього сущого, трансценденції за межі наявного соціокультурного осереддя й обранні власного способу взаємин із дійсністю [160].

Тож поняття особистості характеризує людину як цілісну істоту в єдності як її соціально значущих, так й індивідуально унікальних властивостей. Ця холістичність оприявнюється не в статичній одиничності людського єства, а у перманентній динаміці постання онтично детермінованого суб'єкта взаємодії зі світом, з урахуванням його непересічності та самобутності. Тож особистість – це не тільки продукт (об'єкт) суспільних відносин, а й свідомий суб'єкт і творець власного Я у часопросторі буття.

Особистість самовизначається у смислових координатах сучасності, тобто в умовах усталеного буттєвого впорядкування, транслюючи наявні соціокультурні традиції у безпосередній довколишній загал. Формами такої відданості традиціям можуть бути: реальна ідентифікація з представниками соціуму, на чиему боці сила, життєва правда і розвитковий потенціал; ілюзорне відчуття свободи, породжуване надією на кращу долю та доцільність використання обраної моделі взаємодії зі світом за наявних обставин, або ж інтенсивна внутрішня робота, спрямована на самопізнання та самовдосконалення. У своїй дійсності особистість визначається не сутнісно, а функціо-

нально через учинок як вершину усвідомленого і відрефлексованого діяння у акті-дійстві самозреалізування [228]. Питання особистості – це проблема самоконституювання і самоствердження людської індивідуальності як соціокультурної цілісності. Особа владна повномірно реалізуватись у світі, що стає для неї реальністю, наповнюючись смислами, вона спроможна зорганізувати планомірний і цілеспрямований процес життєтворення у вимірі “тут-тепер-повно”, утверджуючи своє Я в унікальному способі онтофеноменальної екзистенції. Осмислення життя – один із критеріїв усекоординуючої спрямованості особистості та її повноцінного розвитку.

Психологічна наука розглядає особистість як системну цілісність, яка вміщує різнорівневу супідрядну організацію психічних функцій, процесів, властивостей людини та утримує формовияви взаємин зі світом. Особистість – це усталена сукупність характеристик і прагнень, що у взаємодоповненні зумовлюють загальні й індивідуальні особливості поведінкових і вчинкових проявів (думок, мотивів, почуттів, інтелектуальних і вольових дій), які, своєю чергою, визначають вектор суб’єктивної реалізації людини в актуальній ситуації її ковітального функціонування. Прагнення – це інтенції-наміри, котрі, народжуючись із середини потребового поля нужденності, актуалізують пізнавальні, адаптаційні, креативні й рефлексивні процеси особи, її емоції і почуття, поведінкові акти і вчинкові дії, тому уможливають досягнення нею головних, стратегічних життєвих цілей. Характеристики у зазначеному змістовому контексті являють собою статичні системні утворення психодуховної організації

людини, які спричиняють вибір мети, цілей і завдань, узмістовлюють бажання, домагання і цінності. Тож особистість завжди становить певний системний набір психодуховних рис-якостей соціалізованого індивіда, що визначає вектор (спрямування) його суб'єктивного діяння, форми і способи взаємодії з довкіллям і долучення до конкретних суспільних, культурних та інших відносин. Ця система формується і виявляється переважно на ранніх етапах онтогенезу (дитинство, підлітковий вік, юність) у процесі усвідомленої продуктивної активності та спілкування особи, опосередковує й окреслює повноту та інтенсивність її взаємозв'язків із соціальним оточенням і природним середовищем як непересічної, самодостатньої індивідуальності.

Особистість як ідеалізований набір соціокультурних властивостей людини характеризується досить стійкою психодуховною організацією, що виявляється головним чином у послідовності і передбачуваності її поведінки, діяльності, вчинків, способу життя, котрі онтогенетично організуються за теорією В.А. Роменця, як Велика Логіка Вчинку, тобто як життєвий шлях людини (див. [12; 210; 226-231]). Ця Логіка становить еталон циклічно завершеного, повноцінного вчинку, що охоплює ситуаційний, мотиваційний, дійовий і післядійовий компоненти-складники, передбачає вихід особи на нові смислові обрії життє-активності, зміну персональних пріоритетів, інтенцій та потенцій самопізнання і самотворення.

Саме у вчинку зосереджується увесь зміст психодуховного як буттєвого, реального феномену власне людського життя.

Ситуація вказує на постійну залежність учинення від конкретних обставин життя людини й відтак від “певної просторово-часової конфігурації сил, смислів, дій”, від намірів, пристрастей і поведінки співдіячів; мотивація – на здатність людини здійснювати вибір, підніматися над обставинами, ідеально перетворювати незалежне на залежне і врешті-решт “перебороти конфліктність ситуації й прийняти рішення діяти певним чином”; дія – на реальне здійснення вчинкового діяння, яке передбачає встановлення відношення між метою і засобами її досягнення і становить конкретне уреальнення сутнісних сил людини перш за все як особистості; післядія – на переживання і проживання вчиненого, осмислення зробленого і незробленого, скоєного і згаяного, зреалізованого й нездійсненого [227]. Отож особистість, за Володимиром Роменцем, – це нескінченність людських спрямувань, думок, переживань, усі уявлення про предметно-сміслову багатство світу, все пізнане, видиме, поіменоване та означене, себто те, що відформатоване сприйняттям, усвідомленням, осмисленням і змістовно визначає життєвий шлях конкретної людини (див. **табл. 1.1**).

Воднораз, як самобутній зріз суб’єктивності, особистість здатна до адаптації та розвитку в мінливих соціальних умовах, що підтверджують зміни її вартостей, установок, інтересів, мотивів, вірувань, а також факти її виходу на нові горизонти самосвідомості і самовдосконалення. З іншого боку, особистість – це конкретний вираз суспільної – діалогічної, комунікативної, інтерактивної природи людини, цілісне втілення і реалізація в ній множини соціально значущих ознак і ментальних характеристик соціуму. Не-

Таблиця 1.1

*Онтофеноменальні формовияви особистісного буття
як життєвий шлях людини*

Форми особистісного буття	Сутнісне наповнення форм життєзреалізування
Поведінка	Базова, первинна форма повсякденної життєактивності людини у світі, за якої особа переважно усвідомлює свої дії, спрямовує їх не тільки на задоволення безпосередніх потреб, а й на організацію взаємин з суспільним загалом за принципами моралі, добра, права і злагоди
Діяльність	Атрибутивна форма повномірної присутності людини у світі й цього макрокосмосу в її психодуховному засвіті, коли вона є сукупним суб'єктом пізнання і творення дійсності, де психіка становить своєрідний спосіб самовідображення дійсності й де у єдності зі свідомістю кожен акт-дія, осмислюючись, породжує дійство людської екзистенції
Вчинок	Активна, творча взаємодія особистості і світу й, водночас, часопростір її життєактивності, що містить ситуаційно зумовлене, внутрішньо вмотивоване, свідомісне діяння, що вирізняється емоційним напруженням, вольовим зосередженням, інтелектуальним проникненням та рефлексією скоєного особою як значущою подією її життя
Спосіб життя	Система особистісно поцінованих форм і засобів життєдіяльності та мислеактивності людини, котра характеризує присутність у її психодуховному єстві соціального і культурного, що організуються у стійку життєву програму; це також свідомо прийнята форма самопізнання і самовизначення особи через безупинне смислотворення й осягнення сенсу власного життя

від'ємними її рисами є самосвідомість, ціннісні орієнтації, соціальні відносини, відповідальність за свої вчинки, певна автономність щодо суспільного докiлля, система поглядів і переконань, прийняті на віру та персонально обстоювані психодуховні екзистенціали (свобода, віра, честь, надія, милосердя, любов, творчість тощо). Звідси очевидно, що особистість – онтофеноменальний продукт принаймні чотирьох інгредієнтів – культури, суспільства, конкретних соціальних взаємостосунків і власного індивідуального досвіду як опрацьованих задатків, потенцій, ресурсів, здібностей і характерологічних властивостей. Тож особистість – це не просто ансамбль певних персоніфікованих психологічних рис, чи системна психокультурна характеристика людини, або модус її суб'єктивності, а онтофеноменальний формовияв присутності Я у світі-бутті.

Рушійною силою розвитку людини, на думку Ш. Бюлер, є її вроджене прагнення до самоздійснення або всебічної реалізації “себе у світі”. Повнота, ступінь актуалізації людського потенціалу (самоздійснення) залежить від спроможності особи обирати адекватні життєвим ситуаціям цілі самовдосконалення та є результатом життєвого шляху, коли домагання, цінності і прагнення особистості безпосередньо реалізуються у часопотоці буття. Життєвий шлях людини опосередковується її внутрішньою духовною сутністю, що слугує повномірному задіянню її іманентних ресурсних можливостей у вир життєдіяльності [396]. Він окреслює принципи і засоби розв'язання проблем, що складають актуальну ситуацію взаємин з докiллям, означає вибір стратегій чи сценаріїв поведінки, передбачає перспективність

і результативність діяльності. Тож життєвий шлях – це унікальний формовияв буття особистості, кожен момент-діяство якого є результатом співставлення безлічі індивідуально неповторних характерів і життєвих обставин, соціокультурних і онтофеноменальних умов-засновків існування людини. Б.Г. Ананьєв зазначає, що життєвий шлях – це історія становлення і розвитку особистості на деякому відтинку часу як суб'єкта суспільних взаємин і представника певного покоління [14].

Ресурсні формовияви онтофеноменальної природи людини З. Фройд ототожнював з енергією лібідо – певним потенціалом, який спрямовує її активність у русло самоплекання і самотворення. Всесвітньо відомий науковець один з перших розробив найбільш послідовну і глибоку теорію характеру як сув'язь потягів (сенсосмислових суджень і мотивацій), які зумовлюють поведінку людини у повсякденних ситуаціях її буття [282]. У динамічній концепції становлення особистості фундатор психоаналізу порівнює поведінкові властивості людини з рисами-якостями її характеру, що об'єктивується у вчинках як упредметнення мотивації і суб'єктивного волевиявлення. Сутнісні характеристики особи конституують сили-рушії її самотворення, постаючи цілісною структурою, котра оприявнюється в орієнтаціях характеру. Саме ці вектори скеровують людину у пізнанні світу, власного Я і свого місця в ньому. З. Фройд наслідував традицію філософування Будди і Сократа, згідно з якою пізнання істини є та сила, яка робить людину доброчесною і вільною, або, в термінології науковця – здоровою [282].

Фундаментальна основа характеру особистості, як стверджує послідовник психоаналітичних студій Е. Фромм

[287], виявляється у специфічних атрибутах її взаємин з довкіллям: 1) оволодінні світом речей та їх асиміляції як застосуванні існуючих схем знання до нових об'єктів та ситуацій (за Ж. Піаже); 2) відносинах з людьми і самою собою як формовияву соціалізації. Орієнтації, спираючись на які індивід вступає у взаємодію зі світом, визначають суть його характеру, що, своєю чергою, слугує провідником людської енергії у процесах асиміляції і соціалізації. Людина організує своє життя згідно зі своїм характером й так досягає певного рівня відповідності між внутрішніми особистісними запитамі і зовнішніми ситуаціями. Більше того, характер виконує функцію відбору ідей і цінностей, дозволяє особі діяти послідовно, зважено і розумно.

Е. Фромм виділяє два фундаментальні види характеру: непродуктивні (рецептивний, експлуататорський, користолюбний, ринковий) та плідні (продуктивні), яким притаманні активність, щиросердна любов й досконале мислення. Рецептивний підвид характеру виявляється у тому, що особа вважає джерелом всіх благ зовнішні атрибути, тож усі зусилля скеровує на задоволення своїх примх і досягнення матеріального статку. Експлуататорський тип людини має багато спільних рис з попереднім, але більш жорстко обстоює власні інтереси і похабно й бездушно намагається оволодіти багатством, не переймаючись моральними нормативами. Користолюбство знаходить свій вираз у всезагальній жадібності навіть стосовно власних запитів, основний мотив такої людини центрується довкола накопичення, але ні в якому разі не витрачання. Ринковий тип характеризується надмірною азартністю у підприємницькій діяльності й у здійсненні

товарообмінних операцій, при цьому переконаний, що все у світі купується та продається. Всі підвиди непродуктивного формовияву характеру мають спільні риси-ознаки: знеособлення довкілля, знецінення соціальних зв'язків, беззмістовність існування, втрата сенсу життя, автоматизація поведінки, невдоволення досягненнями, постійний пошук нових “гострих” уражень, неадекватні суспільним вимогам пріоритети і цінності [284].

На протигагу непродуктивним людським характерам, за Е. Фроммом, є особи, котрі вирізняються активною життєвою позицією, високими моральними запитами, зрілістю соціальних контактів і відповідальністю за власне життя; це – плідні суб'єкти, здатні використовувати свої сили і реалізувати закладені від природи власні можливості і таланти. Плідність означає людську спроможність сприймати себе як утримувача своїх сил і творця власної долі у суголоссі з запитами дійсності. Така особистість сприймає довколишній світ, споглядаючи його плин як даність і водночас оживлює та збагачує його власною енергією в актах пізнання, творчості і самотворення [283].

Розлого підтверджує сказане філософсько-психологічна теорія С.Л. Рубінштейна, в контексті якої він визначає особистість як відповідь на три питання: 1) чого хоче людина? (тобто питання про її цілі, наміри, прагнення, потреби, мотиви, бажання, інтереси); 2) що є людина? (проблема формування характеру й волі); 3) що вона може? (формовияв здібностей, здатностей, спроможностей). Тож оптимальне функціонування (прояв і реалізація) особистості, на його думку, забезпечується триєдністю: а) спрямованості як мотива-

ційної системи спонукань, котра слугує надбанню вірувань, цінностей, установок, ідеалів; б) специфіки диспозицій і повсякденної поведінки, що закріпилися у характері; в) можливостей саморозвитку і самовдосконалення через докладені особисті зусилля, обдарування і таланти – здібності [234].

Вважаємо за логічне доповнити цю структуру особистості четвертим і п'ятим компонентами, власне з аналізу яких С.Л. Рубінштейн і починає дослідження знаменитих “Основ загальної психології”: мовиться відповідно про свідомість та самосвідомість. На це практично вказує і сам відомий науковець: “Питання психологічного дослідження особистості не завершується вивченням її психічних властивостей – здібностей, темпераменту і характеру, вона завершується розкриттям самосвідомості особистості” [234, с. 238]. І далі зовсім категорично: “Процес становлення людської особистості охоплює (як невід’ємний компонент) формування свідомості та самосвідомості, без яких її просто не існує...” [234, с. 238]. До того ж, що винятково важливо, С.Л. Рубінштейн не лише вказує на особистісне буття людини як локальну біопсихокультурну організованість, а й розглядає свідомість та самосвідомість як взаємозалежні форми її буттєвої присутності у світі. Зокрема, він пише: “Самосвідомість не надбудовується над особистістю, а міститься в ній, тому й не має самостійного шляху розвитку, відокремленого від становлення самої особистості, вона задіюється у цей процес як його момент, сторона, компонент” [234, с. 238]. Отож самосвідомість хоча й емпірично не явна даність, або “найочевидніша неочевидність” (М.К. Мамардашвілі [160]), усе ж притаманна людині, є продуктом її психічного розвитку,

в ході якого суб'єкт набуває життєвого досвіду й досить ґрунтовно переосмислює власне життя. Цей рефлексивний процес проходить через всю життєдіяльність, визначаючи мотиви її дій і внутрішню узгодженість повсякденних завдань, наповнює й змістовлює сенс людського існування [234, с. 244].

Філософсько-психологічному вивченню свідомості й самосвідомості як екзистенційно буттєвих даностей властива парадоксальна, проблемна оптика, спричинена тим внутрішньо напруженим полем, яке окреслене межовими смислоформами й відтак сенсами, значеннями і цінностями. Віховими засновками пізнавальної активності людини є розумова діяльність з її аналітико-синтетичним мисленням, понятійно-смісловим розмірковуванням, змістовно-логічним абстрагуванням, сутнісною аналогізацією й т. ін. Ці рефлексивно спрямовані інтелектуальні процеси регулюються свідомісними конструктами психіки, що організують поступ суб'єкта-дослідника до осягнення законів світобудови і принципів їх розпізнання (див. [269]). Свідомість і самосвідомість, будучи позбавлені власної психологічної специфіки, все ж являють собою багатофункціональну буттєвість, котра забезпечує не лише ситуаційне відображення дійсності, а й породження її смисложиттєвих форм, ідеальних організованостей соціального конструювання та особистісного самотворення. Причому осередням психодуховного світу зрілої проблемно-діалогічної свідомості і є мислення, вершинними формами якого в історії людства стають філософське, наукове, художнє і методологічне думання. Закономірно, що свідомість і самосвідомість, унаслідок найвищі форми буттєвої присутності

людини у світі і світу (його цілісного образу) в людині, є умовою-чинником існування та розвитку досконалих форм мислєдїяльностї [267; 269].

М.К. Мамардашвілі говорить про “онтологічно вкорінену свідомість, а не про яку-небудь суб’єктивність”, тобто про свідомість як диференціал, розрізнення (“думаю” і “думаю, що думаю” чи, по-іншому, про свідомість як свідчення, котре “означає якийсь зв’язок або співвідношення людини з іншою реальністю поверх чи через голову навколишньої реальності” [160, с. 50, 45, 42]). Продовжуючи цю думку, висновуємо, що особистість – це соціально зріла людина із “загостреним відчуттям свідомості”, котре, будучи поцейбічним дійсним місцем співвіднесення і зв’язності того, що не можна співвіднести природним чином, водночас є інобуттям, “рух якого не спостережуваний”; до того ж воно нічого не виробляє, ніяких емпірично оприявнених продуктів [160]. Однак саме така, осмислено подїєва, надчуттєво ритмічна та онтологічно вкорінена свідомість, становить сутнісне узмістовлення особистісного способу буття людини, що, звісно, потребує детального дослідження.

Проблема спрямованості – це перш за все питання динамічних тенденцій, які, набуваючи якісної вагомості мотивів, визначають людську діяльність у зв’язку з її цілями та завданнями (С.Л. Рубінштейн [234, с. 104]). Тенденції породжують установку – обрану людиною життєву позицію, яка полягає в рефлексивній оцінці окреслених цілей і завдань, вибіркової змобілізованості і готовності до діяльності, спрямованої на досягнення поставлених цілей [234, с. 105]. Спрямованість постає вектором, що задає напрямок усього

психічного розвитку суб'єкта, джерелом людського самоплекання. Вона є найсуттєвішим компонентом структури особистості, її наскрізною властивістю, котра узмістовлює сприйняття людиною дійсності через уособлену систему орієнтирів, вартостей, домагань, ідей. Через спрямованість упредметнюються особистісні смисли, усвідомлюються життєві потяги, систематизуються своєрідні риси-якості людини, що становлять основу характеру, реалізуються її прагнення до саморозвитку, здійснюється рух-поступ до власного самовдосконалення.

Характер виявляється в усіх проявах людської поведінки, специфіці типового реагування на подразники довколишньої дійсності, відношенні до світу й ставленні до інших людей. Формування світогляду особистості відбувається паралельно з утвердженням її характеру, сталих психологічних особливостей, що мають певну спрямованість і виявляються у стійких, властивих лише даному індивіду способах дій. “Поняття характеру сприймається як мірило сили волі особистості, завдяки якій світогляд людини та її діяльність стають стійкими і цілісними” (С.Л. Рубінштейн [233, с. 307]). Для характеру, рівнозначно як і для волі, вирішальним є взаємовідношення між суспільно й особистісно значущими цільовими домаганнями особи. Суспільно схвалювані орієнтири поведінки спонукають до високоморальних учинків і повноцінного розкриття власного Я у взаєминах зі світом. Взаємозв'язок характеру й учинку завжди опосередкований внутрішніми переконаннями, світобаченням, які визначають спосіб життя суб'єкта, манери поведінки та специфічний стиль його мислєдіяльності [234, с. 220]. Саме характер

стимулює людину до діяльності, а за організаційно-виконавчу сторону психічної регуляції поведінки відповідають здібності. “Питання здібностей, зауважує С.Л. Рубінштейн, – це питання особистих, природних властивостей, які формуються у процесі практичної взаємодії людини зі світом. Результати особистої діяльності, узагальнюючись і закріплюючись в людині, постають “будівельним матеріалом” у формуванні її здібностей” [233, с. 306].

Інтегральним атрибутивним складником особистісного буття людини є свідомість як первинна форма розуміння об’єктивного світу людиною, відображення якого опосередковується співвіднесенням своїх поглядів і переконань з реальними явищами і фактами дійсності. Самосвідомість, як та ж сама свідомість, що повернена не на зовнішній, а на внутрішній світ самої особи, завжди є пізнання не чистого духу, а реального соціалізованого індивіда, існування якого виходить за межі свідомості і постає для нього окремою реальністю. З допомогою самосвідомості особа відрефлексовує власне Я, привласнює справи і вчинки, скоєні нею, несе за них відповідальність на правах автора і творця [234, с. 238].

У постулатах О.Ф. Лосєва особистість насамперед окреслюється самосвідомістю й інтелігенцією, котрі надалі самоздійснюються у постійній дієвості, перманентному русі-розвитку, що, своєю чергою, передбачає перспективну глибинність і всеосяжність людського життєреалізування. Як зазначає філософ, особистість з позицій самоусвідомлення була б лише розумною істотою, поза історією і часом. Реальна ж особистість уміщує переливчате ядро (як внутрішні відблиски-переломлення огранки коштовного каміння) і мінливі

акциденції (як калейдоскопічні формовияви розпросторення сьйва за межі цього ядра) в їх енергійних флуктуаціях-самовиявах. Тому розрізнення внутрішнього і зовнішнього необхідне для її розуміння і сутнісного пояснення. Оскільки особистість є виявом саморефлексії, вона завжди протиставляє себе всьому зовнішньому, що не входить в орбіту власного Я. Заглиблюючись у пізнання себе самої, вона віднаходить діалектичну співвідносність суб'єкта і об'єкта: того, хто пізнає і того, що пізнається [153, с.73]. Тож особистість як самосвідомість і, отже, як завжди суб'єкт-об'єктне взаємопізнання, є вимовистою категорією, котра обов'язково твориться-стається у двох іпостасях: Душі і Духу. Тіло завжди є проявом душі, її живим обрамленням та образом. Іншими словами, тіло є здушевленою формою, котра засвідчує (означає, відкриває) людське єство, особистість же більше – актуальний прояв Духу – свідомий, осмислений й оформлений у насущних умовах універсальний засновок життєздійснення людини у часопросторі буття [153, с. 74].

У філософсько-психологічній концепції людини і світу С.Л. Рубінштейна суб'єкт – ініціатор активності, схильний до самодетермінації, саморозвитку та самовдосконалення. Принцип суб'єктності дозволяє розглядати людину не як сукупність окремих її психічних функцій і психологічних параметрів, соціальних характеристик та особливостей поведінки, а як єдине ціле з усіма її індивідуальними рисами-якостями і проявами, коли сама особистість розвиває, організує і контролює свою діяльність. Суб'єктність передбачає обстоювання особистої позиції у творенні власного життєвого шляху, ініціює задіяння всіх видів людської активності

– від поведінкових актів до повновагомих учинків – і сприяє її результативності. Суб'єктне ставлення до власної життєдіяльності людини свідомої відзначається націленістю її уваги лише на власні погляди і переконання, спрямованістю на внутрішні резерви, можливості вибору засобів здійснення діянь на підґрунті взаємодії вже сформованих навичок саморегуляції та компонентів наявного досвіду. Тоді як суб'єктність зі сформованою самосвідомістю звертається до рефлексивного знання, котре мірилом пізнання дійсності визначає принципи і закони об'єктивної реальності, незалежної від людини [236].

Процес усвідомлення суб'єктом свого Я, рефлексивна позиція щодо власного сприйняття довкілля і свого місця в ньому породжують істинне знання про об'єкти й явища довколишньої реальності та внутрішньої дійсності. “Становлення свідомості пов'язане з людським буттям, суб'єкт якого здатний виходити за межі свого поодинокого існування, усвідомлювати особисті стосунки зі світом, підпорядковувати життя обов'язкам, відповідати за власні вчинки, ставити перед собою глобальні цілі й завдання, не обмежуючись пристосуванням до навколишніх умов буття” [233, с. 272]. Крім того, постання особистості центрується довкола практичних (персонально значущих) наслідків її діяльностей, тобто з урахуванням досвіду зваженої, планомірної мислєдіяльності, на зразок того, як людство у своєму культурно-історичному поступі організує суспільні взаємодії-практики для максимізації їх результатів та встановлює на цьому підґрунті спадкоємність наступних генерацій. Ось чому, щоб рефлексивно осягнути шлях свого психодуховного становлення як особистості в її справжній буттєвій сутності, людина

має чітко усвідомлювати свої природні ресурси, наявні досягнення, актуальні цілі та пріоритети діяльності, об'єктивні судження про власне Я, потенційні можливості та волю до самовдосконалення.

Вже первісна форма психологічної думки, за В.А. Роменцем, утримує у собі протообраз ідеї єдності людини і світу. Надалі, з накопиченням досвіду життєреалізації, образ світу отримує відносну самостійність, породжується свідомісний синкретизм і “людина виокремлює власне психічне, характеризуючи його як особливу сутність, душу” [188, с. 68]. Особистість оприявнюється у часопросторі буття через її психосоціальні модальності, а її психологічний простір є скоріш ціннісним середовищем, що забезпечує можливість адекватних власній природі самопроявів. А.В. Петровський [201; 214] розглядає особистість як системну якість, яка сутнісно ознаменовується у трьох іпостасях: внутрішньо-індивідному, інтеріндивідному та метаіндивідному, обрамлюючи тим самим контури людського буття (цит. за [210]). Особистість викристалізовується в безпосередніх взаєминах зі значущим довкіллям, що формовиявляється в утвердженні моральних пріоритетів, суб'єктних смислів і цінностей. Її внутрішній простір знаходиться поза органічним тілом індивіда, а основний вектор руху-розвитку – морально-ціннісний, що фільтрує відображення дійсності з урахуванням найголовнішого, найдорожчого, найвагомішого для самої людини, однак так чи інакше враховуючи вплив середовища, в якому проходить її життєздійснення [188].

Рефлексія життя – це ставлення людини до себе крізь суб'єктну оптику сприйняття власного часопростору буття, об'єктивована оцінка свого Я на певних відтинках життєвого

шляху. Це оцінка власної причетності до довколишньої дійсності, соціально-рольової активності, рівня само-реалізації, суттєвих досягнень, усвідомлення яких далеко не завжди буває об'єктивним, та завжди відіграє роль події (значущого скоєного). Подія – сукупність пов'язаних між собою фактів життя, зазвичай важливих і поцінованих самою людиною, котрі становлять єдине ціле, а вчинок – це найдосконаліший спосіб її дієвої присутності у світі через формат фіксації свідомості на події, що постає в єдності мотивів і наслідків, намірів і справ, цілей і засобів, інтенцій і дій. Факти особистого життя людини стають подіями лише за оцінки їх як видатних, віхових для конкретної особистості у суб'єктному розумінні вчинення. Отож учинок формує особистісний світ людини, і тією мірою, якою це вдається, вся його структура і процедура реалізації підноситься до рівня важливих значущостей. І саме вчинок, будучи способом самовідтворення буття, що інтегрує його найбільш опрацьовані людством цінності, дає змогу особі в безперервній екзистенції життєвого вчинення долучитися до універсуму, стати “дотичною до вічності” (Ф. Ніцше). Подія є результатом учинку, або ж завершальним його етапом, коли рефлексивна позиція щодо його наслідків констатує непересічну вартісність діяння [210; 226]. Вчинок – це не лише спосіб особистісного існування у світі, а й своєрідна оптика, перманентне налаштування лінз-опцій котрої слугує інструментом занурення особистості в матеріальний світ [210].

Вчинок оприявнюється у суб'єктивності феноменальних формовиявів, охоплюючи дихотомічні прояви людської природи: егоїзм-альтруїзм, жорстокість-милосердя, бездуш-

ність-гуманізм, ненависть-любов та ін., що допомагає виявити, впізнати, закарбувати у людській свідомості певну систему особистісних цінностей і смислів. Рух-поступ до вартісно-сислового наповнення життєпростору особистості – це історичний шлях становлення моралі, конструктивних форм співжиття серед суспільного загалу, системи значущих орієнтирів і смислових настанов людини. Функціональне призначення полівимірного предметного світу – створення цінностей, їх плекання на основі визнання екзистенційної тотожності безлічі суб'єктних значущостей і смислів (особистісних мікросвітів). “Це найбільше диво і найвеличніший факт – “відкритий” неділимий світ, створений в сукупному творчому акті всього людського загалу, котрий осмислює свій поклик – осягнути великий монізм Всесвіту як єдність особистісних існувань у системі ціннісного спричинення буття” [210, с. 734].

В.О. Сабадуха, розробляючи і збагачуючи філософську концепцію чотирьох рівнів розвитку сутнісних сил людини О.Ф. Гречаного (залежна людина, продуктивна особа, особистість, геній), аргументує, що лише “індивід особистісного рівня розвитку відчуває відповідальність за суспільні форми буття та піклується про їх відтворення” в контексті дії відносин власності як соціального механізму життєзабезпечення, він спонукається “у процесі професійної і соціальної діяльності особистим інтересом, усвідомлюючи, що останній збігається за змістом з інтересом усіх інших його співвітчизників” [238, с. 29]. Тому індивідуальне опрацювання цих форм постає предметом творення і продуктом діяльності особистості, її атрибутивною якісною характеристикою. Доводиться, що залежно від рівня розвитку сутнісних сил

конкретної людини зміст її мислєдїяльностї буде рїзний. “Так, індивїд залежного рївня сприймає суспїльнї форми буття, чиннї технологїї як абсолютну істину, що не підлягає будь-яким змінам, а тому буде підкорятися чинним умовам життя. Рївень культури, професїйних знань та навичок дозволяє індивїдовї посереднього рївня здїбностей засвоювати всї наявнї типи й види діяльностї. Він може їх навіть удосконалювати, але вийти за межї заданого алгоритму не здатний. Отже, характер його діяльностї – виконання, вїдтворення тих видів і форм діяльностї, якї склалися й усталилися. Індивїд особистїсного рївня розвитку здїбностей піднімається до рївня творчостї в межах чинної наукової, технологїчної, соціальної, політичної парадигми. Продукти діяльностї генїя є, з одного боку, уособленням його здїбностей, а з іншого – стають утіленням нового рївня розвитку культури...” [238, с. 37].

Залишимо осторонь як проблемнї моменти рївневого підходу до диференціяції людських здїбностей, так і спрощену фабулу (тобто загальну схему розвитку пошукових дослідницьких операцій-дій) пізнання того, що є людина як реальний, онтично вкорінений, феномен буття, як “дзеркало Всесвіту”. Тут, безумовно, можна випустити стрїли критичної рефлексії за їх призначенням. Проте це, вочевидь, виходить за межї прийнятого нами до осмислення предмета пізнання. Натомість укажемо на певний смисловий конструктив: особистїсний рївень розвитку сутнісних сил людини, будучи спонукуваний до діяльностї інтересом і забезпечуваний “тривимірним” мисленням і творчїстю, вказує на онтофеноменальну наявність особистїсного способу буття як відносно автономної форми-цїлїсностї безпосередньої, повномірної

екзистенції суб'єкта життєдіяльності, котрий, своєю чергою, є точкою перетину зовнішньої реальності і внутрішнього психодуховного світу. Саме такого ґатунку спосіб буття вичерпно, передовсім діяльно і головне вчинково, характеризує “бачення світу зсередини” (В.А. Роменець [227]), його самотворення і “самобуття” (К. Ясперс [390]). Отож людська “душа, зауважує Володимир Андрійович, немов освітлює темний, несвідомий бік буття”, постаючи як “спосіб самобачення або самопізнання світу”; останній створює людину, її особистісне буття, і через неї повертається до себе – “світ пізнає себе через людську душу” [226, с. 17].

У цьому аналітичному контексті Рубінштейнівська формула “людина всередині буття” розкриває безперервну взаємоприсутню діалектику скінченного і нескінченного й певною мірою феноменального і ноуменального, унікального й універсального. Якщо психіка, будучи окремим зрізом буття, “становить своєрідний спосіб самовідображення світу”, то свідомість є способом існування людини у Всесвіті, що ознаменований учинком як діалектичним переходом людини і світу в актах самопізнання, самовизначення і самоствердження (головно через комунікаційні канали соціальної взаємодії) в екзистенційній цілісності його індивідуальних, соціальних і власне духовних моментів (див. детально [230, с. 44-150]). Людина, осягаючи самісну автентичність, відмежовує своє ество від глобального світу, але співвідносить власне Я із зовнішніми умовами ковітальної взаємодії, створює самобутній психодуховний засвіт, який утримує й розширює її перманентний зв'язок з буттям через чуттєві перцепції, свідомість, саморефлексію, емоції, пізнавальну активність, діяльність і вчинки.

1.2. Особистість в оптиці історико-психологічного дискурсу

У здобутках наукової думки про людину і світ є чимало історико-психологічних доробок, які систематизують предметне коло соціогуманітарних досліджень й обґрунтовують методологічні принципи постання науково-психологічних знань. Розкриття єдності предмета і принципів становлення історико-психологічного знання для побудови історії всесвітньої психології розкриті у працях В.А. Роменця [227; 229–231]. Їх практичне значення полягає у створенні цілісної теорії постання психології з позицій віхових здобутків наукових шкіл, систем, напрямків у зв'язку з історією людської культури. Історико-психологічні дослідження постулюються академіком через: 1) єдність знань і життєвого, творчого шляху ученого, з урахуванням соціокультурної ситуації епохи; 2) переосмислення класичних першоджерел, що висвітлюють рух-поступ психологічної думки у форматі практичної спрямованості та задля актуалізації самопізнання і самовдосконалення людини; 3) розкриття взаємозв'язку психології з антропологією, етикою, естетикою, гносеологією, герменевтикою, соціологією тощо; 4) евристичний і прогностичний формат онтологічного і ковітального становлення людини як особистості, індивідуальності й універсума [227].

У системі історико-психологічних досліджень були визначені головні етапи постання психології як науки – субстанційний, феноменологічний та освоювальний. Перший описує характер співвідношення душі людини з непорушною

сутністю, яка оприявнюється або в матеріальних упредметненнях, або в ідеї субстанції та ін. Душа та сутність мисляться як такі, що мають точки зіткнення, переплетіння, об'єднання. Такі принципи пізнання психіки владарюють у Стародавньому світі і середні віки. На другому етапі головною постає ідея суперечності душі, котра визначає себе через цю суперечність і через її подолання. Замість ідеї субстанції як опори у життєздійсненні особистості, на передній план виходить “інша” мисляча особа та всілякі діалектичні співвідношення “Я” та “Іншого”. Розвиток цих постулатів характерний для психології Ренесансу (Відродження), що центрована на проблемах стражденності і самодостатності, а також епосі Просвітництва, котра приділяє значну увагу питанням інтелекту і моральності. В XIX і XX століттях одним із провідних інтересів психологічної науки є розкриття співвідношення біологічного і соціального у психіці людини, ці засади й дотепер є віховими в акті практичного освоєння світу [227, с. 25].

В античності, як відомо, у філософському дискурсі не було терміна “особистість”. Отож психодуховний пласт властивостей в індивідуальному світі людини, що нині позначається цим терміном, не усвідомлювався древніми мислителями, а тому не був предметом їхніх розмірковувань. Останній виник набагато пізніше – у XVII столітті в тогочасному культурному ландшафті Європи й характеризував той феноменологічний зріз індивідуального буття людини, що відображав її глибинно індивідуальні (як позитивні, так і негативні) властивості та її самобутнє позиціювання (як добродійне, так і злодіяльне) в конкретному соціальному доквіллі. Проте кон-

тури особистісного профілю людини як суб'єкта повсякдення вимальовувалися передовою філософською думкою упродовж тисячоліть. І це наочно підтверджують синонімічні терміни. Скажімо, Анаксагор вважав, що саме розум (нус) упорядковує рух речей, спричиняє людську поведінку й мислення, надає їм організованості й закономірності; ним опосередковується буття, а людина осягає лише найменші прояви божественного начала, котре є рушієм та першоосновою Всесвіту. Понятійні уявлення про людське волевиявлення чи формування непересічності людини як такі не осмислювалися філософом, натомість стверджувалося, що будь-яке тілесне неможливе без “вищої” рушійної сили, що активізує і людське повсякдення, керуючись при цьому розумом як універсальним мірилом сушого [388].

У вченні Демокріта рух постає найважливішим пояснювальним принципом розвитку світу і людини в тому числі. Не слід пояснювати рух як такий, адже він апріорний, а доречно у філософуванні обґрунтувати сили, котрі спроможні змінити напрямок цього руху (до слова сказати, що наукові пошукування Г. Галілея ототожнюють означені сили з інерцією). Так само й розвиток людини залежить від першочергового рушія – першопричини – та задається вихованням, наявною культурою й інспірує подальші здобутки особи. А різноманітні стани тілесного і психічного (прагнення до саморозвитку включно) цей філософ пояснював через систему атомарних зв'язків [388].

На відміну від античних мислителів матеріалістичної орієнтації, які шукали відповіді на питання про людину перш за все у природі, Сократ підкреслював значення совісті –

“внутрішнього голосу”, який гарантує осягнення достеменною істини. У розмовах і дискусіях він першочергово звертав увагу на пізнання суті людських чеснот (вибороти їх можуть лише “шляхетні люди”), котрі спрямовані на уможливлення загального блага. Основні чесноти філософ убачав у стриманості (себто у приборканні пристрасті), мужності (подоланні небезпеки) і справедливості (дотриманні божественних і людських законів), які мислитель вважав вічними і незмінними. Завдяки душі кожна людина долучається до божественного знання, а істинний шлях людського пізнання й полягає у перманентному пошуку божественної мудрості. Тому мірою речей є не сама людина як мисляча істота, а її розум і знання. Ось чому етична концепція геніального мислителя виходить із прагнення зрозуміти істинне призначення людини, що виражається в надбанні блага, краси і щастя. А справжній сенс людського буття полягає у їх безпосередньому проживанні, розумінні, поцінуванні. Звідси формулюється головний принцип повноцінної особистої реалізації: помірність в усьому, адже захоплення тілесними насолодами руйнує тіло і пригнічує душевну діяльність. Тож людина у повсякденному житті повинна мінімізувати матеріальні потреби і прагнути добути істинне знання, досягнути абсолюту – божественної мудрості.

Платон, розглядаючи особу, виділяв у ній три іпостасі: розум, мужність, хтивість. Кожна з них керує розвитком суб’єктності людини і має своє місцезнаходження: за розум відповідає голова, за мужність – груди, за хтивість – черевна порожнина. Мужність притаманна особам, які знаходяться на вищому щаблі розвитку (аристократії), хтивість властива

примітивним людським істотам (рабам), обдарування розуму, маючи духовно-божественний прикорінь, досягають суб'єкти-мислителі. На думку філософа, справжні цінності буття утворюють особливий позафізичний світ – Гіперуранію, який складається з безтілесних образів, модусів, проектів, ідей, тварин, людей, чеснот та цінностей. Проте людський розум пізнає лише ідеї – ейдоси, яких у навколишньому світі немає й котрі не сприймаються органами відчуття. Душа і тіло (духовне і матеріальне) – це дві самостійні першооснови, що існують незалежно, хоча й обопільно впливають одна на одну, взаємопричинюючи їх як нерозвиненість, меншовартість, так і повновагомість, гармонійність, досконалість [388].

Аристотель вважав, що душа і тіло нероздільні, а тому становлення людської особи (її характеру, здібностей, волі) здійснюється в конкретній діяльності, у справі. Особливого значення він надавав наполегливому, систематичному тренуванню і повторенню. На його переконання, все, що людина має від природи, дістає спочатку як можливість, а потім утілює у повсякденній роботі-діяльності, котра і є маркером її самоствердження і самореалізації. Він обстоює розрізнення мисленнєвого (тобто ідеального, теоретичного) на дві категорії: 1) актуальні думки, які мають зміст, співвідношення з предметом, конкретику у виразах і чітку картину відображення довколишньої дійсності; 2) думки як образи (обриси), які детермінують самі себе, є причиною самих себе (*causa sui*); у цьому разі мислеактивність стає джерелом породження самої думки, першоумовою її постійного творення. Водночас актуальне або нагальне реальніше потенційного, образного. Звідси ним формулюється наскрізна ідея

про риси-якості, що притаманні всій матерії і відтак пояснюють закони буття і вказують як на особисті відмінності між людьми, так і на те, що окрема персона має сталу систему властивостей, яка може повномірно реалізуватися лише у діяннях, перманентних процесах самоспричинень, самоперетворень, самозмін [16].

Розвиваючи вчення Аристотеля про форму та матерію, Тома Аквінський вважав душу безсмертною нематеріальною сутністю з притаманними їй розумовими здібностями, котрі слугують осягненню природи речей. У розроблюваному вченні про інтенцію (намір, наскрізну ідею, мету) як про здушевлену спрямованість свідомості людини на сприйняття й пізнання світу, він характеризував інтенцію як умоглядний образ чи як ідею в дихотомії потенційного, можливого (тобто мінливої, відкритої для змін і тому недосконалої матерії) та актуального, дійсного (зреалізованого, здійсненого, завершеного, досконалого). Названий мислитель розрізняв два вияви інтенції: 1) понятійні уявлення, що сформовані розумом на основі осягнення реальності; 2) дефініції, сформульовані з допомогою мисленневих аналітико-синтетичних операцій, об'єктом яких є розум, логічний закон чи сама думка. Тому інтенційність як засаднича функція свідомості є формовивом інтелектуальних зусиль людини, особиста сутність якої полягає в розумній організації природи. Водночас А. Августин висловив думку про головну роль волі як "інтенції душі" у складній природі свідомості, чим ідейно започаткував волюнтаристський та інтроспективний напрями наукового пізнання людини [386].

Загалом поняття інтенції й інтенційності як загальні характеристики свідомості є центральними в концепції

Е. Гусерля, що пояснюють принципи становлення характеру, спрямованості психічної діяльності й формування установок як світоглядних структур людської свідомості, що сутнісно характеризує особистість як носія свідомості. Іntenційне тлумачення суб'єктом розумінневими засобами власного Я як здатності синтезувати аналітичні моменти почуттєвого сприйняття обстоювалось ще І. Кантом. Однак саме Е. Гусерль розуміє інтенційність ширше, а саме як динамічну наповненість свідомості особи смислоформами її споконвічної причетності до пізнання світу в його цілісності і повноті й постання на цьому підґрунті перманентного аналітико-синтетичного пошукування законів і принципів власного буття [78].

Гіппократ обстоював учення про локалізацію психічних функцій у мозку людини, що, зрегульовуючись гуморально як велика залоза, відповідає за становлення її особистого складника, де відчуття становить основу пізнання світу. Вказаний складник як осереддя людського, усупільненого буття тлумачився філософом у ракурсі темпераментальних особливостей, що пізніше стало підґрунтям для розвитку теорій механістичного сприйняття людини, які розвинув у подальшому І. Ньютон. З іншого боку, ідеї Ф. Бекона [53] окреслили горизонти пізнавального пошуку вищої нервової діяльності як матеріального субстрата психіки, тоді як становлення особи вбачалось мислителем у постійному пізнанні нею Всесвіту, яке базується на емпіриці і відчуттях. Т. Гоббс був переконаний, що носієм мислення є організована певним чином, тобто у форматі людини та її життя, матерія [388]. Р. Декарт у своїх поглядах на становлення особи-

персони припускав, що тіло і душа перебувають у взаємодії, яку забезпечує третя субстанція – Бог. Тому існують принаймні дві незалежні першооснови – мислячий дух і протяжна матерія, які екзистенціюють самостійно, незалежно одна від одної. У той час, як діяльність душі відбувається за законами духу, то діяльність тіла – за законами механіки, тому природа поведінки є сутнісно рефлекторною [83].

За Б. Спінозою основою особистого розвитку є принцип детермінізму, який, з одного боку, заперечує свободу волі, з іншого – посвячує душу в систему причинного пояснення природних явищ, тоді як її поведінкою керує прагнення до самозбереження і власного зиску, котрі опосередковуються волею, тотожною розсудливості. Причому найвищий щабель особистих звершень людина досягає тоді, коли осягає істину шляхом актуалізації ресурсів інтуїтивного розуму [261].

Розуміння психічного, як і решта істинних знань про світ, людину, Бога можна отримати лише через особисту оптику досвіду – внутрішнього, ментального, психодуховного та зовнішнього, поведінкового, діяльного, – стверджував Дж. Локк [148]. Взаємозв'язок почуттєвого, емоційного і раціонального, інтелектуального намагався парадигмально систематизувати Г. Ляйбніц. Стрижнем його філософських роздумів є обґрунтування методологічних принципів загальних відмінностей і тотожності нерозпізнаних речей і встановлення законів безперервності і дискретності [77]. Індивідуальні особливості людини, інваріантну мозаїку її характеру описав І. Кант, який одним із перших довів, що суб'єкт силою власної волі може переборювати хворобливі відчуття, а також сформулював низку психогігієнічних і

психопрофілактичних принципів, що за умови їх сповідування стимулюють самостановлення особистого осереддя людини [97].

Г.В.Ф. Гегель довів, що свідомість особистості формується в діяльності. Сенс та цінність буття окремої людини полягає тільки у її підлеглих історичній силі, адже все у світі підкорюється абсолютному (світовому) духу. Започаткувавши вивчення соціального розвитку особистості, він підкреслював важливість її свободи, котра досягається через самопізнання, та здатність критикувати будь-яке суспільство, що не засноване на моралі. Видатний філософ розглядав розвиток особистості як постійний рефлексивний процес, який містить у собі інтерсуб'єктивність (певну сукупність міркувань, установок і переконань, котрі об'єднані спільною ідеєю). Остання постає як проблема поєднання двох різновекторних феноменів і стратегій буття: прагнення людини до особистої самореалізації й намагання упорядкованої, заснованої на загальноприйнятних засадах, поведінки, а відтак і чітко унормованої системи міжособової взаємодії. Зрештою, йдеться про потребу в людському співжитті, у злагодженій ковітальності, що ґрунтується на гуманістичних засновках. Інтерсуб'єктивність особи розпросторюється як корелятивний зв'язок між її прагненням до самоідентифікації та об'єктивно існуючими вимогами соціальної унормованості й упорядкованості індивідуальних цінностей, смислів і значущостей [67].

Пізніше М.О. Лоський вважав, що весь світ складається з особистостей двох типів – дійсних (справжніх) і потенційних (можливих). Причому розвиток особистості становить

еволюційний процес, який передбачає перехід від потенційної персони, котра втілює у собі образ Божий, до справжньої особистості як до земної подоби Бога. Саме уподібнення Абсолюту – мета розвитку будь-якої людини, адже особистість – не готова даність, а самоорганізаційна система невпинного людського самотворення протягом усього свого життя [152].

За філософським ученням М. Шелера, особистість – це індивід, який прагне самості у повсякденні суспільних стосунків та їх співвідносності із власним світосприйняттям і світобаченням, а також це перетин різноманітних смислових утворень як підстав життєдіяльності й остаточно детермінанта всіх речей, яка має певний набір рис-характеристик, серед яких найважливішими є унікальність (неповторність), самовизначення (свобода), саморегуляція (цілісність) [389].

Удосконалення людської сутності, як відомо, зумовлене культурно-історично – еволюцією живих істот, окультуренням становлення людства та онтогенезом самої людини. Тому в структурі особистості наявні компоненти і характеристики різного рівня узагальнення й стійкості, які спричиняють суспільно значущу поведінку, спілкування, діяльність, учинки [62]. На думку С.Л. Рубінштейна, особистість передусім визначається своїм ставленням до навколишнього світу, до суспільного загалу і конкретних його представників, що знаходить відображення у стилі поведінки, змісті діяльності, ситуаційних учинкових актах, способі життя як наскрізній програмі її зреалізування [237].

О.М. Леонт'єв визначав особистість як цілісне утворення, яке є відносно зрілим продуктом суспільно-історичного й

онтогенетичного розвитку людини. Вона становить результат інтеграції процесів, що умістовлюють життєві відношення особи до об'єктивної дійсності шляхом актуалізації-задіяння свідомості і самосвідомості. Загалом існує три базових параметри особистості: широта зв'язків людини зі світом, ступінь їхньої ієрархізованості та загальна структура, які, своєю чергою, реалізуються через діяльність і творчість [141].

На переконання відомого українського психолога Г.С. Костюка, індивід стає особистістю в міру того, як у нього формується його свідомість і самосвідомість, утворюється система психічних властивостей, здатність брати участь у житті громади, виконувати соціальні функції, володіти культурними здобутками нації і людства (мова, мораль тощо). Об'єктивна суспільна сутність особистості завжди реалізується суб'єктивними психічними засобами, водночас як і психічне в людині, так і особистісний план буття визначає продуктивність її взаємодії з довкіллям, у тому числі спрямування, зміст та характер стосунків з іншими людьми. Діалектична єдність різноманітних взаємопов'язаних психічних процесів і властивостей (диференціації й інтеграції, інтеріо- та екстеріоризації та ін.) системно регулює і вдосконалює саму особистість. Динамічність і стійкість даних тенденцій і станів дають їй змогу бути незалежною від безпосередніх впливів ззовні, змінювати середовище відповідно до своїх намірів і планів, створювати умови для власного розвитку та соціальної самореалізації [119].

Особистість неподільно пов'язана з унікальністю (непересічністю, винятковістю) і призначенням (осмисленням буття) людини. Унікальність засвідчує відкритість людської

сутності як психодуховної субстанції і вказує на її потребу щомиті стверджуватися через подолання дисонансу між бажаним і дійсним, що виявляється у втіленні здатності до самозміни і самотворення. У зв'язку із цим важливим моментом відомий російський філософ другої половини ХХ століття М.К. Мамардашвілі пише: "... особистість – це форма і спосіб буття, особливий стан життя, знахідка його еволюції... це вагома думка природи" [161, с. 173]. Призначення – це споконвічний сенс людини бути, стверджуватись динамічно-інтегративно, а не відбувати життя. У пошуках свого покликання людина узгоджує універсальні суспільні цінності і смисли з конкретними ситуаціями особистого зреалізування (сенсами) та цілковито визначається (формує вичерпне уявлення) щодо свого місця, ролі, місії у світі [269].

Отже, з усього аналітично виголошеного очевидно, що особистість в культурно-історичному постанні філософської думки щонайперше виникає й розвивається як окрема ідея, міркування стосовно сутнісного ядра людини, як мислеобраз стосовно її вичерпної якісної характеристики у формовияві богоподібної істоти. В гносеологічному вимірі філософування оформлені таким чином різномістові теоретизування вказують на те, що особистість щонайперше постає як потужний конструкт філософсько-наукового дискурсу. А це означає, що особистість є "штучним понятійним утворенням зі своїми службово-пізнавальними функціями, що відіграють роль мисленнєвих інструментів-засобів задля здійснення переходу від емпіричного знання до концептуального і навпаки" [160, с. 79]. Вочевидь мудрайдна думка відомих мислителів і науковців напружено функціонувала між багатоліким набором за-

фіксованих розумом рис і властивостей людини та з різною мірою повноти і деталізації усвідомленими образами їх персонального чи консенсусного синтезування, поіменування, доконструювання й навіть мислетворення.

Зрозуміло, що за теоретичним конструктом “особистість” як понятійним утворенням свідомої діяльності психічного апарату людини схоплювалась певна феноменологія. Але для нас важливо підкреслити той момент, що не вона була визначальною. Головний нерв в осягненні людини як особистості становили життєдайні розумові обдарування мислителя-вченого, інтенційованого на здійснення вчинку істинного пізнання й спроможного утамувати цю свою інтенційність в екзистенційних актах самопізнання і мислетворення. І справді мав рацію відомий канадський дослідник психофізіології людини Ганс Сельє, коли зауважував таке: “Як часто в науці починаєш розуміти, що абстракції бувають такою ж чи навіть більшою мірою реальні, аніж смислово охоплювані наукові факти” [254, с. 14].

Безсумнівно, що фундаментальною абстракцією в науці, культурі та суспільному житті, попри багатоманітні емпіричні маркери феноменального оприявлення, і є особистість. Ось чому, як справедливо зазначає К.О. Абульханова-Славська, спроби суто структурного підходу та статичні методи пізнання людини нині вже не задовольняють психологічну науку. Адже під структурою розуміється множина компонентів, які сумарно не породжують цілісної єдності, а містять лише поелементні риси-якості, причому без урахування руху-розгортання всієї множини взаємозв’язків між ними. Як відокремлені атоми водню і кисню не мають властивостей,

притаманних воді, так і сукупність елементів будь-якої структури й особистості у тому числі повно не відображають характерологічну картинну цілісність, глибоку сутність усєї цієї розвиткової системи як динамічного утворення [3].

Унікальність людського існування полягає у поєднанні та взаємодії чотирьох бутєвих вимірів – біологічного, соціального, екзистенційного та самісного. Людина народжується як індивід, як біологічна істота, основна функція якої – пристосування до мінливих умов існування. Наступним щаблем становлення особистості є соціалізація, за якої формується специфічний (оригінальний) спосіб відношення до світу, виконуються соціальні ролі, інтеріоризуються суспільні цінності, видозмінюється докїлля стосовно власних бажань, уподобань, виборів. Становище, яке посїдає особа у системі соціальних відносин визначається поняттям соціального статусу, що охоплює її права, обов'язки та привілеї. За допомогою статусу оформлюються, упорядковуються, регламентуються взаємини та поведінка людей у групах, засвоюються відповідні модуси діяльності і вмотивовуються соціальні взаємостосунки. Важливими характеристиками статусу є також престиж та авторитет як міра визнання навколишніми певних заслуг конкретної особистості.

До того ж особистість як унікальна цілісна структура існує лише в русі-розвитку, і таке її існування – це перманентний процес становлення, постійний рух-поступ у повсякденних зверненнях і здобутках. Саме динаміка особистісного функціонування визначає закономірності розвитку людини та особливості її формування як індивідуальності. Адже ні окремі її риси-якості, ні характерологічні особливості в

цілому не залишаються незмінними протягом життя. Поняття “динамічна структура” змістовно визначається як перманентний процес видозміни особистості у єдності, взаємозалежності й взаємовпливі її елементів як самодостатньої усистемленої цілісності. Особистість, за словами Г.С. Костюка, є “системою систем”, або ж складноорганізованою єдністю диференційно-інтегрованих психічних явищ, які розвиваються в індивіді під впливом різноманітних зовнішніх і внутрішніх чинників [119].

У смисловому лоні подібних теоретизувань цікавою видається концепція динамічної структури особистості К.К. Платонова, що охоплює спрямованість (інтереси, схильності, ідеали), соціальний досвід (знання, вміння, навички), індивідуальні особливості психічної організації (перцепція, пам’ять, інтелект, почуття, воля), типологічні чи біопсихічні властивості, що виявляються у поведінці та вчинках (темперамент, характер). Унікально складна, системно організована, динамічно ситуаційна екзистенція людини й забезпечує свідоме та творче відображення зовнішнього світу в притаманних їй взаємозв’язках і взаємовпливах, слугує формотворенню (акумуляції, інтеграції й генералізації) її життєвого досвіду. Сама ж особистість, на думку автора, – це людина як носій свідомості – суспільної та індивідуальної (див. [203; 204]).

Риси-якості, що не мають безпосередньо вроджених задатків, а відображають індивідуально трансформовану суспільну свідомість, узмістовлюються в образі життя особистості. Дана підструктура формується шляхом науління й самовиховання та містить переконання, світогляд, праг-

нення, схильності, бажання. Саме образ життя людини унааявлює її погляди на світобудову, пріоритетні мотиви взаємодії з довкіллям, моральні якості та стилі міжособових стосунків, що у синтетичній унікальності уможливають прогностичність і реалістичність учинків особистості. Соціальний досвід, поєднуючи знання, традиції, звички, надбані у процесі взаємодії із суспільним і квазісоціальним загалом, формує її культурне осереддя самоідентифікації й подальшої індивідуації. Біологічно зумовлені структури поєднують типологічні властивості особистості, її гендерні, вікові особливості й можливі трансформації тіла у часопотоці життя, що значною мірою залежать від фізіологічних і морфологічних особливостей мозку й усього організму. Найвиразніші риси-якості людини, властивості її психічних процесів утворюють характер і здібності, тобто загально-інтегральні ознаки особистості.

Подальші пошукування у тлумаченні особистості як динамічної системи окреслені в теорії В.О. Ядова (див. [385-387]). Автор найсуттєвішу роль у людському становленні відводить установкам (диспозиціям) як віховим принципам осягнення суб'єктом власного відношення до дійсності, рефлексивній оцінці поведінки та свідомій регуляції суспільної, діяльно чи вчинково організованої, активності. Тут установка (диспозиція чи поведінковий патерн) постає як системотворча властивість особистості, що визначає впорядкування людської психіки, сукупність стійких мотивів, зорієнтування її діяльності, спілкування, вчинення. Основна роль установок, які стали рисами-якостями особистості сутнісно формовиявляється через: 1) потяги – первинні емоційні мобілізатори

активності індивіда, часто неусвідомлені прояви нужд і потреб людини; 2) бажання – оцінку й ієрархізацію предметно конкретизованих пріоритетів у реалізації нагальних потреб й окреслення можливих шляхів їх задоволення; 3) прагнення – систему вольових зусиль у подоланні перешкод на шляху досягнення особистісних цілей; 4) інтереси – психічні стани-рушії, що забезпечують вектор саморозвитку і самовдосконалення людини; 5) схильності – вибіркові самореалізаційні тенденції, принципи, форми, методи й засоби життєактивності; 6) ідеали – образи бажаного результату діянь, обриси кінцевої мети, котрою керується особистість у процесі вчинення, уявлення про благо і належність, досконалість і довершеність, абсолют та істину; 7) світогляд – систему етичних, естетичних, філософських, наукових та інших поглядів особи як індивідуальності на навколишній світ і своє місце в ньому; 8) переконання – чіткі, усвідомлені мотиви діяльності, аксіоматичні твердження, засновані на співвідношенні вчинків із власними смисловими настановами, ціннісними орієнтаціями, поглядами, віруваннями, котрі виявляються у мереживі особистісних спонукань і актуалізацій.

Людина, на думку М.О. Бердяєва, – це Боже творіння, Його образ і подоба, та водночас точка перетину двох світів – духовного й природного. Причому особистість у жодному разі не є готовою даністю, а вищим завданням, ідеалом розвитку людини, яка самотвориться у вирі духовного, а не природного зростання. Людина через волевиявлення вирощує свою особистість як автентичне творіння, котре воліє божественного в інтуїтивному пізнанні сущого (буття). В ідеях цього мислителя найважливішим рушієм самотворення є свобода

– єдина не контрольована Богом категорія людського єства. Тож свідома регуляція поведінки як категорійна віха свободи особистості засвідчує її вищу природу й покликання, що за задумом Творця надає автономності людському самоствердженню. Сама ж особистість – це цілісний, соборний образ людини, в якому духовне начало як універсалія опановує всі її щиросердечні й тілесні сили за участю божественного Духу [31, с. 18, с. 40].

На переконання цього відомого вітчизняного філософа, “вивчення особистості є основною проблемою екзистенційної філософії”, адже “я” виникає раніше, ніж особа усвідомлює себе особистістю, причому це – “я” “первинне й недиференційоване, не припускає вчення про саму особистість, воно є споконвічна даність, а особистість – заданість, наскрізна мета самореалізації” [30, с. 145]. До того ж особистість не тотожна індивіду, котрий є категорією натуралістичною, біологічною, вона самотвориться у возвеличенні, постійній роботі людського єства над її тілесною організацією. Людина може мати яскраву індивідуальність і не бути особистістю як значенневою актуальністю, продукованою сенсовністю власного існування. Особистість – це багатогранна єдність складного, духовно-душевно-тілесного і водночас це реалізація у природному індивіді Божого замислу, ідеї про людину як про вінець Його творіння [30, с. 147].

Сутнісно особистість в людині є насамперед її та рольова іпостась, через яку вона не тільки себе транслює у довкілля, а й захищає від негативних впливів і негараздів довколишнього світу. Тому персона (личина-маска) як соціально-рольова позиція чи театральність поведінки суб’єкта дик-

тується не тільки бажанням жити у злагоді із власними домаганнями, можливістю залишитися собою, а й важливістю самозбереження, забезпечення себе від деструктивів навколишнього дійсності. Названий інстинкт театральності (вияв рольових форм активності по відношенню до світу) має подвійний сенс, за якого особистість намагається віднайти своє місце серед інших представників людства, тим самим спонукаючись до соціальності і колективізму [30, с. 151]. Але граючи роль, надягаючи маску соціального схвалення, людина залишається самотньою, що переборюється не у товаристві через кількість чи розмаїття міжособових зв'язків, а в безпосередньому спілкуванні, якісній його складовій, тобто не в об'єктивному, а духовному вимірі інтеракцій. "Я" може бути гіперболізованим, що усамітнює особистість, збіднюючи, обмежуючи її в ідейності самоплекання, тоді вона втрачає почуття реальності й живе ілюзіями. Ще Аристотель зазначав, що усамітнення прагне лише дикий звір і Бог у своєму Абсолюті, тож хворобливі стани егоїстично-нарцисичного спрямування особистості нівечать канал саморуху людини до духовного зростання [16]. Тому кожній автономній особі властивий потяг до соціальної взаємодії, наскрізна потреба в спілкуванні, бажання поділяти з іншими ідею возвеличення Духу та Його персоніфіковане вдосконалення. Відтак особистість є категорією оцінно-аксіологічною, а її зреалізування завжди припускає самообмеження, вільне підпорядкування надлюдському ідеалу, творення надособистісних вартостей, вихід поза власну свідомість, сходження Я у трансцендентний вимір божественного єства [30, с. 156].

Важливо підкреслити, що, на відміну від соціологізаторських поглядів, М.О. Бердяєв визначає особистість як незалежну від детермінацій суспільства, як ту інстанцію, котра володіє власним внутрішнім – своєрідним і неповторним – світом, але водночас вона успадковує від загалу форми колективного несвідомого й усе ж зреалізовується в соціальному довкіллі. Мислитель постулює певний дихотомічний парадокс існування особистості, котра здатна себе творити, збагачувати, наповнювати універсальним змістом, досягати єдності в цілісності власної екзистенції, але для цього вона повинна *вже* бути, тобто існувати як споконвічний суб'єкт у перманентному потенціалі самотворення [30, с. 156]. Чим сильніша особистість, тим більш виражений у неї характер, який є першоджерелом людського розвитку, перемогою духовного начала над душевно-тілесними складниками індивіда. Темперамент – це перш за все природна даність, а характер – утвердження власного відношення-ставлення до навколишнього середовища, тобто привласнення і досягнення самої людини, її вольових зусиль, зосереджень на власній незалежності (свободі, волевиявленні). [31, с.28]. Особистість – суб'єктно уреальнена любов, яка становить оптимальний шлях її самореалізації, тому її “немає без пристрасті, як без пристрасті немає генія” [31, с. 32].

Отож, як у лоні психосоціологічних розмірковувань, так і в засвіті екзистенційного філософування, особистість смислово оприявнюється новими системними візерунками ідеалізованих картин її сутнісної визначеності та повновагомої присутності у цивілізованому світі. Причому закономірно, що результатом гносеологічної конструктизації онто-

феноменальної дійсності, що позначається категорійним поняттям “особистість”, є набір окремих теоретичних конструкцій психологічного, соціально-психологічного чи суто філософського плану. Особистість як теоретична конструкція – це завжди абстрактна модель людини як члена конкретних групи, етносу, суспільства, культури, історичної епохи, в основі створення якої перебувають не процедури ідеалізації, а абстрагування, схематизації, структурування, типологізації. Ось чому особистість різні вчені схарактеризовують тим чи іншим набором рис-властивостей, надаючи їм самостійного феноменологічного статусу у психодуховній організації внутрішнього життя людини. І це підтверджує не лише вищеподаний науковий матеріал.

Яскравим прикладом, що підтверджує сказане, є запропоновані В.В. Рибалкою контентно-атрибутивна й антиполітична *формули особистості* (див. [220а]). Так, науковець проаналізував 40 визначень категорійного поняття “особистість”, що запропоновані у період з другої половини ХІХ до початку ХХІ століття вітчизняними філософами, психологами, педагогами (М.Я. Грот, П.П. Вікторов, В.М. Бехтерєв, В.І. Вернадський, О.Ф. Лазурський, В.В. Зенківський, С.М. Балей, А.С. Макаренко, С.Л. Рубінштейн, В.М. Мясіщев, О.Ю. Кульчицький, Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, О.М. Леонтєв, О.В. Запорожець, К.К. Платонов, Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божович, О.Г. Ковальов, М.М. Амосов, В.О. Сухомлинський, А.В. Петровський, В.А. Роменець, О.К. Дуса-вицький, Г.О. Балл, В.О. Моляко, І.А. Зязюн, О.М. Ткаченко, І.Д. Бех, С.Д. Максименко, Г.П. Васянович і В.Д. Онищенко, Б.Й. Цуканов, В.Ф. Моргун, В.Г. Кремень, В.В. Рибалка,

О.П. Саннікова, О.Г. Асмолов, Т.М. Титаренко, П.П. Горностай, І.П. Маноха), і дійшов висновку, що має місце певна закономірність: одні атрибути зустрічаються значно частіше, ніж інші, що ставить питання про контентний аналіз атрибутивної множини понятійних ознак вказаної категорії. Після виокремлення ученим цих ознак і складання їх частотного рейтингового списку ним отримана така “сукупна атрибутивна формула” визначення категорії “особистість”, що “утворена структурною ієрархією низки головних атрибутивних категорій і понять, у яких відображаються такі її фундаментальні якості, як (у дужках наводиться частота вживання відповідних атрибутів у визначеннях):

1. Соціальність (31). – 2. Творчість (21). – 3. Людяність (20). – 4а. Самість, самосвідомість, тобто “Я” (18). – 4б. Духовність (18). – 5а. Культурність (16). – 5б. Життєвість (16.) – 6а. Індивідуальність (13). – 6б. Цінність (13). – 7. Розвинутість (11). – 8. Діяльність (10). – 9. Відносність (ставленевість) (9). – 10а. Суб’єктність (8). – 10б. Формальність (8). – 11а. Вершинність (7). – 11б. Здатність до оволодіння, засвоєння світу (7). – 11в. Свідомість (7). – 12а. Історичність (6). – 12б. Організованість (6). – 12в. Психологічність (6). – 13а. Унікальність (5). – 13б. Об’єктність (5). – 13в. Якісність (5). – 14а. Наявність специфічних властивостей (4). – 14б. Вчинковість (4). – 14в. Динамічність (4). – 14г. Колективність (4). – 14д. Світоглядність (наявність поглядів, принципів, переконань) (4). – 14е. Системність (4). – 15а. Відповідальність (3). – 15б. Внутрішній характер (3). – 15в. Ідеальність (3). – 15г. Матеріальність (3). – 15д. Носій властивостей (3). – 15е. Комунікативність (3). – 15ж. Сукупність властивостей (3) і т.д.” [220, с. 93].

Крім того, здійснений В.В. Рибалкою логіко-змістовий аналіз сорока визначень особистості показав, що в деяких з них “наявні не тільки парні антиномії, а й певні антиномічні ланцюги, якими охоплюється складна і часто суперечлива сутність особистості”. Тому отримані антиномії відомим дослідником поєднані в одному ланцюговому комплексі. При цьому перший член антиномії обрано “за порядком, який відповідає його місцю в контентно-атрибутивній формулі, а другий – за логікою створення самої атрибутивної формули, виходячи з того, що з усього масиву атрибутів особистості за своїми номерами перевищує порядкове число лише 15. Відповідний аналіз і синтез дав змогу створити попарно-сумативну (див. у дужках знак +) антиномічну формулу особистості:

1. Соціальність (31) – 6а. Індивідуальність (13) +
2. Творчість (21) – 8. Діяльність (10) +
3. Людяність (20) – 17. Тваринність (1) +
4. Самість, тобто Я чи самосвідомість (18) – 11в. Свідомість (7) +
- 4б. Духовність (18) – 15в. Матеріальність (3) +
- 5а. Культурність (16) – 16п. Природність (2) +
- 5б. Життєвість (16) – 10б. Формальність (8) +
- 6б. Цінність (13) – N+1. Індиферентність (1) +
7. Розвинутість (11) – 16м. Природженість (2) +
8. Діяльність (10) – 14б. Вчинковість (4) +
9. Відносність (ставленнєвість) (9) – 17. Абсолютність (1) +
- 10а. Суб’єктність (8) – 13б. Об’єктність (5) + ...” [272, с. 97].

Отже, наведені тут “формули” – це сутнісно понятійні моделі або карти особистості ідеального типу, відтак, що закономірно, і продукти вдало здійсненого теоретичного

конструювання того предметного поля, який отримав назву “особистість”. І на це фактично вказує й сам їх автор: для психолога і педагога ці сукупні формули становлять орієнтир, еталон, ідеал, на основі чого має розгортатися розуміння конкретної особистості клієнта в певних ними усвідомлюваних межах. Він цілком слушно пропонує поетапне співвіднесення між бажаною теоретичною моделлю особистості, зафіксованою у вигляді атрибутивно-антиномічної формули, та реальним особистісним світом конкретної людини, котра підлягає зовнішнім впливам (вихованець, клієнт, підлеглий та ін.) або самовпливам в усіх процесах само- (пізнання, розуміння, сприйняття, визначення, виховання, розвитку, вдосконалення, творення тощо).

Взагалі гуманістично зорієнтовані науково-психологічні витлумачення особистості просякнуті наскрізною ідеєю її перманентного потягу до самоактуалізації як невичерпного джерела-спонуки творення свого Я на підвалинах колективізму, людяності, моралі, культури, духовності. Але формування особистості не гарантоване природою і законами буття, адже будь-які задатки, здібності і таланти реалізуються та примножуються у звитяжній роботі і постійному діяльному русі-напруженні до горизонтів краси, істини, мудрості й урешті-решт до одухотвореного просвітлення. Тому справжнє покликання людини полягає у самотворенні себе як суб’єкта гармонійних взаємин із суспільним довкіллям, як автентичної особистості, та непересічної індивідуальності, спрагнених самісної реалізації.

Отже, все вищевиголошене дає підстави висновувати, що особистість, незважаючи на онтологічні джерела й феноменологічні оприявнення людського буття, – це перш за все засадничий, надважливий, евристичний теоретичний конст-

рукт сучасної психології. Як гносеологічне утворення він відіграє роль потужного мисленнєвого інструменту чи, принаймні, засобу задля здійснення переходу від дослідного знання до концептуального, від емпірики до теорії. Водночас уявлення про особистість як ідеальний конструкт, принципи, підходи, методи і способи його наукового пізнання дає змогу теоретично упрозорювати багатоманіття емпіричних даних психологічних спостережень та експериментувань і відтак дозволяє заповнювати виявлені пустоти у структурі наявного знання та окреслювати контури особливого самостійного статусу того серцевинного набору рис-властивостей людини, котрі й характеризують її як особистість, вказуючи саме на особистісний спосіб її буття у світі як суб'єкта життєдіяльності та індивідуальності вчинення.

1.3. Особистісний світ як онтофеноменальна дійсність

Поняття “світ” в історичному узмістовленні першочергово пов’язане з виділенням людини з довколишньої дійсності. Опосередкування життєдіяльності людей соціальними стосунками зумовило становлення суспільства як окремої цілісності, де світ постає водночас зовнішнім чинником і безпосереднім середовищем формовияву цієї системи відносин. Категорія “світ” у філософському тлумаченні утворює смислове ядро світогляду, вона увібрала в себе уявлення про граничні для людини основи суцього. Світ – це цілісна система, яка розвивається в діалектичній єдності природи і

суспільства, це конкретне буття, універсальна предметність, у якій людина самовизначається як суб'єкт життєдіяльності. Категорійна визначеність світу полягає насамперед у його фундаментальних властивостях – цілісності, природності, предметності, самозмінності [278].

У найбільш загальному визначенні категорійне поняття “світ” слушно тлумачити як сукупну реальність у всьому розмаїтті її речових і предметних оприявнень, яка перебуває у тотальному взаємозв'язку всіх речей, явищ, процесів, метаморфоз. Світ – це безмежна кількість мікрокосмів і водночас цілісна надскладна система, що розвивається в діалектичній єдності природи і людини, котра його пізнає, тлумачить та видозмінює. У процесі активної цілеспрямованої діяльності вона перетворює природу на світ свого буття, який, з одного боку, забезпечує її життєдіяльність, з іншого – руйнує природу і створює загрозу власному існуванню.

Світ у суто філософському розумінні визначає межі абсолютності явищ універсуму, що мислиться як проекція усіх можливих світів на нескінченну реальність. Та якщо в тлумаченні поняття зовнішнього світу немає ніяких суперечностей, то в судженнях про внутрішній світ людини споглядається чимало труднощів і суперечностей. Як логічна категорія світ – це місце в мисленні, куди поміщається творена онтологічна картина і водночас це важлива світоглядна універсалія. Як саме таке місце особистісний світ замкнута у собі, самодостатній, цілісний і відокремлений від інших світів (В.А. Роменець, С.К. Шандрук), як універсалія – це вся за обсягом, сприйнятим й осягненим розумом, актуально охвачувана акт-упредметнена стихія буття і нічого чи,

принаймні, мізерно відображена за унікальним змістом ситуаційно локалізована присутність людини у Всесвіті [337].

В античних філософських уявленнях світ розглядався передусім як упорядкованість природи, а людина в ньому бачилася істотою, яка перебуває у неподільному зв'язку з ним. Представники матеріалізму вважали першоосновою світу речове, матеріальне начало. В ідеалістичному напрямі античної філософії першопочатком світу визначається певне духовне джерело, ідеальна сутність, або Бог як Світовий Розум чи Абсолют. Скажімо, Платон, як відомо, розрізняв два світи – ідей і речей, щоправда, приписував одному з них справжнє існування, повертаючись тим самим до єдиного дійсного світу. У філософській традиції Демокріта особистий світ вважається певною мірою продовженням, відтворенням дійсного (реального) світу, його копією, відфільтрованою сприйняттям і видозміненою відповідно до цілей і завдань життєдіяльності конкретної людини [388].

Проблема співвідношення віри і розуму як способів осягнення божественності світу, розв'язувалася у період середньовіччя. Представники реалізму стверджували, що загальне (універсальне) існує як онтологічно самостійна реальність, саме вона утворює самостійний світ духовних ідеальних сутностей, які існують у конкретних об'єктах і поза ними. Номіналісти сповідували протилежні погляди, стверджуючи, що існують лише окремі предмети, конкретні речі. Загальне існує тільки у словах людини, тобто в ноуменах як умоглядних поняттях. Гуманістичний світогляд, притаманний епосі Відродження, ґрунтувався на пантеїстичних концепціях, які обстоюють єдність Бога і природи [63].

Філософські та природничо-наукові ідеї здобули своє логічне пояснення в теоріях Р. Декарта і Б. Спінози про субстанції, що тлумачаться як граничні засновки світу, а їх розмаїття й трансформації є лише виявом єдиного цілого. Так, Б. Спіноза обстоює ідею про загальний взаємозв'язок, взаємодію всіх явищ у світі, адже субстанція завжди самодетермінантна, себто постає причиною самої себе, тому ототожнюється автором з природою, духом і Богом, які нескінченні у просторі і вічні у часі [261]. Р. Декарт пояснює світ як співіснування двох субстанцій – матеріальної та духовної, котрим властиві протяжність і мислення співвідносно [83]. Певним синтезом філософських і природничих уявлень про світ є концепція І. Ньютона, згідно з якою будь-яке буття (природи чи людини) – це існування Всесвіту як просторово-часової реальності, що функціонує за законами механіки [187].

Універсальна концепція розвитку світу з'являється в німецькій класичній філософії. Ф. Шеллінг пояснює світ через перманентний розвиток, що проходить наступні стадії: природа, суспільство, самосвідомість людини. Філософ асоціює свободу зі світом мистецтва та інтуїцією. Рушійна сила розвитку – єдність і боротьба протилежностей, тобто взаємодія і взаємопроникнення полярних начал [114]. Буття людини, на думку І. Канта, відокремлюється від буття природи, де все закономірно, причинно зумовлено, немислиме без свободи, яка і є окремим світом – моральним або духовним. Автор формулює моральний закон (категоричний імператив), функціонування якого неможливе без свободи суб'єкта і рівності з іншими представниками людства у можливостях

власної реалізації [98]. Г.В.Ф. Гегель світом свободи вважав пізнавальну діяльність, самосвідомість людини. Загалом, духовний світ німецька філософія досліджує як відносно самостійну реальність, проводиться чітке розмежування між індивідуальною та суспільною свідомістю [67].

Сучасні уявлення про світ знаходять своє подальше вираження через поняття: матерія, рух, розвиток, закони діалектики, свідомість, людина, діяльність, суспільство, культура та ін. Вперше до емпіричного дослідження особистісного світу звернувся німецький філософ, засновник феноменології Е. Гусерль [79]. Він вбачав у цьому понятті основу для формування нового способу філософського мислення, особливу підструктуру чи системну цілісність усіх особистісних психічних рис і властивостей.

У концепції системного пізнання людини Б.Г. Ананьєва провідну роль у становленні індивідуальності як саморегулюючої системи відіграє особистісний світ, що охоплює самосвідомість людини, оригінальну систему ціннісних орієнтацій, суб'єктивно організовані образи, переконання й вірування. Змістонаповнення внутрішнього світу – системом-комплекс сенсів і смислів (життєвих цінностей, планів і перспектив, глибоко особистих переживань), упорядкована певним чином співзалежність образів і концептів, домагань і самооцінки. У внутрішньому світі людини інтегруються всі враження від прожитого відтинку життя, узагальнюються й систематизуються переживання, оцінюються поведінкові реакції та власні вчинки. В ньому концентруються оціночні судження, передбачувані результати і реальні досягнення особистості як суб'єкта діяльності в кожен момент буття [14, с. 328].

Ключовим психологічним надбанням ранньої юності, на думку І.С. Кона, є відкриття людиною свого внутрішнього світу – самоусвідомлення, осягнення своєї унікальності, неповторності, непересічності, феноменальності, що мислиться особистістю у всій повноті розкриття власного екзистенційного потенціалу [115]. Особистісний світ людини є результатом психодуховної проєкції її власного Я у соціальне повсякдення, наслідком якого є життєтворення. Його специфіка зумовлена сприйняттям, відтворенням і збереженням Я в умовах і процесах буття конкретної особи як індивідуальності та універсума. Реалізація даного функціонального призначення особистісного світу як специфічного досвіду життєреалізації уможливорюється чотирма етапами смисложиттєвого самопроєктування.

Перший становить планування (прогноз) повсякденних ситуацій, який полягає в уможливленні перспективі зреалізування потреб життєдіяльності, продукуванні онтологічних сенсів, що стають системотворчими чинниками особистісного світу; другий – безпосереднє мотивування, тобто проєктування мисленнево окреслених життєвих сенсів і буттєвих смислів, які постають особистісними “взірцями” (критеріями) бажаного – очікуваними результатами життєздійснення у зв’язку із зовнішніми, у тому числі соціальними, умовами [46]; третій – безпосереднє діяння або вчинок, тобто уособлене в актах співвіднесення власного Я зі світом з урахуванням глобально смислового спрямування свідомості й культурного оточення людини; нарешті четвертий – рефлексія як усвідомлення власних думок, переживань і подальша цілковита відповідальність за наслідки діяльності.

Рефлексія, як відомо, – це унікальна здатність до самовідображення психікою самої себе, результатом якої є виникнення феномену самосвідомості. Завдяки рефлексії особистість спроможна усвідомлено, цілеспрямовано керувати всіма іншими психічними процесами, контролювати і скеровувати їх у русло гармонізації й самовдосконалення.

Саме специфікою суб'єктної свідомості та самосвідомості, можливостями розуму і його пластичністю пояснюється ідея існування особистісного світу як особливої надіндивідуальної сфери людського буття. Дана наукова думка розкривається Е. Гусерлем у завершальній прижиттєвій праці – “Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія”. Філософ уводить в інтелектуальний обіг поняття “життєвий світ”, яким окреслює світобудову людських значущостей, горизонт суб'єктних потреб, цілей, домагань, утілюваних у тій чи іншій формі у предметах, реаліях і зв'язках особи з безпосереднім довкіллям і культурним надбанням суспільства в цілому. Життєвий світ розглядається ним як універсум інтерсуб'єктних смислів, відносин, апріорних щодо різноманітності свідомих, зокрема наукових, схематизацій (упредметнень) людської діяльності й мислення [78].

Соціокультурне середовище є всеохватною буттєвою сферою суб'єктної ідентифікації і водночас універсальним чинником (активатором) формування особистісного світу людини. Воно спонукає суб'єкта до реалізації власного Я в навколишньому оточенні, продукує особистісні сенси, цінності і смисли, які, зрештою, й утворюють її внутрішній духовний світ і породжують інтенційність життєтворчого самостановлення. Звідси закономірно, що особистісне

зростання є активним процесом самотворення, коли людина бере на себе відповідальність за своє життя, соціально-культурний і професійно-діяльний шляхи свого зреалізування [311].

На основі розуміння сутності онтології людського буття як специфічного виду активності сучасною наукою пропонується виділити окрему її категорію – життєтворчу активність особистості [37; 211]. Вона тлумачиться як сполучна ланка, крізь яку, за наявності рефлексії, здійснюється взаємозв'язок між процесами адаптації й творчості на рівні самореалізації (саморозвитку, самоактуалізації) як прикінцевої мети адаптивних процесів, з одного боку, та креативності як інтегральної характеристики мобілізації життєвого потенціалу – з іншого. На думку Д.О. Леонтєва, одним з компонентів життєтворчості є понятійне уявлення про картину чи образ світу – індивідуальної системи уявлень (у т. ч. загальних і конкретних знань) людини про те, як влаштована довколишня реальність за присутності людини у світі [144].

Понятійно концепти особистісного світу й світогляду багато в чому схожі, хоча й мають певні семантичні розбіжності. Світогляд – це сукупність поглядів і переконань, оцінок і норм, ідеалів і принципів, які визначають ставлення людини до світу і регулюють її поведінку у повсякденному житті. Особистісний світ є складним психодуховним інтегральним утворенням, яке не тільки окреслює індивідуальний підхід до сприйняття довкілля, а й спонукає людину до виокремлення себе як суб'єкта навколишньої дійсності, спосіб бачення і розуміння власних життєтворчих можливостей, осягнення буттєвих ресурсів. Він, опонуючи світу зовнішньому, “вміщує у собі все” (В.А. Роменець, П.А. М'ясоїд [12;

187; 210]). Тож світогляд – це єдність знань і переконань, розуму і віри, емоційного й інтелектуального, оцінок і норм, світовідчуття і світосприйняття, світорозуміння і світоперетворення, індивідуального і суспільного. Характер уявлень про дійсність сприяє постановці та конкретизації цілей, після відрефлексування котрих систематизуються життєві плани, породжуючи особистісний світ – узагальнену світоглядну картину, що містить вчинкову складову. А це означає, що особистісний світ людини – це не тільки зміст, а й спосіб усвідомлення дійсності й така система спонук, принципів життя, що визначають характер діяльності з подальшою рефлексією вчинків і корекцією цільових домагань. [251, с. 8].

Реальний зміст людської екзистенції охоплюється понятійним конструктом “життєвий (або особистісний) світ людини” (Ф.Ю. Василюк [56]). На думку Т.М. Титаренко, саме зазначена дефініція виражає співвідношення між світом зовнішнім і внутрішнім, репрезентує унікальну цілісність усвідомлюваного й неусвідомлюваного психічного життя та його зовнішніх буттєвих утілень [267]. Особистісний світ слушно розглядати як певну концептуальну модель багатомірного відображення дійсності, адже він є феноменологічним локусом, що інтегрує пройдений життєвий шлях як осягнених і реалізованих людиною у вирі подій повсякдення індивідуальних смислів та буттєвий простір як сферу її творчого самоствердження. Особистісний світ людини вміщує: 1) світовідчуття (безпосередні переживання, оцінка дійсності, емоційне забарвлення довкілля); 2) світосприйняття (метод формування уявлень і накопичення досвіду, спосіб пізнання дійсності, конкретні уявлення про світ);

3) світогляд (сформовані переконання, судження, особисте тлумачення реалій буття, власні принципи, чіткі прагнення і домагання); 4) картину світу (цілісний образ довколишньої дійсності, системна якість розуміння, рефлексивного бачення законів буття).

Світовідчуття слугують безпосередній перцепції навколишнього середовища, за якої світ і ставлення людини до нього відтворюються у чуттєво-емоційному формовиваї. Світосприйняття являє собою організовану й упорядковану предметну реальність, яка, систематизуючи особистісне знання, утворює узагальнений образ довкілля; сутнісно воно становить опосередкований досвідом спосіб тлумачення реальності, є формою пізнання оточення через чіткі уявлення особи про світ і власне місце в ньому. Світогляд – система знань, вартостей, переконань, практичних настанов, які у взаємодоповненні впорядковують ставлення людини до світу в цілому. Він утворює осереддя або центральну ланку особистості, тому що формує підґрунтя для намірів і планів, окреслює вагомі життєві домагання, продукує норми поведінки, життєву позицію, систему цінностей і устремлінь, персоніфікованих сенсів, загальнолюдських смислів. Картина світу – складноструктурована цілісність, особлива форма систематизації досвіду і знань, якісне узагальнення і світоглядний синтез різнопланових уявлень про навколишню дійсність, світ, людину і святість. Всі зазначені складові компоненти породжують особистісний світ людини як цілісну систему уявлень про загальні властивості, принципи і закономірності співіснування багатьох реальностей – об'єктивної, суб'єктивної, соціальної, екзистенційної тощо.

У будь-якому випадку система усуб'єктнено відрефлексованих сенсів постає рушієм-чинником у процесі становлення всіх елементів особистісного світу людини. Формуючись під впливом загальнолюдських і суспільних смислоформ, світоглядні переконання і життєві орієнтири дозволяють особистості ставати суб'єктом історичного процесу, здійснювати вплив на розвиток громади і соціуму. Сенс – це завжди вибіркоче ставлення до загальноприйнятого смислу, що воліє бути реальним предметом задоволення потреб окремої людини у множині міжособистісних взаємин у суспільстві. Наявність усталеної системи сенсосмислових пріоритетів засвідчує зрілість суб'єкта як індивідуальності, оскільки в ній акумулюється і власний життєвий досвід, і мудрість поколінь, оприявнена в культурі соціальних стосунків, і стратегічні можливості реалізації духовного потенціалу людини як універсума.

Водночас особистісний світ як серцевинна ланка взаємовідносин людини зі світом – це, передусім, свідоме ставлення до дійсності, яке охоплює теоретичні знання, оціночні судження і рефлексивність діяльності. Таким чином, життєдайною основою світоглядних переконань і картинних упредметнень дійсності, сфокусованих в особистісному світі людини є її смисложиттєве спрямування й детерміноване ним волевиявлення, реалізоване у вчинку. Саме рефлексивне усвідомлення фундаментальних смислів буттєвості перетворює людину з об'єкта, якому довкілля прищеплює світоглядні й суспільні норми та правила поведінки, на суб'єкта життєтворчості, котрий здатен звільнити власну творчу і вольову енергію, визначити глибинні мотиви і спонуки як

своїх мисленнево-чуттєвих, так і діяльно-практичних проявів, а в підсумку дає змогу утвердитися як повноцінній особистості універсумного ґатунку [5; 65; 100].

Розвиток особистості – це постійне самовдосконалення, яке повною мірою реалізує ресурсні спроможності людини, її обдарування і креативний потенціал, а також глибоке осмислення власних життєвих устремлінь, спонук, мотивів, форм, технологій і способів досягнення цілей, персонально значущих домагань, що системно уможлиблюють гармонізацію її стосунків із суспільним загалом і світом у цілому. При цьому неабияке значення у процесі особистісного розвитку відіграє зміст діяльності людини, що окреслює особливості функціонування нормативно-конативної сфери, глибину усуб'єктнення поведінки і вчинків, дієвість переконань і суспільних домагань, визначаючи повномірність їх соціальної значущості й доречності.

Особистісний розвиток взаємодоповнює буттєвий, рефлексивний та духовний складники-нашарування, кожен з яких містить по чотири компоненти. Так, буттєвий вимір існування складається із психофізіологічного, психоархетипного, психоонтичного і психоментального узмістовлень; рефлексивний охоплює психопрактичний, психодіагностичний, психосоціальний й егодинамічний компоненти; духовний – психоіндивідуальний, психогуманний, психохолістичний і трансперсональний чинники [343]. Духовний рівень найзначущий у розвитку й саморегуляції зрілої особистості, основними мотиваційно-значеннєвими віхами становлення якої є вищі людські цінності. Духовність – це спонтанне переживання особою нагальної потреби екзистенційного втілення у вчинках надособистісних смислів. Постання і

розвиток особистості у вимірах повноквітальності визначається мірою обрання людиною духовних засновків цього становлення та ступенем реалізації у повсякденні вособистіснених сенсів як привласнених і трансформованих усезагальних значень і смислів, що організовані у певне синергійно-ієрархічне утворення – смисложиттєву сферу.

Основоположник гуманістичної психології А.Г. Маслоу запропонував як модель розвитку особистості самодостатню людину, яка відповідально і вільно робить свій життєвий вибір, стала і йде шляхом самоактуалізації. Уникнення ж свободи та відповідальності унеможлиблює досягнення особистісної автентичності. На думку автора, недоцільно зосереджувати увагу на детальному аналізі окремих подій, реакцій, переживань, слід вивчати кожну людину як єдине, унікально організоване системне ціле, тобто як мікросвіт. Основною метою життя людини, котра прагне душевного здоров'я і самореалізації, є самовдосконалення, що припускає наявність сприятливих соціально-історичних умов, які уможливають повномірне розкриття обдарувань суб'єкта життєдіяльності. Самоактуалізація – це безперервна реалізація потенційних можливостей, здібностей і талантів, здійснення своєї місії, або покликання, прийняття власної природи, невпинне прагнення до гармонізації чи внутрішньої синергії різновекторних домагань особистості [167].

Людина за своєю природою – позитивне свідоме створіння, тому в кожній особі закладені потенційні можливості для самозростання та самовдосконалення. Причому тут пріоритетність належить творчим резервам особистості. А.Г. Маслоу перший висловив тезу, що креативність є

універсальною характеристикою людини, її невід’ємною сутністю. Творчі здібності притаманні індивіду від природи, всі люди від народження без винятку володіють креативним потенціалом, який здебільшого згасає у результаті соціалізації та “окультурення”. Людина – це істота бажань, яка рідко і ненадовго досягає повного задоволення всіх вроджених потягів чи потреб. У неї загалом не залишилось сильних інстинктів у тваринному розумінні цього слова, а лише їх рудименти чи анахронізми, залишки, які легко нівелюються під впливом освіти, культурних табу, страху невдач, осуду з боку суспільного загалу. Автентична самість у її центральній ланці – глибокому розумінню власних бажань і потягів – постає як здатність чути ці слабкі внутрішні голоси-імпульси, що покликані скеровувати активність особистості на шляху саморозвитку і самовдосконалення. А творчість – універсальний чинник, що самоплекає всі види її саморозкриття і самоактуалізації [163].

Передумовою виникнення певних типів поведінки особи, джерелом її активності є потреба. Здійснення діяльності контролюється шляхом порівняння досягнутих проміжних і підсумкових результатів з тим, що було заздалегідь запрограмоване. Задоволення потреби знімає мотиваційне напруження і, викликаючи позитивну емоцію, слугує прийняттю рішення про обраний вид діяльності чи вчинення. Незадоволення потреби викликає негативну емоцію, посилення мотиваційного напруження, що породжує когнітивний дисонанс між бажаними та дійсним і водночас активізує пошукову діяльність. Отож потреби – це нестача чого-небудь конче відсутнього для підтримки життєдіяльності організму,

особистості, соціальної групи, суспільства в цілому, а також внутрішня детермінанта активності й самоактивності [165].

Суб'єктами потреб можуть бути суспільство в цілому, етнос, соціальна група, окрема людина як усупільнений індивід. Традиційно вирізняються суспільні (соціальні) та індивідуальні (особисті) потреби. Між ними, як відомо, існує взаємний, але неоднозначний зв'язок. В особистих потребах відображається сприйнята й усвідомлена особою частина суспільних домагань, котрі є інтегрованим вираженням значущих для громадськості смислових настановлень. Соціальні потреби трансформуються в особисті та конкретизуються у персоніфікованій діяльності. Тому чим повніші особисті потреби членів соціальної спільноти, тим різноманітніша, складніша й ефективніша діяльність людини, що приносить користь суспільному загалу. Тож існування конкретних видів діяльності як соціальних орієнтирів загальнолюдської культури визначається розвитком нагальних потреб кожної особистості. За концепцією А.Г. Маслоу людські потреби організовані ієрархічно: фізіологічні (задоволення нужд тіла); в безпеці, надійності та захисті (стабільності, прогностичності майбуття, впевненості у завтрашньому дні); в любові та причетності (приналежності до сім'ї, громади, кола друзів, бути коханими); у повазі, похвалі, самоповазі (престиж, визнання, репутація, статус, поцінування, прийняття суспільним загалом); у свободі, важливій для повного розвитку всіх задатків та талантів, для реалізації самості, самоактуалізації. Причому закономірністю тут є те, що кожній людині треба спочатку задовольнити нижчі потреби, щоб потім бути здатною до реалізації потреб наступного рівня [167].

Задоволення ієрархічно нижчих нужд забезпечує усвідомлення значущості досягнення потреб більш високих рангів та їх мотиваційну активізацію для реалізації людиною власних ресурсів, талантів, обдарувань. Існують поодинокі випадки, коли творчі особистості можуть проявляти свій талант, не звертаючи уваги на серйозні соціальні проблеми, завдяки особливостям своєї біографії, здатності віднайти свій шлях до задоволення всього ланцюга потреб. В цілому ж очевидно, що чим нижче за рангом нужда, тим вона більш виражена та пріоритетніша в її реалізації, та людина зазвичай мотивується одночасно потребами декількох рівнів у їх взаємозалежності і супідрядності.

Всі мотиви людини А.Г. Маслоу слушно поділяє на дві глобальні групи: дефіцитарні (або Д-мотиви, ототожнюються з біологічно значущими цільовими домаганнями, орієнтованими на функціонування індивіда) і мотиви зростання (або буттєві, Б-мотиви, співвідносні з духовними запитами особистості). Перші є стійкими детермінантами поведінки, спрямовують особу на задоволення станів певної організаційної нехватки чи дискомфорту (спраги, голоду, холоду та ін.); їх відсутність викликає хворобливі стани і продукує невротизацію поведінки. Отож Д-мотивація націлена на зміну несприятливих, фрустраційних умов, які викликають напруження у взаєминах людини зі світом. Друга група мотивів характеризує метапотреби, які, хоча й мають окремі цілі, все ж пов'язані з прагненням особистості актуалізувати свій потенціал, використати якомога ефективніше внутрішні ресурси. Саме вони збагачують життєвий досвід, розширюють кругозір, не зменшуючи, як у випадку з Д-мотивами,

а навпаки посилюючи психічне напруження, котре й спонукає людину до самовдосконалення. Прикладами метапотреб, що є основою смисложиттєвої сфери особистості, є цілісність, вчинкова активність, краса, добро, любов, істина, унікальність, довершеність, духовні запити-діяння та ін. [164].

Вищі рівні мотивованості людини виявляються у прагненні до самоактуалізації, що тлумачиться А.Г. Маслоу як процес поміркованого прийняття рішень і перманентне прагнення особистості проявити та зреалізувати весь свій потенціал в дихотомії визнання непересічності власного Я. Самоактуалізація – це серцевина особистості з її максимальним самовираженням, маркер глибинної природи у набутті внутрішньої самості, виховий чинник реалізації завуальованих здібностей і потенційних можливостей. Вона передбачає самокритичність до своїх недоліків, недосконалості власної фізіологічної природи включно, але за умов конструктивного і цілісного сприйняття свого Я [167].

Істинної самоактуалізації досягають, на думку науковця, менше одного відсотка людей, оскільки більшість просто не знає про власний творчий, ресурсний потенціал, сумнівається в собі, боїться проявляти здібності і таланти. Це явище отримало назву “комплексу Іони”, що характеризується страхом успіху, негативним самосприйняттям, які заважають людині воліти самовдосконалення. Перешкодою на шляху до самоактуалізації може бути надмірне тяжіння до безпеки, але ж процес саморозвитку потребує постійної готовності до ризику, помилок, відмови від звичних форм і ригідності поведінки. До того ж реалізація потреби в самоактуалізації потребує від людини мужності і відкритості новому досвіду [167].

Серед цінних ідей, висловлених у наукових працях А.Г. Маслоу, слід назвати і положення про роль пікових переживань в особистісному зростанні. Завдяки ним здійснюється трансценденція, вихід за межі самої особистості і спонтанне переживання, наближення до своєї істинної, довершеної сутності. “Пікові відчуття тільки позитивні і жадані, це переживання чистої радості, що приймаються людиною з благоговінням, піднесенням чи одухотворенням. В моменти пікових переживань індивід подібний Богу в своєму люблячому, щирому сприйнятті світу і людських істот у їх повноті та цілісності” [167, с. 96].

У теорії К. Роджерса визначальною рушійною силою становлення особистості постає потреба у реалізації своїх вроджених потенційних можливостей на основі суб’єктивного досвіду, відносно якого інтерпретується довколишня дійсність. Причому найнеобхіднішим моментом тенденції актуалізації є прагнення людини до повнофункціональності (аналог самодостатності), тобто нестримне бажання реалізувати свій потенціал з метою максимально задіяти власне Я у всеможливі аспекти буття. Спробувавши досягти повноти, людина осмислено сприймає життя, воліє віднайти духовні її складники, тим самим набуває екзистенційності – невимушеності в насолоді пізнання себе та світу [221].

Водночас зауважимо, що повномірна актуалізація потенціалу не є прикінцевою метою особистісного розвитку, вона швидше постає як безперервна система самозмін і самовдосконалення. Повнофункціональність – поняття, яке використовує К. Роджерс для позначення людей, котрі спроможні оптимально використати свої здібності і таланти,

повноцінно реалізувати свої обдарування та неупинно рухатися до пізнання універсумних засновків світу. Автор обстоює п'ять основних особистісних характеристик, які є маркерами для позначення неухильного руху-поступу до повнофункціональності [221]. Передусім найвагоміша характеристика динамічного процесу самовдосконалення особистості – це відкритість новітнім переживанням, коли людина здатна слухати себе, відчувати весь спектр вісцеральних, сенсорних, емоційних та когнітивних переживань; тоді вона чітко усвідомлює свої найглибші думки та почуття, не намагаючись їх спростити чи знівелювати. Фактично всі переживання чітко символізовані у їх повномірному усвідомленні, не спотворюються і не ігноруються.

Друга характеристика людини, котра повноцінно функціонує – екзистенційний спосіб життя, а відтак конкретне буття за принципом “тут і тепер”, коли особа глибоко відчуває, переживає й духовно наповнює кожен момент власної життєактивності та пізнає радість соціальних взаємодій. Мовиться про набір тенденцій жити всебічно насичено, щомиті відчувати вагомість свого існування, де кожне переживання сприймається як свіже й унікальне. Такі люди лабільні, адаптивні, терплячі, цікаві, безпосередні, постійно поглиблюють і вдосконалюють власний досвід життєреалізування.

Наступна риса повнофункціональності – організмична довіра, котра найвиразніше виявляється під час прийняття рішень. Чимало людей, діючи відповідно до вимог ситуації, керуються соціальними нормами (пропагованими певною групою чи громадою), відтак на їхній вибір стилю взаємодій

з оточенням вирішальний вплив справляють зовнішні чинники, а не зважена внутрішня позиція. Довіра власним органам чуття як надійному джерелу інформації, усвідомлення своїх переживань дають змогу чітко визначатися з поведінкою і нести повну відповідальність за власні вчинки. Інакше кажучи, такі люди ніколи не живуть заради соціальних традицій і норм, а, сповідуючи їх, використовують для власного культурного розвитку і самовдосконалення.

Четверта особливість актуалізованої людини – емпірична свобода, що проповідує життя без внутрішніх обмежень і заборон. Суб'єктивне розуміння волі – це спроможність особисто владарювати над ситуативністю буття, на основі власного досвіду й знань робити вибір стратегій, принципів, методів, засобів і технік життєдіяльності. Керуючись свободою, особа спроможна самостійно, співвідносно з обстоюваним світобаченням визначати пріоритетність дій, свідомо-розсудливо приймати рішення, відрефлексовувати вчинки.

Остання, п'ята характеристика, пов'язана з оптимізацією активності і потягом до самовдосконалення – креативність, тобто творчий потенціал особистості. Продукти творчості (ідеї, проекти, дії, вчинки) і творчий спосіб життя загалом притаманний людям зі зрілою життєвою позицією, котрі прагнуть реалізуватись конструктивно і довершено, всебічно обстоювати свої домагання шляхом гнучкого пристосування до мінливих умов оточення. Водночас творчі особистості не обов'язково адаптовані до навколишньої культури, оскільки не схильні до конформності (не піддатливі впливам), вони є членами суспільства і його наступниками, але незалежні від загалу в своїй самобутності. Повноцінно функціональні люди

– це провісники майбутнього, які здійснять очевидний прорив у розвитку цивілізації і примножать властиву природі людини відкритість, ширість, доброту та любов, що життєво необхідні для виживання і, сподіваємося, процвітання людства [221].

Особистісний світ людини невід’ємно пов’язаний з усвідомленням часопростору власного буття, що, своєю чергою, уособлюється у триєдності досвідних структур свідомості (сліди-патерни або потенції минулого), безпосереднього світовідчуття (екзистенція теперішнього) та уможливленого проектування власного Я у змінену буттєвість (інтенціювання майбутнім). А це означає, що людина від-рефлексовує своє перебування одночасно в усіх трьох площинах часопростору. Так само вона самозвітує про власну життєактивність у кількох свідомісних вимірах: а) вітальному, що слугує задоволенню біологічних потреб; б) соціальному – людина і суспільство обопільно впливають на розвиток одне одного; в) психічному, тотожному самоусвідомленню життєвого світу, власних вітакультурних і духовних домагань. Подібні наукові тлумачення обстоювались свого часу А.В. Петровським, який виділяв три простори особистісного світу: внутрішньоіндивідний, інтеріндивідний і метаіндивідний [201]. Останній містить ментальну складову, з допомогою якої здійснюється інтеграція домагань людини у русло суспільної свідомості та моралі як смислового середовища, що забезпечує можливість особистісного розвитку і самовдосконалення.

Загалом термін “ментальний” стосується психічного змісту життєактивності індивіда, оскільки характеризує те, що є в думках, у внутрішньому світі особистості. Згідно із психоаналітичною теорією З. Фрейда, в ньому, передусім,

наявні неусвідомлені потяги, що виявляються в обмовках, описах, сновидіннях, забуваннях та довільному продукуванні незвичних асоціацій чи психічних образів. Ментальність пронизує всі складові людського життя: зміст і характер діяльності залежить від духовного потенціалу суспільства загалом й від пріоритетів культурного простору кожного представника громади. Останній має відтворювати кращі соціально-культурні традиції нації, моральні норми, світоглядні цінності, смислові настанови, які відпрацьовуються у свідомості на рівні нормативів поведінки і зреалізуються у безпосередній практиці життя [282].

Осмислення людиною власного єства у зв'язку з суспільними (декламованими) і ментальними (на рівні колективного несвідомого) запитами породжує високоморальні форми її спілкування, опосередковує пізнання, спричинює діяльність, зумовлює творчість і детермінує саморозвиток. Моральна сторона міжособистісних відносин є своєрідним мірилом смислового бачення людиною довколишньої дійсності, що слугує уособленню себе з реципієнтом і водночас носієм вітакультурного спадку суспільства.

Отже особистісний світ людини є категорією системофункціональної єдності аксіопсихологічних, потребомотиваційних, конативних, світоглядних структур свідомості, що спричинює долучення людини до системи загальної соціальної культури, де розкривається її потенціал, гармонізуються відносини з довкіллям, здійснюється самоплекання і самовдосконалення. Він означає людину як суб'єкта поведінки, діяльності, спілкування, вчинків і характеризує її надособистісний смисложиттєвий вимір буття.

Особистісний світ – це водночас інтегральний чинник, форма і спосіб психокультурного розвитку людини як суб’єкта, індивідуальності та універсуму [329]. Він канонізується у тому разі, коли особа, покроково у форматі життєвого шляху виокремлюючи себе з усезагального світу, проходить шерег “учинкових спіральних” сходжень (В.А. Роменець): у повсякденних ситуаціях актуалізується певна просторово-часова конфігурація сил, смислів, взаємовпливів та відбувається “розкопування у глибину”; мотивація наповнює ситуації персоніфікованою інтенційністю, усвідомленими спонуканнями й триває до постановки конкретної мети й підпорядкування її особистісній волі потенційного діяча; вчинкова дія як актуальний акт учинення є вмотивованою реалізацією ресурсів і потенцій під час його здійснення, змінюючи характеристики ситуації, втамовуючи мотивування й динамізуючи міжособистісні стосунки; нарешті післядія уможлиблює рефлексію скоєного вчинку як події, осмислюючи її результати і створюючи нову ковітальну ситуацію. Відтак особистісний світ “уміщує в собі все”, хоча саме психічне, як відомо, не можна вичерпно і цілковито пояснити.

1.4. Особистість у ціннісно-смысловому вимірі

Людина сучасності, будучи тотально оповита проблемністю життєвих банальностей, стає заручником матеріального облаштування буденності, котре набуває глобальних масштабів. Тому проблема формування ціннісно-смыслових орієнтирів і духовних пріоритетів особистості та їх соціо-

культурне спрямування постає як найактуальніша в умовах сьогодення. Проблемою вартісності у загальнофілософському розумінні опікується аксіологія як учення про цінності, а у антропо-пізнавальному – аксіопсихологія, котра досліджує розмаїття ціннісно-орієнтаційних пріоритетів, настановлень, уподобань, спонук, формоутворень безпосереднього суб'єкта життєдіяльності і носія психічної активності. Рефлексивний підхід до майбуття людини засвідчує, що особистість керується у виборі стратегій власного самовдосконалення головно системою сенсів і смислів, які, трансформуючись у ціннісні орієнтації особи, продукують її прагнення до повномірного самозреалізування за дійсних умов ситуаційного повсякдення (Г.О. Балл, Ж.П. Вірна, Е.Ф. Зеєр, І.С. Кон, А.Г. Маслов, В.М. Мицько, В.П. Москалець, А.В. Сєрий, Т.М. Титаренко, М.С. Яницький та ін.).

На підґрунті розвитку напрацювань психологічної думки З.С. Карпенко пропонує новітнє бачення й теоретико-методологічне обґрунтування ціннісно-сміслової сфери особистості, вводячи у науковий обіг термін “аксіопсихологія” [102; 104]. Системне висвітлення концептуальних засад пізнання аксіосфери людини досліджується авторкою та її науковою школою у вимірах ціннісно-орієнтаційних пріоритетів, настановлень, уподобань, мотивів, спонук, свідомісних формоутворень. Метою означених аналітичних пошукувань є розгляд особистості з позиції її вітакультурного самоздійснення, відформатованого системою цінностей. Причому об'єктом дослідження постає аксіопсихіка, а його предметне ядро утворюють онтологічні виміри вартісної свідомості особистості.

У напрацюваннях авторки в напрямку постановня й утвердження аксіологічної психології, особистість тлумачиться як трансцендентальний духовний суб'єкт аксіогенезу, котрий здатний до самоактуалізації і ціннісного утвердження своєї індивідуальної смислової суті у світі феноменів, де останні, набуваючи аксіопсихічної вагомості, постають тими атрактивними фільтрами, котрі забезпечують злагоджену роботу смислових переживань на шляху до гармонізації усіх сегментів, просторів та іпостасей самої особистості [104]. Осереддям актуалізації людського буття і мистецтва творення особою власного Я постає ціннісно-смислова сфера особистості як система ковітальних обривів учинкової життєактивності. Впорядкування смисложиттєвих орієнтирів у свідомості особистості здійснюється через їх кристалізацію у цінності як квінтесенцію життєвої значущості для людини чи суспільства матеріального чи ідеального об'єкта.

Примітно, що для встановлення розмірності вартісного простору, в якому відбувається самовизначення людини як духовного суб'єкта, З.С. Карпенко скористалася системним підходом, за яким особистість постає структурною (змістовою) і функціональною єдністю, котра здійснює певне духовне поривання. При цьому відповідним рівням суб'єктивного становлення співвідносні вартості, що скеровують особистість на реалізацію тієї чи іншої духовної мети, яка є насущною, значущою в конкретній життєвій ситуації. Так, цінностями індивідуального рівня буття людини є істина, справедливість і повага, які досягаються в пізнавальній, комунікативній і практико-перетворювальній діяльності.

Вартостями, виробленими у процесі групових взаємодій, є добро як об'єктивний засновок моралі. Адже там, де задіяні інтереси кількох осіб чи групи, об'єктивно з'являється потреба в нормативно-ціннісній регуляції поведінки на підставі спільно вироблених критеріїв розуміння взаємного блага. Тільки в умовах внутрішньогрупової взаємодії з'являється феномен морального вибору, оскільки в міжособових стосунках складається індивідуальна ієрархія цінностей. Домінантною вартістю людської екзистенції є краса як вільний вияв досконалості, як ідеальний образ, що пронизує собою реальну дійсність [104, с. 99]. А краса, за Г.В.Ф. Гегелем, – це “чуттєве просвітлення ідеї” [67].

Вказані цінності формовиявляються у безпосередній діяльності, мають жорстку індивідуальну ієрархію, тому передусім реалізують суб'єктно-об'єктні відношення людини і світу. Наскрізною ж цінністю людського життя (у її тривимірності: індивід, група, суспільство) є благо, що охоплює розвиток особистісного потенціалу, окреслює сенсовність життя, узмістовлює буття загалом [104, с. 100]. Благо як універсальна духовна практика утримує наступні виміри-складники: 1) сутнісний, що слугує формуванню диспозицій, поведінкових схем організмичної активності, когнітивних важелів вітальних переживань, оцінкових стереотипів дійсності; 2) інтроіндивідний охоплює пізнавальну активність, міжособове спілкування, досвід практичної діяльності, напрацювання сукупності установок і життєвої позиції; 3) інтеріндивідний утримує взаємодії особи із соціальним довкіллям, моральні риси-якості, етичні засади поведінки, добро і гуманізм як засновки співжиття, соціальну

орієнтованість прагнень і домагань; 4) метаіндивідний містить диспозиційні рівні усвідомлення дійсності, особистісні судження, творчі запити, рефлексивне світовідчуття законів життя.

Запропонована З.С. Карпенко авторська концептуальна модель ціннісної свідомості особистості охоплює ієрархію духовних поривань, зорієнтованих на: 1) вартості вітальної активності індивіда; 2) цінності істини, справедливості і користі; 3) добро як основоположний чинник морально-етичної взаємодії з довкіллям; 4) утвердження індивідуальної творчої діяльності з її орієнтацією на прекрасне; 5) загальне благо як вершинне устремління людської екзистенції, що формовиявляється у відданості справі життя, служінні істині. Очевидно, що у підґрунті побудови цієї моделі покладено ідею системного моделювання особистості (див. [2; 168; 212; 369; 380]), модифіковану дослідницею з огляду на: а) функціональні особливості індивіда, які характеризують його як суб'єкта діяльності, б) змістовні риси-якості людини, котрі конституують її як особистість.

Результатом аксіогенезу особистості є ціннісна свідомість з таким спектром диспозиційно-мотиваційних утворень: предиспозицією “передчуваю”, що регулює ефективність організмичної активності відносного суб'єкта; диспозицією “треба”, яка забезпечує нормовідповідну поведінку в пізнавальній, трудовій і комунікативній діяльності й орієнтована на освоєння моносуб'єктом критеріїв істини і справедливості; диспозицією “мушу”, зорієнтованою на добродійність як умову продуктивної сумісної взаємодії полісуб'єкта; диспозицією “буду”, націленою на творче оволодіння дійсністю

метасуб'єктом за критеріями прекрасного; супердиспозицією “приймаю”, що досягається духовною практикою людини як абсолютного суб'єкта, орієнтованого на загальне благо [101–104].

Система цінностей – це орієнтир у соціальному просторі зреалізування особистості, який багато в чому зумовлює рівень усталеної культури й оприявнюється у повсякденній життєдіяльності, обстоюючи вартісні пріоритети конкретної людини. У концентрованому вигляді цінності репрезентують потреби індивіда в доброзичливості, взаємоповазі, прийнятті як важливих чинників вирішення особистих та суспільних проблем. У морально-етичному аспекті система особистісних вартостей – це сукупність оцінок, що безпосередньо чи опосередковано охоплює всю духовну сферу соціуму. Цінності, відображаючи узвичаєні суспільні відносини, первинно сприймаються індивідом як соціально детерміновані якості, нормативно задані орієнтири поведінки, постають внутрішніми регуляторами і трансляторами особистісно та соціально значущих форм діяльності. З психологічного погляду проблема полягає в тому, щоб спрямувати розвиток суб'єкта, узгодити індивідуальні вартості конкретної людини у їх змістовному та ієрархічному контекстах із системою ціннісно-моральних та культурно-етичних еталонів поведінки і діяльності (Г.О. Балл, [24]).

Система сучасних смислових координат, що зумовлена істотними соціально-економічними і політичними змінами, спричинила виникнення особистісно зорієнтованих на індивідуалізацію принципів людської взаємодії, здатних забезпечити соціокультурний та моральний розвиток суб'єктів життєдіяльності на засадах нової методології і на потен-

ціалі ефективних соціопсихологічних технологій. Тому у своєму становленні людина повинна орієнтуватись на осмислення, проектування й експериментальне втілення власних духовних засновків [311].

Теоретичне конструювання предметної площини аксіологічної психології особистості вимагає вибору релевантного засобу, що б виконував функцію надійного індикатора визначення ціннісної якості феноменального світу людини. На думку З.С. Карпенко, – це принцип інтегральної суб'єктності, що визнається теоретичною психологією тією гносеологічною підставою, яка дозволяє виокремити різні онтологічні, а не тільки аксіологічні, площини буття людини і його смислового наповнення. Тому виправданим є розгляд психічних явищ через категорію суб'єкта, що єдино спроможний забезпечити інтегративність психологічного пізнання [104, с. 109].

Воднораз релевантним методом дослідження аксіогенезу є аксіопсихологічна герменевтика (З.С. Карпенко, Н.В. Чепелєва [104; 360]) з механізмами первинного інтуїтивно-емоційного вчування і вторинного феноменологічного рефлексування суб'єктивної реальності особистості, що забезпечує цілісний підхід до розуміння і тлумачення аксіопсихічних феноменів у взаємозв'язку їх доцільних, каузально (причинно) зумовлених і синхронно спостережуваних змін (див. [102; 103, 361]). Аксіопсихологічну герменевтику з рефлексивних позицій науково-прикладного застосування можна означити як технологію, що вичерпно описує, визначає закономірності і принципи, окреслює чинники, способи і засоби постання ціннісної свідомості

особистості та дозволяє глибинно осягнути, зрозуміти і пояснити генезу, телеологічно спрогнозувати (окреслити модель ціннісної картини свідомості) та визначити функціональне призначення і рівні оприявнення вартісної складової у змістовому, смисловому, спонукально-діяльному її аспектах [104, с. 122].

Динамічна система смислових утворень та ціннісних орієнтацій, на переконання З.С. Карпенко, є конститууючою підставою особистості, яка, своєю чергою, є змістовленим виявом (характеристикою) людини. Дослідниця відстоює позицію, за якою суб'єктність становить визначальний спосіб реалізації людиною свого духовного потенціалу, котрий репрезентує її вроджену здатність до саморозвитку і самовизначення у просторі мотиваційно-ціннісних відношень [102, с. 45]. Тому аксіопсихологія особистості – це одночасно новий формат теоретизування та предмет методологічної рефлексії принципів конструювання гармонійної, збалансованої теорії особистісного зростання чи суб'єктної самореалізації та самотворення [102, с. 60–61].

Аксіологічна психологія об'єктом своїх пошукувань обирає аксіопсихіку, а її предметне ядро утворюють онтологічні виміри ціннісно зорієнтованої особистості. Тож суб'єктом аксіогенезу постає особистість, котра розуміється як трансцендентальний духовний суб'єкт, носій ноуменальних визначень людини, а також її феноменальних, атрибутивних репрезентацій. До перших належать різнотипні структури психічних інтенціональностей (потреби, мотиви, смисли, установки тощо), до других – прояви інтерсуб'єктних взаємодій (моральні позиції, стилі життя, типи характеру й ін.).

З.С. Карпенко, аналізуючи напрацювання В.О. Татенка [266], висновує слушність ототожнення суб'єктності як форми творення людиною себе з концептом психічної активності як властивості живих істот мати у собі джерело самозмін і якісних перетворень. Загалом же в літературі переважає тенденція зведення суб'єктності до набутої якості індивіда, нерозривно пов'язаної зі свідомістю і можливістю здійснення ним соціально значущих перетворень дійсності (Б.Г. Ананьєв, О.М. Леонтьєв, В.О. Татенко, Д.Й. Фельдштейн та ін. [15; 42; 141; 265]).

Зважаючи на широкий змістовий спектр визначень суб'єктності, дослідниця допускає існування людини як інтегрального суб'єкта, що акумулює різні плани її буття і вартісного самовизначення. На думку авторки, суб'єктна іпостась особи дозволяє системно розглянути її духовно-ціннісну природу, кристалізовану в категорійному понятті “особистість”. Загалом суб'єктність є способом реалізації людиною свого духовного потенціалу, що репрезентує її вроджену здатність до саморозвитку і самовизначення у просторі мотиваційно-ціннісних ставлень. За своїм змістом суб'єктність становить розгалужену систему з різнотипними зв'язками між її структурними компонентами й, перш за все, функціональними і генетичними, що репрезентують каузальний (причинно зумовлений) і телеологічний (передбачуваний) тип їх детермінації [103]. Суб'єктність – це саморушна причина сущого, універсальний принцип переходу можливих станів суб'єкта в дійсність інтенціональних предметностей з використанням психофізіологічних ресурсів організму й можливостей соціокультурних контекстів. Сама ж особис-

тість становить змістове (ціннісне) визначення суб'єкта як носія і самопричини духовної екзистенції людини, яка водночас постає її загальною, родовою ознакою [104].

На підґрунті зазначених теоретико-методологічних засад, авторка засвідчує, що в основу концепції аксіогенезу особистості покладено принцип інтегральної суб'єктності, як той методологічний засіб, що уможливорює вивчення шляху сходження людини до вершин духовної досконалості через послідовні, еволюційно вмотивовані стадії біологічного індивіда (відносного суб'єкта), суб'єкта предметної діяльності (моносуб'єкта), суб'єкта соціально розподіленої діяльності (полісуб'єкта), суб'єкта суспільно корисної творчої діяльності (метасуб'єкта) й абсолютного суб'єкта, котрий уособлює універсальні духовні цінності.

У підсумку аргументовано доводиться, що аксіогенез особистості – це розгортання її суб'єктних здатностей у цілісній ситуації буття, голографія якої окреслює індивідний, власне суб'єктний, соціально-особистісний, індивідуальний та універсальний рекурентні ряди з прогресивним ускладненням ціннісно-духовних поривань людини. Причому розвиток ціннісно-сміслової сфери у змістовлюється через реалізацію її здатності до самоактуалізації, що повно виявляється у висхідній телеологічній перспективі: рівнів розвитку суб'єктності, вершинним досягненням якого є абсолютний суб'єкт як втілення універсальних властивостей духовного ества людини [104, с. 11].

Відносний суб'єкт реалізує свої інстинктивні потяги, потреби, бажання, не переймаючись при цьому думками інших і не долучаючись до системи соціокультурних зв'язків.

Основними цінностями, що реалізуються у процесі життєдіяльності, особа даного рівня аксіогенезу вважає задоволення (гедонізм), матеріальне облаштування буденності, максимізовані розваги і безтурботність.

Рівень моносуб'єкта зосереджує увагу на категорії діяльності як цілеспрямованій предметній активності індивіда з досягнення бажаного результату. Така іпостась людини-діяча найчастіше пов'язується з її функціональними особливостями (О.М. Леонтьєв, В.Ф. Сафін та ін. [140; 243]) як “розпорядника душевних сил” (В.І. Слободчиков, Є.І. Ісаєв [255]) із позицій потенційного впливу на навколишній матеріальний світ.

Рівень полісуб'єкта задає умови розвитку особистості внаслідок інтерналізації суспільних цінностей, суб'єктивних сенсів, об'єктивованих смислів та оформлення власної ціннісно-сислової (за змістом) і знаково-символічної (за формою) свідомості. Особистість – це сутнісна, змістовлена характеристика людини, що визначається системою її ставлень до дійсності й рівнем домагань. Даний щабель – це точка відліку самопрезентацій духу, вольових зусиль, спрямованих на забезпечення гідного життя людини. Тому поняття особистості охоплює не лише сферу свого конститування – спілкування і внутрішньогрупову взаємодію, а й інші феноменальні прояви інтегрального суб'єкта [102].

Рівень метасуб'єкта репрезентований категорією “індивідуальність”, засвідчує наявність у людини неповторної системи анатоμο-фізіологічних, морфологічних та змістово-функціональних рис-якостей. На цьому рівні духовне буття людини опосередковується творчими запитами як оригі-

нальними, нестандартними формами її діяльності. Індивідуальність – це інтегральне поняття, що виражає особливу форму буття людини, у рамках якої вона оволодіває внутрішньою цілісністю і відносною самостійністю, активно і своєрідно (творчо) проявляє себе в навколишньому світі на основі розкриття особистих задатків, здібностей, обдарувань, талантів. Як індивідуальність людина є автономним і неповторним суб'єктом свідомості і діяльності, здатним до самовизначення, саморегуляції, самовдосконалення, що здійснюється за участі і підтримки довколишнього суспільного загалу [104].

Найвищим щаблем розвитку суб'єктності, що акумулює в собі попередні рівні, є Абсолютний суб'єкт як носій духовності, котрий осмислюється через ідентифікацію з божественним началом і проявляється в щиросердному розумінні сенсу життя, в усвідомленні своєї причетності до світу, у відчутті духовної єдності з Універсумом (Богом) [255, с. 372]. Рефлексія людиною своєї духовної динаміки є єдиним абсолютним критерієм її поступу до гармонії і досконалості.

Загалом, на думку З.С. Карпенко, “аксіогенез особистості являє собою цілісний процес розвитку ціннісно-сміслової сфери людини, наділеної відповідними біологічними, психічними, соціокультурними і духовно-трансцендентними можливостями” [104, с. 10]. Причому потенціал цієї сфери реалізується через: 1) мотиваційні ставлення (суб'єктивні, сенсові, смислові); 2) диспозиційні утворення (атитюди, ціннісні орієнтації); 3) мотиваційні чинники (потреби, інтереси, ідеали, спонукання, спрямованість); 4) емоційно-ціннісні характеристики процесу безпосереднього переживання

явищ довколишньої дійсності; 5) життєві вибори особистості в різних сферах її самовизначення [104].

Аксіопсихологія виділяє наступні аспекти дослідження ціннісно-сміслової сфери особистості: 1) культурно-історичний, що постулює процес засвоєння індивідом заданих суспільством духовних цінностей як зразків соціально бажаної поведінки; 2) психодинамічний, який відстежує зворотний бік аксіогенезу як знаходження шляхів актуалізації вроджених духовних інтенцій у просторі соціальних зв'язків особистості; 3) феноменологічно-рефлексивний, що уможлиблює взаємне проникнення обох вищевказаних напрямів дослідження і заснований на уявленні про нерозривну єдність об'єктивних і суб'єктивних джерел аксіогенезу особистості та їх представленість у внутрішньому (феноменальному) світі людини, вищим проявом якого є смислобуттєва свідомість з притаманними їй рефлексивними атрибутами [104, с. 11].

Зауважимо, що бігевіористські засади функціонування ціннісно-сміслової сфери також відіграють вагому роль у репрезентації особою власного Я в повсякдення. Адже вона може бути за всіма декларованими рисами-якостями доброю, чуйною, толерантною, відвертою, та як тільки потрапляє у проблемне чи агресивне середовище, поводить себе зухвало, нечемно, агресивно чи зверхньо. Тож поведінковий компонент реалізації цінностей у життєздійсненні є найвагомим, оскільки слугує справжнім мірилом, істинним маркером функціонування аксіопсихіки особистості [311]. До прикладу, Е. Шостром приділяв неабияку увагу можливостям сутнісного розкриття вартостей особистості у буденній поведінці, його тлумачення самоактуалізації безпосередньо пов'язане з

дихотомією внутрішніх домагань і ступенем їх реалізації у повсякденні, синергією тілесного і духовного, бажаного і дійсного, мисленнєвого і діяльного [372].

Універсальним психологічним механізмом аксіогенезу особистості є інтеракція, завдяки якій відбувається інтеріоризація чужих персоніфікованих смислів і формування знаково-символічної структури її свідомості (вособистіснених сенсів, цінностей, переконань). При суб'єкт-суб'єктній взаємодії відбувається своєрідне входження Іншого в духовний світ Я як опонента, партнера чи навіть можливого вірця саморозвитку. Саме через особистісні сенси і всезагальні смисли людина спроможна досягнути глибину власного буття, котрі визначають її спрямованість, соціальну позицію, функціональну зрілість самосвідомості, масштабність світогляду, психокультурний потенціал.

Осмислення життя з аксіопсихологічних позицій (вартісного орієнтування) – це сутнісна оцінка людиною власного Я, що об'єднує-утримує і суб'єктне сприйняття, й об'єктивований погляд на своє єство, враховуючи як персоніфіковані судження, внутрішні враження, так і суспільні настанови, імперативи довкілля. Це оцінка власної причетності до довоколишньої дійсності, соціально-рольової активності, рівня самореалізації, суттєвих досягнень, що відіграють роль події (значущого скоєного).

Наукове осягнення цінностей як оприявних формовиявів смисложиттєвої організації людської активності вперше розпочато М. Вебером [57; 58]. Аналізуючи дії людей, науковець виходив з неокантіантської передумови, за якою кожний людський акт стає осмисленим лише у співвіднесенні з

цінностями (сміслоформами соціальної і персоніфікованої значущості), у зіставленні з якими визначаються норми поведінки людей та наскрізна мета життєдіяльності. Тож через цінності здійснюється спроба об'єктивного (сміслового) бачення навколишнього світу в проекції на розуміння сутності (сенсу) загального блага чи особистої доцільності поведінки, діяльності, вчинків.

Предметним колом психології є вивчення системи сутнісних особливостей людини, що умістовлюється у ціннісно-смісловій сфері, виховим осереддям якої є вартості і сенси, самотність сприйняття довкілля, автентичність розуміння свого Я. Важливим у вивченні цінностей є безпосередній їх зв'язок з особистісними рисами-якостями, котрі відіграють посередницьку роль у формуванні домагань людини як доладної системи її діяльних спрямованостей і суспільних форм та моделей активності. Реалізація особою вартісної складової передбачає всеохватне розуміння значущості, влучності застосування і подальшої прогностичності використання окреслених свідомістю конкретних цінностей. Орієнтація людини у вирі вартостей слугує засновком в обранні конкретних форм поведінки і вчинення, оцінковим мірилом наслідків дій і чинником завбачливості діяльності та розумності вчинків.

Складна і багатогранна структура ціннісних орієнтацій особистості передбачає значну кількість стратегій, принципів, критеріїв і параметрів їх дослідження. Таке надскладне завдання постає у розрізі теоретико-прикладного пояснення цілісного бачення проблеми становлення людини у плині вартісних пріоритетів. Тож особливе місце у вивченні цін-

нісного зорієнтування особистості посідають доробки методологічного характеру. Йдеться перш за все про світоглядно-логічні засади теоретичного та емпіричного пізнання соціально-психологічних процесів, явищ, подій.

Найпривабливішим у цьому випадку вбачається сферний підхід, основні загальнотеоретичні постулати котрого розроблені Л.М. Семашком – фундатором тетрасоціології. У наукових доробках автор постулює поняття “сфера” з позицій вічності та фундаментальності, виділяючи чотири основні: соціальну, інформаційну (духовну), організаційну і технічну [252]. Означений розподіл виник на противагу діалектико-матеріалістичному вченню і є абсолютизацією системного підходу (першочергово називався системно-сферним). Тетрасоціологія як соціологічне вчення поєднує чотири сегменти знання: соціальну статистику – вчення про ресурси суспільства; динаміку – постулати про процеси відтворення, продукування; структуратику – теорії про сфери як структурні компоненти суспільства; генетику – вчення про стадії соціального розвитку. Основний виховий замисел тетрасоціології – закон соціальної гармонії сфер, а в доробках автора ключовою постає ідея гармонізації зносин суспільства і людини [253].

Засновки сферного підходу були запропоновані ще в середині XIX ст. К. Марксом та Ф. Енгельсом, які розглядали суспільство як органічну, єдину систему, що поділяється водночас на чотири основні підсфери: економічну, соціальну, політичну та духовну [252]. Такий розподіл дозволяє орієнтуватися в багатоманітності суспільних феноменів. Економічна сфера забезпечує задоволення основних нужд і потреб людини; політична здійснює загальне керівництво суспільством

завдяки функціям прийняття рішень та мобілізації ресурсів на їх виконання; соціальна регламентує споживання і розподіл всіх благ, виконує функції інтеграції, соціального контролю, самореалізації людини у плині міжособових стосунків; духовна слугує мірилом моралі, релігії, культури, освіти, науки, творів мистецтва тощо. Всі названі сфери тісно пов'язані та, взаємодіючи одна з одною, обопільно впливають на ступінь їх діяльної присутності у повсякденні.

Фундаментальною першоосновою сферного підходу є також відомі доробки В.І. Вернадського – вчення про біо- та ноосферу. Подальші ж доопрацювання цього вчення, класифікації й уточнення понять у його лоні споглядаються в працях О.Л. Чижевського – психосферний підхід, П.О. Флоренського – пневмосферний, Е. Леруа, П. Шардена – ноосферний. Збагачення постулатів сферного підходу здійснили В. Самнер, А. Келлер та Т. Парсонс, які вводять у науковий обіг і змістовно наповнюють поняття “соціетальний” (від англ. societal) для характеристики суспільства в цілому, тобто всієї множини суспільних відносин (побутових, міжособових, економічних, суспільних, політичних тощо) [252]. Соціетальна система постійно відтворює суспільну рівновагу своїх підструктур і, відповідно, риси-якості осіб і громад, які задіяні в їх функціонування. На соціетальному рівні суспільство розглядається як стійке, взаємопов'язане, інтегральне ціле, котрому притаманна культурна і соціально-структурна диференціація.

Соціетальна організація суспільства – багатовимірне явище, що має безліч аспектів й існує на всіх рівнях взаємин (демографічному, груповому, системному, символічному,

структурному, активістському, економічному культурному, подієвому тощо). Соціетальну ідентичність слід розуміти як багатовимірну психосоціальну реальність, яка постає в часопросторі певної культурно-історичної епохи. У кожній людині є власне коло контекстів, у котрі вона задіяна і через які виникає тенденція пристосовування до реалій зовнішнього світу, подальше вироблення форм і способів взаємодії суб'єкта життєдіяльності з ним. Тому надважливо сфокусувати увагу особистості на долученні власних вольових зусиль до розбудови духовних засновків життєустрою, спрямуванні своєї екзистенційної енергії в русло самоутвердження і самовдосконалення [211].

Пошуки шляхів оптимізація людського розвитку передбачають вирішення глобальних проблем освіти, охорони здоров'я, працевлаштування, гендерного паритету, інноваційних пошукувань, питань економічної стабільності країни і достатку кожного пересічного громадянина, мінімізацію технологічного та механістичного вектору і максимізацію культурного спрямування людства. Суттєвим чинником повномірного розкриття людського потенціалу є консолідація ресурсних можливостей мікро-, мезо- і макрорівнів кожного індивіда і світу в цілому, що ґрунтується, перш за все, на ціннісному, духовно збагаченому ресурсі – соціетальному капіталі. Ядром суспільства як соціетальної системи є структурований нормативний порядок (вартості, норми, правила, смисли), за допомогою якого і організується колективне життя суспільства. Саме цей устрій утримує критерії-принципи приналежності людей до громад і соціуму, способи і засоби організації їх поведінки і діяльності [211].

Чотиривимірність (поєднання економічної, соціальної, політичної і духовної підсфер) розгляду будь-яких наукових зрушень у сферному підході дозволяє орієнтуватися в багатоманітності соціальних проявів і розглядали суспільство як органічну єдність, тоді як системний підхід обстоює цілісність розгляду множини елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними, обмежуючись тим самим конкретною площиною дослідження. Ефективність системного підходу залежить від характеру застосовуваних загальних закономірностей, що встановлюють зв'язок між параметрами означуваної системи. Сферний же підхід постає у пізнанні як більш методологічно цілісний, адже, сполучаючись, сфери буття дають не просто системно-площинне, а об'ємне бачення функціонування конкретних її елементів [252; 303].

Основні сфери людської життєдіяльності продукуються функціональним призначенням суспільства, яке полягає в: 1) забезпеченні і відтворенні матеріально-економічних умов життя (продукуванні благ для задоволення вітальних потреб, зростанні добробуту, матеріального статку, підвищенні рівня комфортності життя); 2) регуляції і організації суспільних відносин (забезпеченні соціально-політичних і етичних гарантій виживання людства, упорядкуванні і нормалізації міжособових стосунків); 3) акумуляції, збереженні і подальшому відтворенні людської духовності в формовиявах науки, мистецтва, релігії, філософії тощо [253].

Існує певна упередженість розгляду сферного підходу у ракурсі структурності, а не цілісності, що вважаємо не зовсім доречним, адже, сполучаючись, сфери буття дають холістичне бачення функціонування конкретних її елементів, що у

взаємодоповненні гармонізують увесь розвиток особистості. А це як сам організм людини, де всі органи і системи виконують свою чітку роль, так і психодуховний вимір її буття, що у біфункціонуванні й становить життя як таке.

Сферний підхід до соціально-філософського осягнення фундаментальних чинників розвитку особистості дозволяє простежити природу, з'ясувати специфіку, передбачити (спрогнозувати) сутнісні характеристики людини, виходячи з її задіянь у суспільне буття. Спираючись на наукові здобутки означеного підходу до розуміння гармонізації розвитку суспільства і людини в ньому, пропонуємо розглядати особистість з позицій ціннісного зорієнтування, що організується в ієрархічну супідрядність наступних сфер: 1) емоційно-почуттєвої (безпосередні переживання власного Я, оцінкове ставлення до дійсності, життєві інтереси і пріоритети, привабливість і задоволення буттям); 2) когнітивної (перманентний процес пізнання, рефлексивне бачення, світоглядні принципи, норми і правила розумово осягненого життя, категорії добра, краси, свободи як інструменти мислєдїяльності); 3) потребо-мотиваційної (чітке усвідомлення потреб, бажань, спонук, домагань особистості, прагнення самоактуалізації); 4) діяльно-вольової (активна життєва позиція, регулятор руху-поступу до гармонізації власних запитів і реалій світу, особистісна конгруентність); 5) самість як вищий рівень ціннісного зорієнтування особистості.

Емоційно-почуттєва сфера містить оцінкові судження про явища навколишньої дійсності, що безпосередньо сприймаються особою і, забарвлюючи ситуації проживання враженнями, слугують формуванню сталого погляду на на-

сиченість (включно вартісність) буття. Когнітивна складова охоплює сферу теоретичного пізнання, тобто науковий поступ від емпірії до теорії буття суспільства, вона постає у даному розрізі як своєрідний гностичний ідеал, кінцева мета пізнавального процесу. Потребо-мотиваційна сфера розуміється як “простір відтворення повсякденного життя”, у якій формується особистість та її світоглядні установки, що відіграють роль вектору у самоздійсненні людини. Діяльно-вольова складова вказує на співвідносність досвіду, самоусвідомлення і діяльних проявів особистості у всій повноті буття, утверджує автентичність поведінки і вчинків людини. Самість же постає центральною віссю, або осереддям особистісного світу, що синергійно об’єднує-узгоджує зазначені сфери в надтонкий механізм, потужну систему людського самоздійснення.

Сучасні наукові здобутки намагаються пояснити вартісну спрямованість особистості лише через суспільні взаємодії як лінійну (площинну) систему, а в руслі цілісного (сферного) осмислення людина постає у багатогранності і множинності власних іпостасей. Суспільство при цьому розглядається як поле для активної зреалізації себе у світі, як часопростір формування вільної особистості, котра прагне самості. На основі раніше виголошених авторських ідей особистісного становлення [303], теоретичних постулатів аксіогенезу З.С. Карпенко [104] і методологічних доробок вітакультурного зреалізування людиною свого потенціалу А.В. Фурмана [329], пропонується квінтесенція наукового осмислення формування ціннісно зорієнтованої особистості (табл. 1.2).

Таблиця 1.2
Становлення ціннісно зорієнтованої особистості
(див. детально [311])

Рівні особистісного розвитку	Стадії суб'єктності	Сфери зреалізації людини	Принципи становлення особистості	Показники сформованості ціннісного зорієнтування
Мікрорівень	Відносний суб'єкт	Емоційно-почуттєва	Грунтового аналізу	Оцінка дійсності, вибірковість уподобань, специфічна значущість об'єктів довкілля
Мезорівень	Моно суб'єкт	Когнітивна	Рефлексивного напруження	Зваженість думок, об'єктивовані судження, переконання, усвідомлення дійсності
Екзорівень	Полісуб'єкт		Розуміння та передбачення наслідків діяльності	Вартісність, сталі установки, нормативи поведінки, чіткі прагнення, активна позиція, автономність тлумачення світу
Макрорівень	Метасуб'єкт	Потребо-мотиваційна	Чистого мислення	Довершена система цінностей, диспозицій, смислів, сенсів
Мегарівень		Діяльно-вольова	Культуротворення	Атитюди, мораль, соціальна значущість і альтруїстична спрямованість, взірці соціальної взаємодії
Метарівень	Ціннісно-духовна зорієнтованість, системна діяльність по самовдосконаленню, самодостатність			
Ідеал	Абсолютний суб'єкт	Самість	Екзистенції (життєтворення)	Універсум

Отже, ціннісне зорієнтування особистості упредметнює її світогляд через конкретизацію суджень, переконань, оцінок, поглядів та принципів, які, своєю чергою, визначають найзагальніше бачення та розуміння світу і місце людини в ньому, її життєві позиції, стратегії поведінки та діяльності. Передусім ціннісний світогляд – це процес чуттєво-практичного відношення людини до світу, властивий свідомості спосіб бачення значущості об’єктів довкілля, інструмент вартісного сприйняття дійсності. Ціннісно зорієнтована особистість у рефлексивному тлумаченні власних домагань намагається отримати істинні знання, відкрити об’єктивні закони світу, передбачити тенденції його розвитку, виробити персоніфіковану систему сенсів, долучитися до смислових об’єктів суспільної свідомості, зрозуміти синергійну єдність макрокосму і власного Я як універсуму.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

1. Особистісний розвиток є перманентним процесом реалізації людиною власних ресурсів, свідоме вдосконалення свого Я в усіх проявах суб’єктивної реальності (індивід, суб’єкт, особистість, індивідуальність, універсум), а також сутнісно становить самобутнє світосприйняття та унікальний, власне, *вособистіснений спосіб життя*, заснований на чіткому розумінні власних життєвих пріоритетів, що дозволяє особі вибудовувати гармонійні взаємини з довкіллям, відчувати повноту й осмисленість повсякдення. При цьому неабиякого значення набуває зміст діяльності людини, що окреслює особливості функціонування нормативно-ко-

нативної сфери, глибину усуб'єктнення поведінки і вчинків, дієвість переконань і суспільних домагань, визначаючи повномірність їх соціальної значущості й доречності. Особистісний розвиток взаємодоповнює буттєвий, рефлексивний та духовний складники-нашарування.

2. Особистість як унікальна цілісна структура існує лише в русі-розвитку, і таке її існування – це перманентний процес становлення, постійний поступ у повсякденних учинкових звершеннях і здобутках. Саме динаміка особистісного вчинення визначає закономірності розвитку людини та особливості її формування як індивідуальності. Унікально складна, системно організована, динамічно ситуаційна, суб'єктна екзистенція людини й забезпечує свідоме та творче відображення зовнішнього світу в притаманних їй взаємозв'язках і взаємовпливах, слугує формотворенню (акумуляції, інтеграції й генералізації) її життєвого досвіду.

3. Особистість формовиявляється в нескінченній актуальності людських спрямувань, думок, переживань, усеможливих уявлень про предметно-сміслову багатство довколишньої реальності, що форматується сприйняттям, запам'ятовуванням, розумінням, мисленням тощо. Особистість – це складноутворений продукт щонайменше чотирьох інгредієнтів – культури, суспільства, конкретних соціальних взаємостосунків і власного індивідуального досвіду Я людини як опрацьованих й опрацьовуваних нею задатків, потенцій, ресурсів, здібностей. У буттєвій екзистенції психіки свідомість є способом існування особистості у світі, що ознаменований учинком як діалектичним осереддям співвіднесення людини і дійсності в актах самопізнання, самовизначення і самоствердження (головно через комунікаційні

канали соціальної взаємодії) в діалектичній цілісності його індивідуальних, соціальних і власне духовних моментів.

4. Світ – це безмежна кількість мікрокосмів і водночас цілісна надскладна система, що розвивається у взаємодоповнювальній єдності природи і людини, котра його пізнає, тлумачить, видозмінює, конструює. Світ у суто філософському розумінні визначає межі абсолютності явищ універсуму, що мислиться як проекція усіх можливих світів на нескінченну реальність. Як логічна категорія світ – це місце в мисленні, куди поміщається творена онтологічна картина і водночас це важлива світоглядна універсалія. Як саме таке місце особистісний світ замкнений у собі, самодостатній, цілісний і відокремлений від інших світів. У внутрішньому особистісному світі людини інтегруються всі враження від прожитого відтинку життя, узагальнюються й систематизуються переживання, оцінюються поведінкові реакції та власні вчинки. В ньому концентруються оцінкові судження, передбачувані результати і реальні досягнення особистості як суб'єкта вчинкової діяльності в кожен момент буття-проживання.

5. Особистість, миследіяльно виокремлюючи себе з усезагального світу як метасистемного співвіднесення людей, речей, явищ, концептів, під тиском зовнішніх умов суспільної життєдіяльності конструює свій самобутній внутрішній й, власне, *особистісний світ*, що просякнутий канонічними способами її буттєвості – усвідомленістю, вмотивованістю, удіяльненням, самопізнанням, учиненням, рефлексуванням. Особистісний світ людини – результат психодуховної проєкції її власного Я у соціальне повсякдення, наслідком якого

є *життєтворення*. Тому він постає інтегральним чинником, формою і способом психокультурного розвитку людини як суб'єкта, індивідуальності та універсума. Цей світ твориться у вчинковій циклічності повсякдення й у процесах рефлексування як унікальної здатності до самовідображення психікою самої себе, що й еволюційно постає як феномен самосвідомості особистості.

6. Змістовне наповнення особистісного світу у свідомості людини зводиться до творення смислової сфери, у якій суб'єктивні сенси, вартісні уподобання і пріоритетні життєві домагання, сполучаючись з об'єктивними смислами загалу, утверджують їх універсальну значущість. Смисли спричинюють долучення людини до системи загальної соціальної культури, де розкривається її потенціал, гармонізуються відносини з довкіллям, здійснюється утвердження самості каналами самопізнання, самоплекання і самовдосконалення. Вони слугують осягненню людиною глибин і змістових ніш чи контекстів власного буття – як-присутності у світі, визначають її спрямованість, соціальну позицію, функціональну зрілість самосвідомості, масштабність світогляду, особистісні чинники зреалізування психодуховного потенціалу.

7. Методологічні засади вивчення аксіопсихічної активності особистості окреслені герменевтикою як методом-технологією глибинного осягнення, розуміння і пояснення генези та функціонального призначення порівневого оприявлення ціннісної картини свідомості у змістовому, смисловому, спонукально-діяльному об'єктах практикування персоніфікованої буттєвості. Сама ж особистість становить змістове (ціннісне) визначення суб'єкта як носія і самопринципи

одухотвореної екзистенції людини. Причому досягнення цього здійснюється, за концепцією З.С. Карпенко, через послідовні, еволюційно вмотивовані стадії біологічного індивіда (відносного суб'єкта), особи, задіяної у предметну діяльність (моносуб'єкта), утримувача соціально розподіленої діяльності (полісуб'єкта), наступника суспільно корисної творчої діяльності (метасуб'єкта) й урешті-решт абсолютного суб'єкта, котрий уособлює універсальні духовні цінності-сенси.

Розділ 2

СМИСЛОСФЕРА БУТТЯ ТА СЕНСОСФЕРА ЖИТТЯ ЯК ТЕОРЕТИЧНІ КОНСТРУКТИ

2.1. Психологічне обґрунтування сенсожиттєвої сфери особистості

Сутнісне наповнення екзистенційних домагань особистості у часопросторі її буття окреслює проблему віднаходження людиною сенсу власного життя. Формування системи життєвих пріоритетів здійснюється у цілеспрямованій, чітко усвідомлюваній діяльності та реалізується насамперед під впливом манери чи способу життєактивності самої особи. Життєві сенси використовуються людиною у ролі критеріїв визначення власної позиції стосовно всіх важливих явищ і значущих подій у світі. Особа у формуванні власної стратегічної життєвої позиції керується впорядкуваннями існуючих у її свідомості принципів-засновків діяльності, котрі опосередковуються всеохоплюючою системою вищих запитів (сенсів і смислів) людини і суспільства у поступі до повномірного самоздійснення. Ця система-осереддя життєактивності утримує всеохоплюючі життєві уявлення про необхідність і бажаність послідовних актив-дій-учинень із самовдосконалення самої людини. Смисли і сенси є складовою свідомості як окремої людини, так і суспільного загалу та культури загалом. Смисли – це переважно соціономічне поняття, що умістовлюється у

персоніфікованих сенсах окремої особи. Відтак смисли – основа буття, а сенси – осереддя життєактивності, перші уособлюють всеосяжний світ культури людства, а другі увагомлюють існування самої особистості (див. [5; 51; 145; 232; 257]).

Проблему сенсу життя широко відображено у дослідженнях К.О. Абульханової-Славської, Б.Г. Ананьєва, М.О. Бердяєва, О.І. Введенського, В.І. Вернадського, В. Франкла, В.Е. Чудновського та ін. [3; 15; 30; 59; 280]. Першочергово наукове пояснення проблематики сенсів та смислів людини відзначене у працях Л.С. Виготського [62], що постулюють динамічну організацію свідомості особистості з позицій синергійного поєднання раціональності й афективності у відношенні особи до дійсності. Поняття смислу як одиниці свідомості введене О.М. Леонтьєвим [140] для позначення сутнісного вмісту етимологічного “з-відома” – безпосереднього осягнення людиною знаних нею закономірностей функціонування світу, та для вирішення проблеми співвідношення індивідуального (сенси) та громадського (смисли і значення) у свідомості та житті особистості. В основі сенсо-смиислового сприйняття дійсності знаходяться конкретні установки людини щодо оцінки довколишніх подій, які слугують засновком обрання особою життєвих планів, вартостей, цілей і способів життєдіяльності, вибору чітких засобів і форм поведінки у конкретній ситуації буття. Сенсожиттєва сфера особистості постає з позицій психолого-методологічної рефлексії як теоретичний конструкт, одиниця свідомості і засновок життєактивності людини як суб’єкта онтичного самоздійснення. Розмежовуються сенси і смисли

за змістом і сутнісною їх характеристикою, оприявнюючись в онтичних формах людського самозреалізування.

Науково-психологічні дослідження сучасності уна-явлюють у свідомості особистості сенсожиттєвий конструкт, що сутнісно реалізує у повсякденні людської життєактивності вибір тих чи інших стратегій поведінки, діяльності і вчинків [311]. Цей структурний елемент свідомості пов'язаний з наслідуванням і відтворенням особою певних значеннєвих, вартісних нормативів актуального довкілля, що тлумачаться людиною як пріоритетні життєві домагання, ті що мають сенс і сутнісне смислонаповнення для самої особистості. Зазначені орієнтаційні настанови застосовуються особою у ролі взірців-мірил визначення власної позиції стосовно всіх життєво важливих явищ і значущих подій у світі, причому ці погляди-переконавання не тільки інтелектуальні (теоретичні), а й практично-діяльні, учинкові. Їх джерелом є система особистісних диспозицій як стійких досвідних патернів, що фіксують у свідомості шляхи і способи сприйняття життєвих ситуацій та оптимальних форм індивідуального реагування на них. Ці настанови мають яскраво виражений персоніфікований відтінок й концептуально обґрунтовані О.М. Леонтєвим як особистісні сенси. Формування особистісної системи життєвих поглядів і переконань здійснюється у цілеспрямованій осмисленій діяльності та відбувається насамперед під впливом способу чи стилю життєактивності самої людини як сукупності засобів особистісного утвердження індивідуально значущих, поцінованих форм взаємодії з довкіллям [141].

Змістонаповнення духовних запитів, які істотно впливають на формовияв людської екзистенції у форматі “тут-тепер-

повно” окреслює чи не найголовніше питання науково-психологічних і філософських пошукувань – проблему віднаходження призначення-місії людини у світі-бутті. Прагнення наповнити своє життя сенсом – це невід’ємна, суто людська властивість особистості [280]. Питання про сенс життя пов’язане з визначенням глобальних цілей, досягнення яких засвідчує результативність людського зреалізування. К.О. Абульханова-Славська висновує, що “сенс життя – це психологічний спосіб безпосереднього відчуття часопростору власного ества у процесі життєздійснення” [3, с. 73].

У філософській традиції виникає питання, наскільки можна уявити сенс життя як апіорно заданий основоположний (смысловий) принцип людського буття? Життєві і творчі потуги людини визначаються її смислотворчістю, що уможливорює сенсо-розуміння, отже, сумнівно, що прагнення пошуку сенсу життя є вродженою мотиваційною тенденцією, бо людина – це соціальна істота і соціальний простір неабияк впливає на життєвий розвиток, буттєве спрямування особи [245, с. 31].

Питання сенсу людського життя та буттєвого покликання особистості набуває в наші часи виключної актуальності. Справа в тому, що цивілізаційний та соціальний контекст сучасного філософування пов’язаний з ситуацією катастрофічних впливів – як природних, так і техногенних. У глобалізованому світі ефект негативних впливів локальних та регіональних катастроф також має глобальний характер. Можна сказати, що людство опинилося в пастці власної могутності, адже в цілому воно здатне до суттєвих трансформацій довколишньої дійсності, але його одиничний пред-

ставник всього лиш найдрібніший елемент, котрий знаходиться у перманентному пошуці доцільності свого існування [267].

Останні дослідження філософського спрямування чітко розмежовують концепти сенсу життя і смислу буття. Сенси формуються відповідно до запитів певної історичної доби існування суспільства, так постає соціокультурний та цивілізаційний контекст, в якому формулюється можливий спектр відповідей на питання смислу буття. Особистісний вимір пояснює існування сенсу життя окремого представника людства як індивідуальності, котра прагне досягнути своє призначення. Якщо смисл буття є трансцендентним щодо людського життя, то сенс життя є іманентною соціокультурною дійсністю феномену людини. Сенс життя конститується особою на основі її персоніфікованих інтересів, запитів, домагань та намірів і пов'язаний з перцепціями, емоціями та розумінням особистістю всеосяжного світоустрою й осмисленням її власної мети-місії у цій буттєвій універсальності. Водночас смисли артикулюються вербально-рефлексивним мисленням з залученням мовно-комунікаційного й аргументаційного опосередкування, що утримується соціокультурними надбаннями безпосереднього оточення суб'єкта пізнавальної активності. Відтак необхідно вживати поняття “смысл буття” як визначальний критерій-мірило уявлення реальності та “смысл життя” як рефлексивний мислєдїяльний формовияв сутності, змісту і значення побаченого чи скоєного у екзистенції самої особистості [245, с. 39].

Різноманітність контекстів часопростору людського зреалізування здатне спричинити форматування людської іден-

тичності в узмістовленнях персоніфікованих сенсів і всеосяжних смислів та сприяти інтеграції уявлень людини щодо свого життєвого покликання [232]. Постання сенсу життя як інтегративної засади ментальних смислів і життєвих значущостей обумовлено єдністю відчуттів (сприйняття феноменів дійсності) та їх рефлексії (ноуменальна позиція особи) у справі осенсовування життя – процесу подієвого самоздійснення буттєвих смислів й організації їх у сенсожиттєві орієнтири з задіянням мислєдіяльності і свідомого вчинення. Окрім того, слід взяти до уваги, що пріоритети конкретної особи у визначенні питань сенсу власного життя можуть з часом змінюватися, оскільки вони визначаються з позицій вікової, інтелектуальної, статусної та інших принципів-меж життєвого часопростору самореалізації людини.

Сутнісне розмежування сенсу життя і смислу буття полягає в тому, що перше утримує чуттєве, досвідне сприйняття людиною реальності, котре через оптику унікального світобачення особистості визначає пріоритетні шляхи і засоби її життєактивності, надаючи перевагу ситуаціям і явищам дійсності, а друге узмістовлюється у стратегічних шляхах персоніфікованого екзистенціювання, що виявляється у долученні до універсуму у творенні духовних ідей, віднаходженні власного особистісного покликання, суспільної місії та буттєвого призначення [311]. У філософській традиції, щоб прояснити зміст понять “смысл бытия” і “смысл жизни”, варто їх розглядати через репрезентативні уявлення, якими є благо, цінність, гармонія, взаєморозуміння, щастя, любов, душевна рівновага, самореалізація, задоволення, мета, досягнення, служіння, свобода, вибір тощо. Зазначені універсалії

систематизуються сучасною наукою за суб'єкт-об'єктним принципом, згідно якого до об'єктного шерегу відносяться світ і буття, що вказує на їх смислотвірну основу, а до суб'єктного належить сама людина і її життєві домагання, що засвідчує сенсову природу цих унаявлень.

Людині властиво скеровувати настанови свого життя на майбутнє, опираючись на власну життєву історію, інтереси, потреби, мотивацію, очікування, бо шлях, який не призводить до сутнісних зрушень у розбудові власної індивідуальності, не має перспектив здійснення, оскільки нівелюється у самому процесі його зреалізування [195]. Усвідомлений вибір життєвих стратегій самоплекання є вказівним шляхом для людини, щоб рухатися векторально в одному і тому ж напрямку, заручившись “вірними” дороговказами до власної особистісної самореалізації. Спрямування (векторність) життєвого самоздійснення зафіксовано у романогерманських мовах, де *sens* має додаткове значення напрямку [245, с. 152]. Тож спрямованість – це напрямок усього психічного розвитку суб'єкта, джерело людського самоплекання і найсуттєвіший компонент структури особистості, її наскрізна властивість, котра у змістовлює сприйняття людиною дійсності через уособлену систему мотивів, сенсів, вартостей, домагань, ідей, смислів.

Вперше відзначив взаємозв'язок сенсовності існування й унікального стилю життя людини А. Адлер, який побудував розгорнуту психологічну теорію об'єктивного спрямування людської екзистенції на засадах оптимізації взаємодії з довкіллям. Автор відзначає, що індивідуальний сенс життя є ключем до розуміння всієї особистості в цілому та знаходить

своє відображення у всіх поведінкових проявах, установках, психічних процесах, рисах характеру людини і є джерелом їхнього змістовлення [9]. Але все ж існує відмінність між поняттями життєвого стилю і сенсу життя: перше уособлює коротко- чи довготривалі життєві програми, які передбачають ситуативне визначення мети, завдань і засобів їх досягнення, а друге постає інтегративною засадою, що центрує довкола себе ментальні очікування і глобальні домагання, “вносячи порядок у зміст людської свідомості, окреслюючи життєву перспективу, сприяючи орієнтації людини у світі, будучи умовою стійкості людини у бутті” [244, с. 38].

У здобутках філософської науки, що дозволяють досягнути феномени людського призначення, можна виділити три основні підходи до витлумачення сенсу життя, в яких він розглядається як: 1) інтеграційний засновок життєдіяльності особистості, покликаний унаявити акт-розуміння людиною сутності власного існування; 2) елемент свідомості людини, що відповідає за віднаходження стратегічної лінії поведінки, стилю мислеактивності, рефлексивно-інтелектуальної моделі повномірної реалізації особою наскрізної мети свого життя; 3) структурний компонент діяльності та вчинків, що постають об’єктивним підґрунтям самовдосконалення особистості шляхом модифікації персоніфікованих життєвих пріоритетів у руслі практичного зреалізування осмисленого буттєвого призначення. Особливість філософії в тому, що вона здатна вийти за межі індивідуального досвіду, намагається віднайти універсальні концептуальні підходи для аргументації відповідей про сенс людського життя, сформульованих в певні історичні часи представниками різноманітних шкіл та напрямків.

Для В. Франкла сенс людського життя співвідноситься з фіксованою точкою на обрії майбуття, котра є наріжним каменем людського самоплекання у поступах до екзистенції. Адже все сьогодення структурується, керуючись майбутніми звершеннями, досягненнями, сподіваннями, якщо ж чіткий орієнтир втрачається, то й нівелюється змістовна складова сьогодення і значущість життя в цілому. Тож мета та підсумок життя людини є складовою сенсожиттєвого конструкту свідомості особистості [280].

Сенс життя окремої особистості – це її духовний орієнтир, який є частиною її екзистенційного призначення чи місії людини у світі. Сенс життя є суттєвим, фундаментальним атрибутом суб'єкта життєреалізування, а його усвідомлення передбачає вільний вибір людиною активної позиції, форм, методів, засобів її самоздійснення і конструювання зрілих взаємин з дійсністю. Необхідною умовою у визначенні сенсовності людського існування є свобода як форма самодетермінації чи повномірної активізації особистістю власного потенціалу-ресурсу на шляху до самовдосконалення. Загальна значущість людського життя передбачає зв'язок індивідуального сенсу з універсальним смислом, що передбачає вільний вибір життєвої позиції як осереддя усвідомленого повноцінного вчинку, за якого зберігається самоцінність особистості, її автентичність і конгруентність. Головним завданням філософії І. Канта було прагнення зрозуміти засновки і закономірності постання людини як особистості, котра є для себе кінцевою й остаточною метою усіх думок, пошукувань, помислів і самозвершень. Німецький філософ стверджує, що сенс життя знаходиться не ззовні, а всередині

людини і є іманентною рисою особистості. Спричинює ж постання сенсу життя ідея, яка набуває чинності морального закону (імперативу), обов'язку, місії чи призначення людини у цьому світі. Тож сенс життя полягає у формуванні особистості шляхом перманентного саморозвитку людини, яка циклічно оновлюючись, тим самим удосконалює й доवколишній світ [97].

Феномен сенсу життя (не ноуменального інтенціювання цільових чи сенсовних домагань) як прикінцевого усвідомлення значущості обраної стратегії життєдіяльності, з огляду на теорію вчинку В.А. Роменця, першочергово співвідноситься з рефлексивною позицією людини стосовно скоєного, адже саме глибоке осмислення особистістю наслідків своїх дій (післядія) спроможне пояснити складно-організовані сув'язі смислової сфери людини без редукції (спрощення) їх змістонаповнення. Академік В.А. Роменець висновує, що саме вчинок як медіатор психіки та її об'єктивного кореляту (світу, інших людей, знань, ідей тощо) являє собою спосіб самодетермінації людської поведінки на основі самопізнання і самотворення як засновків формування сенсу життя. Людина пізнає себе і світ, здійснюючи вчинок і аналізуючи його наслідки, творить себе, усвідомлюючи сенсовність власного існування [210]. Проявами сенсу життя можуть вважатися конкретні установки, які втілюються людиною в його вчинках. В історико-психологічних напрацюваннях автора розкрита логічна структура вчинкового механізму, яка пов'язана з його динамічною організацією, культурою наукового співтовариства та здобутками епохи.

Цілковите усвідомлення сенсу життя особистості відбувається на етапі післядії, що є наслідком рефлексивної

позиції щодо дії, котра, своєю чергою, втілює результати мотиваційної визначеності у певній ситуації вибору. Післядія відзначається мобілізацією тенденцій самопізнання на основі здійснення вчинку і самотворення людиною свого Я через консолідацію сенсу життя. Вчинкова післядія задіює рефлексію у процес віднаходження людиною свого призначення, що відзначається розпізнанням і створенням нових свідомісних підструктур ціннісно-сміслового гатунку. Своєю чергою, процес пошуку сенсу життя людиною надзвичайно складний, а його зміст обумовлений особливостями довколишнього середовища, індивідуальними потребами та бажаннями, духовними запитами і домаганнями. Віднаходження сенсу життя припускає конструювання людиною чітких планів і програм націлених на майбутні гіпотетичні здобутки, котрі, незважаючи на всі можливі ситуативні ускладнення, спонукатимуть людину до самовдосконалення. Питання сенсовності життя також може тлумачитись як суб'єктивна оцінка пройденого відтинку життя та відповідності досягнутих результатів і первинних намірів, як усвідомлення особою спрямованості та змістонаповнення своїх устремлінь, власного місця у світі. Уявлення про сенс життя формуються у процесі життєдіяльності та залежать від соціального становища людини, рівня розв'язуваних проблем, способу життя, світорозуміння і конкретної історичної ситуації.

Сенс життя пов'язаний з об'єктивно значущими цінностями, що усвідомлюються індивідом як необхідні, споріднені йому сутності, як вища мета його діяльності та домагань. До ціннісного засновку сенсу життя входить життєво важлива,

емоційно прийнята, усвідомлювана мета, що не тільки об'єктивно доцільна, але й суб'єктивно стверджена, особисто визнана такою. В цілому сенс життя є сутнісним, фундаментальним атрибутом суб'єкта життєактивності, що свідомо та цілеспрямовано вибудовує свій життєвий шлях і розгортає власне покликання та призначення [109].

Одним з основних положень теорії А. Адлера є постулат про внутрішнє устремління людини до цілі (загальної мети). Для пояснення поведінки індивіда, його психічних реакцій, думок і почуттів необхідно перш за все знати кінцеву мету, якої він прагне, тому що “будь-яке душевне явище, якщо воно повинно допомогти нам зрозуміти людину, може бути осмислено і збагнуто як потяг до цілі” [7, с. 19]. Прагнення, які найчастіше не усвідомлюються людиною визначають і спрямовують усі вчинки індивіда, формують його так звану стратегічну “лінію життя” чи “життєвий стиль”. Таким чином, за А. Адлером, зрозуміти людину – означає розпізнати, інтуїтивно відчутти головну лінію життя особистості і ту стратегічну мету, яка за нею стоїть.

Пріоритети, схильності та цільові настанови, що організуються у смисложиттєві (сенсаосмислові) орієнтири людини є результатом формовияву сукупної співдії суспільної й індивідуальної свідомостей, опосередкованих можливостями реалізації суб'єктивних намірів самовдосконалення особи як індивідуальності та представника людського роду. Культурний спадок конкретного суспільного загалу містить надбання духовних орієнтирів людської життєдіяльності, що відіграють роль засадничого чинника у формуванні внутрішньої культури особистості зі стійкою структурною організацією [23].

Усвідомлюваний вибір, орієнтація особистості на високі запити самовдосконалення пов'язані з її смисложиттєвою сферою, найбільш узагальненою характеристикою особистості стосовно власних запитів, пріоритетів учинення з урахуванням настанов суспільного загалу і ситуаційних вимог довколишньої дійсності. Психологічно і соціально зріла людина, котра утверджує себе в ковітальній спрямованості особистісних приписів, цілком виправдано керується у житті сталою системою уявлень про світ і про свої можливості, чіткою позицією щодо різних аспектів повсякдення, для неї характерні цілісність і відносна стабільність у взаємодії із суб'єктивним довкіллям. Ці уявлення оприявнюються у свідомості особистості в формі соціальних смислів і персоніфікованих сенсів, які, разом зі стереотипами, цінностями, установками, нормами, традиціями, постають регуляторами і стабілізаторами стосунків з іншими. Водночас становлення індивідуальності відбувається тоді, коли внутрішнє психічне життя із засобу переростає у самоцінність, і людина споглядає та розуміє, переживає й рефлексує, мріє і творить, плекаючи самобутність свого духовного життя [335].

Загалом у філософсько-психологічних теоретизуваннях часто мовиться про призначення людини як особистості, про пошук і втілення сенсу життя, про самоактуалізаційне осягнення власної значущості, доцільності й відтак вагомості людського буття [74; 95; 118; 166]. Але призначення – не природна даність, а моральний процес усвідомлення істини, внутрішнє прагнення краси, потяг до духовного абсолюту (Бога), який опосередковується смисложиттєвим аспектом наповнення повсякдення [311]. Тому істинне призначення

людини – прагнення екзистенції, тобто повноцінного проживання, через яке людина пізнає себе і світ, утверджує власне майбуття й укорінює засади духовності прийдешніх поколінь.

Смислові настанови – це абстрактні ідеали чи уявлення людини про оптимальні способи поведінки та засоби досягнення цілей. Тому смисли ототожнюються з ідеями, значущими об'єктами і бажаними устремліннями, а їх зреалізування позитивно корелюється з життєвими запитами (сенсами) і домаганнями особистості. Сенси – це форма існування смислів, що характеризує момент переходу останніх у свідомість особистості. Самі сенси ототожнюються людиною з інтересами, чим визначають спрямованість її діяльності, життєві принципи і світогляд загалом. Сенсожиттєва сфера є тим спричинювальним остовом у формуванні особистості, котрий визначає змістовну сторону її поведінки і діяльності, детермінує мотивацію, впливає на стиль мислення і образ життя.

Рефлексивний аналіз науково-психологічних праць засвідчує наявність у свідомості особистості певного конструкту, що змістовно пояснює ситуаційний вибір людиною тих чи інших моделей поведінки, принципів діяльності і засновків учинення – сенсожиттєвої сфери особистості, котра утримує когнітивно-афективний (усвідомлення-переживання), мотиваційно-аксіологічний (заохочення-поцінування), конативно-діяльнісний (акт-учинення), рефлексивно-самоусвідомлювальний (саморозуміння-самозвіт) компоненти (**рис. 2.1**).

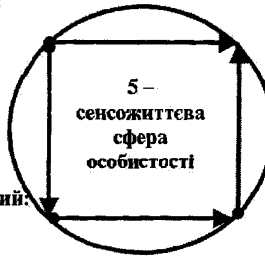
Когнітивно-афективний компонент реалізує емоційно-гностичні відношення суб'єкта до самого себе і світу в цілому,

1 – когнітивно-афективний:

утримує усвідомлення й емоційне прийняття особою власних цілей, переживає, домагань, життєвих орієнтирів, сенсів

2 – мотиваційно-аксіологічний:

слугує регулятором активної позиції у виборі ціннісних пріоритетів, ситуаційно визначає вартісно-значеннєву спрямованість особистості

4 – рефлексивно-

самоусвідомлювальний:

слугує осмисленню реальної картини світу у співвідносності з власним засвітом, організує досягнення цілей психодуховного розвитку та самоздійснення

3 – конативно-діяльнісний:

організує, змістовно наповнює і коригує життєактивність, що виявляється в діях, поведінці, діяльності, вчинках

Рис. 2.1. Компоненти сенсожиттєвої сфери особистості

утримуючи судження оціночного характеру, переживання безпосередньої ситуації, у яку задіяно особу, думки про об’єкти на основі приписів бажаності-прийнятності чи відмежування-відторгнення. Когніції об’єднують психічні (ментальні, розумові) процеси (сприйняття, категоризація, мислення, мовлення та ін.), задіяні в обробці і трансформації інформації, формуванні на цій основі знань. Вони увібрали в себе зміст і суть осягнення людиною специфіки принципу-механізму побудови власною свідомістю особливої картини світу як засновку життєвого цілепокладання. Когнітивні процеси інтерпретують феноменальні (чуттєві) дані, трансформують думки у ноуменальний мислепотік до обривів сенсу власного життя, що репрезентуються в ментальних утвореннях різного типу (образах, ідеях, схильностях, візрцях-сценаріях, переконаннях, віруваннях тощо). Афектації ж слугують безпосередньому сприйняттю особою нагальної значущості факта-ситуації конкретного моменту часу, відчуття повноти теперішнього, проживанню “тут-тепер-повно” [311].

Будь-які налаштування людської свідомості у виборі пріоритетних шляхів життєдіяльності опосередковуються мотиваційними імперативами, що формовиявляються в актах вчинення та є підґрунтям самоусвідомлення автентичності особистості. Мотивація наповнює ситуації персоніфікованою інтенційністю, усвідомленими спонуканнями й триває до постановки конкретної мети й підпорядкування її особистісній волі потенційного діяча, вона організовує людину у прийнятті рішень і здійсненні певного життєвого вибору. Процес формування особистісних сенсів і смислів має вартісну природу, згідно з якою аксіосфера уможливорює проектування людиною власних домагань у майбуття. Відтак саме у пошуках змістонаповнення життя у найбільш загальній формі виявляється ціннісно-сміслова природа особистісного самовизначення у перспективах самоздійснення. Вартісна система регулює поведінку людей і соціальних груп, означає орієнтири при виборі способу дій, перевіряє ідеали, обирає цілі, утримує способи їх досягнення [355].

У широкому сенсі конативність розуміється як суб'єктивне налаштування до виконання певної системи дій-операцій у зв'язку з особистим баченням ситуації. Конативний компонент містить тенденції готовності до соціально схвалюваних форм поведінки, припускає активне відтворення особистістю прийнятих внутрішньо осенсованих уподобань, смислових настанов і загальнокультурних вартостей у процесі взаємодії зі світом. Конація – це, опосередковані стійкими мотивами мисленнєві процеси висновування образу-стратегії поведінкової активності, прагнення до дій і здатність до вольових учинків. Діяльність – специфічно людська форма ставлення

до навколишнього світу, змістом якої є доцільні зміни і перетворення речей і явищ залежно від персоніфікованих домагань, поглядів, переконань, вірувань тощо. Завдяки їй особистість взаємодіє з середовищем, досягає свідомо поставленої мети, добираючи доцільні засоби у її реалізації. За своєю сутністю діяльність соціально орієнтована, адже людина не лише пристосовується до умов життя, а й активно змінює їх у відповідності зі своїми потребами і бажаннями. Осмислений характер людської діяльності виявляється в її плануванні, передбаченні результатів, регуляції дій, прагненні до її вдосконалення, доборі оптимальних методів, технологій і засобів її здійснення [232].

Рефлексія – повномірне розуміння дійсності і сутнісне осмислення власного задіяння у систему взаємодій зі світом. Об'єктивоване ставлення людини до власної діяльності є однією з найважливіших умов глибшого її усвідомлення, критичного аналізу і конструктивного удосконалення. Рефлексивна позиція ґрунтується на сутнісному розумінні своїх помислів, осягненні інтелектуальної складової мисленнєвої діяльності, самоорганізації, самоаналізі і самопізнанні внутрішніх психічних актів та форм взаємодії з довкіллям через діяльність і вчинки. Тут самоусвідомлення постає продуктом психічного розвитку особистості, в ході якого суб'єкт набуває життєвого досвіду й досить ґрунтовно переосмислює власне життя. У своїх працях С.Л. Рубінштейн зазначає, що процес становлення людської особистості охоплює (як невід'ємний компонент) формування свідомості (рефлексії) та самосвідомості (саморефлексії) як взаємозалежних формовиявів буттєвої присутності людини у світі [237].

Всі компоненти сенсожиттєвої сфери знаходяться в су- підрядній залежності одна від одної, обопільно впливаючи на загальний розвиток усіх сегментів-складників особистості. Загалом людська самореалізація має ціннісно-смыслову організацію, що сприяє активному обранню особою своєї позиції щодо суспільно виробленої системи вчинення й окресленню на цьому підґрунті змістонаповнення свого існування. В. Франкл розглядає прагнення до пошуку і реалізації людиною сенсу свого життя як природну жагу до самовдосконалення [184].

Як специфічна психічна реальність в емпіричному і суто прикладному ракурсах, сенсосфера особистості може бути категорійно пояснена як: 1) ступінь переходу ідейних переконань у персоніфіковану систему обстоюваних стратегій і тактик учинення; 2) принцип організації і розвитку необхідних психодуховних процесів осмислення світу; 3) особистісний конструктор і компонент структури свідомості; 4) рівень методологічно організованої мислєдіяльності що окреслює рамкові умови усвідомлення власних намірів, домагань, диспозицій; 5) чинник саморозвитку і самовдосконалення особистості у зв'язку із розумінням власної життєвої місії, буттєвого призначення [311].

Проектувально-практичний рівень дії сенсосфери людини характеризує осмислене ставлення суб'єкта до можливої діяльності, цілей, людей, передбачає спрямування на створення ціннісних настановлень як знакових систем у людському суспільстві та культурі [355]. Усвідомлення власних життєвих домагань (осенсовування) припускає наявність у людини певного способу орієнтування в категоріях глобальних люд-

ських смислів, що є внутрішнім психологічним механізмом, котрий формує ті чи інші пріоритети поведінки особистості, за характером і спрямованістю яких можна визначити її особливості її персоніфікованого світосприйняття і світорозуміння.

Постання сенсожиттєвої сфери особистості є основоположним чинником процесу соціалізації, за якого людина потрапляє у вир зносин зі світом, стає повноправним членом суспільства в усій повноті соціального і, власне, особистісного зростання. Смилові системи довколишньої соціальної дійсності сприймаються свідомістю людини, кристалізуючись у її персоніфікованих сенсах, переконаннях, домаганнях і зреалізуються у стратегіях діяльності, вчинках та наскрізній життєвій позиції людини щодо повномірного самоздійснення. Сенси і смисли як складні свідомісні утворення зорієнтовують особистість на ідеали саморозвитку, критично-рефлексивного осягнення й оцінки своїх учинків з урахуванням запитів громади. Усі складові сенсо- і смислосфер, задають і формують цілі духовного самоплекання людини, постають критеріями оцінювання власної і довколишньої поведінки, відіграють роль ціннісно-смилового ядра осередку культури суспільства в цілому [23].

Тож персоніфіковані сенси є внутрішніми носіями регуляції діяльності, котрі укорінені у структурі особистості і мають формотворчий вплив на всі сфери життєздійснення особистості. Ієрархія особистісних сенсів трансформується у процесі становлення особистості, вищі її рівні виявляються у тяжінні до самореалізації, самовдосконалення та відіграють системотворчу роль у системі смисложиттєвих орієнтацій.

2.2. Смыслоформи культурного розвитку і духовного становлення особистості

Особистість у соціономічних наукових тлумаченнях переважно постає або представником людського роду, або суб'єктом діяльності і суспільної активності, або ж як теоретичний конструкт, який позначає набір психічних рис-якостей, множину психологічних властивостей людини в організації її взаємозв'язку зі світом. Тож особистість – системно-дієва іпостась суб'єкта як намісника родових невід'ємних ознак людської істоти, котра інтеріоризує уявлення про світ у власний засвіт, спроможна осягнути себе і дійсність, усвідомлювати свої дії і вчинки.

Поняття особистості як цілісна властивість представника людського роду припускає наявність певного системотворчого чинника власного гармонійного розвитку. Таким центральним елементом, за нашим глибоким переконанням, є система смисложиттєвих орієнтацій особистості, що виявляється у трьох універсальних формах: 1) суспільних ідеалах (смыслах) – вироблених громадською свідомістю і притаманних соціуму узагальнених уявленнях про зразковість зносин людини і світу; 2) мотиваційних рушіях особистісного самовдосконалення (сенсах); 3) вчинках як найвищому рівні одухотвореного та творчого освоєння світу (В.А. Роменець). Всі три форми оприявнення смисложиттєвих орієнтацій взаємодетерміновані та холистично організовані.

Холистичність особистості як осереддя унікальної системи рис-якостей конкретної людини оприявнюється у множині соціальних ситуацій, у котрі вона задіяна, тому сутнісне

осягнення людської природи, становлення індивіда як особистості завжди організується як соціокультурний аналіз [62]. Водночас психосоціальний вимір особистісного розвитку формовиявляється не лише у вчинках, одобрюваних суспільством, а й можливості реалізації людиною власного творчого потенціалу через повномірне розкриття її обдарувань і талантів, актуалізації духовних ресурсів у лоні самоплекання і самовдосконалення.

Увага та дії людини, спрямовані на об'єкти зовнішнього світу, у співвідношенні з власними духовними запитами, індивідуальними внутрішніми переживаннями породжують систему смисложиттєвих вимірів її свідомості. Сприйняття і відображення дійсності, її суб'єктна оцінка знаходять прояв в активному, цілеспрямованому характері людської діяльності [311]. Діяльність – це специфічна людська форма активної взаємодії з довколишнім світом, зміст якої утворюють процеси його доцільної трансформації і перетворення [352]. Діяльність утримує предмет, мотив, ціль, засіб, результат і сам процес учинення, котрий свідчить про її цілковите усвідомлення. Якщо підставою діяльності є чітко сформульована, свідомісно прийнята наскрізна мета, то підґрунтям учинку є сфера людських сенсів і смислів.

Смисл як учинення – один з основних механізмів взаємодії людини і суспільства, особистості і культури. Це положення є центральним для гуманістичного підходу до культури, яка, своєю чергою, розуміється як світ смислових настановлень. Ось чому сфера застосування поняття смислів – людський світ культури і соціальної дійсності [223; 262; 355; 359]. Динаміка становлення сенсів і смислів здійснюється в рамках

безпосереднього суспільного загалу як відповідь на плинність і нагальну ситуацію розвитку людства. Сміслові системи слід розглядати в єдності індивідуально-особистісних, соціокультурних і діяльнісних пріоритетів. У конкретних умовах ця система утримує смисложиттєві пріоритети, універсальні смисли, персоніфіковані сенси, партикулярні (традиційні) цінності, соціальні приписи, професійно-діяльнісні домагання.

У структурі особистості як психосоціального феномена виділяються її стрижневі риси-якості, що постають віховим засновком у формуванні громадської свідомості, культури безпосереднього загалу, нації, етносу тощо. Ці властивості засвідчують наявність загальнопсихологічних принципів регуляції поведінки людей різноманітних ментальних даностей, культурних домагань і цивілізаційних устремлінь, що, своєю чергою, організуються у супідрядну систему життєвих уподобань і пріоритетів – ціннісно-сміслову сферу особистості. Для позначення різнобічності формовиявів людини у плині власного саморозвитку З.С. Карпенко обґрунтувала, на основі парадигмальних досліджень аксіопсихології, п'ять рівнів суб'єктності у постанні особистості: відносний суб'єкт, моносуб'єкт, полісуб'єкт, метасуб'єкт, абсолютний суб'єкт (див. детально [102, с. 177–184]).

Збагачення вартісно-сміислової сфери кожного, – як зазначає А.Ф. Лазарук, – сутнісно зачіпає проблему його морального розвитку, оскільки саме цінності заповнюють простір моральних учинків особи. Моральна свідомість особистості (внутрішня система норм і правил поведінки в суспільстві) виявляється спочатку у міжособових відносинах

(розуміння, симпатія, поглиблення стосунків), нормах суспільно прийнятної поведінки (плани дій, технології реагування, еталони), життєвих цінностях (ідеї, ідеали, ставлення, мотиви), а пізніше – в духовних сенсах і смислах (внутрішнє прийняття однієї з надперсональних психоформ самопізнання: віри, краси, істини, блага, справедливості тощо). Проте справжній зміст морального (вартісно-смиислового) вибору особи становлять самостійно здійснені вчинки суспільної взаємодії, які реалізуються на підґрунті взаєморозуміння і взаємоповаги, обстоюють ідеали і цінності й у такий спосіб привласнюються кожним учасником процесу взаємовпливу [131].

Суспільна взаємодія стимулює розвиток ціннісно-смиислової сфери – системи вартостей і ціннісних поглядів, що втілюється у смислах, які є супутниками суспільної поведінки, діяльності й учинків загалом. Адже система смислів, на думку О.Ф. Лазурського, – це та ланка, що об'єднує суспільство та особистість, задіюючи її до системи соціальних відносин [135], а в подальшому визначає індивідуальне творення, пізнання і сенс життя.

Відтак якщо людина здатна до об'єктивізації міжособових зносин, вміє структурувати форми і класи цих взаємодій у вигляді закономірностей, методологій, спроможна застосувати їх у процесі спільної соціальної діяльності, то в ціннісно-смисловій сфері здатна до самоствердження чи самовизначення, прагнучи зробити щось значуще, індивідуальне, неповторне. Отже, перехід від особистісного рівня функціонування психоструктури людини у процесі міжособової взаємодії до власне індивідуалістичного характеризує змісто-

вий перебіг процесів соціалізації та індивідуалізації, котрі спричинені самовпливом сенсосомиолового наповнення. У такий спосіб особа самовиділяється у відносинах, самостверджується і самовизначається, досягає як типових, так і неповторних вершин у своєму вітакультурному зростанні. Саме так соціально-культурні смисли, опосередковані персоніфікованими сенсами і цінностями, входять за допомогою низки вчинкових дій у внутрішній світ особи, стають невід'ємним здобутком її людської сутності.

Для адекватного розуміння проблеми особистісного самозвершення важливою є теза, що ступінь розвитку особистості – це рівень смисложиттєвого спричинення чи існування у світі смислів і сенсів, де й відбувається взаємодія особистості і реальності. Другий важливий момент – провідна роль смисложиттєвих орієнтацій у формуванні особистості. Домагання в реалізації осмислених життєвих значущостей закріплює єдність і самототожність особистості, надовго визначаючи її головні характеристики – людський стрижень, етику і моральність [179; 180; 291]. Нарешті третій момент стосується виділених Б.В. Зейгарнік і Б.С. Братусем функцій смислових (семіотичних) утворень, які спонукають особистість до створення еталона, чіткого образу майбуття й оцінки власної життєдіяльності за духовними і моральними критеріями [47; 92].

Психологічні дослідження показують, що здатність людини обстоювати і реалізувати свої особистісні позиції відштовхується від їх соціального схвалення, конструктивної системної дії “ззовні – всередину” і навпаки. Ось чому смисложиттєва стійкість кожного неподільно пов'язана з

проблемою цілісності власного внутрішнього світу. Лише психодуховна єдність особистості (мотиваційної, вольової, конативної, когнітивної та емоційної складових) уможлиблює її самостійне інтерпретування будь-якої життєвої ситуації, причому вибірково, унікально, індивідуально [71; 109; 239]. Щонайперше така єдність може бути наслідком ієрархізації мотиваційних тенденцій як інтегральної індивідної спрямованості. Вибірковість (осмислений вибір) у визначенні життєвого шляху людини форматує її вчинки, долучається до діяльності, задіюється до конкретних форм її поведінки, сприяючи осягненню особистістю засновків власного буття.

Саме особливості становлення особистості, відформатованої соціальними матрицями, розглядаються культурно-історичною теорією Л.С. Виготського [62]. За нею, смислові утворення носять соціальний характер, а механізм регуляції людської поведінки спричинений суспільними правилами і нормативами, внутрішньоособистісні ж структури трактувалися науковцем як соціально значущі взірці-приписи, що інтеріоризовані у свідомість людини на правах її життєдіяльних орієнтирів. Культурно-історична психологія припускає споконвічне задіяння людини у соціокультурне оточення як середовище її найкращого розвитку, що спонукає особистість до самовдосконалення в усіх можливих інваріантах своєї іпостасності.

Співвідношення індивідуальної свідомості з об'єктивованим світосприйняттям, опосередкованим ментальним досвідом є віховим у напрацюваннях К.Г. Юнга, котрий смисловий остов свідомості ототожнював з архетипами – первинними природними образами, ідеями, переживаннями,

властивими людині як суб'єкту колективного несвідомого. Знакові ж системи (мова, мовлення, знання тощо) фіксують смисли, що постають носіями культурних архетипів [382]. Аналогічні судження притаманні теоріям про соціальний характер як результат динамічної адаптації людської природи до специфіки суспільного оточення (Е. Фромм [283]); соціетальну психіку як історико-культурну і психологічну готовність соціуму до відтворення певних поведінкових моделей у проблемній ситуації життя (О.А. Донченко [85]); психокультуру як сферу суспільної реальності й інтегральну категорію, що містить теоретико-пізнавальні, художньо-творчі, морально-аксіологічні, різносуб'єктивні та інші характеристики вчинково-діяльної присутності людини у світі (див. детально [329]).

Віховою засадою забезпечення синергійного впливу на формування і функціонування смисложиттєвої позиції людини стосовно світу і адекватну її проекцію у соціально значущі моделі поведінки є особистісні сенси, котрі сутнісно збагачують життєактивність людини у поступках до самовдосконалення. Останнє реалізується на підґрунті цілої низки внутрішніх (персоніфікованих) та зовнішніх (об'єктивних) чинників економічного, політичного, духовного та соціально-психологічного походження [132]. Для перманентного культурного і духовного зростання, кожне суспільство воліє зберегти автентичність власного шляху смислотворення при спробах інтегрувати в ній різноманітні фрагменти власного позитивного досвіду, тобто транслювати цінності та смисли високої етики і моралі, притаманні саме цьому людському осереддю. Наприклад, ментальні засновки українського куль-

туро- і смислотворення наскрізно просякнуті тендітністю і ніжністю міжособових відносин, що плекається у любові до жінки як Оранти – духовно-універсумного засновку Світобожественного єства.

Одним із провідних питань сучасної наукової психології є розвиток і функціонування смисложиттєвої сфери особистості, що сутнісно характеризує духовний потенціал людини і культури доколишньої спільноти. Адже система притаманних особі і громаді смислів постає на перетині двох підсистем – системотворчого спричинення і самоорганізації мислєдїяльності людини як потягу до самопізнання та саморегуляції і самокорекції її вчинення як аналітичного осягнення свого суб'єктного життєвого призначення [250].

Формування смисложиттєвої сфери особистості здійснюється через рефлексивне співвіднесення власної життєвої позиції з очікуваннями загалу, коли людина визначається стосовно конкретних процедур вчинення, оцінки інших, стилів і форм їх взаємодії з довкіллям, норм і правил поведінки, персоніфікованих сенсів і загальнолюдських вартостей. Тому вміння свідомо й адекватно оцінювати події реального життя визначально впливає на психодуховну складову діяльнїсної саморегуляції, ланцюжка актуальних соціальних зносин особистості та її самоприйняття і самопереосмислення. На цьому шляху саме смислове опосередкування в обранні життєвої позиції детермінує суб'єктивно сплановану перебудову структур свідомості, діяльності, поведінки, спілкування, окреслюючи якісно нові горизонти психічної екзистенції людини, стимулюючи самоаналіз учинків, сприяючи формуванню волі, становленню особистісної

зрілості у повномірних виявах її сутнісних сил і творчих спроможностей [306].

У цілому смисложиттєві орієнтації утримують систему ідей, переконань, установок, пріоритетів, цінностей, значущостей, що охоплюють наступні компоненти: а) філософські, сформовані в результаті реалізації людиною когнітивних устремлінь, науково обґрунтовані фундаментальні знання; б) соціокультурні, що утворилися під впливом суспільства через інтеріоризацію масової свідомості у вигляді особистісних домагань, атитюдів, смислів; в) професійні – вироблені теоретичні та практичні засновки діяльності, через яку здійснюється самовираження людини; г) соціально-групові – сформовані внаслідок приналежності особистості до певної соціальної групи й засвоєні нею суспільні погляди, стереотипи, ролі і статуси; д) індивідуальні – сенси особистості, що найвагоміші в її життєвому просторі самореалізації [311].

Таким чином, постання особистості у вирі взаємин зі світом відбувається через самовизначення, заняття активної позиції стосовно вітакультурних орієнтацій і, як наслідок, через змістовлення свого соціального життя. Особистісна ідентифікація та самоплекання мають смислову природу, згідно з якою сенси і смисли дають змогу проектувати власні претензії і домагання на майбутнє. Ці узагальнення узгоджуються з пропонованим М.С. Розовим тлумаченням самовизначення особистості в культурі задля виділення й обґрунтування для себе смисложиттєвих засад власного екзистенціювання, а також вибору способів і форм людської самореалізації у практичній діяльності [223].

Людина, будучи суб'єктом культури, в своїй діяльності, вчинках, думках, переживаннях опирається на загально-

людські, духовні і моральні смисли; культура забезпечує особу взірцями і засобами вирішення персоніфікованих завдань життєустрою. Свідомість людини розвивається всередині культурного цілого, в якому кристалізується досвід діяльності, спілкування і світосприйняття. Людині необхідно не тільки засвоїти цей досвід, але і перетворити на вособистісенені сенси, котрі постають підґрунтям визначення життєвого шляху. Отже, культура є тим простором, де оприявнюються смисли як об'єктивні засновки життєдіяльності, що упредметнені, втілені у мові, речах, звичаях, традиціях, соціальних нормативах, формах і способах спілкування, а відповідно, і способах діяльності. Однак привласнення культурного досвіду від поодиноких діянь до моральних норм не відбувається автоматично і не є спонтанним, воно вимагає довільних, усвідомлених зусиль, спеціально організованої діяльності – осенсовування – свідомого (мисленнєво-рефлексивного) надання предмету (матеріальному чи ідеальному) персональної значущості.

Людина у розбудові власного життєвого шляху керується системою наявних у її свідомості принципів-засновків діяльності, котрі опосередковуються всеохоплюючою системою вищих запитів (смислів) людини і суспільства на шляху до повномірного самовозвеличення і самоздійснення. Ця система-осереддя життєактивності утримує всезагальні смисложиттєві уявлення про необхідність і бажаність послідовних актив-дій-учинень по самовдосконаленню самої людини. Умовно в її структурі можна виділити наступні підсистеми:

- а) універсальні смисли загальнолюдського змістовлення;
- б) ментальні смисли-архетипи специфічного набору рис-

якостей певного народу, етносу, нації тощо; в) сенси творчого самоплекання, зумовлені нагальними потребами ситуації і задіяння суб'єкта у певну діяльність; г) духовні сенси індивідуально-особистісного самовдосконалення, що постають орієнтиром у віднаходженні власного життєвого призначення. Тож смисложиттєва сфера у змістовлюється в образах-запитах свідомості та світогляду особистості, котрі є чітким відображенням значущих форм взаємодії з довіллям на шляху до одухотвореного самоздійснення [113].

Сфера духовного життя людини – це розвиток, формування і задоволення її моральних, інтелектуальних та естетичних запитів й інтересів у процесі активної життєдіяльності. Духовно багатою вважають ту людину, яка живе в гармонії з собою і світом зі сформованими вищими цінностями, котрій притаманні чітка життєва позиція і прагнення до ідеалу. У зв'язку з цим І.Д. Бех пише, що інтеріоризація суспільної значущості (смысловий вимір) в особистісну (сенсовий) залежить від суб'єктного ставлення та відстороненої (рефлексивної) позиції щодо вартісно-смыслових імперативів, які формують самосвідомість особистості. Причому змістовно значущі ставлення до матеріальних чи ідеальних предметів – це переживання їх бажаності (сенсовності) для людини. Саме інтенційне пристрасне пережиття задіяних в орбіту індивідуального життя суспільно вагомих смислоформ становить суб'єктивні надбання особистості [32].

Крім того, І.Д. Бех приділяє неабияку увагу особистісній рефлексії у формуванні смислової самосвідомості суб'єкта. З огляду на духовно перетворювальні можливості, дослідник виокремлює такі її типи: 1) регулятивна рефлексія – це актив-

ність суб'єкта, метою якої є свідомо регуляція продуктивності психічних процесів; 2) визначальна – виявляється в осмисленні суб'єктом свого Я, розумінні внутрішніх чинників саморозвитку; 3) синтезувальна – об'єднує сформовані цінності в цілісне “духовне ядро”; 4) створювальна – регулює духовно-моральний розвиток особистості, узмістовлює її самосвідомість [33, с. 48]. У зв'язку з цим науковець охарактеризував перехід особистості від нижчого до вищого рівня морально-духовного розвитку, який потребує організації науково обґрунтованого виховного процесу з урахуванням певних законів: випереджувального морально-духовного розвитку; провідної мотивації учіння; розвитку вищих емоційних переживань; оволодіння науковими знаннями в контексті людської культури; пріоритетності піклування людини про навколишній матеріальний і соціальний світ; руху від ідентифікації вихованця зі значущим дорослим до отождоження з ним; занурення в емоційні стани, відповідно до яких наступник вправляється у переживаннях почуттів [33, с. 170].

Життєві уподобання, цільові запити, інтереси і нахили, що викристалізуються у смисложиттєвій сфері особистості, є наслідком обопільної дії суспільного й індивідуального рівнів функціонального перебігу свідомості, опосередкованих можливими результатами звершень і досягнень самої людини не лише як суб'єкта життєдіяльності, а й як індивідуальності та гідного представника людства. Тож соціокультурні надбання кожного громадянина першочергово залежать від його власних персоніфікованих настановлень і безпосереднього прийняття впливу значущого оточення, котрі суголосно спричиняють постання особистості у вимірах її морального і духовного самовдосконалення.

Суб'єктивне підґрунтя у формуванні системи духовних пріоритетів постає, водночас, чинником розвитку особистості як безупинного процесу самовдосконалення у формовиявах її якісних і кількісних характеристик. Духовні засновки життя людини організуються з наявних ментальних вартостей, що можуть як позитивно, так і негативно спрямовувати людину в її вчиненнях. На постання системи смислових і ціннісних домагань безпосередньо впливають знання і досвід зреалізування тих чи інших настанов у безпосередній ситуації ковітального простору особистості, що й породжує її стратегічні форми життєактивності [43].

Особливості пріоритетів сучасності більшою мірою прагматичні, аніж духовні, що пов'язано з негативними соціоекономічними умовами життя і, як наслідок, незрілими чи спотвореними установками на відносини людини зі світом. Але потрібно не тільки констатувати наявність конс'юмеристських запитів представників нашого суспільства, а й аналізувати їх чинники, пояснювати походження і тенденції визрівання, шукати найбільш оптимальні і своєчасні способи їхнього подолання. Не вдаючись до аналізу засновків цієї панівної ідеології, відзначимо її очевидний зв'язок з індивідуалістичною етикою й егоїстичним ставленням до інших. В даному перебізі постання індивідуальної зрілості неможливе, адже надособистісні смисли виявляються за межами персоніфікованих пріоритетів (сенсів) та існують поза усвідомлюваною значущістю духовних орієнтирів суспільства у повсякденні-зреалізуванні людиною власного життєдайного потенціалу (К. Роджерс, Г. Олпорт) [192; 221]. Формування життєвих пріоритетів пов'язане з впливом низки

суперечностей, основними з яких є невідповідність між змістом сформованого раніше світогляду, досвідом повсякденних взаємодій і нагальною потребою його поновлення, формування нових життєвих поглядів і переконань.

Постання смисложиттєвої сфери особистості зазвичай здійснюється під потужними впливом чинників зовнішнього середовища і ситуацій безпосередньої участі особи в актах-подіях життя, до котрих їй слід якнайшвидше і, водночас, найефективніше пристосуватись. Вплив докiлля завжди носить дещо маніпулятивний характер, адже утримує ті норми, закони і принципи, котрі найчастіше не приймаються особою, а сповiдуються лише з огляду на власні вольові зусилля з їх дотримання. На цьому підґрунті, А. Адлер стверджував, що будь-які негативні впливи на свiдомість людини породжують невротичну поведінку з порушеннями особистісної автентичності і внутрішньої гармонії [6; 299].

Тому людині важливо орієнтуватись на гуманістично спрямовані приписи і норми соціального докiлля, що покликані підкріплювати істинні уподобання і домагання особистості для оптимальної реалізації її природного потенціалу. Кожен по-своєму підлаштовується до видозміни реалій буття та відпрацьовує альтернативні підходи до оптимальної особистісної адаптації. За таких соціально стрімких і динамічних умов суспільного розвитку важливого значення набуває вміння людей зрозуміти та оволодіти ін-формацією, і що найголовніше – прийняти адекватне рішення у конкретній ситуації власного життя [343]

Під час дослідження психологічних впливів О.Г. Ковальов, скориставшись системним аналізом, висноує, що життєво і

особистісно важливе значення для формування у людини стійкої стратегічної лінії поведінки (аналог стилю життя чи життєвого шляху) має цілісний багаторівневий і часто різновекторний процес мислєдіяльності, який забезпечує різне функціонування психостанів у єдиній логіці самоорганізації особистісного світу людини. У зв'язку з цим він виділяє класи психологічного впливу: а) екологічний – пов'язаний з чинниками зовнішнього середовища та їх впливом на психіку людини; б) соціальний – зумовлює приналежність людини до суспільної системи як частини громади; в) культурологічний – визначає наявність і потужність (потенціал) засобів матеріального і духовного розвитку особистості; г) автосугестивний (автовлив) пов'язаний із можливостями психічної саморегуляції особи як відносно автономної системи [111]. Тож попри значну роль зовнішніх чинників у постанні особистісно привабливих смислових настановлень, критична позиція до дійсності і персоніфіковані запити людини визначають вітакультурне спрямування її життєактивності.

Обґрунтовані відомими дослідниками види впливу, навіть за умов масового зростання самосвідомості, не зникнуть із суспільного життя, оскільки відображають його сувору драматичну реальність. Більше того, вони набувають неабиякої соціокультурної ваги, тому що цивілізаційний прогрес спричинює ускладнення форм нашого повсякденного буття [178]. Й у всьому розмаїтті впливів О.Є. Фурман, цілком слушно виділяє чи не найважливіший їх критерій – творення себе і власного культурного доквілля. Причому самотворення – це найефективніший процес впливу-спричинення у сфері власного концептуального Я, яке розгортається як внутрішня,

синхронно-діалогічна зустріч окультурених форм психічної активності (поведінка, діяльність, спілкування, вчинок) та відповідних образів суб'єктивної реальності (суб'єкт, особистість, індивідуальність, універсум) [342].

Цілком слушно, що поняття особистості буде порожнім, якщо воно не корелюватиме з конкретним культурним простором, який формує не тільки практичний розум, а й людську психіку, здатність до мисленнєвого, або рефлексивного сприйняття себе та довкілля. Духовна аура суспільства – це внутрішнє наповнення соціального життя нації чуттєвими станами самоочищення, продуктивної віри, історичного самоствердження і цілепокладання на тлі переважаючого соціокультурного над біологічним [342]. Завдяки моделюванню ситуацій самобутнього творення і продуктивного фантазування, людина має можливість розширювати обрії духовного самовдосконалення й у такий спосіб реалізувати все найкраще, закладене в неї природою. Наслідком такого духовного самотворення є реалізація множинних “Я” у просторі культурно-духовного “Ми”, що постає локалізованим осередком аури суспільства [49].

Людське життя розглядається та інтерпретується не тільки як соціально-культурно-психологічний феномен, а й як смислова цілісність, якій підпорядковані субпрактики міжособистісних стосунків, духовного становлення особи і розвитку суспільства в цілому. Життя не можна розуміти як виключно індивідуальний процес, воно має вітальний (екзистенційний) та соціально-культурний виміри [101]. Отож, впливаючи на світ культуротворчо, особа плекає завдяки психоенергетичним впливам етнонаціональний

досвід, гуманні взаємостосунки і саму себе як суб'єкта, особистість й індивідуальність.

Причетність будь-кого до соціокультурного досвіду організується концептуально складною і багатовимірною супідрядністю, оскільки відносини людини зі світом базуються на принципах, закономірностях і механізмах соціально-психологічної взаємодії у конкретному вітакультурному просторі суспільного загалу. Конструктивна полідіалогічна взаємодія людини зі світом втілюється у послідовному ланцюзі як ситуативних значенневих конфліктів, що вимагають не тільки розумового і чуттєвого напруження, а й вольового та духовного зосередження, межових переживань і максимально можливої самореалізації, так і задоволення і насолоди від взаємодії зі значущим і поцінованим суспільним довкіллям, що надає сенсу власним життєвим домаганням людини. Квінтесенція системи цих взаємодій якраз і полягає в надінтенсивній внутрішній роботі людини над собою, яка стимулює максимально повне виявлення її психодуховних можливостей, а відтак розкриває і наближує соціокультурну зрілість, багатосистемно стимулюючи за допомогою паритетно-розвиткових впливів процеси культуро- і самотворення. Звідси предметом теоретичного осмислення є не стільки людина розумна, соціальна, економічна, корпоративна чи екологічна, а й людина духовна, з її самотутнім внутрішнім світом й унікальним вітакультурним буттям [337, 341].

Системно-категорійний аналіз смисложиттєвої сфери (за впровадження інноваційно-освітніх технологій, з урахуванням вітакультурної парадигми особистісного розвитку)

запропонував А.В. Фурман. Так, на його думку, інваріанти становлення і розвитку системи смислів особистості містять такі компоненти: а) когнітивні або інтелектуальні сенси (усвідомлення особистістю життєвих пріоритетів); б) соціальні цінності чи атитюди (нормативно-регуляційна або діяльнісна складова); в) екзистенційні упредметнення (світоглядні морально-естетичні значущості); г) абсолютні універсалії (духовні спонуки чи домагання) [332]. Узагальнення теоретичних досліджень дає підстави виокремити смисложиттєву сферу особистості як основу її екзистенції.

Важливою складовою смисложиттєвої сфери є спрямованість особистості як механізм дії-перебігу самоусвідомлення (саморефлексії) і водночас як рух-поступ до осмислення свого внутрішнього засвіту. Набуваючи особистісної значущості, сенси розкривають способи бачення людиною світу, а тому є світоглядними, ідеологічними орієнтирами та відіграють вагомую спонукальну роль у життєтворчості та ковітальному самовизначенні особистості, а смисли формуються у процесі практичного опанування особою реального змісту суспільних диспозицій, об'єктивованих у надбаннях предметної і духовної культури довкілля [322].

Водночас принципи оприявлення оцінкових суджень з позицій значущості чи сенсовності про явища довколишньої дійсності і власних життєвих пріоритетів, закріплюються у свідомості людини у якості смислів, постаючи орієнтиром у її життєактивності. У категоріях смислосфери впорядковуються (структуруються, усистемлюються) засадничі для особистостей, груп, етносів, націй інтереси, знання, уподобання, домагання, цінності, норми, моральні приписи,

культурні настанови тощо. Звідси постає одна з важливих функцій особистості – перманентний саморозвиток у зв'язку з переглядом власної системи смисложиттєвих орієнтацій, ситуативним їх налаштуванням для оптимальної взаємодії зі світом і поступом до самовдосконалення.

Смисложиттєва сфера – це водночас і особистісний конструкт, і світоглядна універсалія, котрій властива інваріантність у її сутнісному витлумаченні. Основне її функціональне призначення виявляється в: 1) осягненні власних життєвих устремлінь; 2) аналізі, осмисленні і прийнятті цінностей людської культури і особистої екзистенції у намірах, діях, учинках; 3) рефлексивному баченні своєї поведінки та її упорядкування відповідно до життєвих ситуацій; 4) розумінні власної психічної діяльності у зв'язку з механізмами мисленнєвої активності й особливостями особистісної системи життєвих пріоритетів; 5) принципова позиція щодо фактів і явищ дійсності, чіткі переконання у доцільності обраних моделей учинення; 6) здатність до глибокого самоусвідомлення (саморефлексії).

Смисложиттєві орієнтири мають чітко виражену синергійну організацію, утримуючи і духовні, й естетичні, і миследіяльнісні складові. На вищих рівнях свого розвитку вони формовиявляються в судженнях та ідеалах особистості, життєвих позиціях та цілях діяльності, тому слугують усвідомленню значущості буття в цілому [197]. Основне їх призначення – зорієнтування особи стосовно законів, правил і норм певної культури, уможливлення еталонного оцінювання предметів, об'єктів, учинків інших людей, суспільних процесів і власних актів поведінки, а відтак і розкриття

“психодуховної картини” внутрішнього світу конкретної особистості [311].

Смисли – це узагальнені уявлення людей про цілі, норми, доцільність і значущість своєї поведінки, діяльності, вчинків, котрі втілюють історичний досвід і концентровано виражають зміст культури епохи, окремого суспільства і всього людства в цілому; це існуючі у свідомості кожної людини орієнтири, з якими вона узгоджує свої дії [89]. Інваріантна шкала смислів, регулює морально-етичні відносини в суспільстві та слугує ефективним орієнтиром адекватного людського співжиття та плідних взаємин. Е. Фромм зазначає, що віховою засадою і вершинною ціллю людського життя є розгоряння з божественної іскри одухотвореного полум'я благодаті в кожному представнику людства. Це природне самоспричинення ініціює безупинне тяжіння особистості до самовдосконалення, вивільняючи її творчу суб'єктну енергію та безмежний потенціал самозвершень, що реалізується у здобутках внутрішньої свободи, душевної відкритості і духовного зростання [283]. Тут йдеться не про соціалізацію, інтеріоризацію чи адаптацію індивіда через засвоєння набору соціально-культурних патернів поведінки, а обґрунтовується потреба у вивільненні глибинних задатків особистісного саморозвитку на основі оволодіння культурними еталонами, збагаченні смисложиттєвої сфери людини суспільними звершеннями [24].

Взаємовідносини людини з довкіллям опосередковуються зазначеними процесами її адаптації та інтеграції у безпосереднє соціальне осереддя, адже становлення особистості завжди пов'язане з конкретними ситуаціями її задіяння у міжособові стосунки, що мають виняткове значення для

суб'єкта. Процеси адаптації розглядаються психологією переважно як акти пасивного пристосування до громадського загалу, а інтеграція утримується активною позицією особистості щодо обрання принципів, шляхів, засобів, стилів взаємодії з середовищем і суспільством та передбачає свідомий вибір альтернатив діяльності і вчинення. Чинником успішної інтеграції в даному випадку є адекватне сприйняття людиною нагальної значущості для суспільного загалу певних патернів поведінки, спрямованих на повселюдне благо.

У здобутках наукового поступу стверджується, що існує можливість виокремити два смислових простори: 1) субстанційний, де смисли існують об'єктивно, отже, їх можна виявити, виокремити, зрозуміти, описати та локалізувати; 2) функціональний, згідно з яким не існує ніяких смислів поза межами людського засвіту, адже вони породжуються самою особою (шляхом осмислення довкілля), нею вербалізуються і транслуються у світ. Е. Гусерль вказує, що варто брати до уваги онтологічні смисли (субстанційні), котрі властиві всьому світові й оприявнюються в потенційності, яка містить всі можливі різновиди способів даності предметів, усю варіативність модусів сутнісного пояснення довкілля, множину і змістонаповнення наших помислів про об'єктивно існуючий світ [79].

Поняття смислу для М.М. Бахтіна означає вкорінення в культурі суспільного осереддя певних стійких утворень, що трансцендентні по відношенню до індивідуального існування, хоча й відіграють у ньому надважливу роль. Індивідуальна ж смислова реальність як динамічна система

виявляється в різних формах учинення та пояснюється філософом через поняття “емоційно-вольовий тон”, який обіймає увесь смисловий зміст думки, формовиявляючись у вчинку [28].

Загалом у смислах оприявнюється не лише непохитна життєва позиція (опосередкована сенсом) людини, а й її всезагальна ідейна і моральна зрілість, розум і воля, творчий запал і внутрішня культура, а стрижневими психологічними ознаками є активність, самосвідомість, саморегуляція, котрі сукупно актуалізуються в конкретній окультуреній діяльності. Екзистенційні пошукування особи спрямовані не стільки на віднаходження й опрацювання принципів-закономірностей існування навколишньої дійсності, її подій і явищ, скільки на пошуки сенсу, смислу і значення цих формовиявів реальності в особистісному світі людини. Тож наскрізна мета вивчення самої людини і людиною довколишньої реальності полягає у виявленні її смисложиттєвої позиції, що позначається вирішальним впливом на формування істинної сутності фактів і ситуацій в акті свого надлюдського (одухотвореного) самоздійснення.

Для теорії смислу і її конкретизації на рівні соціальної філософії вочевидь нагальною і перспективною залишається проблема есенціалізму – виявлення сутнісних параметрів (аспектів, чинників, змістовлень) певного поняття чи явища, котре є предметом дослідного обстеження. Трансцендентний смисл зумовлює і окреслює значеннєві межі, детермінує багатоманітність тактичних життєвих сенсів, тому уявлення про стратегічні смисли об’єкта дослідження допомагає вибудувати ефективну тактику смислового цілепокладання.

Йдеться про ті методи, техніки, способи, що дозволяють визначити реальні азимути й ефективні інструменти індивідуального буття [174].

Потреба осмисленого буття очевидна, втім, необхідно бути готовим до того, що досвід смислоосягнення, смислотворення і смислосасвоєння є непростим, драматичним, ментально і психологічно затратним. Уже сам факт буттєвості об'єктивної реальності передбачає певний апріорний, іманентний сенс, який перетворюється у смисл, коли функціонує в перманентній і динамічній взаємодії з іншими об'єктами й явищами дійсності, соціокультурними, ментальними, аксіологічними чи телеологічними. Смисл – це симбіотичне віддзеркалення сутності, вмісту, вартісності, функціонального і цільового призначення, сукупності субстанційних властивостей, які визначають формовияв зв'язку дослідника з об'єктом, роль, місце і значення цього об'єкта в системі життєвих стратегій і тактик суб'єкта життєдіяльності. Смисл нематеріальний, він – не факт і не явище, а сутність, у змістовлення. Відтак, окреслити смислові параметри певного феномену означає виявити субстанційні ознаки, які визначають закономірності його становлення, еволюційні особливості й стереотипи взаємодії з іншими явищами [173].

Духовне творення себе кожним учасником плідних взаємостосунків здійснюється у певному структурному полі. Останнє утримує: параметр саморозвитковості, погляд у майбутнє, мрії, принцип духовності, спілкування на засадах гармонії і паритетності, самореалізаційний процес, метод спонтанно-сенсового вибору у життєзреалізуванні. Зауважимо, що засновки духовного шляху плекання власної

особистості як універсуму ґрунтується на чотирьох принципах причинності: активності (пріоритет внутрішнього над зовнішнім), саморозвитку (обстоювання майбутніх здобутків над минулим досягненням), ієрархічності (переважання метасистемного над субсистемним) [172], а також на гармонійності (запропонований О.Є. Фурман) – обстоювання вітакультурного над деструктивно-афективним. Розгортання методу через вказані принципи втілюється у пріоритет “суб’єктивного (внутрішнього, майбутнього, метасистемного, вітакультурного) над об’єктивним (зовнішнім, минулим, субсистемним, деструктивно-афективним), що і є основним постулатом психології духовності” [342, с. 127].

Переважання духовного виду взаємодії з довкіллям моделює ситуації самотворення особистості як універсума та організується за пріоритетних умов наявності однієї із універсальних психодуховних форм присутності людини у світі – віри, честі, любові, краси, істини, блага тощо. Останні є надуніверсумними силами несвідомого Я, що існують для утвердження вітакультурного, внутрішнього, майбутнього та метасистемного принципів людинобуття. Крім того, зазначена технологія сприяє самовідкриттю кожним духовно-сміслових опор віри в себе, співпереживанню іншим, осмисленню потреби у власному самовдосконаленні, виходу за освоєні горизонти самореалізації.

Духовні запити особистості у життєвому просторі самоздійснення окреслюються (задають рамкові умови) динамічним розвитком найвищого рівня глобальної полівмотивованої вершинної форми самотворення людини – універсума, що досягається з допомогою внутрішнього спонукання до

осягнення сенсу свого життя, котре й пробуджує становлення абсолюту Я-духовного через поживавлення у людини почуття співпереживання, гуманізму, гармонізації зносин з довкіллям. Паритетний емпатійний вплив учасників суспільної взаємодії розширює межі людського Я і тим самим збільшує універсумний психологічний простір самотворення. Відомо також, що “самотворення – це процес, що здійснюється через вчинок як універсальний механізм самовідтворення буття” [194, с. 413]. Синергійне поєднання засновків сенсонаповнення людського життя і смислу буттєвого призначення розширює межі людського Я і тим самим збільшує універсумний психологічний простір самотворення.

Онтофеноменальний локус багатовимірного відображення і водночас творення-збагачення людиною дійсності організується в духовне інтегральне утворення – особистісний світ як простір психічної енергії потреб, намірів, емоцій, сенсів, думок, смислів, дій і рефлексій, як незалежна від часопростору фокусна лінза всього суцього, що охоплює все існування без обмежень плинності в окремому суб’єктивному життєпотопці повсякдення й розмірності цієї реальності, нарешті як спосіб фіксації всіх актів-подій внутрішнього і впливи зовнішнього світу у безмежжі розкриття духовної іскри у єстві людини.

2.3. Смислобуттєвість і сенсожиттєвість як рамкові умови розвитку особистості

Становлення людини як особистості в усій величавості її універсумного самоздійснення організується не тільки як

соціокультурний феномен, а й як наскрізна життєва мета сенсосмислового екзистенціювання. Поняття смислів і сенсів синонімічні, але мають сутнісні розбіжності: перше уособлюється зі всеосяжними значеннєвими конструктами, що упредметнюються в досягненні стратегічних цілей-перспектив життєреалізування людини, а друге носить індивідуалістичний характер суб'єктивної оцінки довколишньої дійсності, що набуває для людини вособистісної вартісності. За наявного категорійного тезаурусу психологічної науки, доцільно застосовувати поняття *смисложиттєвої сфери* як *особистісного конструкту, що утримує і смислосферу буття і сенсосферу життя у їх сукупному синергійному поєднанні* [121]. Смисложиттєва сфера – це система персоніфікованих психічних утворень свідомості й самосвідомості особистості, що стає підґрунтям соціально-психологічних настанов, цінностей, відповідних дій, учинків, основою спрямованості діяльності людини, її суспільно-моральної і духовної активності. Реалізація особою смисложиттєвого покликання передбачає всеохватне розуміння значущості, доцільності і подальшої прогностичності використання окреслених свідомістю конкретних смислів, узмістовлених у персоніфікованих сенсах.

Смисложиттєві орієнтації слугують обранню людиною наскрізного шляху самовдосконалення і віднаходженню власної світоглядної позиції у часопросторі буття. Вони суб'єктно задіюються у різні іпостасі самоздійснення, а саме як біологічного організму, як індивіда у множині суспільних стосунків, як індивідуальності вчинкових дій та екзистенцій, як універсума духовних намірів, домагань, надзусиль, ві-

рувань [30]. Особистісне становлення як психологічна категорія відображає процес саморозвитку людини протягом життя, у рамках якого відбувається вибір специфічних видів суб'єктної активності людини на основі розвитку й структурування сукупності її суспільно й індивідуалістично орієнтованих характеристик, що забезпечують реалізацію функцій пізнання, спілкування й регуляції в конкретних видах діяльності на всіх етапах її земного шляху [187]. Причетність особи до соціальних інститутів багатосторонньо опосередковує її відносини зі світом, а якісний аспект цього задіяння виражається поняттям “соціальна ідентичність особистості”. Ідентифікація людини з тією чи іншою соціальною групою чи спільністю феноменологічно постає як асиміляція ним громадського досвіду (смислів), що кристалізуються у персоніфікованій системі власний життєвих пріоритетів – сенсів.

Смисли є формою безпосередніх життєвих відносин індивіда зі світом (Д.О. Леонт'єв [145]). Вони діють “тут і тепер”, відображуючи актуальний стан цих динамічних і постійно мінливих відносин. При цьому спонукальні і смислотворчі процеси, які започатковані потягами і потребами суб'єкта, уможливають динаміку самого життя, актуальні вимоги поточного моменту, що пред'являє людині її життєвий світ. Загальнолюдські смисли – це “консервовані” відносини зі світом, узагальнені і перероблені сукупним досвідом соціальної групи, котрі й перетворюються у смисложиттєві орієнтації індивіда. Вони вживлюються у саме ество людини, створюючи вособистісені сенси, і надалі у своєму функціонуванні практично не залежать від ситуатив-

них чинників. Тож через сенси людина усвідомлює множини і значущість відносини зі світом, через смисли вона відчуває свою належність до соціального цілого і буття загалом. Якщо сенси являють собою у структурі свідомості щось живе, динамічне, ситуативно мінливе, то загальнолюдські смисли – стабільне, “вічне”, що не залежить від зовнішніх обставин, себто абсолютне. Смисложиттєва сфера особистості є аспектом повномірної екзистенції людини, що співвідноситься з особистими чи культурними стандартами, не пов’язаними винятково з актуальною ситуацією життєздійснення [105].

У наукових дослідженнях Д.О. Леонтьєва увага центрується довкола динамічних процесів розвитку смислової сфери особистості, серед яких автор виділяє три різновиди: 1) сенсоутворення – наділяє відображувану в індивідуальній свідомості дійсність особистісним сенсом, означуючи тим самим специфічне її бачення і розуміння; 2) смислоусвідомлення – віднаходження змістовних зв’язків між індивідуально значущими об’єктами смислового наповнення; 3) смислопобудова – переосмислення і перелаштування життєвих ставлень і смислових структур [145]. Останній процес породжується трьома групами дій-операцій: критичними життєвими ситуаціями, особистісними внесками значущого суспільного загалу і катарсичними ефектами власних життєвих переживань [30]. Проте названий перелік процесів смислосфери особи є неповним. Зокрема, зважаючи на вимоги *принципу квінтетності* (див. [331; 338]), є методологічні підстави виокремити ще два важливих процеси – *смислопродукування* і *смислотворення*, що потребує окремого дослідження. Хоча нам цілком імпонують фундаментальні напрацювання у

цьому плані О.А. Донченко [85], Ю.В. Романенка [224], В.А. Роменця [228], С.К. Шандрука [366] та ін.

Рефлексивно узагальнюючи напрацювання Д.О. Леонтьєва, можна стверджувати, що є ще один вимір постання смислової сфери особистості – смислотворення – це і процес раціонального продукування особистістю певних розумових узагальнень, і синтезований вияв її життєвих (сутнісних) сил, таланту сприймати й чуттєво переживати світ та його складові, надихати сенсом кожний момент, значуще сприймати фрагмент чи цілісну подію свого буття, насичувати його індивідуально неповторним змістом [143].

Сенси і смисли як регулятори діяльності людини мають буттєве підґрунтя й оприявнюються у спрямуванні її життєвого шляху як простору практичних можливостей, у яких відтворюється ідеальний образ мети і значення життє-активності особистості. Особистість означає рамкові умови власного постання у світі через свою персонально-унікальну, відеальнену концепцію смисложиттєвого самоздійснення. Смисли є підґрунтям реалізації особою раціонально-рефлексивного вибору засобів та інструментів досягнення позитивних результатів своїх діянь, тоді як сам процес чи процедура вибору відбувається на основі усвідомлення власних сенсових пріоритетів [62]. Тому упредметнюються різнопланові сенси-смисли у цілісний конструкт – смисложиттєвої сфери особистості як множини матеріальних і духовних домагань, що підпорядковуються системі цінностей і ідеалів, значущих для людини в контексті конкретного ситуаційного екзистенціювання.

Смисли здебільшого сприймаються як щось зовнішнє, тобто те, що стосується буття. Смислам властиво тлумачитись через логіко-лінгвістичний та когнітивно-семіотичний формовияви людського знання, що формують світоглядні переконання, герменевтичне розуміння і комунікативну співдію людини і світу, вони постають незалежими складовими часопростору людського буття. Смисли не можуть бути конструктивними чи деструктивними, оскільки значенневими (вартими) їх робить конкретна людина у певній ситуації прожиття [244, с. 115].

Якщо регулювальна дія смислів виявляється в осягненні певного цільового стану, у вимогах принципу досяжного, то регулювальна дія сенсів – у визначенні вектора діяльності, спрямованого на вирішення нагальних питань життя. Діяльність може відповідати чи не відповідати цьому вектору, але вона не закінчується при досягненні конкретної мети, а веде далі до нових звершень, чим підживлює усвідомлення сенсу життя і сутнісного призначення людини у світі.

Смисли як віхові засновки регулювання діяльності людини мають буттєві витоки й оприявнюються в організації її повсякденної самореалізації, а система персоніфікованих сенсів – це світ практичних діянь, у яких відтворюється ідеальний образ цільових налаштувань буденної активності суб'єкта життєтворення. Саме особистісні сенси є підґрунтям здійснення особою раціонального вибору засобів та інструментів досягнення позитивних результатів своїх дій, тоді як сам процес чи процедура вибору відбувається на основі загальноприйнятих смислів. Тому предметний безмір смислів і сенсів становить своєрідний підсумок усього розмаїття ді-

ьяльностей і вчинків людини як сукупності матеріальних і духовних домагань, складної ієрархії ідеалів і цінностей, значущих для неї як особистості в контексті конкретного суспільного загалу [257].

Смисли організують незмінну мету буттєвої активності, а сенси відзначаються конкретністю цільових настанов, які постають перед особою у певній життєвій ситуації. Сенси ототожнюються людиною з інтересами, чим визначають спрямованість її діянь, життєві принципи і поведінкові приписи, а смисли уособлюються зі світоглядним уявленням особистості про рефлексивно-об'єктивні засновки і закони світоустрою й організуються в систему духовних пріоритетів на шляху до віднаходження власного життєвого призначення [274].

Смисли завжди глобально буттєві і надособистісні, вони виходять за межі пересічного сприйняття людиною конкретних життєвих ситуацій, натомість сенси слугують задоволенню її приватних поривань. Сенси відображають вищий рівень індивідуальних потреб, які осягаються особистістю і набувають для неї персональної значущості, смисли ж упорядковують засадничі для осіб, груп, народів, людства інтереси, знання, цінності, норми, моральні приписи, культурні настанови тощо. У свідомості людини її сенси і смисли організовані супідрядно, тобто мають певну ієрархічну пріоритетність у їх досягненні, що зумовлено довколишньою дійсністю, культурою довкілля і специфікою самої індивідуальності. Смесложиттєва сфера – це сув'язь вособистіснених свідомісних утворень людини, що спричинює постання найвагоміших і найзначущих форм її взаємодії зі світом та

відповідно реалізує їх у діяльності і вчинках одухотвореного самоздійснення. Смисложиттєві орієнтації особистості постають взірцем-критерієм особистісного самозростання, котре засвідчує безмежні горизонти можливої повномірної самореалізації людини в екзистенційному просторі її буття [371].

Доцільність вивчення смисложиттєвої сфери людини спричинена сучасними умовами формування її внутрішньо-особистісного засвіту зі стійким, специфічним інструментарієм розбудови себе і дійсності у акті-дійстві повномірного саморозкриття. Наявність чітко структурованої системи сенсів і смислів є провідною характеристикою зрілої особистості, адже вона постає віховою засадою у виборі вектору соціальної активності, повсякденної поведінки і вчинків, сутнісно окреслюючи взаємозв'язок людини і світу. Смислосфера як особистісний конструкт опосередковує осягнення людиною мудродайного шляху у віднаходженні стратегічних напрямків самореалізування, а сенсосфера оприявнює тактичні принципи-прийоми-техніки у зрушеннях до локальних життєвих досягнень. Складний механізм співвідношення суб'єктивно усвідомлених сенсів і рефлексивної позиції щодо привласнення об'єктивованих смислів визначають напрямок, обрання шляхів і засобів виконання конкретних форм діяльності, в яку задіяно особу. Найвизначнішими смислами тут постають вособистісені цільові настанови і домагання, що формовиявляються як учинковий компонент життєдіяльності у певній ситуації самореалізації.

Конструктивним засновком повномірного самозвершення людини у світі є організація її смисложиттєвого зорієнтування, в якій цінності особи, її суб'єктивні установки й ати-

тюдю, потребо-мотиваційні й конативні рушії-чинники, система персоніфікованих сенсів з їх рефлексивним опрацюванням, забезпечують синергійну єдність і гармонізацію становлення всіх складників особистісного світу людини [257]. Двоїстий характер смисложиттєвої сфери (утримує загальнолюдські смисли та вособистісені сенси), будучи зумовленим одночасно індивідуальним і соціальним досвідом, визначає її бінарне функціональне призначення: смисли є основою формування й збереження у свідомості особи тих установок, які допомагають їй стратегічно оцінювати явища довколишньої дійсності, а сенси – займати певну діяльну позицію і свідомо та зважено обстоювати власні інтереси. У будь-якому разі сенси постають мотиваційним імперативом, що формовиявляється в актах вчинення та є підґрунтям самоусвідомлення автентичності особистості, а смисли – всеосяжні значеннєві конструкти, що упредметнюються в досягненні довгострокових цілей-перспектив людського самовдосконалення. Сенси в даному разі уособлюються зі смислами, відформатованими свідомістю й перенесеними в особистісний світ на підставах їх персональної значущості.

Поняття особистісного смислу в історико-психологічних дослідженнях пов'язане з уявленнями Л.С. Виготського про динамічні смислові системи індивідуальної свідомості особистості, що синергійно зорганізовані раціоемоційним відношенням людини до дійсності. Понятійно-категорійне тлумачення сенсу з'явилося в описовій психології на початку ХХ століття в роботах В. Дільтея та Е. Шпрангера [373], а далі у напрацюваннях З. Фройда й А. Адлера [6; 282]. Розуміння й узагальнення особою уявлень про світ, на думку

С.Л. Рубінштейна [235], породжує цілісний образ довколишньої реальності, що опосередковується свідомісними формовиявами, якими оперує людина у сходженні до обрїїв осмисленого (у поєднанні мисленневого і смислового) діяння. На думку О.Г. Асмолова поняття сенсу може претендувати на роль центрального поняття в новій, некласичній або постмодерністській психології, заснованій на мінливості особистості у плинності світу [20]. Поняття особистісного смислу (сенсу) сутнісно роз'яснено О.М. Леонтєвим в онтологічному вимірі існування універсального механізму регуляції свідомості [140]. Смисл постає “клітинкою” психічного, елементом структурної цілісності людського єства, а сенс – одиницею суб'єктивного ставлення до життєвої значущості життєвої ситуації чи явища, саме ж значення – одиниця об'єктивного знання про дійсність (О.М. Леонтєв [140], Ф.Ю. Василюк [56]).

У диспозиційній концепції регуляції людської поведінки, запропонованій В.О. Ядовим, стверджується, що особистості притаманна складна система різних ієрархічно організованих диспозиційних утворень. Кожен щабель цієї системи утримує по три компоненти: а) нужди-потреби, пріоритетність яких обирається індивідом у залежності від нагальної необхідності; б) ситуації-чинники, які спонукають до певних дій та узгоджуються з відтермінованими бажаннями і цільовими настановами; в) диспозиції чи установки, котрі регулюють поведінку, діяльність, учинки і стратегію життя людини в цілому [386]. Диспозиція тлумачиться як схильність і готовність особи до поведінкового акту, дії, вчинку та система інтенціювання послідовності його діяльності, а установка

ототожнюється психологічною наукою з внутрішнім станом налаштованості суб'єкта на активність за певних обставин. Тож поняття диспозиції й установки синонімічні, але перше утримує комплексну (глобальну) мобілізацію особистості на шляху до життєвих звершень, а друге керується нагальною значущістю певної моделі поведінки у конкретній життєвій ситуації. Як компонент особистісної свідомості, диспозиції організують думки, переконання, почуття у систему патернів (стилів, шаблонів, моделей, взірців), що реалізується у повсякденній діяльності та вчинках людини [273; 385]. Система смислів формується лише на вищому рівні розвитку особистості, окреслює формовияви її вчинень у найбільш значущих ситуаціях життєактивності, в яких виявляється її унікальне ставлення до глобальних цілей життєздійснення, способів-засобів їх реалізації.

Основні погляди на природу смислів і сенсів концептуально об'єднуються у смисложиттєву сферу особистості, що слугує вітальній ідентифікації і подальшій онтофеноменальній індивідуації (самоактуалізації) особистості в екзистенційному акті її самоплекання у часопросторі життєреалізації. Смисли у витлумаченні В. Франкла формовиявляються у досягненнях як визначальних критеріях-мірилах ефективності діяльності, персоніфікованих відношеннях як рефлексивних позиціях щодо сутності, змісту і значення побаченого чи скоєного і переживаннях як екзистенційно-афективної іпостасі особистості, її налаштуванні на повномірну життєву самореалізацію за будь-яких обставин [280]. Тож з аналітичних позицій теоретичних і прикладних розвідок науково-психологічних пошукувань варто структурувати проблему

смислів і сенсів, системно і холістично висвітлюючи питання пізнання особистості передусім у проекції на принципи організації її власного життя й змістовлень її життєдіяльності.

Сенси і смисли є формовиявом характеристик предметів чи явищ, у яких людина зацікавлена й котрі оцінює позитивно або негативно, та способом організації свідомого ставлення до навколишньої дійсності через нормативно-рефлексивні, морально-етичні судження. Сенси становлять змістовну основу будь-якого виду діяльності та задіюються у самореалізацію особистості, вони спонукають її до визнання надіндивідуальних смислів, допомагають зрозуміти соціальну природу людини і разом з тим її унікальність і непересічність, що виявляється у самовдосконаленні і пропагуванні морально-етичних принципів життєдіяльності. Смисли як ідеали взаємовідносин зі світом (ототожнюються А. Адлером [6–9] з прагненням до досконалості) спрямовані на благо людини й суспільства, соціальну рівність і справедливість, захищеність, гуманістичну спрямованість будь-якої діяльності.

Постання людини як особистості в усій величі її універсального самоплекання формовиявляється і в соціально-культурному контексті, і в наскрізній сенсосомиологій налаштованості екзистенціювання. В сучасних філософсько-психологічних витлумаченнях розрізняють сенси – персоніфіковані поціновування, пов'язані з формами здобуття фокусно-локальних вершин самовдосконалення, та смисли – всезагальні свідомісні утворення, що спричинені соціокультурними засадами глобальних вимірів життєздійснення людини. Першочергова якісна відмінність сенсу життя і смис-

лу буття полягає у їх різноманітному фокусному налаштуванні: перше концентрує увагу свідомості на феноменально-чуттєвих переживаннях, орієнтованих на тілесність й актуалізовану потребу здійснення персонально важливих учинкових дій та ініціює насущну життєактивність, а друге визначає пріоритетність подальших, перспективних, стратегічних пошукувань людини у лоні особистісного екзистенціювання, долучення до універсального (божественного) начала, хоча й з урахуванням соціокультурних впливів довкілля.

Для всебічного і глибокого аналізу смисложиттєвої сфери особистості, слід насамперед уточнити суть і зміст базових понять, які утримує даний теоретичний конструкт. У просторі особистісного світу людини її смисли і сенси організовані холістично, хоча й мають різний рівень вияву в повсякденному вчиненні та відзначаються різною пріоритетністю для самої людини, що спричинено середовищем її безпосереднього існування та індивідуальними особливостями і характеристиками розвитку. Загальнолюдські смисли пов'язані з архетипами соціальності і колективізму, особистісні сенси визначаються запитам самої людини у свідомому акті прийняття певної життєвої позиції [384]. Та індивідуальні сенси і групові смисли можуть співпадати, взаємопосилуватися і, побіжно, перебувати у протистоянні, частково нейтралізуючи внутрішню дію супротивних. Саме в цьому і полягають труднощі психологічного вивчення смисложиттєвої сфери, адже буттєві смисли суспільного загалу можуть протиставлятися персоніфікованим сенсовим структурам свідомості особистості.

Онтофеноменальна причетність представника людського роду до світу розкривається в понятті особистості як носія

історичних (архетипних) й унікальних (індивідуальних) рис-ознак розумної істоти, наділеної, окрім того, божественною іскрою волевиявлення. Саме в останньому формовиявляється система смислових засновків людських учинків, адже будь-який вибір особою акт-діяльних пріоритетів пов'язаний з тим змістонаповненням і сутністю конкретного предмета, події, явища чи факту буття, які є важливими (вагомими, цінними) для суб'єкта життєдіяльності. Водночас психосоціальний вимір особистісного розвитку виявляється не лише у вчинках, одобрюваних суспільством, а й у можливості реалізації людиною власного творчого потенціалу через повномірне розкриття її обдарувань і талантів, актуалізації духовних ресурсів у лоні самоплекання і самовдосконалення.

У буттєвому просторі становлення людини як духовного суб'єкта смисложиттєва складова свідомості є змістовною і функціональною єдністю усіх екзистенційних поривань особистості до обрїїв одухотвореного самоствердження. Процес мотивування-конативності і ціннісно-смислового самовизначення особи пояснено З.С. Карпенко з позицій постання-розгортання п'яти іпостасей людини як суб'єкта духовно-психічної активності: суб'єкта як індивіда чи організму; суб'єкта як діяча; особистості як носія моралі чи соціально утвердженої поведінки; індивідуальності як суб'єкта творчої діяльності; універсальності як ідеалу самоздійснення через зважені, відповідальні вчинки [104, с. 121, 196].

В широкому діапазоні осмислення довколишньої дійсності – процес осенсовування (свідомий припис об'єктам реальності особистої привабливості) може утримувати не тільки конкретні цілі чи ситуативні цінності, а й абстрактні (“недосяжні”) блага людського самовияву. Будь-які смисли – це

духовні ідеї, що оприявнюються в розумінні непересічного значення властивих людині покликань до пізнання власного місця у житті та буттєвого призначення. Система сенсів і смислів, що осягається людиною у процесі повсякденного прожиття, відіграє роль того взірця-критерію особистісного самозростання, котре засвідчує безмежні горизонти можливого повномірного самозреалізування. Ця система формовиявляється у спрямованості людської свідомості на конкретний об'єкт дійсності, що постає вагомо-значущим орієнтиром в обранні принципів, методів, способів дій, поведінки, діяльності, вчинення, породжуючи цільові домагання щодо одухотворених самовиявів особистості у конкретній ситуації життя. Сенси – це вособистісенені значущості, пов'язані з методами і технологіями зреалізування тактичних прийомів у здобутті локальних вершин самовдосконалення, а смисли – всеосяжні значеннєві конструкти, що упредметнюються в досягненні довгострокових, стратегічних цілей-перспектив життєздійснення людини.

Сенси і смисли поєднуються в супідрядні системи, структуруючись за рангом і пріоритетністю в намаганнях їх реалізувати, але ця упорядкованість може змінюватись з віком, соціокультурними обставинами і конкретними життєвими ситуаціями. Воднораз, людина концентрує свою увагу одночасно на невеликій кількості смислів, яким вона надає перевагу в часопросторі власного життя. Функціональне призначення смислів першочергово виявляється у спрямованості життєвої організації, втілюється у ситуативній поведінці і спричинює виникнення норм та орієнтирів людської життєактивності. Іноді смисли ототожнюють з наскрізною

метою, а сенси з конкретною цільовою настановою, які ставить перед собою особа, адже прагнення здійснити задум, уреальнити мрію наповнює життя людини сутністю і змістом. Але смисл не можна ототожнити з окремою глобальною метою, а сенс з локальною ціллю особистості у намірах повноцінно реалізувати свій життєвий потенціал.

Поняття смислів і сенсів розглядається різними галузями наукових знань, загальних для філософії, психології, етики, естетики, соціології, антропології, етнології, культурології. Багатоманітність підходів до вивчення смислів утримує значну кількість критеріїв-рівнів для їх розуміння і, як наслідок, систематизації. Сенс найчастіше уособлюється з усвідомленням особистісної значущості об'єктів і явищ дійсності, а смисл – зі світоглядним сприйняттям людиною довкілля, з урахуванням соціальної складової, значення певних предметів, фактів, подій, з якими вона співвідносить свої вчинки, прийняті й унаявлені цінності та ідеали. Сутність смислів полягає у їх значущості, а не ситуаційній фактичності [139]. Смисли і сенси є складовою свідомості як окремої людини, так і суспільного загалу та культури загалом. Смисли здебільшого пов'язані з соціокультурними наративами, що кристалізуються в особистісні сенси. Тож смисли – глобальна буттєва категорія, а сенси – усуб'єктнені локалізовані формовияви життєактивності самої особистості.

Останні дослідження філософського спрямування наукового пізнання чітко розмежовують концепти сенсу життя і смислу буття. Якщо смисл буття є трансцендентним щодо людського життя, то сенс життя є іманентною соціокультурною дійсністю феномену людини. Сенс життя пов'язаний

з відчуттям та сприйняттям людини, який конститується нею, виходячи з її власних інтересів, запитів та намірів. Водночас смисли артикулюються вербально-рефлексивним мисленням із залученням мовно-комунікативного й аргументаційного опосередкування. Відтак необхідно вживати смисл з поняттям буття, а сенс з поняттям життя. Сенси є своєрідним формовиявом смислів, що осягаються свідомістю й інспірують учинки особи. У взаємодоповненні сенси і смисли породжують віру людини у її всемогутність і безмежні можливості зреалізування свого потенціалу в актах самоздійснення. Сенсосмислові утворення є тими спричинювальними основами у формуванні особистості, котрі визначають змістовну сторону її поведінки і діяльності, детермінують мотивацію, впливають на стиль мислення й образ життя. Набуваючи особистісної значущості (осенсовуючись), смисли формуються у процесі практичного опанування особою реального змісту суспільних диспозицій, об'єктивованих у надбаннях предметної і духовної культури. Вони розкривають способи бачення світу, а тому є світоглядними, ідеологічними орієнтирами, відіграють вагому спонукальну роль у життєтворчості та ковітальному самовизначенні особистості.

У філософських здобутках можна виокремити декілька смислових концепцій: платонівську (вічність, незмінність смислу); Аристотелеву (формовияв смислу); трансценденталістську (стан суб'єкта); соціальну (конструювання та реконструювання рамкових умов смислотворення); натуралістичну (смысл як синонім мовної поведінки з кодування, розшифровки й обміну інформацією) та інші. У психологічній науці виділяється кілька рівнів практичного значення

особистісних смислів, що виявляються в: 1) змістовленні мотивів діяльності і чіткій оцінці фактів і явищ дійсності; 2) реалізації в діяльності ставлення людини до світу, що набуває для неї суб'єктивного значення (чинності, вартісності); 3) вособистісненні сенсу як персоніфікованої вагомості, ситуаційній пріоритетності, індивідуальній значущості сприйнятого чи скоєного; 4) регульованих сенсовими і смисловими установками циклічно завершених вчинках особистості [112].

З утилітарної позиції сенси активізуються як критерії чи стандарти при оцінці і виборі модуса поведінки, а смисли – при оцінці і виборі як цілей діяльності-вчинення, так і можливих способів їх досягнення. Рефлексивно оцінюючи значення смисложиттєвої сфери як конструктору свідомості особистості у розкритті її неосяжного потенціалу, всі вчинки людини, можна характеризувати з точки зору втілення смислів у власне повсякдення життєреалізування.

Людина спроможна оприявнювати смисли у різних іпостасях: метафізичній (віра, справедливість, благо); онтологічній (буттєве осягнення); трансцендентальній (розуміння надпредметних сутностей); соціальної (спілкування, соціалізація, долучення до суспільного досвіду); психологічній (перцепція, сприйняття, обмірковування, переживання тощо); лінгвістичній (пояснення мовою змісту і суті поціновувань); феноменологічній (безпосереднє пережиття смислів) тощо. М. Фуко [288] наголошує, що кожна з означених буттєвих іпостасей утворює смислове плато з притаманною їй конфігурацією, до “якої долучається людина у творенні персоніфікованих сенсів і надособистісних смислів” [244, с. 114].

Розмаїття людських смислів американський науковець Ф. Фенікс зводить до шести смислових реальностей: символіки, емпірики, естетики, синоетики, етики та синоптики [402]. Символіка уміщує мовні та інші недискурсивні знаково-символічні компоненти, що сприяють обрамленню та трансляції смислів. Емпірика створює простір смислових реалізацій, які є фактичним знанням про дійсність. Естетика охоплює різні види мистецтва, які є втіленням та демонстрацією унікального суб'єктивного смислового світу [247; 363]. Унікальність синоетики полягає в тому, що вона має справу з сенсами, які об'єднуються в єдину наскрізну лінію життєдіяльності, інтегративною функцією якої є віднаходження сенсу життя конкретною людиною. Етика форматує ментальні смисли та життєві сенси. Синоптика об'єднує різнопланові сфери знання, здобутки історії, релігії та філософії. Розрізнення шести смислових реальностей є суто теоретичним, оскільки вони взаємопов'язані між собою, а будь-який фундаментальний смисл можна розглядати як синергійне поєднання або комбінацію ситуативних смислів. На практиці смисли зрідка бувають у чистій і простій формі, вони майже завжди утворені з кількох елементарних [244, с. 114].

Сутнісно смислові настанови є соціально налаштованими абстрактними ідеалами чи уявленнями людини про оптимальні способи поведінки у наявному середовищі існування та інструментарієм-засобами досягнення цілей у взаємодії зі світом. Так, смисли, що постають аналогами всеохватних ідей людського блага, позитивно корелюють з думками, переконаннями і прагненнями самої особистості, котрі увагомлюються чи набувають сенсу при взаємодії зі світом. Смес-

лові системи, що культивуються суспільством, сприймаються свідомістю людини, кристалізуючись у її сенсах, переконаннях, соціально-психологічних домаганнях і зреалізуються у стилях-моделях діяльності та стилізації (типологізації) життєвияву людини. Сенси як складні свідомісні утворення зорієнтовують особистість на ідеали саморозвитку, критично-рефлексивного осягнення й оцінки своїх учинків. Усі складові смислосфери, задають і формують цілі духовного самоплекання людини, критерії оцінювання власної і довколишньої поведінки, постають у ролі духовно-ціннісного ядра культури суспільства в цілому.

Зорганізована внутрішнім, свідомісним прийняттям ідея, яка має сенс (нагальне значення) для людини, здатна перебудувати, переструктурувати смислбуттєвий світ особистості загалом, а відтак спричинити зміни у її поведінці та діяльності, актуалізувати внутрішні потенціали духовного саморозвитку, вивільнити механізми творчого саморозкриття [23]. Але адекватність високоморальних смисложиттєвих позицій кожної конкретної людини врешті-решт визначається характером дій-виборів між ситуаційно значущими чи маловагомими уподобаннями і життєвими пріоритетами.

Постання особистості як суб'єкта зі сталою системою смисложиттєвих домагань – це планомірна повсякденна реалізація потенційних можливостей, обдарувань і талантів людини, свідоме вдосконалення себе у чітко визначених (сенсовних) вимірах суб'єктивної реальності, а також автентичне світосприйняття, вособистісна манера самозреалізування, заснована на чіткому усвідомленні власних цільових домагань-прагнень і смислових орієнтирів життє-

діяльності. Цей процес облаштування-утвердження устремління і думок особистості засадниче впливає на постання цілісної системи її смисложиттєвих принципів, що конкретизуються у вчинках як вольових актах-діяннях свідомого обрання шляхів і засобів досягнення нею самовмотивованих і внутрішньо прийнятих цілей. Обрання тих чи інших життєвих позицій людиною часто залежить від ситуацій, у яких вона реалізується, адже занурення у практичне опанування світу скеровує фокус її свідомості на певне смислове осереддя, поле чи мереживо.

В методологічній оптиці циклічно-вчинкового підходу смисли і сенси розглядаються не з позицій рубінштейнівської діяльності чи культурно-історичного постання людини у суспільному загалі, а в контексті особистісної екзистенції як онтофеноменальної присутності особи у світі на правах деміурга власної долі і вінця творіння Бога [335]. Саме через категорію буття реалізуються смислотвірні засновки людського самовозвеличення до горизонтів моральності та духовності. Так, в методологічній оптиці процесу розуміння (осмислення, осягнення) дійсності, з задіянням циклічно-вчинкового підходу у психології, спостерігається відформатований мислєдіяльністю перехід від аналізу когнітивних репрезентацій, дослідних формовиявів пізнання світу (гносеологічний ракурс) до багатогранного налаштування лінзопцій на онтофеноменальну сутність (епістемологічний вимір) реальності в контексті буттєвої даності чистого знання про цей світ.

Творення себе людиною у часопросторі буття здійснюється у певному структурно-смисловому параметричному полі, що

утримує саморозвитковість, погляд у майбутнє, мрії, духовні запити, гармонізацію стосунків з довкіллям, потенціал самовдосконалення, спонтанно-сенсовий вибір обривів життєреалізування. Водночас зазначені “ідеалістичні” домагання інспірують процес цілковитого смисложиттєвого її визначення при виборі основних шляхів особистісної самореалізації, а то й уможливають розпросторення мислимих меж самопізнання і самовдосконалення.

У напрацюваннях Л.М. Сафонік стверджується, що смисли формовиявляються в екзистенційних пориваннях особистості – онтично вкоріненому бажанні зрозуміти власне єство разом з осягненням принципів і закономірностей світоустрою. На думку науковиці, екзистенція породжує царину граничних смислів, котрі ототожнюються з життєвими домаганнями й ідіоіндивідуальними переживаннями буттєвості. Буття ж фіксує не емпіричні (онтичні) особливості екзистенції, а онтологічні, що сприяє відкриттю трансцендентального характеру смислу буття. Вагомість екзистенційного досвіду полягає в тому, що в ньому відображається і безпосередньо переживається значущість людської буттєвості як відчуття всеосяжного взаємозв’язку особи і світу. Тож екзистенція є простором продукування онтологічних смислів, вона уможливує буттєву диференціацію надособистісних цільових домагань, пріоритетів діяльності і вчинення. Звернення до смислу буття допомагає людині зрозуміти глибину власного існування і наблизитись до осягнення сенсу життя [244, с. 96].

Людині властиво постійно конституювати змістовні смисли, тим самим визначаючи своє призначення у світі.

Буття сприяє процедурам смислотворення, узмістовлюючи життя, визначаючи напрям людського поступу до самовдосконалення. Буття у смисловому відношенні передує життю та є абсолютною умовою наявності життя [244, с. 99]. Рисикості, котрими М. Гайдеггер описує буття, оприявнюються в дихотомії всезагального й унікального, зрозумілого й потаємного, наявного і прихованого, ужиткового і недосяжного, здобутого і потенційного, споконвічного і плінного [348].

У філософії Ж. Дельоза буття розглядається як конфлікт різновекторних потенцій, які, розпросторюючись, вступають у протистояння і продукують нові конфігурації. Фіксованим та стабільним конфігураціям світоустрою протистоїть плінність буття, насиченого номадичними сингулярностями, які сприяють розвитку онтологічних смислів. Науковець, визначаючи онтологічний вимір своєї номадології, намагається розширити діапазон інших мисленневих структур, звільнити бажання та думку від завжди стагнуючої нормативності. Для Ж. Дельоза весь світ – це віртуальність, існуюча актуально лише у звивинах душі. Філософ означає смисл як динамічну єдність одиничного та множинного, одночасне зміщення випадкових і константних точок часопростору, ноуменальних і феноменальних проблем пізнання, які детермінують ефективно (надпродуктивно) творення. На його думку саме смисл як остов організації творчого поривання особистості є принципом людського буття [82].

Корінням смислів та джерелом сенсів є буття, що уможлиблює людський поступ до здобуття сенсу власного життя через відкритість буттю. У певних переломних моментах життєздійснення особистості смисл буття може переплітатись (взаємодоповнюватись і взаємопосилюватись) з сенсом

життя, що розпросторює силу духу людини у безмежжя універсуму. Вчинок, опосередкований духовними намірами, найвагоміше констатує факт єдності смислу буття та сенсу життя [248].

Людині належить постійно робити спроби конституювати змістовні смисли, тим самим визначаючи своє місце у світі, інакше її очікує втрата конкретного “тут-і-тепер”. Буття сприяє процедурам смислоконститування, уможлиблюючи змістовність життя, визначаючи напрям життєвого поступу [244, с. 99]. Сутнісно буття постає засновком та умовою життя як свого найскладнішого складника [190]. Л.М. Сафонік зазначає: “Корінням смислів та джерелом сенсів є буття, що уможлиблює те, що людина набуває сенс життя лише тоді, коли відкривається буттю. У певних переломних моментах життя людини смисл буття може нашаровуватися з сенсом життя. Нашарування смислу буття та сенсу життя відбувається в ситуаціях жертвовності, незламності та стійкості духу людини. Жертвний учинок найочевидніше демонструє факт єдності смислу буття та сенсу життя. Акцентуючи увагу на тому, що смисл буття передує сенсу життя, ми неначе методологічно проходимо шлях від буттєвих глибин до поверхні, оскільки звернення до смислу буття наснажує соціально-культурне буття людини значимими смислами та життєвими сенсами” [244, с. 100].

Узагальнюючи вищенаведені факти вияву сенсів і смислів особистості у її життєактивності, слід виокремити їх орієнтувальну складову в аспектах формування ситуаційно адекватних форм поведінки і діяльності. Система смисложиттєвих орієнтацій детермінує постання чіткої ієрархічної структури світоглядних думок, переконань і суджень, сприяє

оптимізації розвитку і самовдосконалення особистості. Сенси відображають вищий рівень індивідуальних потреб, які, осягаючись особистістю і набуваючи для неї всеосяжної значущості, перетворюються у смисли і смисложиттєві орієнтації, що породжують новаційні форми мисленнєвої активності, впорядковують спрямованість діяльності та гармонізують систему взаємодій людини зі світом.

2.4. Психодіагностика смисложиттєвої сфери особистості проективним інструментарієм

У ситуації із теоретичною психодіагностикою сьогодні у багатьох професійних психологів складається враження, що в цій важливій царині розвитку психологічної думки нічого не змінилося за останні два десятиліття. Проте це не зовсім так, адже мають місце певні позитивні зрушення як у сфері нарощування евристичного потенціалу комп'ютерної діагностики (див. [159]), так і розвивальної, проблемно-ситуаційної. До того ж десять років тому А.В. Фурманом обґрунтована система методологічно вивічених і головне діалектично взаємозалежних базових концептів психологічної діагностики [329; 340].

Проективні методи дослідження особистості – одна з найбільш складних і суперечливих сфер психологічної діагностики. Це стосується практично всіх аспектів їх застосування: від конструювання, адаптації й апробації до їх системного використання й інтерпретації. Концептуальною засадою проективних методів у рамках холістичної психології є суб'єктивний простір бажань, думок та ідей людини, що

утворює її сутнісну характеристику, а відтак постає засобом пізнання структури і змістонаповнення власного особистісного світу.

Проективні методи виникли на підґрунті науково-психологічного фундаментального узагальнення складових індивідуальності (особистісних конструктів) при дослідженні різноманітних проявів її психіки в річищі глибинної психології. Віховими особливостями цих методик є їх відносна довільність завдань та значний обсяг і розмаїття можливих відповідей (асоціацій, довільних малюнків, зображень-відтворень психічних образів, роз'яснень власних думок, пояснень персоніфікованих переживань тощо). Усім їм притаманний психологічний детермінізм, який стверджує, що в реакціях і словах людини немає нічого випадкового [158]. Підґрунтям для розробки проективних тестів слугують доробки В. Вундта і Ф. Гальтона, котрі вперше використали у своїй практиці метод вільних асоціацій. Революційні ж ідеї експериментального вивчення особистості з допомогою проективної емпірики оприявнились у праці “Психодіагностика” (1921) Г. Роршаха [39].

Питання про застосування проективних тестів на сьогодні залишається дискусійним, та у зв'язку з нагальною потребою прикладних соціономічних досліджень особистості, вони є широко вживаним інструментарієм багатьох галузей психологічної діяльності. Та нині не повною мірою, зважено і коректно використовується весь ресурсний потенціал наявних проективних методів вивчення особливостей людської психіки, досить складним питанням психодіагностики залишається їх адаптація та подальша якісна інтерпретація.

Науково-психологічний аналіз атрибутивних складових особистості пов'язаний з виявленням їх глибинної сутності, з'ясуванням механізмів-принципів усистемлення суб'єктивних поглядів людини про об'єктивну реальність як рефлексивного відображення дійсності у її свідомості. В уявленнях про світ і своє місце в ньому особа орієнтується на певні патерни і шаблони, що проектно організують мислєдіяльність на шляху до осмислення буття. Допомагають зрозуміти міру і ступінь самосприйняття людиною себе і світу проективні методи, що зорієнтовані на віднаходження й осмислення особистістю власних мотивів діяльності та передумов вчинення, котрі первинно мають інстинктивний, неусвідомлюваний характер.

Проективні методика є спеціальною технікою емпіричного вивчення психологічних особливостей особистості, які найменш доступні безпосередньому спостереженню або опитуванню. Термін “проективні” був уперше використаний Л. Франком у 1939 році для об'єднання вже відомих на той час, але дещо різновекторних методичних прийомів, таких як асоціативний тест К.Г. Юнга, тест Г. Роршаха, тематичний аперцептивний тест Г. Мюррея і К. Морган (ТАТ) та інших. Виділивши деякі формальні ознаки, властиві більшості проективних методик, Л. Франк створив першу їх класифікацію, що, з урахуванням здобутків сучасної психологічної науки, вирізняє наступні їх підвиди: 1) конститутивні – передбачають структурування, оформлення зовнішніх стимулів у цілісну осмислену картину (тест Г. Роршаха, незавершені речення, незакінчені малюнки); 2) конструктивні – орієнтовані на створення осмисленого цілого з увагою до деталей

(конструктори, “Селище” А. Артуса, “Тест світу” М. Ловенфельд); 3) інтерпретаційні, що базуються на тлумаченні певних внутрішніх стимулів респондента (тест тематичної аперцепції – ТАТ, малюнковий аперцептивний тест – МАТ); 4) катартичні – засновані на символ-драматичному програванні значущих життєвих ситуацій (методики Г.-К. Лейнера, техніки Дж. Морено); 5) експресивні – орієнтовані на особливості інтерпретації специфіки графічного і колірнього оформлення респондентом малюнків (“Дім-Дерево-Людина”, “Неіснуюча тварина”); 6) імпресивні – ґрунтуються на вивченні результатів вибору стимульного матеріалу (“Колірний тест” М. Люшера, методика Л. Сонді); 7) адитивні – засновані на завершенні розпочатого речення, розповіді або оповіді (методики “Завершення речення”, “Завершення історії”); 8) семантичні – виявляють ставлення людини до досліджуваного об’єкта як значущого чи індиферентного (“Семантичний диференціал”, “Техніка репертуарних решіток Дж. Келлі”) [260].

Особливості проєктивного підходу як специфічної форми розпізнання людського єства, дозволяють отримати структурно-кількісну і сутнісно якісну інформацію про внутрішні системи значень об’єктних категорійних ознак і тим самим проникнути в індивідуальний, суб’єктивний світ людини. Ця унікальність зумовлюється воістину невичерпними можливостями проєктивного методу, що підтверджується як цілковитою достатністю його діагностичних можливостей, так і тим домінантним положенням, яке проєктивні тести займають у психодіагностиці. Аналіз робіт з досліджуваної проблематики, вказує на тісний супідрядний зв’язок більшо-

ті проективних методик (ORT – Object relation technique – Техніка об’єктних відношень, Л. Сонді, Г. Цуллінгера й ін.) з тестом Г. Роршаха, але при побудові кореляційних зв’язків увага приділяється лише математично значущим співвідношенням і не враховується інтерпретаційний потенціал *кольору* та *форми*, котрі постають найвизначнішим стимулом у визначенні людських пріоритетів вибору. При тому величезному обсязі інформації, яка закладена в кольоро- і формосприйнятті респондентом тестових матеріалів, відносна невисока цінність одержуваних діагностичних результатів свідчить про недостатню розробленість теоретичного і практико-технічного підґрунтя проективних методик [159].

Методика Г. Роршаха являє собою набір з 10-ти таблиць стимулів із симетричними слабоструктурованими зображеннями. Уже сама симетрична організація малюнків говорить про чітке орієнтування їхньої структури на виявлення індивідуальних особливостей “особистісного профілю”. Генетично сконструйовані риси-якості людини у своїй природній даності вимагають від неї виділення з навколишнього простору кольору і форми, що допомагають ефективно розпізнавати властивості реальності й оптимально взаємодіяти з довкіллям. Ця природовідповідність врахована Г. Роршахом при створенні унікального за своїми можливостями тесту, в стимульному матеріалі якого “зашифровані” універсальні фігури – коло, трикутник, квадрат, а також створене таке співвідношення кольору і форми, що слугує чіткому визначенню індивідуальної організації особистісної активності по відношенню до світу [260].

Сам механізм проєкції не може бути однозначно оцінений психологом у якості безапеляційного особистісного патерна в реагуванні досліджуваного на стимульний матеріал. Слід враховувати, що інтеграція результатів проєктивного тестування важко формалізується завданнями методики і тому на сьогоднішньому рівні розвитку теоретико-експериментальної бази проведення досліджень значною мірою залежить від професіоналізму й інтуїції фахівця-психолога [171]. У цьому багатогранному причинно-наслідковому ланцюжку взаємодії “експериментатор – обстежуваний” виняткового значення набувають питання, пов’язані зі стандартизацією ситуації проведення експерименту й оцінкою отриманих результатів, адекватних цільовим настановам емпіричного пошукування. Таким чином, дослідження проєктивним методом зумовлює: по-перше, комплексний вплив на респондента конкретного стимульного матеріалу; по-друге, мотивування обстежуваного (інструкціями експериментатора) як на вербальному так і невербальному рівні; по-третє, отримання від досліджуваного вірогідної психодіагностичної інформації на різних рівнях репрезентації, де практично одночасно відображені дані за системою психічних захистів і комплексів, установок і мотивів, емоційно значущих спонукань у виборі форми та кольору, що дозволяють свідчити про існування певного “особистісного профілю” респондента [39].

Акт вербалізації сприйняття наявного стимульного матеріалу є завершальним етапом інтропроєктивного процесу, що має значну довжину в часі – до 300 мсек. Це дійство починається на рівні несвідомої “надшвидкісної” обробки іконічних

(ейдетичних) образів (10-20 мсек) і закінчується на рівні свідомості актом почуттєвого сприйняття суб'єктивного предметного образу, що має також і вербальний еквівалент. Природно, що на тлі цих численних, одночасно діючих детермінант, одержання діагностично значущої інформації є завданням значної складності [158].

Добре відомо, будь-який стимул має певну інформаційну насиченість. Вплив енергоінформаційного потоку електромагнітного випромінювання, що відповідає базовим властивостям об'єкта (стимулу), на органи чуття також є комплексним, адже сприйняття оперує холістично зорганізованими предметними образами, в яких концентруються найсуттєвіші ознаки об'єкта в цілому. Отже, у формуванні внутрішньої інтерпретаційної моделі (аналогу об'єктивного світу) – суб'єктивного предметного образу довколишньої дійсності – беруть участь одночасно різномодальні аналізатори, котрі перешифрують (декодуєть, переформатують) зовнішній енергоінформаційний потік у відповідності до чітко структурованого внутрішньоособистісного алгоритму чи психосоціального коду.

Кольору як такого в природі не існує. Однак, завдяки особливостям зорового аналізатора, що диференціює якісно-кількісні характеристики матерії у її перманентному русі, світ сприймається кольоровим. Кожна людина віддає перевагу якійсь одній колірній гамі, що містить не більше двох-трьох відтінків певного палітрового спектру. Приємні чи неприємні відчуття, які викликані тими чи іншими барвами довколишньої дійсності, можуть змінюватися з плином часу, але в будь-якому разі колір, якому людина надає перевагу, багато

що може розповісти про її характер і емоційний уклад. Як зазначав Й.В. Гете, колір у своїх найзагальніших елементарних проявах, незалежно від будови і форми матеріалу, на поверхні якого ми його сприймаємо впливає на душевний настрій, породжуючи радісне чи понуре – естетичне світобачення на основі краси чи огиди, яскравості чи тьмяності, тепла чи прохолоди. Для Г.В.Ф. Гегеля колір – символ певних ідей, категорій, вічних начал. Так, синій трактується мислителем з позицій жіночого споглядання світу, що характеризується потягом до спокою, гармонії, намаганням бути лагідним, чемним, піддатливим; червоний – чоловіче, панівне, уніфікаційне начало; зелений – індиферентність і нейтральність до життєво-просторових ситуацій. В цілому, у класифікації Г.В.Ф. Гегеля, світлі, яскраві кольори (ідея просвітлення) символізують активність, творчість, упевненість, бадьорість, чітку життєву позицію, а темні – пасивність, поступливість, деструктивність, пригніченість [68]. Колір як внутрішній комплексний корелят спрямованого ззовні енергоінформаційного впливу з одного боку визначається об'єктивними (феноменальними) параметрами цього впливу, а з іншого – сформованою в психічних структурах системою сенсорних еталонів, “програмно” підтримуваних апаратом свідомості семантичних елементів. У зв'язку з інтермодальністю перцепції на емоційному рівні барв реальності, які сприймаються конкретно особою, певному кольору привласнюються чіткі неспецифічні категорійні риси-якості в дихотомії: приємний-неприємний, холодний-гарячий; легкий-важкий і ін., у результаті чого колірний спектр починає суб'єктивно розумітись, описуватись, трактуватись, інтерпретуватись [159].

Людині загалом властиво полярно класифікувати явища зовнішнього світу в перманентній боротьбі смаків “подобається – не подобається” (емоційне забарвлення). Емоція – це специфічна якість психіки, пов’язана з будь-якою реакцією організму, що рангує за рівнем значущості всю без винятку інформацію, доступну організму. Експериментально підтверджено, що емоція й колір “органічно” взаємозалежні. Так, за знайденими координатами кожної точки-емоції можна однозначно визначити її колірні характеристики. Тобто психіка людини формує суб’єктивний колірно-емоційний код [159].

Сприйняття форми також досить складно організовано. Так, у корі мозку є структури орієнтаційних клітин, які поетапно, з високим рівнем точності, визначають складові обрисів предметів довколишньої дійсності, у результаті чого відбувається їх упізнання. При цьому особливістю формосприйняття є незалежність від колірної перцепції, просторового положення і динамічного стану самого предмета. Сприйняття форми також здійснюється у відповідності з емоційною орієнтацією. Тож можна з достатньою вірогідністю стверджувати, що справедливо ототожнювати емоції з формами і кольором, а оскільки вони сумісні (еквівалентні), то існує чітко виражена суб’єктивна схильність до формування у свідомості людини пріоритету у виборі певного формоколірного ряду, що слугує типізації (кодифікації) індивідуального профілю конкретної особи. Також можна припустити, що перекодування зовнішньої інформації здійснюється на основі внутрішньосуб’єктивного формоколірно-емоційного коду [158].

Щоб порозумітися з іншою людиною, крім безпосереднього спілкування за допомогою вербалізації (мовлення) власних ідей і переконань, особі варто цілісно сприймати партнера, з урахуванням його манери поведінки, стилю мислення, культури взаємодії з довкіллям, що “зчитується” з допомогою візуальної психодіагностики, заснованої на формоколірній організації її зовнішності, особистих речей і предметного кола [336]. Відомими методиками, що використовують колірноформні стимули, є тести М. Люшера, Г. Фрлінга, О.М. Еткінда й ін. Як вже зазначено, на превеликий жаль, найбагатший потенціал означених методик значною мірою не використовується в сучасній психологічній практиці.

Результатом теоретико-методологічних пошукувань є обґрунтування доцільності застосування проєктивного діагностичного інструментарію як оптимального у дослідженні смисложиттєвої сфери особистості, котрий легко інтерпретувати і, що сутнісно спроможний пояснити пріоритетність життєвих домагань респондентів. У якості найдоцільнішої психодіагностичної методики проєктивного типу пропонується тест “Дім-Дерево-Людина” створений у США в 1927 році. Систему інтерпретацій його результатів у 1948 році запропонував американський психолог Дж. Бук (див. детально [342]).

Вибір названих предметів для малювання обґрунтовується тим, що вони знайомі кожному, найбільш зручні як об’єкти для малювання і, нарешті, стимулюють більш вільні вербальні висловлювання, ніж інші об’єкти. До того ж самі стимульні слова – дім, дерево, людина – не лише є назвами

класів об'єктів, а й мають певні емоційно-ментальні навантаження, тобто діють як активатори пізнавально-регуляційних психічних процесів. Тому емоційні реакції обстежуваного під час малювання чи бесіди після малювання здебільшого відображають особистісно значущу реакцію на актуалізовані ставлення, бажання, почуття, або на об'єкт, що явно чи символічно присутній на малюнку.

Проективний малюнок може бути наданий респондентам для перцептивного розпізнання (з роз'ясненнями психолога-практика) або для персоніфікованої інтерпретації за стандартизованою схемою. Найсуттєвішою характеристикою цих малюнкових проєкцій є довільна організація масиву стимулів як у край невизначену за своїм характером так і в чітко структуровану багатогранну систему, що дозволяє обстежити велику кількість респондентів, зібрати значний обсяг нормативної інформації, узагальнити показники у цілісну картину, визначити референтні групи, описати портрет середньостатистичного представника загалу, спрогнозувати можливі форми взаємодії з довкіллям і подальше формування й оприявлення смисложиттєвих пріоритетів особистості.

Отже, обстежуваний, малюючи дім, дерево, людину, в символічній формі проєктує свої властивості особистості на деталі зображувальних об'єктів, приписуючи їм поціновані риси характеру, виміщуючи тим самим на малюнок особистісні смисложиттєві пріоритети. Ось чому малюнки як результат конкретно-ситуативної самотворчості становлять своєрідний автопортрет людини, тому що вона у графічно-образному наповненні свого малюнка презентує ті ознаки

об'єктів, що певною мірою значущі для неї самої (див. детально [342, с. 236-267]).

Загалом даний психографічний метод дає змогу самій людині проектувати реальність та по-своєму інтерпретувати і приймати її. Тому одержаний результат – авторський малюнок – значною мірою відображає психодуховний портрет автора, його настроїв, станів, прагнень, почуттів, уявлень, домагань, ідей, інтересів, цінностей, ставлень, психічних образів та ін. Тож у малюнку विकристалізуються й організуються у певні модулі особистісні риси-якості людини, її внутрішнього засвіту, через малюнок вона самовизначається й у такий спосіб формовивляє як несвідомий психічний матеріал, так і осягнені фрагменти дійсності та самоусвідомлені ідеальні сутності (смислоформи). Інтерпретувати малюнки можна тільки тоді, коли вони намальовані у стандартній тестовій ситуації. Якісне витлумачення малюнку визначає особливості психічної активності суб'єкта життєдіяльності з позицій глибинної психології з урахуванням проєктивного сприйняття людиною явищ довколишньої дійсності та відповідних реакцій на них особистісно значущими патернами вчинення. Масив отриманих за допомогою проєктивних методик даних дозволяє визначити шляхи подальших пошукувань, проникнути у найпотаємніші лакуни особистості, котрі важко діагностувати при традиційній організації експерименту та його зваженій психолого-рефлексивній кількісній і якісній оцінці.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

1. У сучасних філософсько-психологічних витлумаченнях розрізняються сенси – вособистісні значущості, пов'язані з технологіями чи техніками зреалізування усвідомлених прийомів у здобутті тактико-локальних вершин самовдосконалення, та смисли – всеосяжні значеннєві конструкти, що упредметнюються в досягненні довгострокових, стратегічних цілей-перспектив життєздійснення людини. З утилітарної позиції сенси активізуються як критерії чи стандарти при оцінці і виборі модусу поведінки, а смисли – при оцінці і виборі як цілей діяльності-вчинення, так і можливих способів їх досягнення. Відтак смисл постає “клітинкою” психічного, засадничим елементом структурної цілісності людського ества, а сенс – одиницею суб'єктивного ставлення до нагальної значущості життєвої ситуації чи явища – фізичного, соціального, екзистенційного, духовного.

2. Система персоніфікованих сенсів особистості відображає основні принципи і закономірності соціального життя, що формовиявляється у творенні нових квітальних форм людського існування, віднаходженні загальнолюдських смислів і значень, котрі регулюють поведінку, діяльність, спілкування і вчинки людей. Сенси – це такі особистісно спроектовані смисли, що мають індивідуалістичний характер чи суб'єктивну інтерпретацію довколишньої дійсності з урахуванням особистісних рис-якостей і властивостей, вони уособлюють вибіркове ставлення до фактів, явищ, подій довколишньої дійсності з урахуванням життєвого досвіду людини. А смисли – суб'єктно локалізовані загальнолюдські

настановлення-орієнтири, котрі скеровують особу до обрїїв життєактивності, репрезентації-творенні свого Я у соціокультурному часопросторі буття.

3. Сенсожиттєва сфера особистості містить когнітивно-афективний, мотиваційно-аксіологічний, конативно-діяльнісний, рефлексивно-самоусвідомлювальний компоненти, які у синергійному поєднанні впливають на загальний розвиток особистості в усіх іпостасях її ковітального самоздійснення. Постання сенсу життя як інтегративного осереддя ментальних смислів і життєвих значущостей оприявнюється у єдності людських перцепцій, почуттів та миследіяльнісної рефлексії у величному дійстві осенсовування, що сутнісно полягає у зміщенні свідомості у процесі осягнення нагальної значущості фактів і явищ буття та у їх проекції на смисложиттєву сферу особистості. Сенс життя конституюється особою на основі її персоніфікованих інтересів, запитів, домагань та намірів і пов'язаний з перцепціями, емоціями та розумінням особистістю всеосяжного світоустрою й осмисленням її власної мети-місії у цій буттєвій універсальності.

4. Смисли формуються відповідно до запитів певної історичної доби існування суспільства, так постає смислопростір людського буття в соціокультурному та цивілізаційному контекстах, у взаємодоповненні яких формується можливий спектр відповідей на вічні питання смислу буття. Смислові настанови – це абстрактні ідеали чи уявлення людини про оптимальні способи поведінки та засоби досягнення цілей. Тому смисли ототожнюються з ідеями, значущими об'єктами і бажаними прагненнями, а їх зреалізування позитивно корелюється із життєвими запитам (сенсами) і домаганнями особистості. На цьому шляху саме смислове опосередкування

в обранні життєвої позиції детермінує суб'єктивно сплановану перебудову структур свідомості, діяльності, поведінки, спілкування, окреслюючи оновлені горизонти психічної екзистенції людини.

5. Смыслові системи слушно розглядати у єдності особистісних, соціокультурних і діяльнісно-вчинкових пріоритетів. У конкретних умовах ця система утримує смисложиттєві пріоритети, універсальні смисли, персоніфіковані сенси, партикулярні (традиційні) цінності, соціальні приписи, професійно-діяльнісні домагання. Смыслові уявлення особистості є системою-осередям її життєактивності як послідовних актів-дій-учинень на шляху до власного самовдосконалення. Умовно в їх структурі виділено такі підсистеми: а) універсальні смисли загальнолюдського змістовлення; б) ментальні смисли-архетипи специфічного набору рис-якостей певної культури, народу, етносу, нації тощо; в) сенси творчого самоплекання, зумовлені нагальними потребами ситуації і задіяння суб'єкта у певну діяльність; г) духовні сенси індивідуально-особистісного самовдосконалення, що постають орієнтиром у віднаходженні власного життєвого призначення.

6. Смыслові орієнтації утримують систему ідей, переконань, установок, пріоритетів, цінностей, значущостей, що охоплюють низку компонентів: а) філософські, сформовані в результаті реалізації людиною когнітивних спрямувань, науково обґрунтовані фундаментальні знання; б) соціокультурні, що утворилися під впливом суспільства через інтеріоризацію масової свідомості у вигляді особистісних домагань, атитюдів, смислів; в) професійні, тобто вироблені теоретичні та практичні засновки діяльності, через яку

здійснюється самовираження людини; г) соціально-групові, що сформовані внаслідок приналежності особистості до певної соціальної групи й засвоєні нею суспільні погляди, стереотипи, ролі і статуси; д) індивідуальні, а саме сенси особистості як найвагоміші спонуки її внутрішнього життєвого простору самореалізації.

7. Сфера духовного життя людини – це розвиток, формування і задоволення її моральних, інтелектуальних та естетичних запитів й інтересів у процесі активної життєдіяльності. Водночас суб'єктивне підґрунтя у формуванні системи духовних пріоритетів постає чинником розвитку особистості як безупинного процесу самовдосконалення у формовиявах її якісних і кількісних характеристик. Духовні засновки життя людини організуються з наявних ментальних смислоформ, що можуть як позитивно, так і негативно спрямовувати людину в її самісно опрацьованих учиненнях. На постання системи смислових домагань безпосередньо впливають знання і досвід зреалізування тих чи інших настанов у безпосередніх ситуаціях ковітального простору особистості, що й породжує її стратегічні форми життєактивності і самотворення.

8. Смисложиттєва сфера – це система персоніфікованих психічних утворень свідомості й самосвідомості особистості, що стає підґрунтям соціально-психологічних імперативів, цінностей, відповідних дій, учинків, основою спрямованості діяльності людини, її суспільно-моральної і духовної активності. Реалізація особою смисложиттєвого покликання передбачає всеохватне розуміння значущості, доцільності і подальшої прогностичності використання окреслених свідомістю конкретних смислів, змістовлених у персоні-

фікованих сенсах. Смесложиттеві орієнтації слугують обранню людиною наскрізного шляху самовдосконалення і віднаходженню власної світоглядної позиції в екзистенційному часопросторі її буття. Смесложиттева сфера у сутнісному вимірі психічного – це сув'язь вособистіснених свідомісних утворень людини, що спричинює постання найвагоміших і найзначущих форм її взаємодії зі світом та відповідно реалізує їх у діяльності і вчиненні в лоні одухотвореного самоздійснення.

9. Проективний підхід як специфічна форма розпізнання людського ества дозволяє отримати структурно-кількісне і сутнісно якісне знання про вособінені системи значень об'єктних категорійних ознак і тим самим проникнути в індивідуальний, суб'єктивний та особистісний світи людини. Проективні методи є спеціальною технікою емпіричного вивчення психологічних особливостей особистості, які найменш доступні безпосередньому спостереженню або опитуванню. Вони виникли на підґрунті науково-психологічного фундаментального узагальнення складових індивідуальності (особистісних конструктів, смислоформ) при дослідженні різноманітних проявів її психіки в річищі глибинної психології. Віховими особливостями цих методик є їх відносна довільність завдань та значний обсяг і розмаїття можливих відповідей (асоціацій, довільних малюнків, зображень-відтворень психічних образів, роз'яснень власних думок, пояснень персоніфікованих переживань тощо). Концептуальною засадою проективних методів у рамках холістичної психології є суб'єктивний простір бажань, думок та ідей людини, що утворює її сутнісну характеристику, а відтак постає засобом пізнання структури і змістонаповнення смесложиттевої сфери особистості.

Розділ 3

ПРЕДМЕТ, ПРИНЦИПИ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СМISЛУ

3.1. Постановня особистості як буттєвої даності: засновки методологічного аналізу

Усвідомлення власного Я становить екзистенційне осереддя особистісного буття, котре охоплює феноменально оприявлені й ноуменально неозорі горизонти людського ества. Й у цій визначальній функціональній ролі саме усуб'єктнений засвіт особистісної буттєвості спричиняє перманентний рух-поступ людини до повномірнього життєзреалізування. Так, особистісно екзистенційована людина у процесі активної цілеспрямованої діяльності перетворює природу на часопростір свого буття, який, з одного боку, забезпечує її ковітальність, а з іншого – руйнує природне середовище, створюючи загрозу власному існуванню. Світ – це безмежна кількість макрокосмів і воднораз цілісна система, що розвивається в діалектичній єдності природи і людини, котра його пізнає, переображує й конструює на свій лад [311]. Довколишня дійсність відображається особистістю через призму її персональних інтересів, уподобань, цілей, завдяки чому людина стає здатною трансформувати довкілля відповідно

до власних потягів, комплексів, мотивів, бажань, вірувань, переконань. Загальне бачення картини чи образу дійсності постає у її свідомості як індивідуальна система уявлень чи психічних моделей, тобто як особистісний засвіт, що є тією спричинювальною силою, котра скеровує суб'єкта індивідуального буття до найвищих обріїв його персонального зростання та людського самовдосконалення.

Значну увагу постанові особистості як суб'єкта життєздійснення приділяли К.О. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, М.О. Бердяєв, Г.О. Балл, Ф.Ю. Василюк, О.В. Завгородня, М.К. Мамардашвілі, В.В. Рибалка, В.А. Роменець, О.П. Саннікова, Т.М. Титаренко, О.Я. Чебикін, В.Е. Чудновський, С.К. Шандрук. Співіснування матеріальної та духовної субстанцій, на думку Р. Декарта, оприявнюється в людському єстві як наріжному засновку світобудови [83]. Натомість І. Кант стверджує, що суб'єктивне волевиявлення особи продукує свободу творення довколишньої дійсності через окремий моральний світ [97]. Відомо також, що Г.В.Ф. Гегель [66] отожднював самосвідомість людини з окремим духовним началом, тоді як перші емпіричні пошукування принципів організації внутрішнього засвіту особистості здійснені Е. Гусерлем [79]. Феноменологічним засновкам постанови особистості приділяв увагу Б.Г. Ананьєв [14], який утверджував антропологічний контекст і провідну роль задіяння людини в інтегральну систему взаємодії з дійсністю. Науковець розуміє індивідуальність як досягнення особистістю вищого рівня розвитку своєї сутності і всього свого життя. В. Дільтей обґрунтував специфічність і можливість наукового гуманітарного пізнання щодо людини, її духовного життя. Він же першим

виявив проблематичність такого пізнання, що полягає у: залежності пізнаваного від установок суб'єкта когнітивної активності; задіянні біполярних процедур інтуїтивного розуміння і понятійного аналізу у процесі пошукування; специфіці розуміння й інтерпретації масиву даних конкретним дослідником з урахуванням його інтелектуальних і особистісних характеристик [388].

Починаючи із 50-х років ХХ століття, дослідження тенденцій особистісної самореалізації знайшли своє відображення у таких складноорганізованих системах, як “ціннісно налаштована особистість” Г.О. Балла, “потреби самоактуалізації” А.Г. Маслової, “сміслова реальність і сенс життя” В.Е. Чудновського, “життєві світи” Ф.Ю. Василюка, “типології індивідуального життя” О.О. Кроніка, “стратегії життя” К.О. Абульханової-Славської, “багатовимірний світ людини” О.Г. Асмолова, “динамічні сміслові системи” Д.О. Леонтєва та ін. Однак на сьогодні психологічною наукою не повною мірою виявлено систему супідрядних компонентів смисложиттєвої сфери особистості як цілісного утворення, залишається невирішеною проблема синергійного розгляду взаємозв'язку і взаємовпливу особистісних складових людини у постанні її духовного і культурного саморозвитку [311].

Загалом психологія у найбільш розлогому тлумаченні розглядає особистість як системну цілісність психічних властивостей, процесів, відносин, що відрізняють одну людину від іншої. Природні риси-якості та непересічні особливості індивіда постають в особистості як історично і соціально детерміновані елементи. Для психології ресурсні

можливості конкретної людини оприявнюються в особистості лише за умов їх зреалізування, тобто перетворення потенційного на реальне. Виникнення особистості як системної якості зумовлено бажанням людини разом з іншими представниками загалу пізнавати і змінювати світ у спільній діяльності, мистецтві, науці, творчості тощо. Індивідуальність як вищий щабель постання особистості відображає неповторність і неподільність психічних, біологічних і соціокультурних властивостей людини, що формовивявляється в її унікальній життєво-психічній активності.

Якщо особистість “замкнена” на обставинах, знаходить у них підґрунтя своєї буттєвості, то індивідуальність відлучається від них, оголюючи своє ество як унікально-неповторну одиницю цього буття. Наявні соціокультурні обставини для індивідуальності втрачають значення причини і мотиву поведінки, виникає ситуація діяльнійсної неумотивованості. Для неї зовнішні обставини вже не відіграють роль чинника діяльності, а спонукальним остовом учинків стає внутрішній засвіт людини. Особистість частіше в зовнішніх обставинах знаходить підвалини власного самоздійснення через буття, а індивідуальність діє від себе, не “дослухаючись” до наявних обставин, протистоїть їм, постійно маніфестує незалежність від них. Усе це характеризує її як самодостатню цілісність, яка у безпосередності своєї буттєвості є завершеною причиною самої себе, оскільки ні перед нею, ні за нею нічого не стоїть, вона нікого не репрезентує. У своїй безпосередності індивідуальність немає глибини, затьмареної тінями сутностей. Сутність та існування у ній збігаються [169].

На переконання Г.О. Балла (див. детально [21–26]), особистість у вимірах індивідуально зорієнтованого модусу людського самозреалізування розлого пояснюється методологічними засобами інтегративно-особистісного підходу в психології, котрий передбачає якнайповніше й найбільш органічне (відповідно до притаманних особистості ресурсів) її входження в культуру та її збагачення, причому не лише як носія, а й як суб'єкта і творця останньої. Даний підхід досить специфічно тлумачить призначення знань і теорій як соціального досвіду взаємин і культури міжособистісної взаємодії, а також своєрідно інтерпретує процедуру думання самого суб'єкта пізнання як конституювання реальності через спілкування і осмислення дійсності. Інтегративність трактується при цьому одночасно у двох аспектах. По-перше, йдеться про аспект методологічний, або, навіть, гносеологічний, – тобто про інтеграцію (синтез) конструктивних складових концепцій, що відповідають різним варіантам розуміння та пізнання особистості. По-друге, мається на увазі онтологічний аспект інтегративності, тобто орієнтація на цілісний розгляд людської особи у єдності її соматичних, психологічних і духовних властивостей. Тому важливим в інтегративно-особистісному підході є чітке розмежування двох планів пізнання: тлумачення (персоніфікована інтерпретація) попередніх знань і суспільного досвіду й побудова (творення) нових теорій і пояснень. В даному випадку перехід від життєвої і практичної точок зору до теоретичної, як правило, є найважливішим організаційним моментом пізнання.

Як стверджує В.В. Рибалка, “за особистісним підходом, психіка людини має розглядатись як складне системне,

цілісне, структурно-ієрархічне утворення, що має певну системну психологічну характеристику розвитку впродовж усього життя, системно регулює сукупність діяльностей і актів поведінки в конкретних ситуаціях життєдіяльності, забезпечуючи ефективну взаємодію з об'єктивною дійсністю. Як методологічний інструмент, особистісний підхід складається з концептуального уявлення про особистість, з комплексної діагностики якостей особистості, з концептуальної інтерпретації отримуваних при цьому даних, з комплексу методів цілісного, всебічного розвитку якостей особистості та умов цілісної реалізації цих якостей у відповідних видах сукупної діяльності та соціальної поведінки” [220, с. 48].

Розвиток науки супроводжується зміною її “самосвідомості”, а одним з найважливіших процесів у даному постанні є значне розширення і поглиблення проблематики історико-наукових досліджень. Цей складний процес утримує численні напрямки, в яких розпросторюється наукова думка у пізнанні істини. Найбільш давнім, традиційним напрямком історико-наукових досліджень, що й донині привертає увагу достойників мудродайної думки, є аналіз здобутків наукових шкіл, у які задіяно цілий конгломерат учених. У перманентному плині-уточненні знань здійснюється не тільки зміна сфери наукового знання, а й розвиток наукового співтовариства, члени якого зайняті специфічною пошуковою діяльністю і перебувають на певному щаблі історичної епохи. Тут йдеться не про всю сукупність відносин між представниками спільноти, що залишається предметом соціономічних досліджень, а про розвиток оригінальних форм мислєдіяльності, думання, що породжують нове наукове знання.

В ході пізнання, як повсякденного, так і наукового, ми завжди маємо два вектори руху думки. Перший – це буквально розуміння вже отриманих знань, вибір шляху вирішення конкретних завдань в рамках існуючих теорій або накопиченого практичного досвіду. Другий – перетворення вже наявних знань у взірць для побудови нових методів, інноваційних теорій або наукових дисциплін. Це шлях методологічного мислення, шлях метафор і категорійних програм, що дозволяє запозичувати досвід віддалених областей знання [223].

Тут йдеться про формулювання деякого загального методологічного принципу світосприйняття, чинного не тільки для застосування в повсякденному житті, але і в науці. Світ у даному випадку постає як сукупність відносно самостійних речей (предметів), що володіють властивостями (рисами-якостями), каузальні зв'язки котрих слід шукати в їх будові, формовиявах і можливих подальших трансформаціях. Але за сучасного розвитку наукових знань класична схема опису і тлумачення світу не спрацьовує (як закони механіки не працюють у квантовому вимірі), тому варто шукати новітні принципи-методи пояснення дійсності. Саме тому в гуманітарних науках особливої гостроти набуває проблема способу буття досліджуваних об'єктів і форм оприявлення продуктів інтелектуальної творчості суб'єкта пізнавальної активності [223].

У доробках М.В. Савчина постулюється, що буття людини першочергово пов'язане з її діяльністю, переживанням подій свого життя, постійним намагання зрозуміти його сенс, вийти за його межі. Воно характеризується не тільки спрямованістю

в майбутнє, але й зворотністю (“поверненням” в колишню життєву ситуацію). На думку науковця, людське буття – єдиний, більш чи менш впорядкований процес, спрямований на реалізацію власного внутрішнього (психічного) і духовного потенціалів. Онтологічно буття людини характеризується: 1) сутнісною спрямованістю; 2) “темпоральністю” – відчуттям плину життя, актуальне переживання “тут-і-тепер”, цілісності буття в єдності минулого, сьогодення і майбутнього; 3) просторовістю – орієнтацією стосовно бажань і уявлень людини про події, предмети, умови чи якості довколишньої реальності; 4) “причинністю” – супідрядністю одних явищ, подій, процесів життя людини іншими станами, фактами, процедурами. Сфера причинності в людській свідомості виявляється у трьох основних принципах: 1) детермінізму (зумовленість явищ обставинами, подіями, ситуаціями); 2) екстернальність (зовнішнім спричиненням) та інтенціональність (свідомою спрямованістю діяльності), якими суб’єкт пояснює власні вчинки, позицію, дії, відношення; 3) матеріальність – упредметненнями (продукованими речами, обставинами, твореними ідеями тощо), конкретним втіленням у певні думки (настанови, погляди, переконання, наративи, узагальнення та ін.) [239–241].

Буття особистості прилюдне, дотичне до універсуму, перманентно переплітається з буттям інших людей. В результаті виникає соціальна психіка (враження, взаємини, норми, ідеали, архетипи), моральна свідомість і самосвідомість, духовні стани, що опосередковуються системою смислових надбань особистості [239]. Наявність смислового прошарку свідомості і його особливе місце у здійсненні осмисленої

діяльності зумовлене специфікою суб'єкта у взаємодії з дійсністю, його соціальним досвідом, який опосередковується загальноіснуючими формами суспільного буття та чинниками особистісного світу. Тож особистість – це безмежжя людських спонукань, думок, переживань, усі уявлення про предметно-сміслову багатство світу, все пізнане, видиме, поіменоване та означене, себто те, що пройшло через формат сприйняття, усвідомлення, рефлексії-осмислення й онтофеноменально становить особистісний світ конкретної людини з чітко визначеним життєвим шляхом [73; 272].

Спроба вирішити проблему способу буття як продуктивної мисленнєвої активності належить К. Попперу, який протиставляє суб'єктивне і об'єктивне у пізнанні. Знання, з його точки зору, – це властивість або диспозиція масиву інформації актуально чи потенційно бути задіяною у практику життя, але без урахування особливостей суб'єкта пізнавальної активності. Саме нагальна можливість або потенційність розкриття у часопросторі буття деякого його предметного кола, його диспозиційний характер може бути інтерпретовано як наукове об'єктивне знання. Об'єктивне знання К. Поппер відносить до особливого світу – об'єктивного змістовлення мислення, протиставляючи йому світи фізичних явищ і станів свідомості – розумових чи ментальних [207].

Зміна дослідницьких програм в методології соціономічних досліджень значною мірою була зумовлена революційними процесами суверенізації особистості й утвердження ідеології індивідуалізму. Як зазначав К. Ясперс, конфігурація взаємин філософії, спеціалізованого і буденного соціального знання

в рамках різних когнітивних проектів значною мірою детермінована історично мінливим розумінням предмета і засобів самої науки як квінтесенції “духовних ситуацій часу”, її культурним статусом в універсумі людського знання. Якщо наука взагалі й історія наукових пошукувань зокрема є зліпком людського буття, то без постійного звернення до минулого наукового і філософського знання, без історико-методологічної рефлексії ефективна й евристично значуща теоретична реконструкція його сучасного стану неможлива. Тому звернення до вузлових пунктів, “точок біфуркації” у становлення наукової думки, напруженого духовного пошуку – передумова і чинник адекватного розуміння сучасної ситуації людино- і культуротворення [390].

Віховими засновками у доробках сучасної гуманістичної та екзистенційної психології є центрація на особистості як на осередді духовного першопочатку людини, котрий, завдяки соціалізації й окультуренню поширюється і збагачує увесь її внутрішній світ. Для методологічно коректного психологічного тлумачення особистості найбільш актуальним та евристичним видається *інтегративно-особистісний підхід*, за котрим у психіці людини осідає культура довікліленнєвого суспільного загалу, яка й формує в ній названу системну якість. Висвітлюючи зазначений підхід, передусім слід констатувати дедалі ширше визнання визначальної ролі *категорії культури* як сукупності невід’ємних, атрибутивних характеристик самої людини у постанні її як особистості. При цьому психологічне у змістовлення сутнісних ознак культури відбувається двома каналами – через аксіологічний та онтологічний аспекти пізнання. Якщо перший визнає

культурою лише те, що має позитивну цінність (суголосну з особистісними ідеалами), то другий передбачає розгляд культури як особливої форми буття у її безпосередній онтофеноменальній даності. В найширшому сенсі Г.О. Балл цілком аргументовано трактує культуру як сукупність тих засобів і рис-якостей існування й діяльності людських істот, спільнот і людства в цілому, які забезпечують дві функції – ментальної пам'яті та суспільно значущих форм учинення [23, с. 33].

Стрімкі цивілізаційні зрушення, котрі докорінно змінюють життя людей і ставлять перед ними дедалі більші вимоги, підвищення ролі людського фактору в суспільних процесах стали підставою для численних ініціатив щодо запровадження особистісного підходу в різних дисциплінарних розгалуженнях психологічної науки. Проте, навіть за визнання вищезгаданої широкої інтерпретації, сутнісний зміст поняття “особистість” тлумачиться науковцями по-різному. Знаний український психолог Г.О. Балл трактує особистість як системну якість людського індивіда, котра забезпечує його здатність бути відносно автономним та індивідуально своєрідним суб'єктом культури, що інтерпретується автором як система засобів реалізації репродуктивно-нормативної та діалогічно-творчої функцій [21, с. 43]. До того ж будь-які властивості особистості, які слугують засобами-ресурсами реалізації нею вказаних функцій суб'єкта культури (інакше кажучи, власне особистісних функцій), можна вважати її структурними компонентами як системної психокультурної якості (див. [21–26; 73; 316]). Аналітичне окреслення генези особистісного буття в контексті

інтегративно-особистісного підходу у психології дозволяє розмежувати онтичні формовияви персоніфікованого буття і внутрішні детермінанти індивідуального психокультурного досвіду особи, виявити атрибутивні характеристики, сутність і специфіку функціонування інтегрованих в особистість смислоформ як чинника самовдосконалення людини.

Специфічний вияв знаходить категорія особистості у сферах філософських, культурологічних і психологічних теорій, у яких розрізняється три головні порівневих типи соціалізованого людського ества: індивіда як спадкоємця архаїчної та стародавньої людини з її родоцентричною і міфоруитуальною картиною світу; паліата як людини “маніхейського” (пророчого) типу ментальності та відповідній стадії духовної зрілості; особистості – гранично самодостатнього і самоактивного індивідуального суб’єкта життєдіяльності. Як зазначає Г.О. Балл: “родовий індивід не здогадувався про свою суб’єктність..., ...паліат живе у вічному середньовіччі з нестримною жагою боротьби зі Світовим Злом, лише особистість повною мірою усвідомлює свою суб’єктність (рефлексує власний внутрішній світ) і, зокрема, свою відповідальність не тільки за виконання дій під час руху-поступу до певних життєвих звершень, а й за свідомий, зважений вибір самого шляху” [23, с. 31].

Обрання життєвого шляху людиною передбачає спрямування особистісного потенціалу в актуальні (необхідні) справи-діяння у розбудові власного Я і довколишньої дійсності відповідно до суб’єктного розуміння належного чи навіть ідеального. Еволюційний поступ безперервно спонукає особу до віднаходження порозуміння з найближчим

оточенням, форм ковітальної взаємодії з суспільством і способів гармонізації стосунків із зовнішньою реальністю. Тому помисли-інтенції, окрім пошуку шляхів розлогої презентації своєї автентичності у світі, передбачає підкорення її суб'єктивного життепоток універсальним законам буття, що форматують думки, поведінку, діяльність, учинки [72]. Для свідомого обрання наскрізних життєвих домагань особистість вимушена рефлексивно оцінювати всі свої спонуки, почуття і наміри, нести відповідальність за скоєне, переосмислювати заподіяне чи згаяне, досягнуте чи упущене. Таке об'єктивоване відношення до часопростору людського самозреалізування слугує поміркованому добору нею принципів, форм, методів, засобів і технік ефективної взаємодії з навколишньою дійсністю, уможлядному проектуванню цільових настанов і передбаченню їх можливих наслідків у майбутньому, породженню досконалих (довершених, бездоганних) персоніфікованих сенсів та онтично вкорінених смислів. Завдяки зваженій і чіткій позиції людина здатна максимізувати результати своїх пошукувань, послідовно реалізовувати свої бажання і мрії, взявши під контроль власні психічні процеси (перцептивні, емоційні, мисленнєві, вольові тощо), скеровувати їх у річище повномасштабного особистісного самоздійснення. Рефлексивна позиція у виборі особою життєвого шляху має своєрідне відлуння: постає виняткова здатність до самовідображення свідомістю своїх сутнісних характеристик, що в нескінченному потоці віддзеркалень породжує її нову якість – самосвідомість.

У напрацюваннях гуманістичної етики Е. Фромма зазначається, що метою людського життя є розгортання потенціалу

людини згідно з законами її природи; окрім того, вивільнення внутрішніх ресурсів суб'єкта життєтворення вказує на можливість їх повномірного розкриття, що, своєю чергою, ініціює самодетермінацію і саморозвиток особистості, практично реалізує ймовірність досягнення вищих рівнів внутрішньої свободи та духовності як квінтесенції самотворення [287, с. 384]. Суголосними в даному аспекті є ідеї Т.М. Титаренко про те, що людина облаштовує свій життєвий (особистісний) світ, оприлюднюючи, оголюючи, розгортаючи на поверхні буденності свої цінності й уподобання, інтереси і потреби, а внутрішній світ постає скоріше ціннісним засвітом, що уможливорює її самоактуалізації і самовияви, саморозвиток і самовдосконалення (див. [267]).

На противагу гуманістичним теоріям, що здебільше концентрують свою увагу на особистості, звертаючись до егоцентричних рухів діяльності, психодинамічний напрям (зокрема індивідуальна психологія А. Адлера) робить акцент на соціальному інтересі, що виступає одним з принципів класифікації особистісної типології (керівний, здобуваючий, уникаючий, соціально-корисний) [6]. Ступінь активності людини, посідаючи чільне місце в її психічній структурі, постає в даній теорії основним критерієм психологічної зрілості. Прояв соціального інтересу відбувається через емпатію по відношенню до суспільного доквілля, співпрацю з іншими заради загального успіху, а не власної користі [7-9]. Індивідуальна психологія зосереджує свої зусилля на розумінні особистості як невід'ємної частини соціуму у всіх варіаціях її існування й узгодженості з природою, а кожна людина залежить від суспільного загалу, що припускає

кооперацію, відчуття єдності, турботу про інших. Концепція соціального інтересу відображає стійке переконання А. Адлера в найважливішій ролі соціокультурного контексту відносин людини з громадським довкіллям і вплив на її життя і творчість. Особистість у своєму розвитку стимульована соціальними спонуканнями, які виявляються в дії вродженого інстинкту згуртованості, котрий забезпечує відмову суб'єкта від егоїстичних цілей заради цілей громади [6-9].

Вираз “соціальний інтерес” (походить від німецького неологізму *Gemeinschaftsgefühl*) містить спектр суспільних орієнтацій, визначає соціальні почуття, відчуття громадської єдності, солідарності, зумовлює доцільність і комфортність співіснування в людському осередді, тобто відчуття ідентифікації з людством і тотожності з кожним його представником. Адже людина – гуртовне створіння за своєю природою, з усталеною системою соціальної спрямованості, що припускає генетичну зумовленість даного інтересу, а не результат утворення звичок. Найближче оточення особи шляхом позитивного впливу, навчіння, виховання, взірця сприяє розвитку соціального інтересу. За інших умов, при негативізації стосунків з оточенням, суб'єкт може стати антисоціальною особистістю, з потенційною можливістю нанесення шкоди суспільству [356].

Досвід конструктивної соціально прийнятної поведінки індивіда, що проектується з дитячих років у сьогодення і продукує життєві цілі людини, відповідає за “здоровий” розвиток всіх її психологічних сфер. Концепція соціального інтересу є “барометром нормальності” – показником, який можна використовувати при оцінці якості життя людини,

тобто означити відтинки часу як свідомо поціновані нею чи знівельовані. Нормативно розвинене відчуття єдності зі спільнотою є параметром виміру загальнолюдської співвідносності з кожним представником нашого класу, постає еталоном “здорової” особистості і нації. Люди, котрі посправжньому турбуються про інших, намагаються досягти загального благополуччя (свого і оточуючих), виступають гарантом прогресивного розвитку цивілізації.

У даному випадку соціальний інтерес детермінує діяльнісні установки на співробітництво (адаптація й інтеграція), намагання встановити міцні взаємозв'язки і товариські відносини особи з членами суспільства. Людина зреалізовує свій природний потенціал лише в соціумі, тому підпорядковується його правилам поведінки, що закономірно свідчить про повну залежність всіх психологічних конструктів від суспільного оточення. Таким чином соціальний інтерес не тільки відображає загальнолюдські прагнення, а й є важливим компонентом ставлення людини до суспільства, постає оцінною категорією зовніорієнтовного життя особи.

Розвиток суспільного почуття проходить у трьох основних життєвих сферах: у відношенні “Я” до “Ти” – в продуктивній діяльності – в коханні [22]. В тому, як людина підходить до вирішення проблем, що виникають в життєвих сферах, як вона ухиляється від їх розв'язання, – виражається не тільки її характерний життєвий стиль, а й досвід миттєвого, бажано безпомилкового вирішення проблемних ситуацій, який уміщує індивідуально-стереотипне і разом з тим загально-нормативне реагування на суспільний загал. Основні сфери суспільного життя невід'ємно пов'язані зі світом взаємо-

відносин, не існує відокремленого “Я” індивіда, є лише цілісна і гармонійна система співвідносності цього “Я” з довкіллям, їх залежності і співпраці. Таким чином, саме соціальний інтерес і суспільство надає людині право називатися такою, виділятися серед інших в індивідуальних проявах своєї особистості, а позитивний особистісний досвід є запорукою реалізації даного процесу.

Кожна людина народжується з унікальними генетичними можливостями, однак, вона дещо більше, ніж просто результат спадковості і дії навколишнього середовища, особа є творчим створінням, яке не тільки реагує на своє довкілля, а й впливає на нього, отримуючи відповідні реакції й удосконалюючи тим самим себе. Суб’єкт життєдіяльності швидко опановує свій унікальний соціальний досвід, використовує спадковість і оточення як будівельний матеріал для формування споруди особистості, і в цьому архітектурному рішенні відображається його власний стиль. Тому тільки людина відповідальна за свій стиль життя і установки по відношенню до світу [7; 9].

Змістонаповнення відносин особистості і світу постає у свідомості людини через канали смислонаслідування і смислопродукування, які переважно ототожнюються із значеннєвими, вартісними уподобаннями особи, її тлумаченням важливості і пріоритетності зреалізування життєвих домагань. Сенси вживаються особистістю як засоби визначення власної позиції відповідно до власних пріоритетів та особливостей сприйняття життєвих явищ як вагомих чи дріб’язкових, таке позиціонування водночас і теоретично-умоглядне і діяльнісно-практичне. В їх основі знаходяться конкретні

установки щодо оцінки довоколишніх подій, обрання життєвих планів, вартостей, цілей і способів життєдіяльності, вибору чітких засобів і форм поведінки у конкретній ситуації буття [6]. Ось чому вони мають яскраво виражений особистісний відтінок й концептуально обґрунтовані О.М. Леонтьєвим як *особистісні смисли* (див. [145]).

Засоби регулювання соціальної активності (дій, поведінки, вчинків) людини, за Г.О. Баллом, завжди співвідносяться з нормами і цінностями, які пропагує конкретне суспільне доквілля. З усього розмаїття цих норм, варто виділити три їх основні типи, які першочергово відрізняються ступенем експліцитності та повноти представленості в культурі. Перший тип – це норми права, що регулюються громадськими та державними інститутами. Другий – норми соціальної моралі, котрі охоплюють панівні в рамках тієї чи іншої спільноти уявлення громади про обов'язкові вимоги до поведінки людей; оскільки особа одночасно орієнтується на різні референтні для неї угруповання, в яких вона задіяна на роботі чи дозвіллі, то закономірно перебуває під впливом різних систем моральних норм, котрі нерідко багато в чому суперечать одна одній. Третій тип – норми особистісної моральності, котрі можна охарактеризувати як систему індивідуалізованих і водночас синергійно втілених (приаманних культурі конкретної спільноти) загальнолюдських, особливих (етнічних, професійних тощо) та індивідуальних (особистісних) модусів – принципів-засновків регулювання соціальної активності та вчинків. Впливаючи на свідомість і поведінку людей, норми вказаних типів тісно взаємопов'язані й опосередковують функціонування одна одної. Для успішно-

го регулювання й, відповідно, саморегулювання діяльності та учинків, яке дає особистісно-розвивальний ефект, потрібна згармонізована система норм (передусім особистісних), до якої входили б приписи й імперативи всіх трьох типів, щонайперше суб'єктно прийняті норми-стандарти, норми-ідеали і норми індивідуального прогресу. Адже ціннісно налаштована соціальна поведінка можлива лише за наявності в особистісному засвіті тих ідеалів і вартостей, у яких знаходять конкретизацію значення і смисли людського буття [21].

Суб'єкт – одна з головних категорій науки, що позначає людину діючу, мислячу, орієнтовану на пізнання та володіючу конкретними індивідуальними характеристиками. Співвідноситься ця категорія з об'єктом, що позначає фрагмент реальності (матеріальної чи ідеальної), на яку спрямована активність суб'єкта. Традиційно співвідношення “суб'єкт – об'єкт” тлумачиться як взаємодія матеріальних систем, в основі якої знаходиться теза про пізнання як відображення і подальше формування на його основі активної позиції носія психічного щодо довколишньої дійсності [137; 233]. Пізнання тут розглядається в єдності відображення, предметно-практичної діяльності та комунікацій, а активність суб'єкта постає наслідком не стільки його біологічної, скільки соціокультурної природи.

Суб'єкт життєдіяльності, котрий досяг високого рівня особистісного розвитку у формовиявах індивідуальності, максимально ефективно реалізує свій потенціал у повсякденні, повномасштабно осмислюючи власні потяги і бажання, що центруються довкола універсумних засновків буття. Підґрунтям цих устремлінь є світогляд (суб'єктивний образ ре-

альності) як ідеально-практична форма відношення людини до дійсності, цілісне сприйняття нею світу з позицій рефлексивного його співвіднесення із власним особистісним засвітом, суб'єктивно зорієнтовану систему поглядів, яка ґрунтується на знаннях, досвіді, переконаннях і має феноменальне підтвердження у її психокультурних надбаннях. Інтегруючись у саму особистість, постаючи загальним орієнтиром у її житті та регулятивним чинником її фактичної поведінки, світогляд як смисложиттєве налаштування особи визначає обрії розуміння й оцінки нею найважливіших явищ як суспільного життя, так і власного, індивідуального [114].

У своїх методологічно центрованих працях Г.О. Балл звертається до етико-психологічних проблем, пов'язаних із смисловими колізіями (тобто суперечностями, у змісті яких істотна роль належить обраним і сповідуваним смислам суб'єкта) та психологічним детермінантам здолання цих неузгодженостей шляхом обрання моральних орієнтирів життєдіяльності. Онтофеноменальна дійсність особистісного світу забезпечує усвідомлення, переживання і реалізацію людиною домагань, які постають для неї атрибутами власного Я та відіграють істотну роль у становленні, розвитку й реалізації сенсу життя [22]. Загалом осенсовування людського життя – процес внутрішньо безперервний, соціально відкритий, глибоко персоніфікований, здійснюється за участю раціонального осягнення світу й організується у формах сенсовідчуття, сенсорозуміння, смислопродукування і смислотворення. На переконання Л.М. Сафонік, “якщо сенси, стосуються проблем закорінення в чуттєво-тілесній складовій людської природи, окреслюючи унікальність й самобутність

індивідуального та спільного досвіду, то смисли обумовлюються вербальним рефлексивним мисленням з його знаково-символічним опосередкуванням завдяки залученню “трансцендентальної комунікативної спільноти” [245, с. 7].

Загальнолюдські смисли буття виокремлюються із соціокультурного середовища, відрефлексовуються людиною, породжуючи тим самим особистісні сенси, в основі котрих перебувають конкретні установки стосовно оцінки доволішніх подій, обрання життєвих планів, цілей і способів життєдіяння, вибору чітких засобів і форм поведінки у конкретній суспільній ситуації. Вособистісенні сенси і об’єктивовані смисли людини слугують осягненню нею глибин і змістових контекстів власного буття, визначають її спрямованість, соціальну позицію, функціональну зрілість самосвідомості, масштабність світогляду, психокультурний потенціал.

3.2. Досвідна організація смислотворення у науково-психологічному витлумаченні

В концептуальних засадах багатьох психологічних теорій споглядається своєрідна обмеженість, коли постає питання про сферу їх використання і засоби пізнання людиною світу. Але ж досвід і знання людини є тією рушійною силою, що організує смисложиттєві орієнтації особистості, котрі, своєю чергою, стимулюють її саморозвиток і самовдосконалення на шляху до повномірної самореалізації й оптимізації взаємодій зі світом. Будь-які знання організуються або з досвіду, або з розуму, першу позицію (емпіричну) підтримували

Аристотель і Дж. Локк, а другу (ноологізму) – Платон і Г. Ляйбніц [187]. В ідеях Платона стверджується, що всяке знання, є спогадом, а душа пригадує (прикладаючи неабиякі зусилля) те, що їй довелося споглядати до свого земного народження. Спираючись на результати пошукувань Сократа, котрий довів нероздільність мислення та спілкування, Платон зробив наступний крок, оцінивши процес мислення, який не одержав вираження в сократовому зовнішньому діалозі, як діалог внутрішній, заснований на оперуванні знаннями з попередніх переживань людини [388]. Цей внутрішній діалог як спосіб рефлексивної взаємодії з самим собою породжує новітнє (смісловне) бачення довколишньої дійсності у відповідності з пріоритетними формами вчинення, притаманними окремій особі, з урахуванням досвіду взаємин з довкіллям і знаннями механізмів-принципів організації світобудови.

Життя і досвід людини співвідносячись з соціальними домаганнями, визначає спрямованість розвитку особистості та її становлення у системі суспільних відносин. Послідовне зростання особистості, її самовдосконалення пов'язані з процесами адаптації, інтеграції законів, норм і правил довкілля у свідомість людини та процесу її соціалізації. В даному випадку досвід має вирішальне значення у самовизначенні людини, зорієнтовує її прагнення до досконалості як чинника духовної зрілості, потає орієнтиром поведінки, детермінує розвиток самодостатності особистості, спонукає до повномірної реалізації власного потенціалу.

Філософські аспекти буття і потягу до самовдосконалення відзначено в роботах В. Франкла та А. Елліса [277]. У працях Л.С. Виготського засвідчується факт впливу культурно-істо-

ричного осереддя на постання особистості у складній системі взаємодії зі світом, а провідним у надбанні досвіду є соціальний чинник [62]. С.Л. Рубінштейн слушно зауважує, що відтворені образи пам'яті, їх свідомісні формовияви, якими оперує миследіяльність, є сходинками, що ведуть до сприйняття цілісного образу дійсності, до розуміння й узагальнення уявлень про світ [4; 237]. Підхід до сприйняття довколишньої реальності з позицій діяльності, обстоюваний О.М. Леонтьєвим, зобов'язує виявляти трансформації різних рис-якостей особистості (в тому числі смислових настанов), які залежать від розмаїття її задіянь у життєві ситуації [141]. Дж. С. Брунер і Л. Постман розрізняють автохтонні і директивні чинники сприйняття дійсності, перші з яких визначаються властивостями сенсорики людини, а другі відображають минулий досвід, її емоційні стани, установки і потреби, завдяки яким формується уявлення про світ. Досвід – це знання та навички, які людина набуває у процесі соціалізації, він є важливим психічним утворенням, що впливає на розвиток особистості й усіх її сутнісних характеристик [175].

Загальні тенденції у постанні поняття досвіду закладені німецькою класичною філософією, зокрема І. Кантом, а перші спроби описати еволюцію філософського тлумачення досвіду споглядаються у “Феноменології духу” Г.В.Ф. Гегеля [97; 67]. Історико-філософська концепція топології (безперервної трансформації) поняття досвіду обґрунтовано у працях М. Фуко та Ж. Дельоза [82; 288]. Герменевтика і феноменологія стали науковими спрямуваннями, які спромоглися збалансувати опис аперцептивних структур осо-

бистісної свідомості [2]. Постановня поняття досвіду і смислоутворення розглянуті у працях О.І. Введенського, П.П. Гайдено, Г.І. Челпанова, Н.В. Чепелєвої та ін. (див. [63; 361]). Але наукові доробки сучасності в основному центруються довкола філософського тлумачення досвідних і смислових структур свідомості особистості, тому слід звернути увагу на психологічні аспекти становлення і розвитку смислосфери людини як найважливішого чинника її повномірного екзистенційного саморозкриття і самореалізування.

Осмилення людиною довколишньої дійсності, аналітично-рефлексивна позиція щодо вособистісного сприйняття світу і власного призначення організуються свідомісними складовими на чолі з досвідом, адже сутнісне розуміння особою довкілля завжди опосередковане накопиченим багажем знань ситуаційної життєреалізації людини у часопотоці буття. О.М. Леонтьєв ототожнював свідомість з формою психічної активності, функцією мозку безпосередньо відображати дійсність у внутрішньому світі людини. Вчений означував свідомість як рефлексивну картину світу, що відкривається суб'єкту у всіх формовиявах й змістовленнях його власного задіяння у акти і стани життєреалізування у цій реальності. Свідомість як феномен постає холистичним відображенням дійсності, що організується в безпосередньому супідрядному взаємозв'язку з інтелектом, мисленням та мовою. На думку психолога-науковця, само-свідомість дещо більш розпросторе поняття ніж свідомість, що утримує у собі психічні пізнавальні процеси і стани, котрі утримують мислєдіяльність як локалізоване осереддя психічної активності людини, слугують осмиленню довколишньої

дійсності і формують рефлексивну позицію щодо власної онтофеноменальної ролі у світовому порядку буття [140].

Прямим вираженням історичної природи людської свідомості, на думку Л.С. Виготського, є слово, що відіграє провідну роль в актах усвідомлення всіх функціональних складових і формовиявів навколишньої дійсності. “Свідомість відображає себе в слові, як сонце в малій краплині води. Слово належить свідомості, як малий світ до великого, як жива клітина до організму, як атом до космосу. Воно і є малий світ свідомості. Осмислене слово є мікрокосмом людської свідомості” [62, с. 361]. Дослідник наголошує на тому, що перетворення думки у слово відбувається у внутрішньому мовленні як процесі-дійстві розуміння реальності. Він переконаний, що “відношення думки до слова – не річ, а передусім процес, це відношення є рухом від думки до слова і навпаки – від слова до думки” [62, с. 305]. Розуміючи слово як дію, а мовлення як діяльність, Л.С. Виготський висновує, що осмислення дійсності спрямоване на внутрішній світ людини й організується у людській свідомості у формі досвіду та знань.

Процес формування досвідної структури свідомості особистості опосередковується унікальним баченням факторів і закономірностей довкілля. Індивідуальне сприйняття, суб’єктивна пам’ять відображають світ у людській свідомості як феноменальну, неповторну картину причинно-наслідкових зв’язків, оригінальну систему функціонування природних реалій і формують власний досвід особистості. Попередні переживання, локалізовані смисли і значення не лише слугують параметром оцінки сьогоденної діяльності чи норма-

1 – поведінковий – слугує виробленню умінь і навичок взаємодії зі світом, визначає основні напрямки практичної реалізації кінцевої мети, зумовлює становлення стилю життя, ефективно організує діяльність особистості

2 – соціальний – конструктивно організує взаємодію з суспільним загалом, систематизує моделі реагування в міжособистісних відносинах, формує позитивний соціальний інтерес, збільшує ефективність кооперації з суспільством

4 – творчий – креативізує життєві задачі, сприяє рефлексії зовнішнього світу через власний засвіт як уособлений засіб сприйняття реальності, визначає ступінь самості як передумови формування психологічної самодостатності особистості

3 – когнітивний – слугує аналітичному сприйняттю і усвідомленню попередніх переживань і фактів життя, оптимізує компенсаторні можливості суб'єкта, дає змогу поліпшити результативність діяльності у досягненні життєвої досконалості

Рис. 3.1. Компоненти досвіду як особистісного конструктору

тивно-схвалюваної поведінки, а й виступають основою для оптимізації взаємовигідних відносин з оточенням, є передумовою народження нових, ефективних типів реагування на чинники зовнішнього середовища [8]. Тож досвідні структури свідомості претендують на окреме місце в системі взаємодії людини з навколишньою дійсністю у якості чинника формування самодостатньої особистості і як конструктору, систематизуючого потяги до індивідуального самоздійснення. Досвід обумовлює креативні спроможності суб'єкта, творчий підхід до розв'язання життєво важливих задач, новітнє бачення принципів ознак навколишнього світу. Він систематизує набуті інформаційні відомості, що стають найважливішим критерієм розвитку самодостатності особистості, яка позбавляється від попередніх помилок і діє максимально ефективно в критичних ситуаціях (рис. 3.1).

Людина, набуваючи досвіду, пізнає світ речей і випробовує їх, здобуває знання про наявні стани об'єктів і разом з тим суб'єктивізує середовище, створює його у власній уяві й оперує вже особистими характеристиками світу на підвалинах того ж досвіду. Таким чином, навіть, у сприйнятті об'єктивних реалій проявляється непересічне, неповторне бачення, притаманне лише конкретній особистості. Зорові образи об'єктів, їх види, закони існування, форми і стани, принципи функціонування групуються в сукупність неподільної цілісності матерії, що по-своєму відображається у свідомості кожного [299]. Так, попередні переживання є відображенням смислосфери особистості, що формує її світогляд, цінності, сенси, пріоритети, домагання. Тож досвід є віддзеркаленням внутрішнього, особистісного світу, а не інструментом констатації фактів і явищ дійсності, він створює світ відносин з довкіллям на основі попередніх переживань і нового бачення сьогодення.

Індивідуальна психологія першочергово ставить за мету вивчення людини як єдиного, саморегулятивного організму, що керується у житті власними знаннями і досвідними здобутками. Засновником даної теорії психологічної науки є А. Адлер, який вважав, що жоден прояв життєвої активності неможливо розглядати в ізоляції, а лише у співвідношенні з особистістю в цілому. Термін “individuum” означає “неподільний, цілісний” – тобто сутність, яку неможливо розділити [356, с. 165]. Означена цілісність проявляється стосовно взаємозв'язку між мозком і тілом людини, її психічною (пізнавальною) і духовною (моральною) енергією-активністю. Теорія нерозривності людини і соціуму підкреслює суспільні

детермінанти розвитку і становлення особистості, а зацентрування уваги на особливостях соціального інтересу (співвідносного соціальному досвіду) як суттєвого критерію психічного здоров'я спричинило виникнення концепції ціннісних орієнтацій і смислових настановлень.

Тематична проблематика індивідуальної психології мала безпосереднє відношення до вирішення питань спроможностей і можливостей людини творення власної долі, подолання примітивних спонукань в боротьбі за більш сприятливе життя, вдосконалення себе і довкілля шляхом самопізнання. Дані постулати індивідуального напрямку психологічної науки невід'ємно пов'язані з системою людського досвіду. Сукупність знань, отриманих у повсякденному житті зумовлюють статус особистості в суспільному оточенні, визначають шлях її самовираження і самоствердження.

Будь-які індивідуалістично спрямовані психологічні пошукування орієнтовані на поглиблення знань про людину, які можна отримати лише з'ясувавши відношення особистості до своїх установлених задач у відповідності з вимогами соціокультурної дійсності. Тільки лінія поведінки, яка може надати нам уявлення про соціальну активність індивіда, позначає ступінь злиття людини з особистісними домаганнями та вимогами суспільного довкілля. Вона дає уявлення про характер, натхнення, про тілесні і духовні бажання особи, демонструє на ранній диспозиції дитини перші спроби протистояння зовнішньому світу, а також формовивав і силу бажання їх подолати. Стиль життя можна прослідкувати до джерел становлення у людини власного "Я". В ці найбільш ранні дні дитинства особистість помилково і безрозсудно

створює власні зразки і моделі поведінки, формує свою ціль і життєвий план, якому вона свідомо чи несвідомо слідує. При цьому взірцями для неї будуть всі можливі варіанти досягнення успіху і приклади інших переможців [8]. Довколишня культура визначає соціально прийнятні рамки поведінки, скеровує діяльність особистості у взаємовигідні галузі, що у змозі надати суспільству та людині оптимальний результат їх співпраці.

Ця первинна лінія поведінки, яку дитина застосовує на рівні підсвідомих імпульсів, але фундаментального значення якої ще не розуміє, має місце в повсякденному реагуванні на чинники зовнішнього і внутрішнього середовища. Всі потяги, бажання, коло думок, інтересів, асоціацій, надій, очікувань і тривог співвідносяться з “умоглядною” моделлю динамічного реагування – усталеного шаблону чи стандарту взаємодії з довкіллям, з якого виникають спонукальні чи гальмівні механізми та світогляд в цілому. Тому будь-яка подія видозмінюється до тих пір, поки не дасть позитивний ефект і не буде відповідати початковому ядру особистості – засвоєній з дитинства стратегічній лінії поведінки [9]

У сучасних психологічних дослідженнях, які засновані на індивідуалістичному підході до вивчення проблематики досвіду в житті людини синтезуються класичні та інноваційні системи розуміння рис та властивостей індивіда, класифікуються в новітні структури теорій особистості. Т.М. Буякас, засвідчившись системами гештальтпсихології, герменевтики висуває гіпотезу про самозабуття як спосіб розкриття (народження) нового досвіду [52]. Для виникнення подібних конструктів психічної активності індивіда необхідно пов-

ністю включити суб'єкта в поточну ситуацію, тобто повністю сфокусувати його увагу на те, що відбувається тут і зараз. У працях Л.С. Виготського засвідчується той факт, що людині для свого особистісного і духовного розвитку необхідні спеціальні штучні пристрої (засоби пристосування) – знакові системи [62]. В ході взаємодії з ними людина оволодіває власними психічними процесами і оптимально розвивається. Знакові системи не лише дають нам уявлення про світ, а й породжують новий особистісний досвід, виконуючи тим самим інструментальну функцію віднаходження нового, невідомого, творчого. Даний підхід націлений на дослідження психології становлення “можливого” індивіда – з перспективою його саморозвитку і самотворення [276; 311].

Проводячи паралель з індивідуалістичним підходом у вивченні людини, вірним є судження про взаємозалежність перспективного життєвого стилю як вищої планки людських домагань і “відкриттям” себе у сьогоденні як народженні нового досвіду, нового сенсу, прозріння. А. Адлер указував, що цілі і очікування більш впливають на поведінку, аніж попередньо освоєний масив інформації, та новітнє індивідуалістичне світобачення слугує відкриттю того досвіду, який стає відліковою точкою для повномірної гармонізації особистості [7; 175].

Душевні процеси, здібності і хист мають своїм джерелом індивідуальний досвід та суб'єктивну творчу силу, яка в своєму розвитку спрямована на реалізацію цієї уявної мети [72]. Означена мета виступає глобальним бажанням людини досягти значущості в суспільстві, вона виникає в ранні роки і проектується на все життя. І лише сила даного бажання може

позбавити особу від душевних страждань через відчуття неповноцінності і виступити найсуттєвішим мотивом роботи з удосконалення власного “Я”. Результатом реалізації цього бажання будуть високі здібності, талант, що визнаються суспільством, спроможність йти всупереч життєвим негараздам і реалізуватись у статусі творця своєї долі [175; 299].

Прагнення до досконалості А. Адлер вважав джерелом усіх устремлінь людини до саморозвитку, самозростання і компетентності. У своїх ранніх роздумах австрійський психолог схилився до трактування агресії як рушійної сили поведінки, пізніше відмовився від ідеї експансіоністських домагань на користь “прагнення влади”. В даній теорії слабкість прирівнювалася до фемінності, а сила – до маскулінності [7]. З часом положення було змінено і віднайшло більш широку, дещо абстрактну форму – прагнення (жаги) досконалості (довершеності), яка підпорядковувала бажання індивіда бути могутнім, недосяжним. Автор дійшов висновку, що прагнення до досконалості є фундаментальним законом людського життя, це “те, без чого життя людини неможливо уявити” [8, с. 104]. Ця природна потреба досягти досконалості, здатність сміливо зустрічати життєві проблеми розвинена в кожній людини, це вроджений конструкт, якого неможливо позбутися, але який слід виховувати і розвивати, щоб насправді спромогтися зреалізувати свій потенціал. Прагнення до досконалості є вродженим у тому сенсі, що це частина людської природи, теоретична можливість, а не реальна даність, потреба, без якої життя було б немислимим. Кожному з нас залишається лише втілити цю можливість в життя своїм власним шляхом. В цій ситуації першоосновою

у виборі шляхів реалізації особистісного потенціалу є індивідуальний досвід: неповторне сприйняття, бачення і оцінка навколишнього світу, суб'єктивне відображення і розуміння дійсності.

Жага довершеності (досягнення найбільшого з можливого) постає головним мотивом людського саморозвитку й отожднюється з самим життям, що співвідноситься із постанням смисложиттєвих орієнтацій особистості у акті-дійстві самоздійснення. На його думку, дане відчуття слід виховувати і розвивати з початку його утворення на п'ятому році життя дитини, коли формується базова життєва ціль як фокус нашого прагнення до досконалості. Будучи незрозумілою і в основному неусвідомлюваною на початку свого формування в дитячі роки, життєва мета з часом стає джерелом мотивації діяльності, силою, що організовує наше життя і надає йому сенсу [6–9].

Основними властивостями прагнення до досконалості є: 1) вмотивованість – підпорядковується єдиному фундаментальному мотиву, а не комбінації окремих спонукань (дитина усвідомлює власну безсилість і малоцінність в порівнянні з дорослим оточенням, завдяки чому з'являється стимул розвитку особистості); 2) універсальність – загальне устремління до досконалості у нормі та патології; 3) бінарність (двовимірність) – може приймати як негативний (деструктивний), так і позитивний (конструктивний) напрямок в залежності від адаптивних можливостей окремого індивіда та його інтегративних навичок соціалізації; 4) афективність – загальна емоційна насиченість домагань, коли відбувається зростання рівня напруги при реалізації даного прагнення; 5) узагальненість – проявляється як на рівні особи, так і на

рівні суспільства [8]. Загальне правило, яке виводить індивідуальна психологія з концепції даного устремління – гармонізація відносин людини з довкіллям, вдосконалення особистістю культури нашого суспільства, співпраця і порозуміння з соціальними інститутами та окремими людьми, їх конструктивна взаємодія [299].

Розглядаючи найсуттєвіші ознаки індивідуальності, що породжуються досвідом і визначають стратегічні напрямки діяльності особистості, слід враховувати психологічні особливості людини, типи її реагування на фактори зовнішнього середовища. Ключовим поняттям цих якостей є стиль життя, котрий безпосередньо пов'язаний з характерологічними особливостями особистості. Детермінуючи пріоритетний модус поведінки людини стиль життя тільки частково видозмінюється у процесі життєдіяльності і постає передвісником поведінки в конкретних ситуаціях. Він проявляється в цілях, засобах і способах їх досягнення, змісті і формі поведінки. Стиль життя не існує відокремлено від інших конструктів психіки, він пов'язаний із попередніми переживаннями, цільовими установками, індивідуальним життєвим планом дій, сформованим на перетині отриманих знань і сучасним розумінням їх значущості. Він визначає індивідуальність і разом з тим є складовою частиною феномену органічної неподільності особистості у всіх проявах її функціонування. Оперуючи власними видами реагування на чинники зовнішнього середовища, людина на основі своєї стратегічної лінії поведінки оволодіває досвідом оптимального здійснення діяльності, суспільної активності, творчого розкриття своїх природних задатків та обдарувань [7; 356].

Динамічна структура життєвого стилю суб'єкта є унікальним способом пристосування до об'єктивних реалій довкілля. Вона містить множину рис, варіації поведінки і звички, які в сукупності визначають неповторну картину існування індивіда. Стиль життя спричинює діяльність людини щодо постановки цілей і способів їх досягнення. Закріплюючись, на думку А. Адлера, у віці чотирьох чи п'яти років, вказівний дороговказ в подальшому практично не видозмінюється. Людина віднаходить нові способи вираження власної індивідуальності, та подібні інновації виступають лише удосконаленням життєвого стилю, що на підвалинах раннього досвіду підпорядковується не лише власному, суб'єктивному світобаченню, а й залежить від зовнішніх умов існування, впливу на людину значущого оточення: сім'ї, одноліток, авторитетних дорослих [7; 8]. Подібне “втручання” у сферу світоглядних знань, які впливають на вибір особою основної стратегічної лінії подальшої життєдіяльності, визначає її суспільну орієнтацію, поведінку в умовах соціальної причетності і залежності. Сформована в дитинстві структура стає головним стрижнем поведінки в майбутньому, скеровує особистість у різноманітні види і форми діяльності.

Стиль життя зумовлює значущість смислових установок, міцність діяльнісних диспозицій і лабільність поведінкових реакцій людини. Тобто особа самостійно визначає, яким сторонам власного життя слід приділяти увагу, а які ігнорувати, – дані мисленнєві процеси проходять за підтримки попереднього досвіду. За допомогою життєвого плану особистість фільтрує інформацію, приймаючи ту її частину,

що вважає за важливу, керує вибором власних видів діяльності. Процеси адаптації до зовнішнього середовища в різних формах прояву життєвих ситуацій асимілюються, визначаючи тип поведінки і спосіб життєзреалізування [72; 211; 361].

Тож константа нашої особистості, прояв постійності індивідуальних рис пояснюється саме стилем життя, визначається власним відношенням до факторів зовнішнього світу. Істина формула нашого життєвого стилю може бути розпізнана лише за умови обізнаності у способах вирішення життєвих проблем та неповторюваності помилок з попереднього досвіду. На передній план у загальній картині існування людини виходять глобальні смислові системи, пов'язані з роботою, дружбою, коханням, творчістю тощо [123; 269]. Вони взаємопов'язані і взаємозалежні, що пояснюється неможливістю уособлення лише однієї з них у конкретизовану, вільну від інших характеристику особистості.

Таким чином, глобальні проблеми життєдіяльності, у тісному співвідношенні і співпраці, породжують локалізовані ситуативні життєві задачі, які і є установчо-цільовими (сенсо-смисловими) рушійними силами буття особистості. На їх основі індивід оперує власною системою типології реагування на стимули зовнішнього середовища, користуючись особистим стилем вирішення проблем, що базується на людському досвіді.

Основні конструкти, які відображаються в способах реагування на чинники зовнішнього світу, стимулюються сценарійним наміченим планом, що підкоряється факторам набутого досвіду у процесі життєдіяльності. Будь-яка си-

туація, що має місце в житті людини неможлива як одиничний, самостійний факт. Вона підпорядковується загальній системі цільових установок, досвідницькій типології вибору сформованих видів поведінки, пріоритетності способів взаємодії з довкіллям, заснованих на свідомому (осмисленому) виборі модусу дій-операцій. Подібні моделі реагування на життєві проблеми полегшують їх вирішення, підвищують результативність діяльності, вдосконалюють адаптивні можливості особистості. Людина, маючи універсальний вказівний шлях, власноруч будує стратегію взаємин з довкіллям й обирає оптимальні шляхи власного життєздійснення [2; 124; 211]. Але разом з тим особистість є невід'ємною частиною соціального оточення, що вносить деякі корективи в номенклатуру життєвого стилю і смислових настанов суб'єкта життєдіяльності. В системі взаємовідносин людини з навколишньою дійсністю вирішальним є відчуття власної цілісності, більша чи менша сила якої спонукає до розв'язання непересічно сприйнятих життєвих задач.

В цій холистичній структурі відношень не існує величин, вимірюється (оцінюється) вона лише особою на окремому етапі її життя. В поточному часі людини не мають ніякого значення ні особливості її фізичної чи духовної організації, ні вроджені (спадкові) здібності, якщо вони не задіюються у формування її життєвого стилю. Враховуючи індивідуально-психологічну позицію і попередню обізнаність особи, її постійну й наполегливу боротьбу з життєвими труднощами, наука приходить до розуміння виникнення обдарованості на основі набутого досвіду [7; 177]. Середовище чи переживання людини не можуть бути причинами поведінки, їх значення і

дієвість залежать від опосередковуючих душевних процесів, накопичення й індивідуально-аналітичного узагальнення отриманих знань і асиміляції з раніше отриманим життєвим досвідом.

З точки зору філософа-песиміста Г. Вайхінгера (H. Vaihinger), становлення людських екзистенційних домагань пов'язане “фікційною” концептуалізацією світоустрою у свідомості людини. У будь-яких душевних актах, які скеровують поведінку особистості вбачається їх залежність від отриманих раніше цільових установок. Але всі вони після короткочасного періоду стабільності в психічному розвитку людини виявляються підпорядкованими сфальшованим прикінцевим цілям, які розуміються як “fix final” – фіктивні. Термін “фікційний фіналізм” позначає розуміння особою значущості вже досягнутих цілей, які сприймаються нею як ті, що “не варті” витрачених на них зусиль [8]. Система “фікціоналізму” або “філософії ніби” описує людину, орієнтовану конструкціями чи фікціями, які організують і систематизують реальність, постаючи найважливішими детермінантами поведінки особи [354; 356]. Життєві цілі і модель аперцептивного пізнання (з урахуванням попереднього досвіду) тісно пов'язані з даною теорією і мають своїм підґрунтям ідеї удаваності чи уявності домагань людини. Концепція фікційного фіналізму пояснює залежність цільових установок і смисложиттєвих орієнтацій особистості співвідносно з запланованими досягненнями і очікуваннями. Вона опирається на холістичні ідеї існування людини, що дає змогу розглядати весь її життєвий шлях як нерозривну лінію активності, мета якої – повне розкриття природних задатків і творення свого індивідуально-унікального Я [320].

Все, що кожен робить у житті відмічено намаганням стати досконалим, а її мета полягає в досягненні повноти і цілісності нашого існування. Виділена концепція фікційного фіналізму пропагує ідею поведінки, що підпорядкована наміченим особою цілям стосовно майбутнього. Всі життєві поривання людини опосередковані цільовими настановами й узгоджують її поведінкові акти з вимогами соціальної дійсності. Тож особистісне цілепокладання пов'язане з певним компромісом між бажаннями і тиском на неї життєвих реалій. Кінцева ціль у кожної людини виникає усвідомлено чи підсвідомо, але її значення завжди невідоме. Виринаючи з попереднього досвіду, проміжні цілі спрямовуються у єдине русло стратегічного сенсу існування на основі всіх психологічних конструктів особистості.

Детермінуючи поведінку і життєву активність особистості, намічені цілі не завжди істинні, але з суб'єктивної точки зору є такими. В загальному ж розумінні, об'єктивуючи дії людини, можна дійти висновку, що цільові установки особи частіше бувають фіктивними, співвідносність котрих з реальністю неможливо ні перевірити, ні підтвердити. Основні цілі, смисли і вартості, які визначають спрямованість нашого життя та їх призначення є глибоко суб'єктивними, що ще раз доводить цільову опосередкованість тим досвідом, який людина отримує у процесі взаємодії з навколишнім середовищем. За А. Адлером, прагнення до досконалості також керується обраною фіктивною метою, яка виникає з індивідуального розуміння існування світу і місця особистості в ньому [7]. Маючи неповторний стиль життя, оперуючи знаннями, методами і формами адаптацій до довколишньої

дійсності, суб'єкт обирає оптимальний, як на нього, тип поведінки. Попередній досвід і смислові засновки життєдіяльності постають застерігачами від помилок і відповідають за віднаходження нових видів реагування, які спроможні більш результативно організувати особистісне самоздійснення.

Самостійно прийняте рішення у визначенні фіктивних цілей обумовлюється творчою силою й окреслює цілісність індивідуальності, роблячи людину унікальною. Фіктивні цілі й очікування виступають еталоном ідеальності життя особистості і мають величезне значення у становленні самодостатності. Коли зазначена ціль відома людині, всі наступні вчинки наповнюються сенсом, і її "історія життя" отримує додаткове пояснення. Хоча дані фікції не мають аналогів у реальності, вони часто допомагають нам більш ефективно вирішувати життєві проблеми і, якщо подібні цілі не виконують функції орієнтира поведінки в повсякденному бутті, їх потрібно змінити чи відкинути. Оволодіння особою середовищем, адаптація до його факторів – надто абстрактна мета, вона не достатня для того, щоб скеровувати все життя [6; 8]. А проміжні фіктивні життєві цілі, хоч не підтверджуються реальністю, можуть бути корисними як стимулятори загального розвитку особистості. Вони допомагають у поглибленні усвідомлення своєї значущості, підвищують рівень домагань людини, вмотивовують професійне зростання.

Життєва мета кожного складається під впливом особистого досвіду, цінностей, смислів соціокультурного загалу, персоніфікованих сенсів, особливостей конституційної організації (інтелектуальної в тому числі) самої людини. Дана ціль – це не очевидна і не свідомо обрана проекція устремління,

а система аналітико-логічних міркувань і підсвідомих конструктів, які своєю метою мають досягнення довершеності, намагання людини стати досконалою. Життєві цілі, сформовані в дитинстві, систематизовані досвідною структурою психіки, часто виступають неусвідомлюваним стимулом для розкриття потенціалу особистості. Разом з тим вони слугують захисним механізмом, позбавляючи індивіда відчуття безсилля, є площиною між невдоволенням сьогоденням і яскравим, ідеальним майбутнім [366]. Людська поведінка керується усвідомленням фіктивної мети і є найзначнішим мотиваційним рушієм життєдіяльності особистості. Але життєві цілі можуть мати і негативний характер: на тлі нереалістичності, при сильно розвиненому комплексі неповноцінності, вони стають невротично перебільшеними. Прикладом може бути іпохондрик, який веде себе так, ніби насправді хворий.

Загалом у концепціях психологічної науки доречно виділити чотири основні рівні взаємодії усвідомлення попереднього досвіду і свідомісних конструктів особистості. По-перше, поведінковий – досвід поєднує психологічні утворення свідомості з формами реагування людини на подразники зовнішнього світу (визначає основні напрямки практичної реалізації кінцевої мети, зумовлює становлення стилю життя, спрямовує ефективну діяльність особистості для досягнення досконалості). По-друге, соціальний – попередній досвід відповідає за конструктивізацію соціокультурних установок, уникнення помилок у виборі видів реагування в міжособистісних відносинах (позитивний соціальний інтерес, опосередкований досвідом людини збільшує ефективність її кооперації з суспільством). По-третє, когнітивний

– аналітичне сприйняття й усвідомлення попередніх переживань і фактів життя оптимізує компенсаторні можливості суб'єкта, дає змогу поліпшити результативність діяльності і досягти досконалості у житті (збільшується спектр взаємозв'язків зі світом, усвідомлюються життєві цілі і кооперуються з їх реалізацією). По-четверте, творчий – досвід сприяє розвитку креативності як феноменально-індивідуального виду свідомості особистості, зумовлює ергативний підхід до поставлених життєвих задач (схема аперцепції суб'єктивізує матеріалістичний світ у власні уявлення, сенси і смисли та визначає ступінь самості як передумови формування психологічної самодостатності особистості). Отже, досвід претендує на окреме виділення у сталий психологічний концепт як опосередковуючий механізм зв'язку людини з навколишньою дійсністю, як підґрунтя формування зрілої особистості і як чинник, що систематизує її свідомі і підсвідомі прояви загальної життєактивності.

Творення людиною новітніх форм свідомої регуляції власної діяльності підпорядковується системі психологічного процесу креативізації й обіймає оригінальне, новітнє вирішення поставлених перед особою задач. Психологія розглядає творчу складову у віднаходженні нових життєвих сенсів як вираження власної впевненості в тому, що людина здатна активно формувати свою особистість і може змінити своє життя на краще. Але варто враховувати, що людські відчуття не сприймають реальні факти, а отримують лише їхні суб'єктивні образи, інтерпретативно відображаючи зовнішній світ у внутрішньоособистісному засвіті (свідомості та самосвідомості) [233].

У сучасних дослідженнях психологічної науки йдеться про прозріння (інсайт) як чинник творчого набуття нового наявного досвіду. Для системного задіяння всіх особистісних конструктів у повсякдення людського зреалізування необхідно включити суб'єкта в нагальну ситуацію, тобто сфокусувати його увагу на проблемах сьогодення. Задіюючись у поточний часопростір, людина шляхом глибинного аналізу, інтенсивного внутрішнього зусилля й емпіричного сприйняття дійсності (переживання ситуації) може повномірно проявити можливості своєї психіки і створити “новий” досвід свідомості, оприявнений у творенні нагальних смислів власного життя “тут-тепер-повно” [177; 311]. Це і є проявом феномену самоздійснення особистості, піком її розвитку в осмисленні безмежного розширення індивідуальної свідомості до обривів універсума.

М.К. Мамардашвілі стверджував, що будь-яке творення починається з занурення в задачу, самопізнання, що проростає з досвіду власного тіла. А цей досвід пов'язаний із чуттєво-сенсовим, феноменальним сприйняттям дійсності. Тож смислове (у автора ідентичне сенсовому) творення живе у співзвучності з простором тілесності, а цілісна, органічна людина цілком тримається у теперішньому і через тіло все минуле людини подається в сьогодення. Через поглиблену увагу людини до своїх внутрішніх спонукань утворюються умови для живого (сенсильного) бачення вже пережитого (набутого) досвіду. Ці психологічні конструкти пробуджуються через відчуття власної тілесності, до якої прислуховується людина – даний процес-діяство можна назвати осенсовуванням [160].

Кожен суб'єкт у процесі осягнення дійсності створює уявлення про себе і світ як частину власного життєвого стилю, котрий виробляє людина за схемою аперцепції – сприйняттям, що містить суб'єктивну інтерпретацію довкілля, або ж розуміється як залежність сприйняття від попереднього досвіду й індивідуальних особливостей особистості [174]. Дані тлумачення фокусують увагу не лише на психічних рисах-якостях індивіда, а й враховують набутий досвід як важливу умову усвідомленості та осмисленості свого Я. В даному випадку до особистісного сенсу (значення для самої людини) додається смисл (загальна значущість) як цілісна форма наповнення людської життєдіяльності вагомистю, цінністю.

Багатоманітність підходів до вивчення смислів-сенсів утримує значну кількість критеріїв-рівнів для їх розуміння і, як наслідок, систематизації. Сенс найчастіше розуміється як особистісна (персоніфікована) значущість об'єктів і явищ дійсності, а смисл уособлюється зі світоглядним уявленням людини про рефлексивно-об'єктивні закони і принципи світобудови [246]. Сенси як елемент структури і складова смисложиттєвої сфери особистості відображають внутрішню готовність людини до здійснення обраного шаблону дій, спрямованого на задоволення потреб та інтересів, а тому вказують на тактичні, а смисли – на стратегічні моделі її поведінки, що суголосно орієнтують особу на повномірну самореалізацію.

Життєва глобальна мета утримує найзначніші заплановані людиною очікування і гіпотетичні досягнення, що на проміжних етапах свого зреалізування розшаровуються на

локальні, ситуативні цілі, котрі залежать від сенсів, смислів, вартостей і ціннісних орієнтацій особистості [369]. Всіляке людське прагнення як персонально значуща в даний момент часу мета детермінується вартісно-смысловими складниками психіки й утримується цілісною програмою дій з її реалізації. Ця прикінцева мета узгоджується у свідомості суб'єкта життєдіяльності з визнанням причетності людини до світу, її непересічної місії-призначення у розбудові дійсності локального довкілля і сегментного світу, творенні її нових форм, тобто окреслює сенс життя як самодостатньої особистості.

Всі знання про світ, одержані у процесі життєдіяльності, слугують основою загального досвіду людини, визначають неповторність реагування на ситуації, явища, факти зовнішнього середовища конкретної людини. Зіставляючи власну життєву позицію й опрацьований індивідуальний стиль поведінки із суспільно визнаними формами ковітальної взаємодії, особистість оптимізує стосунки зі світом і спроможна креативно підходити до вирішення насущних питань свого багатопроблемного сьогодення. Динамічна структура стилю мислення суб'єкта пізнання є унікальним способом адаптації до об'єктивних реалій довкілля, вона містить множину рис, варіації методологічних підходів, які в сукупності визначають неповторну картину вособистісного (смыслового) бачення світу. За допомогою сенсів і смислів особистість фільтрує інформацію, приймаючи ту її частину, що вважає за важливу, керує вибором власних видів пошукової активності [112].

Навколишній світ у свідомості особистості постає простором можливих залучень Я у часопростір буття, він завжди оцінюється з позицій персоніфікованих суджень, уподобань

і зиску для самої особи, причому як у задоволенні елементарних потреб індивіда, так і душевних поривань індивідуальності. Інакше кажучи, суб'єкт життєдіяльності у виборі способів пізнання дійсності керується персоніфікованими поглядами й уявленнями, сприймаючи дійсність через призму своїх сенсів і смислів. У даному випадку сенси і смисли – це особливі узмістовлення, котрими людина наділяє вияви своєї життєдіяльності у пізнанні довкілля, надаючи їм певного значення; це своєрідний орієнтир саморозкриття людиною своїх життєвих устремлінь до істини.

3.3. Світоглядні орієнтири психологічного пізнання смисложиттєвої сфери особистості

З античності і до наших днів мислителів і видатних дослідників (Аристотеля, В.І. Вернадського, Л.С. Виготського, М. Вертгеймера, Р. Декарта, І. Канта, Ж.П. Сартра, Сократа, М. Фуко та ін.) турбувало питання особистісного буття і можливостей його осягнення. Сократ вбачав у людині головний предмет філософського пізнання, яке підпорядковане моральній діяльності. На думку мислителя, знання є благом, яке розкриває людині істину, що слугує обранню особою шляху добра і моральності у повсякденні свого життєздійснення. У вченні Платона виділяються вічний світ ідей (реального буття) та тимчасовий світ речей (людського існування), людина в даному контексті – єдність смертного тіла та безсмертної душі, завдяки якій здійснюється долучення до вічного. Аристотель наголошує на непересічній значущості людського розуму і його можливостях у глибинно-

му, сутнісному пізнанні світу [16]. Сучасні здобутки психології пізнання пов'язані з напрацюваннями Б.Г. Ананьєва, М.О. Бердяєва, П.В. Копніна, В.О. Лекторського, П.А. М'ясоїда, А.В. Петровського, Б. Рассела, С.Л. Рубінштейна, В.С. Стьопіна, М.Г. Ярошевського та ін.

Особистість – складна структурно-функціональна цілісність зі стійким набором психологічних характеристик, котрі формуються під впливом соціальних факторів і внутрішніх самоспричинень, де однією з головних її складових є система смисложиттєвий орієнтацій як сукупність стійких патернів людини, що організують її вчинки у вирішення питань буттєвої значущості. Розвиткова роль смисложиттєвої сфери виявляється у виборі людиною чітких цілей своєї життєактивності, формуванні духовних запитів і соціально зорієнтованих домагань, зваженої програми екзистенціювання у часопросторі буття. Система спонукань і смислових пріоритетів визначає вибіркове ставлення до предметів довкілля та постає рушієм-чинником активних форм самотворення особистості.

Сутнісна характеристика людини кристалізується в центральних теоретичних конструктах, що фіксують взаємозв'язки і взаємоперетворення в динамічній сенсосмисловій системі. Ними є відповідне життєве ставлення, смислоутворювальний мотив і диспозиційні моделі поведінки. В людині розвивається вища системна цілісність усіх її найскладніших суперечливих рис-якостей й, першочергово, психічних процесів, станів, цінностей, смислів, свідомісних і несвідоміх узмістовлень, будь-яких типів і рівнів її активності загалом [231, с. 110].

Рівень суб'єктивного розуміння навколишнього світу завжди опосередковується приписами самої людини, її оціночними судженнями, специфікою бачення ситуації, призначенням і перспективою можливого використання об'єктів довкілля у власних цілях та інтересах. Іншими словами суб'єкт керується у виборі стратегій поведінки сенсовими вподобаннями й уявленнями, сприймаючи дійсність через призму своїх бажань та устремлінь [237]. Сенс – це особливий зміст, яким людина наділяє вияви своєї життєдіяльності, надаючи їм певного значення; це своєрідний орієнтир саморозкриття людини, незалежно від обставин і часу. Епістемологічні наукові розвідки постулюють породження об'єктивованих цінностей і смислів, орієнтованих на глибинне бачення людиною сутності речей, розуміння їх змістонаповнення, ества. Смысл визначає місце феномену в деякій цілісності; також це зміст поняття, його внутрішній зміст і загальне значення, що досягається розумом.

Смисложиттєві орієнтації особи становлять базову характеристику індивідуальної свідомості, вони діалектично поєднують найближчі цілі з широкою програмою дій на віддалене майбутнє, суб'єктивний світ людини, її прагнення й ідеали з реальними буденними обставинами. Рефлексивне усвідомлення фундаментальних смислів перетворює людину з об'єкта, якому довкілля прищеплює світоглядні й суспільні норми та правила поведінки, на суб'єкта життєтворення, котрий здатен звільнити власну творчу і вольову енергію, визначити глибинні мотиви і спонуки як своїх мисленнєво-чуттєвих, так і діяльно-практичних проявів, а в підсумку дає змогу утвердитися як повноцінній особистості.

Холістичне вивчення людини санкціонує осягнення всієї багатогранності задіяння структур свідомості у постання особистості, щонайглибше зрозуміти каузальні зв'язки в середині цієї системи, зрозуміти сутність і специфіку даного процесу, осмислити критеріальні засновки вибору основних векторальних спрямувань на цьому шляху. Становлення людини у досягненні зрілості (самості, самоактуалізації, автентичності, ковітальності) як вищого ступеню її розвитку передбачає смисложиттєве зорієнтування особистості, чим постулює рух-поступ до самовдосконалення через систему сформованих сенсових пріоритетів, суспільних цінностей і буттєвих смислів.

Виховим засновком постання особистості у світі є її спрямованість як сукупність стійких мотивів, поглядів, переконань, потреб та устремлінь людини, що зорієнтовують її на певні поведінку, діяльність, вчинки, досягнення та вирішення складних життєвих цілей і завдань. Спрямованість завжди соціально зумовлена і формується онтогенетично у процесі навчання і подальшої трудової діяльності, вона виявляється у світобаченні та професійному зреалізуванні особи, що пов'язані з її власними захопленнями, уподобаннями, домаганнями, цільовими настановами, переконаннями, ідеалами.

Поняття спрямованості особистості обґрунтоване С.Л. Рубінштейном й отримало своє подальше наукове тлумачення через спроби класифікувати націленість людської свідомості на певний вид діяльності, пріоритетність схильностей і захоплень [234]. Так, залежно від першочерговості реалізації особистісних запитів розрізняють егоїстичну, колективіст-

ську, ділову, суїцидальну, гуманістичну, морально-етичну, професійну, побутову та інші спрямування. Система спонукань і ціннісних орієнтацій, яка визначає вибіркове ставлення до предметів довкілля – це усталена сув'язь рушійних чинників й активних форм діяння особи у реалізації свого Я, що зорієнтовують її на вибір домінантного вектору життєдіяльності унапрямування її як особистості та індивідуальності [231].

Зумовлена системою спонукань персональна цілеспрямованість у єдності із набором мотивів, що визначають діяльність і моделі суб'єктної поведінки, знаходять утілення в різних формах сенсосмислових орієнтацій, смаках, уподобаннях, прихильностях і закономірно викристалізуються у тих чи інших сферах життєдіяльності людини. Тому саме особистісна спрямованість сутнісно характеризує цілі, мотиви, суб'єктні наміри, визначає відношення до дійсності, зумовлює усталеність системи потреб, інтересів, ідеалів, прагнень, спричиняє стратегії і тактики поведінки, способи вчинення, зміст, манеру і стиль діяльності особи в цілому.

Засадниче розвиткову роль у спрямуванні особистості відіграє ціннісно-сміслова сфера, на підґрунті якої формуються безпосередні буттєві цілі й домагання, життєва програма і сенс існування в цілому. Домагання – інтегральна форма вираження цінностей людини, рівня їх усвідомлення і наміру реалізувати найближчим часом. Вони виконують функції цілепокладання й спонукання, перша з яких зумовлена системою особистісних смислів і значень, а друга – вартісно-сеносовими орієнтирами конкретних дій особи. Вирішальним фактором у становленні рівня домагань є не ситуативний

успіх чи невдача, а переживання суб'єктом своїх досягнень як достатніх чи недостатніх.

Залежно від сфери прояву розрізняють такі види спрямованості: а) професійну – фахові устремління, задоволення процесом оперування та продуктом діяльності; б) моральну – дотримання і пропагування суспільно значущих, етичних форм взаємодії з довкіллям; в) політичну – розуміння макросоціальних процесів, системи етнічних і державних ідеологій; г) побутову – конкретні буттєві потреби, забезпечення стабільності й достатку у повсякденні та ін. Спрямованість особистості, своє чергою, характеризується: а) рівнем зрілості – ступенем суспільної значущості основних поривань особистості, її моральними поглядами, ідеологічною позицією тощо; б) широтою – діапазоном, множинністю прояву вказаних домагань; в) інтенсивністю – насагою у реалізації поставлених цілей; г) ієрархією – пріоритетністю прагнень конкретної особистості [307].

Спрямованість у різних наукових підходах до особистості виділяється як провідна її характеристика, хоча й тлумачиться по-різному. Як зазначав С.Л. Рубінштейн, усвідомлювана людиною нужда чи потяг, породжує відповідну спрямованість, тобто фокусування особистісних устремлінь на подоланні нужденності чи реалізації тяжіння. При дисонансі між бажаним і дійсним (скажімо, фрустрації) особа відчуває внутрішнє напруження, якого прагне позбутися. Звідси зароджується спочатку невиразна динамічна тенденція зростання нужденності, яка згодом постає у формовияві прагнень ще добре не усвідомлюваних спонук до діяльності. Через упредметнення тенденційної потребовості відбувається їх

перетворення на свідомі мотиви діяльності, що вже досить адекватно відображають об'єктивні рушійні сили вчинкового діяння. Таким чином, спрямованість особистості виражається у різноманітних психодинамічних тенденціях, які слугують джерелом діяльності, у процесі котрої мотиви змінюються, перебудовуються й збагачуються новим змістом, опосередковуючись персональними намірами, цілями, завданнями [234, с. 105].

Окреслений розвитковий шлях названих тенденцій особистісної спрямованості є підґрунтям низки установок, які, зі свого боку, постають як стратегічні лінії поведінки, діяльності, учинків людини. Установка особистості – це усталена внутрішня позиція, що полягає у певному її смислового ставленні до важливих життєвих цілей і знаходить вираз у вибірковій мобілізації й готовності до діяльності, спрямованій на реалізацію конкретних завдань [273]. Відтак установка як передналаштування особистості виникає в результаті певного розподілу та взаємодії внутрішніх тенденцій, зумовлюючи у підсумку стан психодинамічної рівноваги й водночас їх сталий внутрішній розвиток [42].

Відомо, що спрямування особистості на конкретну діяльність чи вчинення опосередковується мотивами, одні з яких постають у спонукальній ролі, заохочуючи її до здійснення окремих актів діянь (мотиви-стимули), інші – надають особистісного сенсу вчинкам, виконуючи функцію смислотворення (мотиви-цілі). Причому розуміння процесу породження смислів украй важливе для розкодування внутрішнього індивідуального усвідомлення, тобто саморефлексії, тоді як супідрядність смислів і досить стійка ієрархічна

організація в особистісному світі характеризує розумову, соціальну, психокультурну й екзистенційну зрілість людини. О.М. Леонт'єв виділив дві форми існування особистісного смислу: 1) емоційні переживання – безпосередні почуттєві відображення співвідношення мотивів і результатів діяльності; 2) вербалізація смислів – втілення мотивів та особистісних сенсів у певну систему значень [140].

Наукові доробки В.М. Мясіщева постулюють положення про відношення людини до дійсності з урахуванням нагальності цілей, які слугують основою вибору стратегічних шляхів діяльності. Автор зазначає, що відношення – це активне, свідоме, інтегральне системотворче осереддя особистості, засноване на досвіді взаємодії з довкіллям і розумінні власного місця у світі. У сфері відношень особистості наявні емоційна (афективна), оцінна (когнітивна, свідомісна) і конативна (поведінково-мотиваційна) складові, кожна з яких визначається характером життєвої взаємодії особи з навколишнім середовищем і суспільним загалом. Афективний компонент сприяє формуванню емоційного взаємозв'язку особистості з об'єктами дійсності, пізнавальний слугує перцепції й об'єктивній оцінці (усвідомленню, розумінню, подальшому поясненню) довколишніх об'єктів і себе у світі, поведінковий уможливорює вибір особистістю стратегій і тактик учинення стосовно значущих об'єктів зовнішньої середовища [186].

Становлення особистості – це постання людини як повноправного суб'єкта життєдіяльності, котрий здатен до повноцінних і відповідальних учинків на основі чіткої життєвої позиції, організованої світоглядними орієнтирами

свідомості. Світогляд виявляється в сутнісному осягненні фактів, явищ реальності, суспільних взаємин і форм людського мислення, йому належить особлива роль у поєднанні знань про найбільш загальні закони і принципи функціонування дійсності у свідомості конкретного суб'єкта-дослідника. В цілому світогляд – це сукупність поглядів і переконань, оцінок і норм, ідеалів і принципів, які визначають відношення людини і світу та регулюють поведінку особи у її повсякденному житті. Він є інтегральним духовним утворенням особистості, яке спонукає її до практичної діяльності й учинення, до вибору певного способу життєактивності та мислєдіяльності [90].

У зв'язку з процесом диференціації й інтеграції наукового знання роль світоглядної організації пізнавальної активності особистості безупинно зростає, а кожна дисципліна прагне усвідомити своє місце в загальній системі знання та означити перспективи свого подальшого розвитку, окреслити шляхи взаємозв'язків з іншими вченнями, що дозволять продуктивно застосовувати методи різноманітних наукових шкіл, теорій, концепцій до вивчення свого предмета пошукування. Організоване за правилами оптимального засвоєння понять, законів, теорій пізнання породжує науковий світогляд, що допомагає особистості обстоювати об'єктивовані ідеали, погляди, переконання, плідно вирішувати проблеми філософського гатунку, сприяючи тим самим суспільно-культурному прогресу.

Світоглядні здобутки психології відрізняються від надбань інших галузей соціономічних знань своєрідними упредметненнями і методами пізнання, специфічною системою раціонально-гуманітарних покликань, тематикою та тезаурусом наукових

комунікацій, характером взаємодії із соціальною практикою, змістом і логікою суперечностей, які вона виявляє, переживає, долає [365, с. 82]. Психологія відрізняється від інших наук концентрацією на самій людині, її психічних процесах, явищах, станах, властивостях, що породжують осмислення довколишнього і внутрішнього світу. Психологічні аспекти пізнання зумовлені всім розмаїттям соціально-культурних і психофізіологічних передумов становлення особистості, котрі відіграють вирішальну роль у розгортанні екзистенції людини у її комплексному психодуховному постанні як індивідуальності та універсума.

Наука прагне в кожний історичний період свого становлення підсумувати уявлення про природу, культуру й наявну сукупність людських знань про світ. Їх систематизація на кожному етапі розвитку людства має методологічне значення і є джерелом одухотворення в подальшій пізнавальній активності особистості. Створення наукової картини світу – загальне завдання всіх галузей наукового (в тому числі психологічного) знання, кожна з яких долучається до справи пізнання дійсності й осягнення істини. У витоків витлумачення механізмів, принципів і законів світоустрою знаходилась філософія, що зародилась як учення про буття і його першооснови, але в той період вона була єдиною світоглядною системою, що структурувала знання про дійсність. Наука як самостійна форма пізнання реальності викристалізувалась лише в XVII столітті з виникненням емпіричних досліджень і бажанням мислителів пояснити світобудову за законами, котрі можна перевірити дослідно [137]. Але з розвитком наукового (емпіричного) знання роль світогляду (дослідно

освоєного чи чуттєво сприйнятого) не тільки не зменшується, а, навпаки, зростає. При цьому змінюється сам зміст світобачення, його рольове призначення і місце в загальному розвитку науки та суспільства [116, с. 30].

Історія постановки психологічної науки запозичила від філософії та історії світоглядної думки необхідний матеріал для розуміння процесу пізнання в цілому, засновки його конкретних форм прояву і зв'язку з розвитком культури безпосереднього громадського загалу. Культурно-історичні чинники психічної організації життєактивності, розумового розвитку людини, становлення знакової системи обміну мудрадайними думками (знань), уможлиблюють розуміння першоджерел людського пізнання і пояснення його специфічних особливостей [116, с. 45].

Психологія у своєму поступі розкриває закономірності здійснення пізнавальних процесів конкретної людини у ситуації, в якій вона відчуває, сприймає, усвідомлює, осмислює, формує уявлення і оперує предметами довкілля, рефлексивно осягає дійсність у всій повноті її екзистенційних проявів. Ці категорійні засновки психології організуються у теорію пізнання, що слугує руху-поступу до істини [199]. Завданням психологічних когніцій є досягнення такого знання, зміст якого не залежить ні від людини, ні від людства, а сам суб'єкт-дослідник прагне осягнути предметне коло своїх пошукувань об'єктивно. Тож психологічне пізнання – це сутнісне розуміння психічного, його природи, конкретного змісту, механізмів і закономірностей розвитку, опосередкованих багатогранними зв'язками людини як носія психічної активності з дійсністю.

Загальні закономірності пізнавальної діяльності, структуруючись, усистемлюючись, узагальнюючись породжують категорії як всеосяжні поняття, що відображають універсальні властивості і взаємовідношення об'єктивної реальності, загальні закономірності розвитку всіх матеріальних і духовних явищ. Категорії функціонують у мислєдіяльності, виконуючи найважливішу пізнавальну функцію – поступ до обрїїв істини. Категорії постають у ролі еталонів, за допомогою яких світ аналізується умоглядно без задіяння безпосереднього предмета пізнання [311].

Найбільш загальні поняття, що змістовлюють досвід людських здобутків у розумінні і поясненні світу, віднаходженні співвідношень його предметних складових, аналізу і синтезу культурного життя суспільства породжують проблему універсалїй як загальних категорїй людського пізнання. За визначенням В.С. Стьопїна, світоглядні універсалїї – це категорїї, що акумулюють історично накопичений соціальний досвід системної взаємодїї людини і довкілля, з допомогою якого суб'єкт пізнання безпосередньо переживає, рефлексивно оцінює, сутнісно осмислює навколишній і внутрішній світ, осягає у всїй повноті явища дійсності, формуючи на цьому підґрунті власний досвід і знання [264].

Універсалїя “світ” у філософському аспекті формовиявляється у свідомості людини через поняття світогляду, що вбирає у себе розуміння особою сущого. Світ – це сукупна реальність чи вся нескінченна й всеосяжна дійсність, розмаїття предметів, подїй, фактів, явищ, систем і процесів з усіма своїми зв'язками і відношеннями. Категорїйна визначеність світу полягає насамперед у його фундаментальних

властивостях – цілісності, природності, предметності, самозмінності [251]. Світ – це глобальна система дихотомій, котра розвивається в діалектичній єдності природи і суспільства, об’єктивного і суб’єктивного, речей і слів (М. Фуко [288]), це конкретне за часовим перебігом і водночас універсальне за незорою предметністю буття, в якому особа самовизначається як суб’єкт життєдіяльності і як творець своєї самості.

“Пізнання дійсності можливе лише у взаємозв’язку зі світом як сторона практичної взаємодії суб’єкта і об’єкта, що протистоять один одному але водночас становлять єдність цих протилежностей” [116, с. 77]. Пізнання пов’язує їх через істину як відповідність знань об’єктивним станам-даностям дійсності. Тобто сформований образ певного об’єкта у своїй сутності ототожнюється зі своїм оригіналом, ідентифікується з ним у своєму у змістовленні. Результатом пізнання є духовне виробництво, “продуктом якого на відміну від матеріального є не речі, а ідеї” [116, с. 79].

Предметно визначаючись світоглядом, ідея знаходить узагальнений абстрактний вияв у нормах поведінки та конкретизується в ідеалах – образах бажаного результату діянь, обрисах прикінцевої мети, котрою керується особистість у процесі вчинення. Якщо особистісна оцінка привабливості предмета, явища чи форми взаємодії зі світом співпадає з поглядами суспільного загалу, то беззаперечно стає стійкою системою світоглядних орієнтирів як засновків діяльності. Отож світогляд є насамперед способом тлумачення, інтерпретації феномену буття і водночас формою його духовного засвоєння та розуміння, а тому в ньому реально фіксуються знання та уявлення людини про світ, а також її власне індивідуальне та суспільне життя. Структура світогляду охоп-

лює такі підсистеми або рівні: світовідчуття, світосприйняття, світоспоглядання, світорозуміння та світобачення. Світогляд – це квінтесенція конкретних уявлених знань про дійсність, які розкриваються на підґрунті персоніфікованих принципів, закономірностей та ідей, вироблених людиною на певному відтинку часу. На основі світогляду формується картина світу – складноструктурована цілісність, особлива форма систематизації знань, якісне узагальнення і категорійний синтез різнопланових уявлень про довколишню дійсність [90].

Картина світу як інтегративний образ знань щодо окремої людини чи суспільства є постійно змінюваним і не є ідентичним наявній картині, що виникає при безпосередньому сприйнятті речей і явищ, оскільки в ньому фіксується образ речей і явищ у поєднанні з системою їхніх значень, що складаються у культурі. Картина світу втілює широку панораму дійсності, яка виходить за межі внутрішнього засвіту людини, її власного досвіду, безпосередніх вражень і відчуттів. Формування картини світу детерміноване еволюцією наукової, соціальної і культурної сфер суспільства, а саме наявними парадигмами (Т. Кун [127]) як внутрішньо-науковими регуляторами та епістемами (М. Фуко [288]) як культурно-історичним (Л.С. Виготський, В.А. Роменець [62; 231]) зумовленням пізнавальних установок. Психологічні орієнтири пізнавальної активності створюють у свідомості особистості такий тип світогляду, котрий є особливим відображенням дійсності, що опирається на осягнення сутності довколишньої буттєвої даності і є фактичним результатом об'єктивованої позиції людини по відношенню до наявної реальності.

Знання як складова світоглядних уявлень особистості не тотожне всякому психічному споглядально-пізнавальному акту, воно передбачає відсторонене позиціювання, виділення людиною свого Я з навколишнього світу й утримує усвідомлення реалій з рефлексивних позицій об'єктивної дійсності. Знання існує тільки тоді, коли є свідомість як психічний стан якісного суб'єктивного відображення об'єктивної дійсності у формі її образів [237]. Відображення – це спроможність свідомості людини відтворювати, в певній формі та до певної міри повноти і точності, існуючий поза ним об'єкт. Здатність відображення, за словами Б. Спінози, є не модусом матерії (властивість окремих її форм і станів), а її атрибутом, тобто істотною, невід'ємною ознакою предмета або явища. Думка за своєю суттю не може бути нічим іншим, як відображенням принципів і форм буття, вона рухається в рамках і за законами об'єктивної дійсності [261].

Перцепції навколишнього середовища стають знанням, тільки задіюючись у мислення в якості моменту, необхідного для його зв'язку із зовнішнім світом. І в цьому сенсі в самому знанні можна виділити і протиставити два моменти – чуттєвого і раціонального, але ізольовані одне від одного, вони не можуть утворити знання, що було доведено ще філософією І. Канта, – раціональне й ірраціональне – моменти єдиного процесу розвитку людського знання [98]. Питання про роль, місце і співвідношення чуттєвого і раціонального у процесі психологічного осягнення світу варто співвіднести з гносеологічним та епістемологічним принципами пізнання. У гносеологічному відношенні когнітивний поступ до розуміння дійсності спроможний досягти, в умовах наявного

історичного періоду розвитку людства, об'єктивного знання як конкретно-ситуаційної істини, оприявної у фактичних, дослідно підтверджених постулатах. В епістемології ж досліджується знання як безпосередня чуттєва даність, його будова, структура, функціонування і генеза, тобто пізнання здійснюється за участю об'єктивних структур самого знання. Тут гносеологічні й епістемологічні засновки психологічного пізнання постають у ролі рушій-чинників мисленнєвої активності (ноуменальної і феноменальної) для осмислення буття і місії людини в ньому.

Завдання пізнання – осягнути сутність предмета, його реальне змістонаповнення, а це означає, що необхідно відобразити все різноманіття властивостей, взаємозв'язків, опосередкувань даного предмета з іншими об'єктами світу. Досягнення істинного знання охоплює використання всіх пізнавальних здібностей людини, і перш за все перцептивних даних, які через органи чуття живлять мислення. Зрілою формою теоретичного мислення є наукова теорія, на створення якої націлене сходження від абстрактного до конкретного з його методологічними: аналізом і синтезом, логічним й історичним, філософським і психософійним [329]. Оскільки наукова теорія є вищою формою осягнення предмета на теоретичному рівні, то всі інші форми мислення (судження, поняття, умовиводи, переконання) можуть розглядатися як елементи її становлення і розвитку, набуваючи конкретно-ситуаційного значення в певному сегменті людського знання [116, с. 203].

Теоретичне збагнення сутності предмета дослідження є необхідною стороною, моментом практичного оволодіння,

оперування і перетворення цього предмета, відповідно до цілей пошукування. Дослідження як акт пізнання відбувається на основі практичної взаємодії суб'єкта та об'єкта, що слугує і базисом, і критерієм істинності отриманого знання. Воно – теоретична форма освоєння суб'єктом об'єктивної реальності. Процес пізнання може бути науково пояснений тільки з позицій з'ясування його місця і ролі в практичному оволодінні людиною явищами зовнішнього світу [187].

Справжня об'єктивна істина завжди конкретна і становить систему перманентного розвитку, що безперервно збагачується новими визначеннями, постулатами, теоріями, парадигмами тощо [189]. Наше знання розвивається не тільки аналітико-синтетичним шляхом, воно передбачає обґрунтування нових положень на основі узагальнення практичного досвіду, екстраполяції колишніх теоретичних принципів, які не вкладаються в рамки дедукції-індукції, а виходить на обрії трансцендентування – епістемологічного, чистого знання. Пізнання як суто ідеальний вимір існує лише в абстракції, психологічна наука виділяє його як упредметнення свого дослідження. Однак реальне, практичне пізнання завжди передбачає використання знакової системи (математичної, графічної, лексичної, художньої) як способу відображення об'єктів, а змістонаповнення знань є ідеальною формою цього відображення [116, с. 127]

Пізнання як інструмент осягнення дійсності досягає об'єктивності, коли предмет наукового інтересу ототожнюється у своєму змістонаповненні з образом, що перебуває поза суб'єктом-дослідником. Зрілість наукового поступу визначається методом, наявність якого свідчить про здатність

системи знань до саморозвитку, збагачення новими положеннями і постулатами [346]. В якості об'єктивного засновку науково-психологічного методу постає система знань, що відображає закономірності генези досліджуваного предмета з урахуванням рис-якостей самого дослідника. Але процедура пізнання об'єктивних закономірностей ще не складає цілісної методології, що утримує прийоми, засоби, способи, технології теоретичного і практичного дослідження предметного кола пошукування. Тут світогляд психолога-дослідника постає знаряддям його вільного мислення, що спрямовує вирішення проблем у русло методологічного бачення проблеми [329]. Методологія – закономірний шлях сходження думки до істини (об'єктивного знання), а її завдання полягає у віднаходженні з рефлексивних позицій самого мислення (в загальній і предметній формі) оптимального шляху до сутнісного розпізнання світоустрою.

Результатом пізнавальної активності особистості є її світогляд, що свідомісно упредметнює дійсність через конкретизацію суджень, переконань, смислів, оцінок, цінностей, поглядів та принципів, які, своєю чергою, визначають найзагальніше бачення та розуміння світу і місце людини в ньому, її життєві позиції, стратегії поведінки та діяльності. Передусім світогляд – це процес чуттєво-практичного відношення людини до світу, властивий свідомості спосіб бачення об'єктів довкілля, інструмент цілісного сприйняття дійсності [90]. Постаючи загальним орієнтиром у житті людини і регулятивним чинником її фактичної поведінки, світогляд означає та сенсовно упрозорує розуміння й оцінку найважливіших явищ суспільного життя та слугує повномірному

особистісному розвитку у формовиявах індивідуальності та універсума.

Зреалізування світоглядних орієнтирів особистості у буденному повсякденні безпосередньо виявляється у сполученні внутрішніх домагань з об'єктивними реаліями життя, поєднанні актуального і перспективного, звичного й альтернативного у відшуканні компромісу між тим, що має сенс для людини, і тим, що становить усезагальний смисл, значущий для наявного олюденного світу. Саме через вособистіснені сенси і смисли людина спроможна осягнути глибину і часопростір власного буття, котрі визначають її спрямованість, соціальну позицію, функціональну зрілість самосвідомості, масштабність світогляду, психокультурний потенціал.

Осмилене і зважене самовизначення людиною стосовно стратегій життєактивності як підгрунтя власного світогляду зумовлює цілісне, багатогранне, суспільно схвалюване, духовно-практичне осягнення та освоєння нею світу, його потаємних лакун і загадок (див. [321]). Специфіка світогляду (індивідуальна картина світу) розкривається через визначення (осягнення) життєвої позиції особистості, окреслення специфіки самосвідомості, через опосередкованість її духовно-практичним відношенням до дійсності. Поряд із цими характеристиками, світогляд постає як суб'єктивно орієнтована система поглядів, яка ґрунтується на знаннях, досвіді, результатах уявлень, переконань та є феноменологічно цілісним надбанням людини у вирі буттєвої екзистенції.

Ціннісно-орієнтаційна (аксіологічна) функція світобачення особистості є однією з провідних, адже навколишній світ відображається через призму персональних інтересів,

уподобань, цілей, завдяки чому сама особа стає здатною перетворювати дійсність відповідно до власних потягів, мотивів, бажань, вірувань. Постаючи загальним орієнтиром у житті людини і регулятивним чинником її фактичної поведінки, світогляд означає та смислово упрозорює розуміння й оцінку найважливіших явищ суспільного життя.

Оволодіння особою своєю мотиваційно-смисловою сферою означає її осягнення, що постає механізмом самовизначення особистості. Результатом такого усвідомлення є трансформація особистісних смислів у персоніфіковані сенси, що становлять вищий рівень регуляції поведінки [321]. Цим рівнем можна вважати габітус – цілісну систему диспозицій сприйняття, оцінювання, класифікації та дій, результат досвіду та інтеріоризації індивідом соціальних структур, які носять неусвідомлений характер. Габітус – сукупність сталих надбаних схильностей або система патернів як множини стереотипних (шаблонних) поведінкових реакцій чи послідовність певних дій, що опосередковується нормативами поведінки і діяльності [264].

Психологія формує теоретико-методологічний рівень світогляду, що є понятійно-категорійним, логіко-мисленевим і філософсько-буттєвим водночас. Це означає, що у психології процес пізнання чи осягнення світу стає можливим у системі синергійного поєднання свідомісних понять і категорій зі специфікою рис-якостей суб'єкта-дослідника, його особистісними характеристиками, формами мислення і психічної активності, що у співдії постають координатами наскрізного проникнення у таємниці буття, засновками пояснення світу та орієнтації людини в ньому. Психологічне

пізнання центроване не на психічній реальності, а на способах її формовиявів у теорії психології, можливостях узагальнення і пояснення дослідником самого процесу відображення дійсності, витлумаченні закономірностей функціонування мислєдїяльностї як мистецтва зреалїзування людської думки в інтелектуально-рефлексивному осмисленні світоустрою.

3.4. Понятійно-смысловий рівень організації психологічного пізнання

Будь-яке пізнання вимагає, окрім феноменального сприйняття (безпосереднього відчуття реальності), оперування думками, які, своєю чергою, залежать від трьох основних моментів мислєдїяльностї. По-перше, мінливість сприйняття впливає на процес думання, адже людина надїлена нестійкою природою уваги як фокуса концентрації свідомостї, що призводить до значного подрїбнення чи фрагментації образів-сприймань дійсностї. По-друге, обсяг думки обмежений фізіологічними особливостями людської істоти, її інтелектуальними здатностями, рівнем натренованостї при вирішенні нагальних задач, розвитковими аспектами, пошуковим інтересом тощо. Нарешті, третім моментом пізнавального спрямування особистісної свідомостї є узмістовлення самої думки як універсалїї, що значеннєво організується у часо-просторї колективної психічної активностї (зміст і сутність твориться в актуальних умовах загалу й об'єктивних вимог епохи), тобто виходить за межі персоніфікованого сприйняття дійсностї суб'єктом когнітивного пошукування [353].

Змістонаповнення свідомості наскрізь пронизане ставленням до того, що мислиться незалежно від самої свідомості, одним з аспектів цього вмісту є наявний фізичний об'єкт, іншим – та надскладна природна якість мислення як вершинного рівня задіяння людини у пізнання. Пізнавальна активність людини формовиявляється у поняттях як логічних формах думки, що відображають, фіксують і позначають істотні ознаки речей і явищ об'єктивної дійсності. Поняття зазвичай тлумачиться як одна з основних форм мислення, чим підкреслюється його надважлива роль у когнітивних процесах і психічній активності загалом. Рух-поступ від чуттєвого розпізнання довколишньої дійсності до абстрактного мислення (оперування образами реальності) характеризується переходом від відображення світу в формах відчуттів, сприймань і уявлень до віддзеркалення його в поняттях і на їх основі в судженнях і теоріях.

Мислення, таким чином, може розглядатися як процес оперування поняттями, завдяки котрим процес розмірковування набуває характеру узагальненого дійства цілісного осягнення дійсності, а в людській свідомості відображаються глибинні, сутнісні сторони-властивості світоустрою. Більш того, поняття як ємний вираз думки постає чіткою формою пізнавальної, розумової діяльності, певним способом відтворення фактів, подій і явищ довкілля на теренах абстрактного мислення, виявом осяжності й осмисленості предметної дійсності [375].

Як і будь-яка думка, поняття виражається певною знаковою формою. Безпосередньо такими формовиявами у природній мові є загальні описові імена для позначення змісту і суті цього поняття в певній доменній області їх застосування.

Зазвичай поіменування мають свою специфіку відображення у свідомості кожного суб'єкта психічної активності, тож поняття утримують їх смислонаповнення та функціонально організують в уявно-образне виділення предметів за доменними (категорійними) ознаками. Саме поняття пов'язують ці імена з тими об'єктами, які вони упредметнюють через мовні знаки у процесах комунікації і мислення.

Для того, щоб поняття розумілося однозначно всіма представниками спільноти (наукової перш за все), воно повинно володіти смислом (змістовним, сутнісним наповненням). Класично в українській мові смисл тлумачиться як: уявлення про щось, поняття, розуміння чого-небудь; внутрішній зміст, суть чого-небудь; значення; мета, завдання, призначення чого-небудь, користь, вигода [256]. Загалом смисл є категорією семіотики, а точніше – семантики і постає характеристикою значеннєвого призначення мовної конструкції (слова). Багатозначність латинського слова – *sensus* покладено в основу полісемії відповідних лексем в англосаксонських мовах (фр. – *sens*; іт. – *imsenso*; ісп. – *senentido*; англ. – *sense*; нім. – *sinn*). Загалом – *sensus* можна розглядати як: 1) чуттєве сприйняття; 2) інтелектуальне розуміння; 3) значення, що засвідчує складне та багатокomпонентне ставлення людини до чуттєвого та інтелегібельного. Латинському терміну “*sensus*” властива множинність тлумачення, та й синкретизм Давньої Греції наповнював терміни “*αἰσθησις*” та “*έννοια*” єдністю чуттєвого та інтелектуального сприйняття дійсності, тож в класичних постулатах античності немає розбіжностей між знаком і значенням, феноменальним і раціональним (це дві сторони однієї медалі) [244, с. 47]

Говорячи про поняття, варто відмежуватись від теорії знаків у філологічному їх роз'ясненні, слід розглядати їх як певну форму абстрагування мислення від предметної дійсності, тобто на рівні пізнання світу за допомогою мови-значення, або смислоузмівовлення. Те, що в семантиці називається смислами знаків, є певними уявними утвореннями, результатами деякої умоглядної трансформації предметів дійсності і подальшої фіксації їх у мові. Ці утворення різняться за структурою, ієрархією, наповненням та знаходять своє вираження у своєрідності і розмаїтті форм розумової, пізнавальної активності людини. У зв'язку з питанням співвідносності знакового оформлення поняття і значенням слів, які його поіменують, слід розрізнити два типи ситуацій порозуміння співтовариства у процесі спілкування: 1) під час долучення людини до пізнавальної діяльності або в повсякденному житті особистість задіює ті поняття, що класифікуються (систематизуються) у предметне коло понятійно-категорійного апарату певного сегменту пошукувань (в тому числі наукових) та вважаються загально-вживаними для конкретної спільноти (суспільного страту, соціального інституту, професійного загалу, етнічної громади тощо); 2) інтуїтивно-рефлексивний підбір найбільш доцільного поіменування поняття в науковому або побутово-повсякденному тлумаченні, що позначає найсуттєвіші ознаки предметного кола та властивості цілого термінологічного кластеру для точного і поглибленого розуміння означеної дефініції [61].

У першому випадку поняття може бути сформульовано на основі кількох або навіть одиничного спостережуваного

випадку. Як правило, воно є результатом складного процесу розумової діяльності з долученням пам'яті, сприймання, уваги, мислення. У випадку здійснення процедури інтуїтивної селекції найбільш зважених понять справа часто ускладнюється недостатньою чіткістю предметних значень уживаних слів. Тож процес міжособового порозуміння передбачає уточнення цього значення шляхом перегляду того, в яких контекстах чи за якими правилами вживається слово в конкретному співтоваристві. Як правило, при цьому виявляється багатозначність і полісемія того чи іншого слова.

Узагальнена в поняттях предметна реальність спочатку укорінюється в образах чи уявленнях. У пізнавальному процесі знак і образ (перший слугує базисом для формування другого), слово і поняття (одиничне поіменування є підґрунтям загального) нерозривно пов'язані між собою. Для класу феноменальних (чуттєво сприйнятих) об'єктів доволішньої дійсності властиві деякі загальні уявлення, "усереднені" (взяті пересічно) образи цих предметів. Оперування поняттями більшою чи меншою мірою пов'язане з уявленнями. Предмети, факти і явища, що кристалізуються у поняттях, пов'язуються у свідомості людини з певним класом їх ознак, тобто з цілісним баченням дійсності. Навіть маючи справу з суто абстрактними предметами, людина прагне ввести в свої міркування елементи наочності, конструюючи для цієї мети деякі уявлення – наглядно-образні моделі абстрактних об'єктів [219].

Розрізняють два типи понять: одиничне і загальне. Одиничним є поняття, обсяг якого постає окремим кластером інформації про конкретний предмет, а загальні утримують у

якості обсягу клас, що складається більш ніж з одного предмета. По суті, їх розгляд пов'язаний зі способами утворення описових імен предметної дійсності і виявляється в розрізненні окремих предметів і їх уніфікованих класів. У деяких випадках виникають труднощі при спробі вирішити питання, чи є деяке поняття загальним або одиничним тією мірою, якою мислиться предмет. Сумнівів не викликає категорійна усезагальність предметного (речового) поняття, але труднощі виникають з визначенням місця у даній класифікації абстрактних понять, таких як буття, любов, благо тощо. До прикладу, в обсязі поняття “буття” (маючи на увазі спосіб існування чого-небудь), виділяють буття окремої людини і суспільства; любов також диференціюється за ознаками пристрастності чи рівноважності, “вічності” чи плинності, продуктивності чи маніакальності; благо сповідується пересічною людиною чи має вагомість для всього загалу і таке інше.

Як загальні так і поодинокі поіменування підбираються інтуїтивно, та не завжди досить точно позначають увесь сутнісний зміст вживаних слів, їхнє застосування часто цілковито не усвідомлюється суб'єктом ковітальної дії, не повною мірою розуміються ним ознаками, за якими вирізняються або можуть бути виділені позначені цими словами предмети чи явища. В цьому випадку не варто свідчити про чітке змістовлення відповідних загальних поіменувань складників довколишньої дійсності чи пошукового інтересу, тож у лексиці особи використовуються не поняття, а сигнальні формовияви мови. Так, людина може користуватися загальноновживаними словами, докорінно не розуміючи їх значення й етимологію, не вміючи відповідати на питання,

що саме вона має на увазі та які сутнісні ознаки притаманні мислимим нею предметам. В одних випадках зі словами подібного ґатунку пов'язані лише деякі більш-менш чіткі уявлення (чуттєві інтуїції) і саме за їх посередництвом здійснюється зв'язок слів з предметами дійсності; а в інших – певні інтелектуальні інтуїції, що виникли у процесі засвоєння мови як не завжди точного способу виразу власної думки [61]. Першоосновою зазначених інтуїтивних зв'язків поіменувань з предметною реальністю є спільна практична діяльність людей і, звичайно, їх спілкування у даному процесі-дійстві. Люди виділяють предмети деяких класів і дають їм загальні назви завдяки здатності цих предметів задовольняти їх певні потреби.

У практиці наукового пізнання поняттями називають і ті абстракції, які репрезентують інтуїтивно вживані поіменування. Таким чином, термін “поняття” застосовується в більш широкому сенсі як будь-який предмет, який став об'єктом думки (отже, названий, мислимий, вживаний в усіх форматах мислеактивності). Через узагальнений характер відображення предметів у понятті, світ всякчас мислиться більшою чи меншою мірою абстрактно, але це не означає, що самі образи-думки завжди аморфні (безформні) сутності. Лише в деяких випадках предметами понять є ті чи інші ідеалізовані позначення реальності як абсолютних значень чи всеосяжних об'єктів (характеристики світоустрою або множин предметів, які стали самостійними об'єктами думки, наприклад, простір, час, форма, число тощо). У широкому сенсі слововжиток “предмет поняття” є фокусом свідомості, вектором спрямування думки-інтенції до рис-якостей, сутнісних характе-

ристик елементів явищ, подій, процесів реальності, що постають об'єктами когнітивних пошукувань суб'єкта життєдіяльності. Якщо поняття істотно вирізняються з-поміж інших своєю макроструктурою і в них мислиться системна якість об'єктів реальності, то вони набувають категорійного значення. Всі ж інші поняття одиничні, вони подібні між собою в тому, що мислимі в них предмети – це окремі конкретизовані об'єкти, що розглядаються як чіткі змістовлення думки [61, с. 101].

Тож у понятті виділяються деякі класи предметів за допомогою їх узагальнення, систематизації, структурування. Результатами таких операцій є формування “вузлів” пізнання, навколо яких концентруються всі наші знання. Дані тлумачення є основоположними у філософії Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі та співвідносяться з концептом ризоми, який фіксує принципово позаструктурний та нелінійний спосіб організації цілісності, що залишає відкритою можливість для іманентної автохтонної мобільності та, відповідно, реалізації її внутрішнього креативного потенціалу самоконфігурування [82]. У пошукуваннях французьких науковців споглядається руйнація традиційних уявлень про структуру як семантично централізовану і непорушну даність, адже ризома (організаційний простір-концентратор знання) розуміється як засіб позначення радикальної альтернативи замкненим і статичним лінійним структурам, що передбачають чітку каузальну орієнтацію. Тож сутнісне осягнення дійсності семантично поєднуються авторами з фундаментальним для класичної європейської думки процесом-дійством “укорінення знань”, що, своєю чергою, диференціюються на власне “корінні”

(гангліозні, стрижневі) та “мережеві” (розгалужені, децентралізовані) знання [82; 248].

У процесі пізнання людство постійно збагачує-примножує знання про світ, маючи кожен раз в основі того чи іншого їх усистемлення певні поняття. Більш того, поняття потрібні не тільки для формулювань і пояснень закономірностей світоустрою, вони породжують нове знання, яке є результатом емпіричних чи умоглядних узагальнень. Істотну роль у формулюванні законів і принципів постання наукового знання відіграють дефініції, які представляють собою, як відомо, загальні твердження, що відносяться до тих чи інших класів предметів, узагальнених у поняттях; або стислі логічні визначення, котрі уміщують найістотніші ознаки понять. Вони дозволяють суб'єкту пізнання вловити суть досліджуваного, осмислити його зміст і наповнення [176].

Позначаючи смислонаповнення загальних поіменувань і маючи таким чином в якості своїх знакових форм описові загальні назви, поняття за своїм сутнісним умістом є своєрідними змінними мови, що утримують специфічну функцію – демаркації як проблеми пошуку критеріїв, за якими можна було б виокремити теорії, що є науковими з точки зору емпіричної науки, від незначних припущень та тверджень. Питання демаркації – це також проблема визначення горизонтів наукового пізнання, що відокремлюють його від інших способів людського вияву думок, почуттів та переконань. Завдяки поняттям абстрактне мислення характеризується як узагальнене відображення дійсності. Будь-який окремий предмет, явище, факт, дійство пізнаються на основі певного загального поняття, як окремо окреслена сутність у загальному часопросторі реальності [351].

Сутнісна характеристика предметів деякого класу, що оприявнюються на певному рівні пізнання, постає засновком якісного розуміння специфіки цих предметів, але лише тією мірою, якою дана типологічна своєрідність відома суб'єкту пошукової активності на приявному етапі розвитку знань. Виходячи з цієї сутності, ми можемо пояснити відомі загальні, специфічні, не випадкові для даного предметного кола ознаки. У процесі подальшого розвитку знання про відповідні предмети відкриваються їх нові риси-якості, укорінені властивості, їх можливі й актуальні співвідношення з іншими предметами дійсності чи мисленневими образами. В результаті пошуку супідрядних зв'язків предметного кола когнітивного пошукування відбувається проникнення у "глибшу" сутність цих предметів, здійснюється відкриття таких їх ознак, що організують нові обрії пізнання [61, с. 122].

Основні, істотні ознаки предметів деякого виду становлять підґрунтя їх якісної специфіки, оскільки зумовлюють всі інші загальні (сукупні) й унікальні для даних предметів риси-якості. У разі конкретизації предметної дійсності у понятті, доцільність його використання має причинний або цільовий характер, в разі ж поіменування абстрактних об'єктів – структурний або функціональний засновок. Але в будь-якому випадку сукупність основних ознак в поєднанні з законами певної області застосування понять для оперування фактами та явищами дійсності формується за правилами і принципами логіки. Сутність предметів того чи іншого виду становлять зазвичай ознаки, недоступні спостереженню, вони виявляються теоретичним способом саме в результаті побудови й обґрунтування теорії, що докорінно пояснює відомі риси-якості предметів пошукового інтересу.

В системі пізнаних ознак певного виду виділяються: 1) основні, істотні характеристики конкретних предметів дійсності, що становлять їх сутність; 2) похідні – зумовлені основними рисами-якостями, що уточнюють область застосування поіменувань; 3) випадкові або ситуативні ознаки, що мимоволі виринають за конкретних обставин і специфіки формовиявів предметів реальності. Похідні ознаки характеризуються як необхідно властиві предметам, оскільки продукуються сутнісними рисами-якостями як категорійними атрибутами. Істотні властивості належать предметам фактично і завдяки їм похідні ознаки виділяються в понятті на засадах змістовлювача об'єктивної реальності. Тут йдеться про логічну необхідність понятійно-категорійного структурування і систематизації певного кола предметної дійсності [93]. Ситуативні особливості використовуються контекстуально з позицій їх відповідності мінливим станам довкілля, плинності обставин задіяння предметів до пошукового інтересу дослідника. Якщо сутність предмета означена, то виявляється, що одні ознаки беззаперечно цілковито належать йому, а інші є випадковими у зв'язку з перманентними метаморфозами світу.

Сукупність усіх можливих ознак, які можуть бути виведені з масиву даних (емпіричних чи умоглядних), слід назвати повним змістом поняття, що тлумачиться як сукупна систематизована цілісність конкретного знання. Точніше кажучи, поняття перетворюється в систему знань через виявлення ознак, що складають фактичний або логічний зміст предметної дійсності. Тобто розрізняються поняття як смислонаповнення загального поіменування предметів дійсності і

як система знань. Загалом постання концепту “поняття” як у змістовлення словесного знаку організується шляхом виділення найсуттєвіших його складників, що воедино означають обсяг і якість предметів, поіменованих цим словом.

Поняття як система знань – це сукупність відомих нам як основних, так і поодиноких ознак, мислимих у поіменуваннях об’єктів довкілля, а також чітке усвідомлення того, в яких конкретних формовиявах існують у дійсності ці узагальнені в понятті предмети. Зауважимо, що для характеристики цієї системи варто звернутись до трактовки змісту поняття як системи ознак, тоді як співвідношення між понятійними змістовленнями варто тлумачити через осяжність інформації про мислимі в понятті предмети, що репрезентуються у формі предиката [61, с. 159].

У науковому пізнанні понятійна форма мислення використовується здебільш як спосіб узагальнення предметів деякого класу, що розглядається у смисловому контексті поіменування певного обсягу предметів когнітивного інтересу дослідника. Така функція поняття необхідна для забезпечення визначеності мислення як умови-чинника однозначності вживання виразів мови. Понятійне мислення залучає у свідомість особистості константні поіменування з окресленими межами їх застосування. Сама ж ця мислєдїяльність здатна децентралізуватись, спроможна синергійно задіювати різнопланові операції думання, владна правильно формувати логічні класи, ідентифікуючи об’єкти дослідження, погоджуючи обсяг і зміст понять з ситуативною мінливістю їх практичного застосування.

Поняття формується у процесі пізнання дійсності через практику, досвід, надпотужну роботу думки у сходженні до

обріїв пізнання істини. Найбільш простою формою розвитку поняття є розширення його фактичного змісту як складника деякої теорії. Оскільки фактичний зміст поняття залежить від певної множини знань, то можливе його розширення разом з поглибленням галузевого знання, тобто в результаті розвитку самої теорії, у складі якої розглядається поняття. Саме поняття, по суті, не змінюється, залишаючись тим самим сутнісно стабільним, зберігаючи свій основний зміст, але розширює межі і простір свого застосування, або кількісно спотужнюється у своєму категорійному вимірі [235].

Узагальнення деякого поняття є операцією утворення з нього деякої множини з більш широким обсягом – категорії. Перехід від поняття до категорії здійснюється за рахунок певного послаблення змісту першого. Потреба в узагальненні понять, що породжують категорійний лад, виникає, зокрема, при необхідності узагальнення формулювань законів науки. Категорія у психології – це всеохватне поняття, яке відображає універсальні властивості і відношення об'єктивної дійсності до суб'єктивного засвіту, загальні принципи-засновки розвитку всіх матеріальних, природних і духовних явищ. Категорійна доладність (систематизація понять) є складовою психічної активності особистості, що визначає процедури її розумової активності, де категорії за рахунок можливостей дешифрування самі стають носіями програмної організації мислєдіяльності [375; 376].

Розподіл понять – це операція дроблення обсягу поняття на підкласи, що являють собою види предметів, мислимих у цьому понятті. Але в даному випадку розподіляється не саме поняття, а його обсяг. Однак саме виділення видів предметів

здійснюється у відповідних поняттях, кожне з яких є результатом обмеження первинного його поіменування. Таким чином, сама процедура дроблення поняття може бути охарактеризована як процес виявлення його можливих видових ознак. Мета такого розподілу полягає в тому, щоб виділити всі можливі види предметів за чіткими критеріями, а це своєю чергою потрібно для здійснення систематичного переосмислення окреслених в понятті субпредметів. Дана аналітична робота є одним з істотних етапів розвитку когнітивної сфери особистості, за якої здійснюється конкретизація поняття і розкриття його змістовної сутності. Розподіл має неабияке пізнавальне значення, адже більш істотними є характеристики предметів, які слугують підставами цього поділу [61, с. 204].

Вибір підстави для аналітичного розгляду предметного кола пошукувань зазвичай залежить від конкретного пізнавального завдання, у зв'язку з яким виникає потреба “подрібнення” понять. Даний пізнавальний прийом називається класифікацією, що утримує операції первинного і вторинного поділу понять (“дроблення” обсягу деякого вихідного поняття, подальший аналіз отриманих при цьому компонентів і т. д.). Тож загальновизнана процедура класифікації проходить за принципом мисленнєвого розподілу вихідних понять у зв'язку з вирішенням того чи іншого конкретного завдання, а його результати фіксуються і зберігаються у певному сегменті (тієї чи іншої галузі науки) загального фонду людських знань.

Розподіл обсягу поняття на види, а значить, і класифікація тих чи інших предметів здійснюється за чіткої диференціації

істотних характеристик (ознак) предметів. Однак, ознаки можуть бути суттєвими чи визначальними та неконститутивними, зокрема вживатися у специфічному їх сенсі. Наприклад, поняття “концепт” у філософському тлумаченні утримує смисл і значення поіменування, у соціально-психологічному – патерн конкретної культури чи суспільства, а у філологічному – стійку мовну чи авторську ідею, що має традиційний вираз. Тож в даному випадку визначальним принципом формування означення є специфічно усталене ставлення конкретного суб’єкта-дослідника (або професійного загалу) до подій, явищ, фактів, предметів дійсності, що функціонує на основі порівняння їх з попередніми знаннями і досвідом. Залежно від того, яке саме понятійне поле задіюється при визначенні суттєвості ознак, розрізняють класифікації природні і штучні [125].

Визначення є логічним способом встановлення або уточнення зв’язку мовленнєвого виразу з тим, що воно позначає як мовний вираз. Цей спосіб полягає у приписі висловам деякого сенсу (або уточнення, поглиблення наявного сенсу), який виділяє те, що повинно бути предметним значенням цього виразу. Знакова форма, що виражає смисл, змістовлення чи сутність предметного означення – дефініція (визначення) – позначає виразність мовного знаку (слова). Це може бути одиничне поіменування, загальна назва, предикат або ж пропозиція. У лінгвістиці вирізняється розподіл на визначення: номінальні і реальні, явні і неявні. Номінальним є визначення, котре поіменовує предмет та описує його загальне значення, а реальним те, що розкриває суттєві ознаки цього предмета. Явні визначення завжди чітко і

влучно вказують на конститутивні риси-якості предмета, а неявні конструюються з допомогою посилань на співвідношення предметів, їх опис, характеристику, порівняння, розрізнення тощо. Через дефініцію вираз думки набуває змістовлення і практичного значення [61, с. 218].

Окрема думка як явище психологічне є нічим іншим як предметною дією осмислення дійсності, перенесеного у внутрішній, розумовий план та оприявного надалі у внутрішній мові. У площині розумових операцій предметний зміст дії представлено не чуттєвими образами, а лексичними значеннями мови, яка опосередкована знаками (літерами) і формулами (словами). Тому все мислиме постає в самопостереженні не у вигляді чуттєвої картини (предметів, звуків мови або звуковий артикуляцій), а у вигляді мовних значень без їх звукового обрамлення і мовної розподільності, у формовияві потаємних “лакун свідомості” або “поза-образного мислення” [330; 336].

Усім знаковим системам, які слугують висловленню думки, притаманні загальні властивості, які називаються мовними універсаліями. Вони необхідні для фіксації й опису абстрактних образів, які можна виокремити в окремі поняття шляхом розрізнення їх сутнісних ознак. Чи не найважливіша з них – відкритість мовної системи, яка уміщує не тільки потенційну нескінченність безлічі знаків, а й безмежність морфологічних і синтаксичних правил утворення чи можливого моделювання нових знакових форм висловлення думки. Вільне комбінування, формування нових одиниць мови вимагають наявності в семіотичній системі синтактики, тобто доладності правил, відносно яких з елементарних знаків

можна послідовно утворювати більш складні [364]. У мові синтактика втілена у морфології і синтаксисі. Завдяки їм словосполучення і пропозиції можуть мати сенс, що не зводиться до значень окремих слів. Синтактика дозволяє описувати події-явища реальності без введення нових знаків (морфем або слів) і таким чином полегшує виконання пізнавальної функції мови.

Особливу роль у процесі абстрактного мислення і фіксації його результатів відіграють універсалії семантичного рівня мови як сфери значень і смислів. На відміну від синтактики, що являє собою комплекс правил оперування поняттями, семантика є системою сутнісних характеристик одиниць мови і взаємозв'язків між ними. В семантичному трикутнику Ф.Л.Г. Фреге: “знак-смысл-значення”, кожен компонент відіграє непересічну роль у формуванні цілісного сприйняття-розуміння поняття. Так, під значенням в рамках його системи уявлень розумілася предметна область або співвіднесення поняття з певним поіменуванням, смысл тлумачиться як сутнісний зміст простору його застосування, а знак постає самим словом чи фонемою. Тобто слово (поіменування) має смислове навантаження і називає предмет (денотат, референт) у певному значенні, що є сигніфікативним відображенням поняття [364].

Важливою мовною універсалією є синонімія, що допомагає розкрити глибинну сутність понятійного кола пошукувань і сприяє пізнанню в цілому. В широкому сенсі синоніми – це наявні у мові знакові форми (не обов'язково лексичні), що мають однакове або близьке значення. Вони дозволяють широко тлумачити, роз'яснювати семіотичну

вагомість одного знака (слова, поіменування) за допомогою інших, а також наділяти висловлення власних думок доладністю, чіткістю, об'єктивністю. Особливо важливі синонімічні шереги у соціономічних науках (породжують “свободу” думки), що на рівнях сфер їх використання, конотаційних зв'язків, частотності вживання, міжпредметної сполучуваності організують пізнання як форму досконалого долучення до дійсності і буття [336]. Загалом мовні універсалії (зазначений перелік далеко не повний) покликані фіксувати широкий спектр результатів людської мислєдїяльності. На їх основі будується категорійно-поняттєвий апарат будь-якої науки, що призводить до об'єктивно-істинних пошукувань.

Текст володіє дивною здатністю викликати в людській свідомості певні уявлення, можливість впливати на особу інтелектуально й емоційно. Але з іншого боку – скільки б людина не аналізувала текстовий масив, вона не знайде нічого такого, що могло б пояснити цю його здатність. Більш того, матеріал тексту може позначатися значними варіативами його викладу, нічого змістовно не змінюючи та повністю зберігаючи свою сутність і диспозицію бути зрозумілим. Психологічна готовність свідомості суб'єкта пізнання розуміти текст опосередковується смисловим навантаженням на вживані терміни, які знаходяться в чітко окреслених взаємозв'язках і співвідношеннях у тезаурусі конкретного дослідника.

Науковці філософського гатунку думки стверджують, що недостатньо для рефлексії пізнання лише суб'єктно-об'єктного взаємозв'язку свідомості дослідника та понять науки, вони віднаходять нові шляхи поглиблення, пере-

осмислення категорійної доладності у пошукуванні істини, доповнюючи їх суб'єктно-суб'єктними стосунками, тобто відносинами між “Я”, “Ти”, “Інший”. Ці проблеми досліджувалися, зокрема, Л. Фейербахом, М. Бубером, М.М. Бахтіним, кожен з яких прагнув показати перш за все, що звернення до “Ти” або “Іншого” дозволяє розкрити сутність “Я” [28; 48; 275]. Для Л. Фейербаха людська сутність виявляється лише у спілкуванні, в єдності людини і суспільства; М. Бубер переконаний, що до особистісної цілісності ні індивідуалізм, ні колективізм пробитися не можуть і тільки відношення “людина-людина” є фундаментальним фактом екзистенції, коли “Я” стає собою лише через відношення до “Ти”; для М.М. Бахтіна жити – значить брати участь у діалозі зі світом [28; 48; 275].

При традиційному аналізі суб'єктно-об'єктних відносин, як правило, передбачається, що об'єкт є буттям, суб'єкт же лише занурюється у нього, хоча є сущим; об'єкт ототожнюється з реальністю і розглядається як гарант істинності (об'єктивності) знання, а суб'єкт ніби не має реального існування (постулати соліпсизму), тож не володіє чітким знанням [275]. В даному випадку знання розглядаються як щось опосередковане, сприйняте і засвоєне свідомістю у вигляді понять, вражень, думок, ідей, переконань. Ще І. Кант уверджував існування об'єктивного знання, котре не зводиться до чуттєвого чи емпірично вивіреного пізнання, хоча й відзначав проблеми “об'єктивного” спостерігача й наукового підходу до осягнення істини. Згідно з його теорією пізнання об'єктивне дане в суб'єктивному через апріорне знання. Надалі подібні роздуми підлягали обговоренню в

рамках методології як науки з віднаходження оптимального шляху до вирішення проблем істинності. З одного боку закономірності пізнання формулюються суб'єктивно, але самі закони існують поза актом людського теоретизування. Знаний методолог і фундатор епістемологічного підходу до пізнання К. Поппер, чітко означив позицію, за якою не слід змішувати засновки індивідуального пізнання і закони розвитку науки в цілому, що ведуть до об'єктивного знання. Він визначав істину як утвердження і самототожність знання у власному бутті, тобто відповідність (даність) знання буттю [207].

Введення понять “знак”, “значення” і “смісл” принципово змінює структуру пізнавальної діяльності, по-перше, у форматі обов'язкового врахування при розгляді понятійного вмісту думки мовного значення, по-друге, в актах перебудови всієї структури розгляду когнітивної діяльності, введення в неї таких параметрів, як значущість, вагомість, доцільність, сенс, референція тощо, і, по-третє, в змістовленнях самої мови, які з урахуванням понятійного мислення як контекстного чинника набувають специфічних рис. Позначена у мовленні річ трансформується в об'єкт пошукового інтересу, споглядання й рефлексії. Здійснюючи акт референції мовець репрезентує інтенційність власної думки у формовияви конвенційних мовних знаків, описуючи тим самим онтологічні засновки світу. Шифрування (кодування) і розшифровка (декодування) смислонаповнення думки відбувається залежно від вживаного контексту знакової форми (вислову), ці операції “ув'язують” семантику і смисл у єдине мереживо знання. Загалом знакові системи фіксують смисли, які є носіями культурних патернів, соціального досвіду і вселюдського знання [250].

Звичайно, однозначної інтерпретації співвідношення смислового вмісту застосування певної понятійної системи та її значення бути не може, бо саме значення розуміється по-різному: як лексичне, граматичне, предметне і експресивне; в аспектах значущості знакової форми (слова), мовлення і тексту (дискурсу); у вимірах взаємозв'язку сутнісного вмісту (фігури) висловлювання і контексту (фону) тощо. Смысл передбачає організацію вдумливої рефлексії, усвідомленого та відповідального руху-поступу думки до осягнення наскрізної ідеї всього проголошеного. Однак деякі найбільш істотні аспекти цих співвідношень варто шукати у співзалежності (супідрядності) сутнісного вмісту поняття (смыслонаповнення) і двоїстого статусу значення, яке репрезентує як власне лінгвістичний зміст (значення містить висловлювання, роз'яснення, дискурс, тлумачення тощо), так і розумовий, мисленнєвий формовий (сприяє концептуальному розумінню дійсності). Бівалентність значення постає, з одного боку, всеосяжною, стійкою ознакою всіх підсистем мови, а з іншого – дозволяє описувати дійсність у її конкретних, унікальних проявах [139]. Організація смислів невід'ємно пов'язана з часопростором їх зреалізування, коли надпотужна мисленнєва робота класифікує категорійні співвідношення, структурує когнітивні матриці, систематизує динамічні процеси свідомості, визначаючи тим самим доцільність психічної активності загалом. Тож варто виділити предметне (значеннєве) і смислове поля мовних (знакових) виразів, де під першим розуміється фокусна направленість свідомості на референційний аспект розумової роботи, а під другим – системна мислєдїяльність, яка дозволяє осягнути потаємні лакуни світобудови.

Співвідношення компонентів понятійно-категорійного апарату дослідника зазнає значних трансформацій в залежності від специфіки об'єкта пізнавального інтересу. Так, словесно можуть позначатись не предмети довколишньої дійсності, а абстрактні поняття, що мають глибокий смисл і ґрунтовне тлумачення, в той же час наповнення деяких слів-поіменувань мінімізоване через їхню статистично уточнювальну роль у поданні масиву когнітивного матеріалу. Смисловий зміст знакової форми – це його властивість фіксувати, репрезентувати, пояснювати певні сторони, риси-якості, характеристики об'єкта пізнання, що визначають сферу застосування знака (поіменування). У науці таке смислове навантаження і є поняттям. Тож наукове поняття – це точка перетину значеннєвого і смислового вмісту поіменування, що цілісно описує всі рівні категоризації дійсності, починаючи від слів-позначень буденної мови і до концептуального, теоретичного осмислення світу [244].

Мірилами-засобами можливих свідомих трансформацій світу постають ідеї особи, в яких відображені явища дійсності не тільки в існуючих, але і в необхідних людині формовиявах. Наукове дослідження безпосередньо спрямоване на пошуки тих форм, згідно з якими світ повинен бути змінений (удосконалений), тому воно приводиться в рух волінням суб'єкта цілеспрямованої діяльності. За загальним характером цілей наукові дослідження умовно поділяють на фундаментальні і прикладні. Перші спрямовані на глибоке пізнання реальності без урахування прикладного ефекту від подальшого застосування знань, на аналіз непізнаних явищ і пошук нових пояснень (теорій). Другі націлені на використання наявних

наукових знань з метою побудови технічних об'єктів і вирішення різноманітних практичних проблем, що постають перед людством. Тож наукові знання необхідні людині для реалізації ідей світоперетворення й особистого самовдосконалення.

Процеси поглиблення і подальшої трансляції знань забезпечують передачу змістовних повідомлень, які виражають внутрішню переконаність особи у їх значущості для наукової спільноти чи пересічного загалу. Переконаність постає певною проміжною ланкою між знанням і практичною дією, вона не тільки і не просто досвідна інформація, а запліднене волею, почуттями і переживаннями людини знання, в якому беззаперечно впевнений суб'єкт пізнавальної активності. Однак власних знань окремої людини в тій чи іншій галузі не завжди достатньо, щоб лише на них сформувані власне переконання в істинності тієї чи іншої ідеї і доцільності плану її подальшого зреалізування. Тому особа змушена виходити за межі своїх переконань, критично їх зважувати, рефлексивно оцінюючи дійсність, опрацьовувати знання інших. Внутрішня переконаність, упевненість в істинності знання і правильності практичної дії необхідна для людини.

Переконаність слугує виробленню чітких, однозначних рішень і спонукає людину до рішучих вольових дій у їх здійсненні. Вона дає змогу обстоювати власні оцінки, судження, погляди на закономірності і принципи світоустрою, факти-явища життя і робити на цій основі зважені узагальнення. У розмаїтті підходів до питань переконаності науковці-психологи сходяться на думці, що переконання – це органічна єдність знання як засновку прийняття рішень,

позитивне (наповнене сенсом) особисте ставлення до цього знання та його співвідносність (сміслові наповнення) зі здобутками людства. Переконавання – одні з найважливіших компонентів світогляду особистості, котрі формуються на рівні свідомої жаги відстоювати власну позицію навіть в непростих ситуаціях. Тому вони безпосередньо пов'язані зі смислами і сенсами людини, адже лише значущі (поціновані, пропущені через свідомість, цілковито осягнені) погляди скеровують людську діяльність до обривів самовдосконалення [90]. Переконавання здатне допомогти особі усвідомлено й осмислено співдіяти зі світом, враховуючи й узгоджуючи свою поведінку-вчинки з об'єктивним плином подій-буття.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

1. Особистість – це онтофеноменальна даність, спосіб оприявлення людської екзистенції у світі, котра формовиявляється у системі індивідуально-психологічних характеристик (процесів, станів, рис-якостей, здібностей, тенденцій), упредметнюється в учинковому діянні, охоплюючи ситуаційний, мотиваційний, дійовий і післядійовий компоненти-складники вчинення, ознаменовується зреалізуванням особистісного ресурсу в русі-поступі особи до смислових обривів життєактивності, в репрезентації-творенні ціннісних орієнтацій, інтенцій, потенцій й акциденцій самопізнання й самовдосконалення. Холістичне дослідження життєвого шляху становлення особистості дозволяє збагнути весь безмір організаційних компонентів її свідомості, зрозуміти

суть і вловити зміст процесу осмислення людиною повсякдення та досягнути принципи власного самоздійснення.

2. Пізнання власного Я – багатогранний процес віднаходження людиною свого місця у світі зі спробою досягнення своєї унікальної сутності, що викристалізовується у духовних домаганнях і пріоритетних життєвих пориваннях, учинково підтверджених вартісних орієнтаціях, вособистіснених сенсах і всезагальних, але самісно прийнятих й опрацьованих смислах. Звідси висновуємо, що істинне призначення людини як особистості – прагнення самісної екзистенції, тобто повноцінного проживання, через яке особа пізнає себе і світ, утверджує власне майбуття теперішньою присутністю й укорінює засади духовності прийдешнього. Становлення людини у досягненні самості як вищого ступеню її розвитку передбачає її ціннісне зорієнтування як особистості, чим уреальнює рух-поступ до самовдосконалення через систему сформованих вартісних уподобань, суспільних настановлень, життєвих сенсів і буттєвих смислів у їх більш-менш збалансованому взаємодоповненні.

3. Інтегральним результатом пізнавальної активності особистості є світогляд – система знань, уявлень, переконань, практико доцільних настановлень людини, які регулюють її ставлення до дійсності та впливають на вибір напрямків, процедур і засобів діяльності та якість учинків. Він становить основне ядро особистості, тому що формує підґрунтя для намірів і планів, окреслює вагомі життєві домагання, продукує цінності та норми її поведінки, переконання і життєву позицію. Світогляд є насамперед способом тлумачення, інтерпретації феномену буття і водночас формою його духовного опанування та розуміння, а тому в ньому реально

фіксуються знання та уявлення людини про світ, а також про плідність її власного індивідуального та суспільного життя. Світогляд – це квінтесенція конкретно уявлених знань про дійсність, які розкриваються на підґрунті персоніфікованих принципів, закономірностей та ідей, вироблених особою на певному відтинку її індивідуального часу. На основі світогляду формується картина світу – складноструктурована цілісність, особлива форма систематизації знань, якісне узагальнення і категорійний синтез різнопланових уявлень особистості про об’єктивну реальність і не проявлену (метафізичну) дійсність.

4. Світогляд – це єдність знань і переконань, розуму і віри, емоційного й інтелектуального, оцінок і норм, світовідчуття і світосприйняття, світорозуміння і світоперетворення, суто індивідуального, психодуховного і суспільного, психосоціального. Водночас світогляд як серцевинна ланка взаємовідносин людини зі світом – це передусім свідоме ставлення особи до дійсності, яке охоплює її теоретичні знання, оцінкові судження практичних зусиль і рефлексію життєдіяльності. Всі світоглядні елементи породжують цілісну систему уявлень-образів про загальні властивості, принципи і закономірності існування об’єктивної реальності в синергійному поєднанні з суб’єктивним їх баченням. Світогляд особистості також постає формою суспільної свідомості суб’єкта діяльного повсякдення, через яку вона сприймає, осмислює, оцінює світ, визначає своє місце у ньому. Це система принципів, знань, ідеалів, цінностей, надій, вірувань, поглядів на сенс та наскрізну мету життя, які у взаємодоповненні визначають горизонти самовдосконалення людини та органічно задіюють її ритміку суспільно значущих мислєдїяль-

ності і вчинення. У сутнісному вимірі екзистенціювання світогляд є цілісним сприйняттям особистістю законів, принципів і формовиявів буття, узагальнювальним осмисленням засадничої місії та призначення свого життя, віднаходженням нею віхових смисложиттєвих орієнтирів кожного моменту повсякдення.

5. В інтегративно-особистісному підході Г.О. Балла методологічно найбільш влучним видається психологічне тлумачення особистості, за котрим у психічному змістовленні людини викристалізуються спектральні властивості культури доквілленневого суспільного загалу, що й формує в ній названу системну якість. Саме через культуру як сукупність невід'ємних, атрибутивних характеристик самої індивідуальності психологічно уконкретнюються сутнісні ознаки особистісного світу людини, передусім її смислоаксіологічні та онтофеноменологічні риси-якості, що слугують засобами-ресурсами реалізації нею функцій повновагомого суб'єкта культури. Науковець, звертаючись до етико-психологічних проблем постання людини як суб'єкта розбудови культури суспільства, зважливо і чітко аргументує доцільність обрання особою моральних пріоритетів життєдіяльності, що відіграють істотну роль у становленні, розвитку й реалізації сенсу життя самої людини. За цих умов особистість здатна повною мірою усвідомлювати свою суб'єктність (рефлексувати власний внутрішній світ) і нести цілковиту відповідальність не тільки за виконання дій під час руху-поступу до певних життєвих звершень, а й за свідомий, зважений вибір самого шляху, причому з урахуванням нормативів і спонук принаявного культурного загалу.

6. Культура є сукупністю тих засобів і наскрізних характеристик людини і суспільства, котрі забезпечують постання і перманентний розвиток духовності як ментального засновку пам'яті людства та суспільно значущих форм учинення конкретної особи як остову її самоздійснення в акті життєвої екзистенції. Культура, поєднуючи ці дві складові підсистеми (вселюдський та індивідуальний), виявляється у спроможності особи бути автономним носієм загальнолюдського досвіду й історично вироблених людством форм поведінки і діяльності. Сама ж культура як інтегральний продукт реалізації особистісних ресурсів, збагачується індивідуальностями, чия творчо-пошукова сила потенціює активність людини на шляху до її самовозвеличення в екзистенційних вимірах буттєвості. Ця непересічність (унікальність, автентичність, конгруентність) представників людства розвивається їх внутрішнім, сутнісно особистісним, світом як осереддям психодуховної модальності й онтофеноменальною присутністю “тут-і-тепер” людського життя.

7. Система сенсів і смислів, що досягається людиною у процесі повсякденного життя, відіграє роль того взірця-мірила особистісного самозростання, котре засвідчує безмежні горизонти її можливого повномірного самозреалізування. Ця система формовиявляється у спрямованості інтенційності людської свідомості на конкретний об'єкт дійсності, що постає вагомо значущим орієнтиром в обранні принципів, методів, способів дій, поведінки, діяльності, вчинення, породжуючи цільові домагання до одухотворених самовиявів особистості у конкретному плині її життєвих ситуацій.

Розділ 4

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ ОПТИКИ ПІЗНАННЯ СМИСЛОСФЕРИ ЛЮДИНИ

4.1. Методологічні акценти стосовно ґенези психологічного знання як рефлексивного осмислення дійсності

Сьогодні існує деяка плутанина у визначенні змісту і наповнення терміна “методологія”, який, з одного боку, означає контури упорядкування знань, продуктів мислення і соціального досвіду людства, а з іншого – постає засобом здійснення рефлексивної мислєдіяльності у пізнанні дійсності. Насамперед методологія покликана оптимізувати рух-поступ у розумінні смислу речей, явищ, подій і фактів довкілля в багатоманітних контекстах відношень людини і світу, що вочевидь стосується й царини психологічного пізнання, котре характеризується як певними можливостями мислєдіяльного втілення, так і реальним виконанням спроектованого задуму у форматі об’єкт-спричиненого цілеспрямованого пошукування.

Становлення психологічної науки в історичному осягненні її сутнісної характеристики були закладені Б.Г. Ананьєвим, І.Г. Бєлявським, Л.С. Виготським, П.Я. Гальперіним, А.М. Ждан, Г.С. Костюком, А.В. Петровським, В.А. Роменцем, С.Л. Рубінштейном, П.Р. Чаматою, М.Г. Ярошевським. Значний

внесок у розвиток наукової методології здійснили М.М. Бахтін, Г. Башляр, В.І. Вернадський, Т. Кун, І. Лакатош, К. Поппер, П. Фосрабанд, Е.Г. Юдін та інші видатні вчені. Спроби поєднати методологію і психологію намічені у роботах Г.О. Балла, М.С. Гусельцевої, В.А. Роменця, П.А. М'ясоїда, О.М. Ткаченка, А.В. Юревича, Г.П. Щедровицького та ін. На сьогодні особливо гостро постає проблема методології психологічних досліджень у зв'язку з бурхливим розвитком усіх сегментів наукових зрушень, віднаходженні принципів, методів, способів, форм і засобів, що лежать в основі пізнання дійсності та відтворення її в мислєдіяльності на вищих рівнях теоретичного осмислення й свідомісного узагальнення. Новітнє бачення проблеми парадигмальних досліджень у психології розкривається у напрацюваннях А.В. Фурмана та його наукової школи (передусім у роботах Я.М. Бугерко, А.Н. Гірняка, І.С. Ревасевич, О.Є. Фурман, О.М. Хайруліна, С.К. Шандрука, О.Я. Шаюк та ін.), що дає змогу методологічно аргументувати евристичність багаторівневих психологічних пошукувань, обґрунтувати доцільність застосування методологування в означенні віхових засад історико-психологічного пізнання, які, своєю чергою, дають змогу холістично осягнути дійсність і людину в їх онтофеноменальній єдності. Названа наукова школа намагається чітко і цілісно окреслити генезу психологічного знання в контексті парадигмальних досліджень, обґрунтувати доцільність застосування філософської методологічної оптики в організації самого пізнавального процесу, визначити загальні орієнтири професійного методологування як засадничого атрибуту мислєдіяльності фахівця соціономічного амплуа.

Сучасний світ постійно ускладнюється, оскільки невпинно розвивається людський розум, що сприяє збільшенню обсягу інформації, зростанню мережива соціальних зв'язків. Процес усвідомлення суб'єктом оприявного світу, рефлексивна позиція щодо власного сприйняття докїлля й свого місця в ньому породжують істинне знання про об'єкти і явища навколишньої реальності та внутрішньої дійсності. Крім того, розвиток людського знання про світ як перманентний рух-поступ до його сутнісного осягнення завжди опосередкований результативністю попередніх особистісних діяльностей, тобто набутим досвідом цілеспрямованої та узасїбленої (інструментальної) миследїяльності, на кшталт того, як розвиток людства опосередковується продуктами суспільної практики, за допомогою яких встановлюється історична спадкоємність поколінь.

Знання, якими володіє людина, значною мірою формують її як суб'єкта пізнання. Наскрїзна проблема методологїї психологїчної науки виявляється в фундаментальних принципах з'ясування механїзмів відображення й узагальнення практики осягнення дійсності, причому таке усистемлення має складний характер, адже здійснюється, по-перше, у площині особистісної миследїяльності і, по-друге, в актах безпосереднього практикування упредметненнями власної свідомості, тобто на рефлексивному рівні когнітивних пошукувань. Це призводить до того, що через рефлексивну позицію до обґрунтування науково-психологїчних зрушень формулюється низка загальних теоретичних положень щодо глобальних характеристик пізнання, його законів, принципів, засновків, засобів здійснення тощо. Вперше питаннями рефлексивного

опосередкування пізнавальної активності зацікавився Сократ, який стверджував, що досягнути світ людина може тільки через самоосмислення. У сфері індивідуальної свідомості рефлексія формовиявляється у психологічній інтроспекції як методі-принципі суб'єктного самоспостереження за моментами власної активності: думками, образами, почуттями, переживаннями, актами мислення тощо. В галузі суспільної свідомості вона стає засобом виділення колективних структур-архетипів з теоретичного освоєння дійсності. Рефлексія постає основним засобом виділення й осмислення методів і механізмів формування філософського та наукового знання [380].

Традиційно під рефлексією розуміється певний підхід до аналізу свідомості, або оцінно-об'єктивоване відношення суб'єкта до психічного простору власного "Я". Основа рефлексії – безмежна довіра до розуму та його здатності прояснити внутрішні і зовнішні змістовлення на основі мисленнєвої активності. Кожний акт індивідуального пізнання проходить через саморозуміння, тобто неявне, інтуїтивне знання людини про саму себе, або ж рефлексію (самоусвідомлення) своєї буттєвої сутності як суб'єкта психічної активності. У цьому випадку особистість аналізує власні переживання, осмислює потік свого психічного життя, намагається з'ясувати сутність свого "Я" у співвідношенні з запитам зовнішнього середовища. Питання передумов пізнання, з позицій І. Канта, – це насамперед питання історичної рефлексії, яка безпосередньо впливає на індивідуальну свідомість особистості у акті об'єктивації знань про себе і світ [97].

Дослідження, спрямовані на визначення особистісного аспекту саморозуміння, зацентовують увагу на активізацію принципу розвитку особистості, згідно з яким рефлексія забезпечує самоорганізацію і самообілізацію особистості в різних умовах її життєздійснення. Вона постає процесом осмислення особистісних домагань стосовно повномірної реалізації власного потенціалу у повсякденні існування та розглядається через призму переоцінки людиною своєї внутрішньої суті, що спрямовує пізнання людини на свій внутрішній засвіт. Самопізнання як результативна складова психологічної рефлексивної позиції стосовно власного Я – це сума інформації про себе, уняявлена в індивідуальній свідомості [106]. Осягнення людиною власного єства і життєвих запитів пов'язане з саморозумінням, яке тлумачиться як свідомісно спрямований процес самоспоглядання і подальшого глибокого розуміння особою своїх думок і почуттів, поведінкових стратегій і стилю взаємодії з довкіллям.

У своїх працях В.О. Лекторський розрізняв рефлексію (теоретичний розгляд об'єктивованих форм пізнавальної діяльності та її результатів) і самосвідомість (здійснюваний у свідомості окремого суб'єкта життєдіяльності акт самовідображення). Дане розмежування пояснюється тим, що рефлексія функціонує безпосередньо в когнітивних актах-дійствах, а її формовияви організуються у психічних процесах відображення світу і власного засвіту (самосвідомість) як однієї з форм пізнання. Рефлексивний процес – це діяння-поступ, що виявляється в усвідомлюваному цілеспрямованому характері мисленнєвої активності дослідника в осягненні певної предметної області цілісного об'єкта пізнання. Критичний аналіз

рефлексії конститує проблему відстороненого об'єктивованого споглядання дійсності як особливого предмета науково-психологічного дослідження, яке виконує принаймні дві основні функції: 1) одержання нового знання про об'єкт відображення; 2) одержання знання про сам процес пізнання об'єкта. Рефлексія постає компонентом продуктивної дослідницької діяльності і, разом з тим, необхідною передумовою розвитку не тільки науково-психологічного знання, а й самого процесу пізнання [137].

Рефлексія це скоріше не відображення, а віддзеркалення суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів, процес самопізнання – роздумів людини про те, що відбувається у її власній свідомості. Р. Декарт ототожнював рефлексію зі здатністю суб'єкта зосереджуватись на суті своїх думок, їх змісто- і смислонаповненні [83]. Дж. Локк виділив рефлексію як особливу психічну реальність, яка виконує функції одержання знань про внутрішню діяльність душі та її усвідомлення. Він вбачав у рефлексії особливе джерело знань – внутрішній досвід, що слугує осягненню власним розумом сутності світоустрою [149]. Рефлексія – це вміння суб'єкта виділяти, аналізувати і зіставляти з предметною ситуацією свої власні дії, поведінку, вчинки.

Природну і трансцендентальну рефлексії розрізняв Е. Гуссерль. Перша обмежена предметною областю повсякденного життя та специфікою психологічного досвіду, пов'язаного з особистими психічними переживаннями. У трансцендентально-феноменологічному вимірі рефлексія не тільки здійснюється у принципово новому модусі досвіду, але і змінює початкові переживання шляхом розмірковування,

оперування понятійним смисловим полем досліджуваного предмета чи явища. Феноменологія Е. Гусерля з допомогою трансцендентальності пояснює мудродайний мотив пізнавальної активності особи до першоджерела всякого знання як саморозмірковування суб'єкта пізнання про самого себе і про осягнення життя, в якій всі наукові формації остаточно сутнісно осмислюються. Першоджерело пізнання – чисте “Я”, навколо якого обертається вся трансцендентальна проблематика [78].

Феноменологічне поняття трансцендентальності можна було б визначити як радикальне самозаглиблення і самопояснення редукції суб'єктивності. Редукції дозволяють здійснити поворот від сприйняття світу в природній установці до зосередження на самих переживаннях свідомості, а потім і перейти від розгляду переживань в їх унікальності до розпізнання їх сутностей.

Дослідження генези психологічної науки припускає аналіз її рефлексивних механізмів, які у поступі до істини постійно самовдосконалюються, що слугує систематичному уточненню знань. Дані уточнення в історико-психологічних дослідженнях – традиційна міра-процедура корекції відображення навколишньої реальності шляхом віднаходження адекватних ситуації основ істинності. Однією з відмінних рис сучасної психології є інтенсивна реалізація її рефлексивних функцій, націлених на пізнання механізмів самовідношення, самоспричинення, самоусвідомлення у цілісній системі світорозуміння.

Рефлексія науково-психологічної теорії розкривається в історичному лоні становлення самої думки як засновку ос-

мислення дійсності, розгортаючись на різних рівнях мислєдїяльностї як ситуативно зваженому, влучно-доцїльному інструментї дослідника в осягненнї світоустрою. Інтелектуальна рефлексїя поступу мудротї до джерел істини з історико-філософських позицій охоплює: онтологїю, гносеологїю, епістемологїю і методологїю як формовияви предметно-сутнісного усвідомлення суб'єктом пізнання власних знанневих здобутків. Основні питання онтологїї з позицій психологїчного пізнання стосуються першочергово розумових обдарувань та пізнавальних здатностей людини у з'ясуванні фундаментальних проблем існування людини як вінця природи (іскри Божої) і сутності буття загалом. Гносеологїя утримує теоретичні засновки побудови суб'єктивних конструкцій і спричинює творення нових теоретичних схем для віднаходження критерїїв або принципів емпїрії як дослідного знання. Епістемологїчні засади психологїчного пізнання звертаються до проблем обґрунтування істинного знання на основі феноменально-об'єктивного світоспоглядання. Методологїя ж є формою саморефлексїї науково-психологїчних пошукувань, що центруються довкола оптимїзації наукових здобутків і максимїзації її результатів. Для дослідника методологїя постає не тільки інструментом "вдосконалення" пізнання, а й сферою людського самоплекання думки, в якій рефлексивна позиція до світу постає засновком його осмислення з позицій істинності [380].

Історичний поступ психологїчної думки, як зазначає В.А. Роменець, на сучасному етапі наукових зрушень ознаменовується розумінням-поясненням сутнісної єдності людини і довколишньої реальності; водночас це злиття, своєю чергою,

виявляється в подальшому комплексному проявленні психічного як особливого, самодостатнього, здушевленого утворення, своєрідної точки життя у часопросторі буття [188, с. 68]. Рефлексія світоглядних поглядів формовиявляється у ставленні людини до світу крізь суб'єктну оптику сприйняття часопростору особистого буття й, водночас, об'єктивовану оцінку свого раціочуттєвого бачення довкілля, з допомогою яких здійснюється віднаходження знакових систем персоніфікованого світорозуміння [251; 325]. Ця картина світу як упорядкована система знань породжує усвідомлення власної причетності до оточуючої реальності, осягнення своєї соціально-рольової активності, сутнісного розуміння взаємозв'язку явищ дійсності, творення на цій основі нових смислів та ідей, що безпосередньо пов'язані з актом учинення. Усвідомлення скоєного, заподіяного, реалізованого, здійсненого систематизує картинні упредметнення й активізує ресурсні можливості особистості у подальшій розбудові себе і світу.

Основним каналом пізнавальної активності є мислєдіяльність, спрямована на розуміння сутності людського буття, сама ж свідомість людини щонайперше становить предмет методології, а методологічна діяльність, актуалізуючись в актах-ситуаціях проблематизації, саморефлексування, свободи розмірковування і плюралізму поглядів і позицій, безпосередньо пов'язана з розширенням можливостей наукового пізнання (див. [328–331]). Людина, мислєдіяльно виділяючи себе з усезагального світу як метасистемного співвіднесення людей, речей, явищ, концептів, у співвідносності з зовнішніми умовами ковітальної взаємодії, конструє свій самобутній особистісний світ, що просяк-

нутий канонічними способами її буттєвості – усвідомленістю, діяльністю, пізнанням, учиненням. Сам факт існування певної внутрішньої картини світу може вирішувати наперед вибір особою тієї чи іншої життєвої позиції. Варто уконкретизувати поняття світоглядної картини, зміст якого однозначно визначається знанням, а істотними ознаками постають методи раціонального мислення при осягненні проблем світоустрою й обов'язковий облік-систематизація цих опрацьованих, відрефлексованих уявлень. Тож осереддям руху-поступу до пізнання навколишньої дійсності є мислення, вершинними формами якого в історії людства стають філософське, науково-прикладне, мистецьке і методологічне думання.

Зазвичай вважається, що продукти розумової діяльності складаються з об'єднаних у єдине ціле уривчастих змістовлень предметної дійсності – чуттєвих, смислових, розумових тощо, але важко уявити наукові судження, котрі складаються з окремої множини розрізнених смислів, адже в даному випадку сукупність елементів породжує окрему холистичну сутнісну якість. Саме процес розумового напруження (думання) Аристотель вважав найдієвішим у постанні особистості як мудродайного осереддя буття. На думку мислителя, душа і тіло нероздільні, а тому віднаходження людиною свого життєвого призначення здійснюється в конкретній діяльності, у справі. Така самовідданість породжується психодуховними домаганнями, наміченими розумом. Г. Ляйбніц у своїй філософії намагався обґрунтувати методологічні принципи синергійного поєднання емоційного (духовного) і раціонального (логічного) у пізнанні. Побіжних поглядів у систематизації людських знань дотримувався

Г.В.Ф. Гегель, який розглядав розвиток особистісних уявлень про світ як постійний рефлексивний процес, що утримує інтерсуб'єктивність (чітку ієрархію міркувань, помислів і переконань, котрі об'єднані наскрізною ідеєю) [199]. На переконання відомого українського психолога Г.С. Костюка, діалектична єдність різноманітних взаємопов'язаних психічних процесів і властивостей системно регулює і вдосконалює саму особистість у її бажанні пізнати світ [119]. Специфічні особливості перебігу психічних процесів окреслюють притаманне конкретній людині функціонування пам'яті, відчуттів, сприйняття, мислення, емоцій, волі, котрі викристалізуються у своєрідну, властиву кожному конкретному суб'єкту, систему світобачення [311; 329].

Першочерговим завданням психологічної науки є пізнання людської сутності у єдності людини зі світом, що у найзагальнішому розумінні постає як процес (дія) і результат (подія) взаємодії її особистісного єства і соціальної дійсності. Внаслідок такого взаємопроникнення у свідомості вибудовуються образи, інтелектуальні моделі та конструкції, що дають змогу особі поліпшити свої стосунки з довкіллям, збагатити власні ресурсні можливості й оптимізувати життєдіяльність в цілому. Будь-яке пізнання, як відомо, невіддільне від персональних оцінок і суджень, від певних обставин і проживання конкретних ситуацій розвитку [347]. Якщо ж говорити про пізнання людиною власного Я, то це завжди творче пошукування зі спробою осягнення власної сутності – перш за все особистісної та індивідуальної. Воно постає як багатогранний процес віднаходження людиною свого місця у світі та викристалізовується у духовних домаганнях

і пріоритетних життєвих пориваннях, учинково підтверджених смисложиттєвих орієнтаціях.

Психологічні засновки постання людини у вимірах особистості, суб'єкта діяльності та універсума уможливають розширення смислових контекстів, які досліджують класичні науково-психологічні проблеми сенсу життя, ціннісних орієнтацій, свободи, духовності [93]. У класичній психологічній науці на сучасному етапі її розвитку сутнісно виокремлюються когнітивна та екзистенційна дослідницькі парадигми, що розглядають проблеми психічного з різних, певною мірою діаметрально протилежних, точок зору. Когнітивний аспект вивчення психічної реальності орієнтований на відображення дійсності через її віддзеркалення у власному внутрішньому засвіті, характеризується акцентуацією уваги на пізнавальній активності та поведінці людини, прагненні виявити загальні закономірності її психічного розвитку. Когнітивна складова саморозуміння утримує насамперед здатність і схильність суб'єкта до рефлексії, свідомого самоаналізу, глибокого осмислення себе і дійсності. Екзистенційний вимір дослідження психіки виявляє насамперед переживання, породжені досвідом безпосереднього онтофеноменального світовідчуття, має сенс для суб'єкта та організує орієнтацію на смисложиттєві перспективи самореалізації. Екзистенційні пошукування особи спрямовані не стільки на віднаходження принципів-закономірностей існування навколишньої дійсності, її виявів, подій, явищ, скільки на пошуки сенсу, смислу і значення цих формовиявів реальності в особистісному світі людини. Тож наскрізна мета вивчення самої людини і людиною світу полягає у виявленні

її смисложиттєвої позиції, що позначається вирішальним впливом на розуміння-осягнення сутності фактів, ситуацій, оприявнень дійсності та їх зв'язку з самоздійсненням особистості. Екзистенційна складова саморозуміння втілюється не стільки в науково достовірних знаннях і пізнавальній активності, скільки в сенсах і залученні до реалізації смисложиттєвої позиції та вищих духовних цінностей [93; 94].

Оголоючи на екзистенційно-онтологічному рівні людське ество, дослідник прагне осягнути механізми і феноменологію сутнісних рис-якостей людини. Осмислення вмщує не тільки безособове знання про об'єкт, але і ціннісно-сміслове його розуміння, співвіднесення з персоніфікованим знанням, внутрішньо вагомим (поцінованим) домаганням, особистісним сенсом. Воно разом із розумінням постає виховою ланкою цілісного процесу освоєння світу і надбання об'єктивних знань.

З позицій феноменологічної психології взаємозв'язок суб'єкта з об'єктивною реальністю має своїм підґрунтям проблему самопізнання і саморозуміння, котру узагальнено можна позначити як укоріненість індивідуальної свідомості в особистісному світі суб'єкта. Саморозуміння дає людині можливість звернутися до своїх витоків, відповісти на питання про те, яке її життєве призначення чи земна місія. Розвиток актив-дій саморозуміння є одним з найважливіших умов становлення людської суб'єктності та формування на цій основі особистості. Численні науково-психологічні дослідження вказують на те, що саморозуміння є одночасно і цілісним, інтегративним, і неоднорідним, багатограним психологічним феноменом [93].

Розгляд саморозуміння з позиції рефлексивного аналізу людського буття, в контексті самоактуалізації і самореалізації особистості дозволяє визначити основні екзистенційні характеристики аналізованого феномена. Про сформованість саморозуміння суб'єкта як онтофеноменальної даності свідчать його автономність, поважне ставлення до себе, щиросердність, осягнення мотивів своїх дій, рушійних сил учинення, усвідомлення власних переконань, установок, гармонійність зносин зі світом і готовність до самозмін в ім'я самовдосконалення. Вищі рівні саморозуміння досягаються людиною лише за умов осмислення обмеженості когнітивних, раціональних способів пояснення свого внутрішнього світу як стабільно-сталого і подальшого усвідомлення динаміки, плинності, тимчасовості смисложиттєвих утворень внутрішньої реальності. На автономному рівні саморозуміння людина сприймає себе з позицій унікальності, непересічності, індивідуальності, за яких реалізує наскрізну місію свого життя [94].

Осягнення світу людиною і себе в ньому за логіко-канонічною схемою організації гуманітарного пізнання В.А. Роменця – це переображення її психодуховного ества в актах самопізнання і самотворення у загальному життєвому річищі окультурення як історичний поступ до самої себе під час учинку. В особі вченого, мислителя, котрий екзистенційно поринає у сферу психології й залишається там як діяльний інтелектуал – це завжди коло або спіраль пізнання “як свідчення безпосередньої присутності психолога у процесі психологічного пізнання й водночас та обставина, яка не дозволяє ставити психологію в один шерег із природо-

знавством” [12, с. 64], – пише П.А. М’ясоїд і додає: “...психолог досліджує об’єкт, від якого йому важко відсторонитися, а точніше – взагалі неможливо це зробити. Має місце коло пізнання: суб’єкт виявляється тотожним об’єкту. Суб’єкт у психології не лише долучається до процесу пізнання наявними у нього засобами, а й разом із об’єктом перебуває у вирі цього процесу. Коло пізнання – наріжна ознака психології, характеристика міри складності психологічного пізнання, свідчення присутності психолога у цьому процесі й такої ж присутності того, кого він досліджує. Психологічне пізнання має специфічні особливості – здійснюється людиною і протікає у межах власне людської дійсності” [12, с. 72].

І все ж тут треба мати на увазі, що первинним у пізнанні світу є відношення до реальності не свідомості, а людини, тобто не споглядальне чи теоретичне, а діяльно-практичне сприйняття світу [237, с. 311]. Чуттєве пізнання предмета, – пише С.Л. Рубінштейн, хоча й найбільш за визначенням, однак найфундаментальніше за змістом і наповненням, оскільки в ньому міститься істинне розуміння суцього [237, с. 317]. Сприйняття – це взаємодія людини з дійсністю, що передбачає свідоме співвіднесення образів довколишнього світу з реальними його об’єктами. Термін “образ” слугує тут головним чином для позначення контурів чуттєвого сприйняття, а не поняття, притаманного мисленню. Звідси походить переважання чуттєвого у пізнанні реальності [237, с. 311]. Та й чуттєва перцепція – це специфічна дійсність, у якій суголосо співдіють два пласти чи дві форми урєальнення: предметна (речі, об’єкти довкілля) і людська (її свідомість, мислення).

Суб'єкт, на переконання С.Л. Рубінштейна, – носій і творець власного життя, який ініціює, оцінює, створює та реалізує особисті життєві проекти через різні види діяльності. Він також виконавець предметно-практичної й пізнавальної діяльності, джерело активності, спрямованої на об'єкт довколишньої дійсності й самоактивності, орієнтованої на самопізнання і самотворення [338]. Все це інтегрується у суб'єктність як систему внутрішніх переконань людини, зумовлених її особистими поглядами, знаннями і досвідом, котрі впливають й визначають її поведінку та ставлення до інших.

Л.С. Виготський наголошував, що є два типи методологічного обґрунтування наукових систем, які реалізують певний спосіб мислєдіяльності. Перший тип методології, подібний зовнішньому скелету равлика, виконуючи не робочу, а захисну функцію “панцира”, вирізняється поверховістю і надмірною суб'єктивністю суджень. Другий – вищий, уособлюється з внутрішнім скелетом, охоплює роботу кожного елемента “організму” науки, скеровує щонайпомітніші порухи думки у здобутті і поясненні явищ і фактів дійсності, з розумінням їх супідрядних залежностей, справжнього змісту і сутності [62].

Предметом психологічної рефлексії, перш за все, є інноваційні форми мислєдіяльності. Цілком слушно зауважується, що “методологічна оптика сучасного соціально-психологічного пізнання є вкрай спрощеною і примітивною, а тому не дає психологічній еліті чіткого наукового уявлення про те, як, тобто яким шляхом і з допомогою яких засобів, рухатися до істинного розуміння-пояснення феноменально уреальнених

та ноуменально утаємничених явищ спільного людського буття-повсякдення” [331, с. 7]. Тому автором запропонована типологія парадигмально-дослідницьких методологій, що охоплює історичний, предметно-логічний, соціокультурний і теоретичний виміри-аспекти методологування у психології, модельно охоплює основні та похідні (бінарні) методології (емпірична – описова та експериментальна, діалогічна – пояснювальна і розуміннєва, теоретична – концептуальна і парадигмальна, метатеоретична – історико-психологічна і метапарадигмальна, або вітакультурна), поєднує традиційні та інноваційні стратегії методологічно зорієнтованої психологічної роботи та вимагає виявлення позитивної і негативної сторін кожної з них з урахуванням сукупного діалектичного взаємодоповнення [331, с. 85].

Методологія психологічних пошукувань першочергово означається сукупністю принципів, дотримання яких забезпечує ефективний добір і використання доцільного інструментарію у ході організації й проведення наукових досліджень, серед яких насамперед виділяють такі: детермінізму, розвитковості, єдності психіки і діяльності, об’єктивності, системності, особистісного підходу. Вони є загальнофілософськими нормативними твердженнями, що, конкретизуючись, визначають предмет, стратегію і підходи до психологічних досліджень, а також вихідну позицію в інтерпретації одержаних результатів. Водночас свої методологічні засади має кожен напрям теоретичної і прикладної психології, від них залежать способи вирішення конкретних наукових і практичних проблем. Тож методологія психологічного дослідження – це окремий унікальний набір настановлень і

приписів, форм і методів, процедур і механізмів, засобів та інструментів здійснення теоретизування і методологічної роботи в чітко упредметненому форматі сучасного світу наукової психології.

4.2. Рефлексивне обґрунтування методологічних підходів і позицій до пізнання особистості

Термін “підхід” у науковому розумінні означає сукупність прийомів і засобів стосовно впливу на будь-який предмет свідомісного пошукування. У самій структурі підходу, котрий є цілісним явищем, доцільно виокремити два рівні: теоретико-концептуальний, що утримує вихідні концептуальні ідеї-принципи як гносеологічні засновки пошукової активності, і процесуально-діяльнісний, який передбачає розподіл (дроблення) і застосування під час пошукової діяльності доцільних та адекватних її змісту способів і форм зреалізування [207].

У сучасній науці трактування методологічного підходу зводиться до його розуміння як: сукупності (системи) принципів, котрі визначають загальну мету і стратегічний напрямок здійснення відповідної пошукової діяльності [210; 227; 365]; принципового методологічного зорієнтування мислєдіяльності дослідника в утвердженні концептуальної позиції до вивчення-оперування об’єкта пізнання, що оптимізує загальну стратегію наукового поступу до істини [327; 337]. Але зазначені постулати до опрацювання засновків пізнавальної активності особистості у здобутті істинного

знання лишають поза увагою свідомісну спрямованість суб'єкта пошукової активності, специфічну мислеактивність як наскрізний остов учинення і творчий потенціал самої особистості, передовсім її здібності-таланти у запровадженні власних стратегій і тактик життєреалізування.

Надбання психологічної науки вміщують значний методологічний багаж у віднаходженні оптимальних шляхів-принципів вивчення особистості. Найвизначніші з них: 1) уявлення про системну організацію психічних процесів і функцій, сформульовані Б.Г. Ананьєвим [14]; 2) принцип детермінізму діяльності, розроблений С.Л. Рубінштейном [233] та допрацьований О.М. Леонтєєвим [141]; 3) теорія системної організації особистості в органічній цілісності та наскрізних інтегральних рис-якостей особистості Б.Ф. Ломова [150] та ін. Основними ж методологічними підходами у психологічних дослідженнях є системний (І.В. Блауберг, Б.Ф. Ломов, Е.Г. Юдін), особистісний (Б.Г. Ананьєв, І.Д. Бех, В.В. Рибалка), раціогуманістичний (О.Ф. Лазурський, Г.О. Балл), діяльнісний (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтєв) та інші. Причому кожен з означених підходів може успішно застосовуватися у різних аспектах вивчення психічних утворень, діяльності та поведінки особистості. Ці підходи дозволяють пояснити постання особи у вимірах її суспільно-культурної даності, котра персоніфікованою діяльністю і власними вчинками творить свою одухотворену сутність.

Пізнання уміщує значну кількість когнітивно-мисленневих актів, але його сутність можна визначити як “схоплення”, “вловлення” чогось за допомогою розуму. А “те, що виявилось осяжним людському розуму позначається словом

знання” [1, с. 35]. Звідси розрізняються сфери пізнання: понятійна і споглядальна. Їх розмежування виникає в тому випадку, коли постає питання про сам процес сприйняття – безпосередній і інтуїтивний контакт з предметною дійсністю чи ідеальною сутністю, риси-якості котрих відображаються у людській свідомості та змістовно означаються як реальна даність. Іншими словами, “у сприйнятті міститься єдність чуттєво наявного й інтуїтивно осягненого смислу” [1, с. 35].

В історичному плині-розвитку людського розуміння світоустрою першим постає досвідне (апостеріорне) знання, що оприявнюється в повсякденні. Бути досвідченим – пережити щось у собі, пропустити світ через спектрально-аналітичний “фільтр” свого суб’єктивного Я. Незалежне ж від досвіду, початкове знання є апіорним. Процедура оволодіння ним передбачає контемплативне (споглядальне) долучення до фактів і явищ дійсності. Людина може пізнати що-небудь апіорно, оскільки у своїх розмірковуваннях стикається з апіорними сутностями – фактами свідомості. Однак наявність апіорного факту характеризується не тільки як ірраціональне (емоційне, явне) оволодіння предметною дійсністю, а вміщує, за Д. Гільдебрандом, сутнісні ознаки-приписи, засновані на необхідності поєднання мисленнєвого і чуттєвого в пізнанні [69]. Тож для глибинного осягнення дійсності варто синтезувати “розсудливе мислення” і гайдеггерівське “мисляче споглядання” – синергійно застосовувати і процес аналітичного структурування, і безпосереднього чуттєвого відкриття. Мисляче споглядання, як зазначає М. Гайдеггер, – поєднання мисленнєвого і чуттєвого, веритативний (*veritas* – істина) процес долучення до самої суті

пізнаваного. У цьому дійстві істина дається суб'єкту пізнання інтуїтивно, але поки не охоплена свідомісно у своїй цілісності і повноті, чому слугує розсудливе (понятійно-категорійне, абстрактне) мислення [349].

Найважливішим досягненням наукового пізнання особистості у філософсько-психологічній традиції є принципове переосмислення підходу до неї як суспільної істоти, котра своєю діяльністю і власними вчинками творить свою людську сутність. Саме у цьому напрямі формувалася культурно-історична концепція психічного розвитку Л.С. Виготського [62] і його послідовників – О.М. Леонтьєва [140], П.Я. Гальперіна [64] та ін., які визначають постання особистості як полімотивовану дію. З означених методологічних позицій С.Л. Рубінштейн спростовує концепцію І. Канта до визначення дійсності як “речі у собі” та ідею Г.В.Ф. Гегеля про іманентність сутності людини, доводить можливість становлення суб'єкта як особистості через його власні дії і вчинки [235].

Критична позиція щодо аналізованих методологічних підходів засвідчує їх неповномірне, однобоке висвітлення віхових механізмів-принципів самоздійснення особистості. Тому для побудови цілісної картини світу в особистісному засвіті людини слід обрати методологічну позицію синтетично-синергійного характеру, що заснована на психо-софійній теорії вчинку В.А. Роменця [226–228] і циклічно-вчинковому підході А.В. Фурмана [327–331] та його наукової школи (А.Н. Гірняк, І.С. Ревасевич, О.Є. Фурман, О.Я. Шаюк, С.К. Шандрук та ін.). Цей підхід фокусує увагу на особистості, котра спроможна свідомо реалізувати власні моральні імперативи, втілити смислові і ціннісні домагання у бу-

денність, досягти духовних ідеалів у повномірному життєвому просторі самоздійснення.

Наявні методологічні підходи у психологічних дослідженнях особистості обстоюють сегментарні засновки постання людини у часопросторі буття. Так, зокрема, системний підхід передбачає зорієнтування дослідження на розкриття цілісності об'єкта, а також виявлення його складних супідрядностей, взаємодій, що передбачає виокремлення найбільш вагомого, системоутворювального зв'язку. Цей підхід дає змогу розглянути проблему не ізольовано, а в єдності предмета дослідження і навколишньої реальності, дозволяє зрозуміти сутнісні характеристики об'єкта пізнання у єдності його окремих складових. Водночас системність передбачає обов'язкове сприйняття предмета наукового пошукування у вимірах визначеності та холистичності як невід'ємних рис-якостей цього підходу [365, с. 72].

Метою застосування наступного, особистісного підходу у психології, є створення умов для різнобічного прояву і відповідно розвитку особистісних функцій суб'єктів. Загалом цей підхід уможлиблює, з одного боку, діалектичне вирішення проблеми співвідношення загального, особливого та одиничного в характеристиці особистості, а з іншого – всеосяжно дослідити окремі психічні функції, процеси і властивості. Крім того, “особистісний підхід у своєму постанні може бути представлений двома тенденціями – особистісно доцентрованою, яка виявляється у концентрації усіх підходів при вивченні глибинної системно-психологічної сутності особистості, та особистісно відцентрованою тенденцією, що унааявлена різними видами особистісно спрямованих під-

ходів, які виявляються в “орієнтації” на окремі особистісні якості в цілісному персоніфікованому контексті” [219, с. 48].

Обстоюваний Г.О. Баллом раціогуманістичний підхід до вивчення особистості постулює постання у психіці людини культури довколишнього суспільного загалу, яка й формує в ній названу системну якість. Цей підхід реалізується одночасно у двох вимірах – методологічному й онтофеноменологічному. Перший утримує інтеграцію (синтез) конструктивних складових концепцій, що відповідають різним варіантам розуміння та пізнання особистості. Другий характеризує буттєвий аспект особистісної інтегративності, тобто орієнтує на цілісний розгляд людської особи у єдності її соматоконституційних, психологічних і духовних властивостей [22].

Сутність діяльнісного підходу у пізнанні особистості визначається як така організація взаємодії зі світом, коли людина діє з позиції активного суб’єкта життєтворення. Причому в неї цілеспрямовано формуються спеціальні уміння, котрі спрямовані на усвідомлення мети, планування пізнавальної активності, її зреалізування і регулювання, здійснення самоконтролю, аналізу та оцінки результатів власного діяння. Відтак головна ідея діяльнісного підходу пов’язана не стільки з самою операціональною процедурою пізнання, а з діяльністю як засобом становлення і розвитку особистості [237]. У контексті цього підходу виокремлені критерії постання психіки в філогенезі, розроблені уявлення про провідну діяльність як основу і рушійну силу розвитку психічної активності людини в особистісному становленні, створені уявлення про механізми-принципи побудови образу дійсності у зв’язку зі структурою діяльності, пояснено роль

персоніфікованих сенсів і смислів як складових свідомості у побудові особистості в актах її екзистенційного самоздійснення [365, с. 73].

Категорія “вчинок” ще до недавнього часу не турбувала вчених-теоретиків, котрі проводять дослідження у сфері соціогуманітаристики. Учені вказують на те, що вчинок – це завжди дія, яка оцінюється в широкому соціальному контексті; діяння, котре має певний соціальний зміст [210; 227; 265]. Це поняття використовується психологією для позначення дій, спрямованих на свідому реалізацію особистістю моральних імперативів, досягнення духовних ідеалів, дотримання соціальних норм, втілення смислових і ціннісних домагань [270]. Результат учинкового діяння – це завжди внесок у власне розуміння життя, рефлексія, самоусвідомлення.

Психологія вчинку постає як теорія, для опрацювання якої багато зусиль доклав видатний методолог нашого часу В.А. Роменець [226]. Він визначає вчинок як живий осередок, який охоплює усі суттєві аспекти психічного у його вищих значеннях, так що поза ним нічого не залишається. Це нова, власне, канонічна психологія (просякнута філософськими надбаннями минулих поколінь), спричинює постання нового методологічного (психософійного) мислення у наукових поступках [210]. У вчинковому діянні людина має можливість виразити себе, свою унікальність та індивідуальність, натомість приносячи своїм діянням користь громаді, здійснюючи неповторний внесок у розвиток культури і суспільства в цілому. Діяльність людини, яка заслуговує визначення учинку – запорука наукового безсмертя, та набуває культурно-історичної цінності, якщо перевищує межі конкретного часу.

Здійснення людиною вчинку – це перехід у новий буттєвий простір [365, с. 79].

Послідовниками академіка В.А. Роменця (В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, П.А. М'ясоїд, І.П. Маноха, Т.С. Кириленко, І.В. Данилюк), доведено, що засадничим механізмом, який перебуває у фокусі психічної діяльності, є структура вчинку, що містить ситуаційний, мотиваційний, дійовий і післядійовий компоненти [329]. Рівень вчинкової зрілості особистості є позицією, з якої розглядаються і тлумачаться всі інші циклічні дієства самотворення особистості [311]. Кожний історичний рівень психології ставить свої акценти у цій циклічній структурі. Так, з переходом до нової концепції чи наукової позиції, вчинок самотворення усе більш змістовно розглядається як логічний осередок саме тому, що як психологічний феномен він є серцевиною психічного перетворення, поступу самої людини до обріїв особистості, індивідуальності та універсуму.

Першою сходинкою до звершення вчинку постає ситуаційний компонент. Коли людина опиняється в умовах, що обмежуються культурно-історичним надбанням часопростору життєзреалізування, вона змушена приймати рішення з урахуванням вимог довкілля, на ці рішення також впливає досвід предметно-дійового орієнтування особистості, її індивідуальна природа та спонукальний вплив безпосередньої ситуації життя. Наслідком прийняття ситуативної позиції є визначення особистістю мотиву і конкретних дій-операцій, коли вона обирає пріоритетні напрями своєї стратегічної діяльності. Цей мотив або цільова настанова опосередковується спонуками, потягами та індивідуальним досвідом власного духовного самоплекання і самотворення та постає

другим (мотиваційним) компонентом. Третій, власне дійовий компонент, оприявнює результат діяльності у її продуктах-витворах, реалізує клопітку процедуру досягнення очікуваного наслідку діяння, задіюючи весь потенціал людини у поступках до самореалізування, самоусвідомлення, а головне – самотворення. Вчинок стається всупереч стереотипам, традиціям, умовам-чинникам, звичкам та обставинам, та не завжди може бути схваленим суспільством, тому, оцінюючи будь-які його результати, слід взяти до уваги конкретний історичний час та запити безпосереднього соціального довкілля. Четвертий компонент у структурі діяльності – післядійовий, головне змістовлення якого здійснюється через рефлексію; дія завершується, але вчинок триває і стає основним кроком до нових звершень [227]. Кожна людина, яка реалізується у вчинковому акті, повинна критично замислитись над власним індивідуальним буттям, самоактуалізована ж особистість завжди досягає поставленої мети і кожен продукт її моральної, одухотвореної діяльності це низка реалізованих мотивів-сенсів, яка є завжди приводом для роздумів і рефлексії [366].

Вчинковий принцип дає змогу бачити логічну структуру психології, вибудувати її циклічну систему, окреслити шлях, яким психологія заглиблюється у власну об'єкт-предметну сферу пізнання, відображає суто психологічні закономірності постання особистості у вирі її спонук, прагнень, домагань, смислових і ціннісних настанов тощо [266]. Зрозуміти історично усвідомлювані форми вчинку – це означає досягнути якісно відмінні етапи-цикли становлення самої психології, здійснити реконструкцію її історичного поступу. Саме через

структуру вчинку, в постанні його історичного аспекту розвитку людства, відкривається можливість показати достеменні зв'язки психології з іншими формами людської свідомості, висвітлити евристичну взаємодію між ними.

Дослідження актів пізнання людиною світу з позицій постання психології в історико-циклічному дискурсі передбачає певне перенесення в ту чи іншу психологічну систему низки оригінальних ідей і поглядів, віднаходження її логічного осередку, співвіднесення з ним усіх елементів структури системного знання [322]. Вчинок у формовияві центральної ланки внутрішньої логіки науки психології є не лише історичним або суто логічним феноменом, він, крім того, містить у своїй життєвій екзистенції логічне та історичне, ноуменальне і феноменальне. Ось чому саме вчинок, на відміну від інших проявів особистості (поведінка, дія, діяльність, спілкування) репрезентує людину цілісно, “монадно” як мікрокосм і тому цілком може бути віднесений до списку метаісторичних “феноменів вічності” [365, с. 89].

Сучасна психологія особистісного постання відрізняється властивим для неї баченням свого предмету і методу пізнання, специфічною системою раціогуманітарних знань, тематикою і науковим тезаурусом, характером взаємодії із соціальною практикою, змістом і логікою суперечностей, які вона виявляє, переживає, долає. Так само як психологія в цілому набуває все більш колоритного парадигмального образу, що визначає її специфіку і перспективу подальшого розвитку. Причому будь-яка психологічна парадигма передбачає визначеність й узгодженість позицій тієї чи іншої групи вчених-психологів щодо онтологічного статусу психодуховної

реальності, теоретико-методологічних принципів її дослідження та інтерпретації, а також стосовно кола проблем, які варті дослідження в межах цієї парадигми; й одночасно все це залежить від методологічної зрілості її понятійно-категорійної системи. Мовиться про різноманітні парадигми, що виступали у формах детермінізму, емпіризму, асоціанізму, еволюціонізму, функціоналізму, гуманізму чи раціогуманізму тощо, аналізуючи які, є можливість сформуувати уявлення про суперечливу логіку її історичного поступу, визначитись у теперішніх пріоритетах та уявити перспективи подальшого розвитку, що повною мірою стосується і психодуховних запитів самої особистості [329].

Саме такою є вітакультурна парадигма А.В. Фурмана з її циклічно-вчинковим підходом до вивчення особистості [327; 332]. Цей підхід зосереджує увагу не стільки на визначенні вчинків як культурно-історичних зразків чи канонів поведінки, що повинні засвоюватись і відтворюватись новими поколіннями, скільки на визначенні їх як неповторних, творчих, відповідальних душевно-духовних актів, здійснюючи які людина реалізує свою сутнісну могутність, стається як непересічна вільна окультурена особистість і неповторна індивідуальність.

Модель повномірного пізнання світу оцінюється в залежності від обсягу і суттєвості відтворюваних в ній рис оригіналу та самого процесу мислєдїяльності, що наближує свідомість дослідника до об'єктивного знання. Тут вагомим чинником у виборі вдалого інструментарію у пошукуванні істини постає методологічна позиція, що утримує інтенції-ідеї для максимізації пізнавальних зусиль. Пропонуємо на

основі інтелектуальної рефлексії виокремити позиційні формовияви методологічного знання як сув'язі достовірних даних, опрацьованих на прикладі смисложиттєвої сфери особистості (табл. 4.1).

Наукове тлумачення розвитку знань про довколишню дійсність і смисложиттєве спрямування особистості слід досліджувати синергійно, у поєднанні гносеологічного й епістемологічного розвідок. Тож пропонуємо об'єднати методологічні позиції оприявнення пізнавальної активності у здобутках науково-творчих пошукувань людських сенсів і смислів. Гносеологія розглядає процес пізнання з точки зору відносин суб'єкта життєдіяльності з об'єктивною дійсністю або в категорійній динаміці фокусування свідомості дослідника на найсуттєвіших особливостях предметного кола пошукування. Епістемологія першочергово зацентровує увагу на ірраціональних способах пізнання (інтуїції), обстоюючи абстрактну структуру самого знання. Визнаючи недосяжність абсолютної істини, людина наштовхується на проблему оцінки достеменності дійсності, що породжує розрізнення абсолюту і відносності у розумінні світу. Так, з епістемологічної позиції, людина (суб'єкт) є мірою всіх речей, але інструментом виміру (оцінковим параметром, взірцем) слугує об'єктивне знання, реальне бачення світу як ідеал належного чи істинного [311].

Джерелами пізнання у гносеології є емпіричні пошукування і практика застосування дослідних засобів осягнення світу, епістемологія ж схильна до критичної рефлексії ментального, інтуїтивного досвіду і його подальшого теоретичного оформлення у знанні. Вихідним

Таблиця 4.1

*Порівняльна характеристика методологічних позицій
у пізнанні смисложиттєвої сфери особистості*

Форми організації методологічного знання	Методологічна позиція	
	Гносеологічна: теорія пізнання	Епістемологічна: теорія знання
Дихотомія аналізу	Суб'єкт пізнання – об'єкт пізнання	Об'єкт пізнання – знання
Джерела пізнання	Суспільна практика й емпірика	Життєвий досвід (в т.ч. інтуїція, ментальність, архетипи)
Принципи	Суб'єктності	Об'єктивного знання
Підходи	Системний, діяльнісний, вчинковий та ін.	Сферний, генетичний, вітакультурний та ін.
Рамкові умови	Теоретичне (дослідницьке) – емпіричне (експериментальне) пізнання	Наукове (раціональне) – рефлексивне, особистісне (неявне) знання
Формовияв	Габітус (система патернів, диспозицій)	Ризома (динамічний концепт)
Понятійне творення	Ноумен (умоглядність)	Феномен (світовідчуття)
Світоглядні універсалії	Сенс (мета, призначення)	Смисл (осягнення змісту і суті)

положенням гносеології постає теза про визначальну роль практичного значення (вагомості, доцільності) самого процесу пізнання, в епістемологічних зрушеннях увага фокусується на об'єктивних структурах самого знання, механізмах його об'єктивації і реалізації в науково-теоретичній діяльності [116]. Так, смисложиттєві домагання особи повинні співвідноситись з нагальною необхідністю людського самозреалізування (гносеологічний вимір) і, водночас, з абстрактними цілями всеосяжного духовного самоздійснення (епістемологічний аспект).

Принцип суб'єктності у гносеології передбачає розпросторення пізнавальної активності у тісному зв'язку з особливостями самої особистості, її інтелектуальними здібностями, характерологічними рисами, вольовими якостями, соціальними настановленнями і поведінковою ситуативною специфікою. Суб'єктність спричинює пізнавальну активність й утримує творчі спроможності особистості, відзначаючись націленістю свідомості на власний внутрішній потенціал самоініціювання і саморозвитку [84]. Гносеологічний суб'єкт володіє предметними свідомістю і самосвідомістю, взаємодія яких скеровує людське пізнання у практичну діяльність. Обстоюване з епістемологічних позицій об'єктивне знання ґрунтується на визнанні того, що речі, явища, події пізнаються як частини реальності, незалежної від людини та її свідомості. Предметне коло пошукувань при цьому звичайно розглядається як елемент цілісної структури самого знання (ідеальний об'єкт) або як дійсність, оприявнена у цих знаннях. У наукових зрушеннях пізнання смисложиттєвого остову людського ества варто поєднувати і суб'єктивістське

світобачення, і чисте споглядання буття як незалежну від свідомості конкретного дослідника даність [116].

Основною ознакою гносеологічних підходів (системного, діяльнісного, вчинкового тощо) є ініціювання особистості як засновку пізнавальної активності, в той час як епістемологічні (сферний, генетичний, вітакультурний та ін.) організуються всеосяжними законами світу, що утримують природні специфікації буття загалом і суспільного життєустрою в тому числі. Психологи різних наукових підходів, одну й ту ж проблему вирішують істотно різними способами. Як факт, навколо кожного напрямку з часом, поступово групуються “свої” адепти-послідовники, котрі застосовують специфічні методи, притаманні конкретній школі чи персоналію. Різноманіття підходів сучасної психології дозволяє дослідникам знайти свій спосіб осягнення різних проблем, відшукати нові шляхи пояснення і прогнозування людської поведінки-вчинення, а також віднайти сучасні методи терапевтичної взаємодії з клієнтом.

Теоретичне пізнання як атрибут гносеології – це поступ до відображення реальних явищ і процесів, що відбуваються у дійсності, віднаходження їх внутрішніх зв’язків і закономірностей, які досягаються методами обробки даних, отриманих від емпіричних пошукувань. Вивчення законів дійсності знаходить своє вираження у створенні наукової теорії, адекватно відображає досліджувану предметну область в цілісності її принципів і законів. Теоретичні методи наукового пізнання мають наскрізну задачу, спрямовану на отримання конкретної відповіді на ситуаційне питання пошукування [150]. Результати теоретичного пізнання авто-

номні але тісно переплітаються з масивом даних дослідної роботи. Останні слугують, як правило, вихідним матеріалом для теоретичного осмислення, яке є джерелом наукових висновків, що уточнюють суть емпіричного осягнення предметів дійсності. Наукове (рефлексивне) знання – об’єктний вид знання, що задовольняє наступні вимоги: виваженість, доказовість, системність, перевіреність, корисність, рефлексивність, методологічність, відкритість до критики, здатність до видозміни і поліпшення. Онтологічно інтерпретуючи наукове знання, епістемологія часом поєднує світ науки і культури (в обопільному долученні один до одного, в безпосередньому синергійному їх пережиттю), чим спонукає науку до осмислення її власних першоджерел і логіко-методологічних принципів з урахуванням соціальних наративів епохи. Наукове знання є рафіновано об’єктивованим, бо воно виражено в таких способах опису і пояснення природи фактів, які є розуміннево осяжними у всьому просторі кореспонденції знань [63].

Результатом прикладного задіяння смисложиттєвих орієнтирів у безпосередній простір взаємин людини зі світом є габітус – цілісна система диспозицій сприйняття, оцінювання, класифікації та дій, результат досвіду та інтеріоризації індивідом соціальних структур, які носять неусвідомлений характер. Габітус – сукупність сталих надбаних схильностей або система патернів як множини стереотипних (шаблонних) поведінкових реакцій чи послідовність певних дій. Формовив епістемологічного осягнення системи смислів здійснюється через поняття ризоми – динамічного утворення, уособлюваного з розгалуженим павутинням-корневищем, яке

утримує пояснення істини [82]. Ризома функціонально абсолютизує знання з допомогою пульсаційних переходів хаотичних інформаційних утворень до станів, що характеризуються наявністю макроструктури з чіткою координацією елементів (знаннєвих) мікрорівня (окремої теорії) системи.

Наступним шаблоном у порівняльній характеристиці методологічних позицій до вивчення смисложиттєвої сфери особистості є розрізнення ноуменального і феноменального. Ноуменальне знання здобувається послідовно, у результаті надпотужної роботи мислення суб'єкта пізнання та потребує планомірних, зважених кроків на підступах до істини. Феномен постає основною, цілісною і достовірною одиницею того, що можна виокремити у свідомості. Ноумени постають оптикою суб'єктивного бачення світу, феномени ж слугують об'єктами пізнання як безпосередньо надані свідомості узмістовлення інтенціонального акту (перманентної спрямованості на предметне коло пізнання) (див. [98]).

Нарешті, універсалиями гносеологічного осягнення смисложиттєвої сфери є загальнолюдські смисли, а безпосереднє відчуття значущості людського існування з епістемологічних позицій оприявлене у персоніфікованих сенсах. Смисли породжуються системою культурних здобуків суспільства певного історичного часу, в якому формується наскрізна ідея доцільності і значущості буття, а вособистісенні пріоритети пояснюють існування сенсу життя людини як суб'єкта життєтворення й індивідуальності.

4.3. Паралакс психологічного пізнання в особистісному форматі світосприйняття

Осягнення онтологічної, антропологічної, соціокультурної, етичної та інших наукових проблематик передбачає рефлексивне ставлення до способів і можливостей такого осмислення, тобто рух думки у предметному світоглядному змістовленні наукового психологічного пізнання охоплює рефлексивний його вимір, аналіз способів і можливостей постановки, розгляду і вирішення відповідних дослідницьких проблем. Тож у цьому проблемному колі теоретико-психологічних пошукувань виникає нагальність застосування такого методологічного інструментарію, котрий постане потужним засобом мисленнєвого осягнення і чіткого пояснення сутнісних координат і траєкторій особистісного буття.

Якщо підходити до законів буття та принципів їх пізнання формально логічно, то можна встановити певні їх сутнісні розбіжності, зокрема у формі їхнього постановня: буття оприявнюється у зовнішній реальності, когніції ж дотичні до світу й узмістовлюються у свідомості суб'єкта безпосередньої психічної активності, породжуючи вияви її життєдіяльності. Абсолютизуючи ці відмінності, можна дійти висновку про агностичність буття, адже мислення лише ситуативно долучається до розпізнання закономірностей світобудови. Так як мислення має свої (уніфіковані) закони, то воно не може об'єктивно пояснювати реальність: оскільки буття може бути збагнене тільки у формах думки, то воно взагалі оголошується недосяжним для науки, після чого його легко зробити предметом релігійного чи іншого езотеричного

осягнення. Однак думка за своєю сутністю не може бути нічим іншим, як віддзеркаленням законів і форм буття, тож і рухається вона на засадах свого об'єктивного у змістовлення. Навіть коли думка розпросторюється в область фантазії, не говорячи про її хворобливі сублімати, то й тоді вона рухається за законами самого об'єкта, та ще й детермінує творчість. Її рамковими умовами буде досконалість інструментарію (способів, засобів, прийомів мислення), з допомогою котрого суб'єкт як утримувач-творець думки спроможний зануритись у природне єство об'єкта свого пізнання. Єдність мислення і буття не просто постулюється на основі самого значення слова "бути" (все існує, у тому числі й мислення, тому воно вже міститься і долучається до буття), а встановлюється сутнісно, оскільки будь-який психічний процес розглядається як форма відображення буття (психіка і є суб'єктивним відображенням об'єктивної дійсності [233]), у якій воно осмислюється й пізнається [116; 137; 218; 353].

Тотожність мислення і буття не зумовлено природно, а є результатом надпотужної роботи наукової думки, коли професійна мислєдіяльність спроможна найбільш істотно відобразити об'єкт пізнання. Мислення, розпросторюючись за законами реальності, наближується до об'єктивно-істинних результатів розпізнання цієї дійсності. Тож те, що вважалося метафізикою (встановленням законів і принципів буття), стає методом і логікою (методологією), а форми буття, після їхнього пізнання людиною, перетворюються на закони і форми мислення. Логіка ще з часів античності покликана роз'яснювати загальні закони і форми мислення, а логічні категорії Аристотеля були ще й загальними ознаками буття,

що виражають його сутнісні позначення [16]. Пізнані об'єктивні закономірності в такій логіці підпорядковуються конкретним завданням для вироблення науково-теоретичного методу мислення, адже об'єктивний світ цікавить людину побіжно як засіб задоволення власних нужд і суспільних потреб, що є предметом психологічних пошукувань.

Психологія розкриває закономірності протікання пізнавального процесу конкретного суб'єкта-дослідника, який відчуває, сприймає, уявляє і осмислює, а теорія пізнання підсумовує масив даних з різноманітних сегментів знання. Але не сума знань, довільно взятих з різних галузей певного вчення, становить осереддя науки, а ті узагальнення, систематизації, які розкривають сутнісні закономірності світоустрою, породжуючи категорійну значущість теорії пізнання як поступу до істини [116, с. 46]. У деяких постулатах теорії психологічного пізнання розглядається поняття свідомості як протилежного поняттю матерії. За таких умов матеріальна дійсність – це об'єктивна реальність, що існує незалежно від свідомості та притаманна особі у відчутті, свідомість же становить суб'єктивну реальність. Але саме поняття реальності поєднує матерію і свідомість, що становлять синергійну єдність протилежностей, двох іпостасей буття: об'єктивної і суб'єктивної. Тож психологія не протиставляє свідомісну регуляцію пізнавальної активності дослідника і матеріальні (чи ідеальні) об'єкти його пошукового інтересу, а постулює їх формовияв у знаннях. Знання не тотожне всякому психічному акту, воно припускає виділення особою себе з навколишнього світу і чітке усвідомлення (осмислення) даного дійства. Тож знання існує тільки тоді, коли є свідомість,

яка, своєю чергою, постає формовивом відношення людини до своєї природи і буття загалом [116, с. 52].

Для вирішення питання про те, яким чином, якими шляхами й у який спосіб теоретичне знання відтворює в мисленні об'єкт, психологія заручилася підтримкою логіко-філософських категорій конкретного й абстрактного. Як відомо, об'єктивна істина конкретна й завжди існує у формі теоретичної системи – це вихідний і кінцевий пункт руху-поступу пізнання. Первинним у когнітивних розвідках є чуттєво-конкретне, при якому суб'єкт взаємодіє зі світом на емпіричному рівні своїх пошукувань, через даний досвід особа різносторонньо долучається до об'єктного пізнання. Однак зазначена конкретність не розчленована, а цілісно доступна живому спогляданню дослідника, тому “від чуттєво-конкретного пізнання він неминуче переходить до абстрактного” [116, с. 197]. Завдання ж абстракції полягає в тому, щоб від емпіричного піднятися на теоретичний рівень пізнання, силою самого мислення осягнути новий зміст буття, недоступний живому спогляданню, і тим самим відобразити об'єкт чіткіше і глибше. Тож “абстрагування – спосіб пізнання об'єкта, шлях поступу до конкретної істини” [116, с. 199].

Об'єктивне сприйняття дійсності узгоджується з дефініцією істини, котра, за Аристотелем, є позасвідомісним, неспотвореним відображенням існуючих предметів у свідомості людини [16]. Тож, класично, істина – автентичне відображення об'єктивної реальності у свідомості суб'єкта, який пізнає довкілля. Платон також вбачав в істині та її змістовленнях у формі знань позадосвідну, вічну сутність, котра виводилась за межі суб'єкта. В. Джемс, засвідчившись

цими класичними визначеннями, оперує поняттям істини як вияву об'єктивного знання з позицій співвідносності чи невідповідності реально існуючих предметів і речей в усуб'єктненому сприйнятті особливостей довколишнього світу [187; 207].

І. Кант стверджував, що істина завжди об'єктивна, невід'ємними ознаками якої є загальність і необхідність. Сама думка може бути визнана правомірною, якщо мислиться з безумовною закономірністю і всеосяжністю. Суть міркувань І. Канта зводиться до того, що джерелом необхідних ознак істинності є не об'єкт, а суб'єкт з формальною організацією його свідомості. Тож жодного об'єктивного пізнання, зміст якого б визначався реаліями, фактично не існує, апіоризм тут постає формою заперечення об'єктивності на користь суб'єктивізму розуміння світу [97].

Мислення – процес фокусування “лінз свідомості” на певному предметі, охощеному загальною оптикою світо-споглядання. При цьому мислення може бути подієвим, ситуаційним описом цього споглядання й, водночас, актом-вчиненням розпізнання сутності предмета пізнання, що організується в судженнях та уявленнях як понятійно-категорійних формовиявах осягнення, подальших трактовки і роз'яснення законів і принципів буття. Пізнаючи, людина не запозичує, не вбирає в себе, а виходить за власні межі, розпросторюється, екстатично затверджує себе ззовні, що здійснюється через слово як засіб оприявлення буття. На думку М. Гайдеггера, мова – це дім буття, а слово в даному випадку є його цеглиною, вільновідтворюваним елементом буттєвої сутності [350].

І справді, у методологічно зорієнтованих пошукуваннях є можливість віднайти новітні формовияви психологічного мислєдїяннї як процесу-дїйснї конкретнот застосування дослідником складної системи підходів, парадигм, концептів, моделей та інструментів цілісного осягнення явищ дїйснотї. Ця надскладна методологічна робота дає змогу перевести особистісне знання з матеріалу (інформації) у засіб поглибленого розуміння і збагачення власного духовного світу особистотї й уреальнити перетворення цього знання в потужний інструмент вдосконалення її мислення та інтелектуального збагнення культурної скарбниці самої психології [328; 333; 336]. На основі напрацювань попередників, гіпотетично можна стверджувати, що методологічний розгляд предметного кола пізнання у зв'язку з налаштуванням-переміщенням (паралаксом) фокусів свідомості як надскладної системи опцій сприйняття, модальностей відчуттів, принципів і типів мислєдїяльностї суб'єкта-дослідника дозволяє йому наблизитись до об'єктивного, істинного знання.

Питання об'єктивного бачення довколишнього світу є одним з найдавніших і найскладніших, адже реальність багатоманїтна, суперечлива і нескінченна у своїх виявах, її безперервний рух народжує нові форми буття у невичерпній жазі одухотвореного самовдосконалення, що організуються у філософські, наукові, психологічні, методологічні й інші сув'язі істини. Самостійним видом теоретичної діяльностї, відмінним від філософії, наука стає лише з XVII ст., тобто з моменту виникнення емпіричних (експериментальних) форм пізнання [137]. Наука – це область людської діяльностї, яка спеціалізується на отриманні та виробництві знання. Пси-

хологічна наука стала самостійною аж у кінці XIX ст. та запозичила з різних філософських концепцій розуміння значення взаємин людини і світу, що виявляється в характері пізнавальних процесів і фундаментальних принципах психічної організації життя. Знання – це осягнення й активне оперування найвагомішими ознаками пізнаваних речей, мистецтво збагачення світу ідеальних сутностей і примноження ресурсу людства на шляху до осягнення істини [205, с. 18]. Акт пізнання здійснюється за допомогою впорядкування засадничих характеристик явищ і предметів дійсності у цілісну картину світорозуміння, цей процес пов'язаний з безупинною роботою людської думки, що є інструментом оформлення мислєдїяльності у довершений, теоретичний або практичний результат, оприявнений у персоніфікованому досвіді чи знаннях [137].

Обмеженість людських ресурсів у пізнанні довколишньої дійсності походить не від об'єкта, а від суб'єкта пошукової активності, його інтелектуальних спроможностей, ступеню зрілості його мислєдїяльності. Тому вдосконалення людського пізнавального поступу, що здійснюється у процесі розвитку людства є практично нескінченним, а сама істина є суспільно-історичним процесом збагнення людиною об'єктивної реальності. Загалом людському пізнанню доступні всі явища і процеси у світі, але особа не може реалізувати цю можливість в якийсь конкретний історичний період через обмеженість знання у часопросторі буття суб'єкта-дослідника [116].

Рух-поступ пізнання до об'єктивного знання – це шлях від помилки до істини, коли мислення намагається об'єк-

тивно-правильно віддзеркалити світ, створити точний образ дійсності, який глибоко і всебічно осягає реальність у її наявних і можливих формовиявах. Помилка – протилежний істині мисленневий рух-регрес спотвореного відображення реальності. Людський розум завжди буде залежним від моментів похибок та неточностей, тож шлях до об'єктивної істини складний і суперечливий. Ці моменти ілюзорності, помилковості окреслюються рамковими умовами руху пізнання від релятивного до непорушного. Абсолютне, відносне і конкретне є поняттями, що розкривають динаміку постання об'єктивно-істинного знання, під яким розуміється фактичне уявлення про окремі явища, процеси природи і суспільне життя, достовірність якого не викликає сумніву і є незмінним та вічним. Справжня абсолютність знання можлива тільки як процес, що призводить до досягнення об'єктивного змістонаповнення мислєдіяльності, на чому робить акцент у своїх пошукуваннях Г.В.Ф. Гегель. Якщо замкнути пізнання в межах певного часопростору, то його обмеженість стає очевидним фактом. У жодний конкретний історичний період ми не в змозі знати всіх речей і явищ, проте, якщо пізнання і досягнення об'єктивної істини розглядати як перманентне, невинне дійство, то долучення до нього можливе [67].

Своєї об'єктивності й абсолютності істина може набути тільки у процесі руху і безперервної трансформації, інакше вона відмежується від реальності та перетвориться на свою протилежність – хибу, ілюзію, оману [116]. Істина є узгодженістю (порозумінням) одного знання з іншим за законом неприпустимості суперечності. Загалом істина – це знання,

що окреслює об'єктивну реальність у її дійсних і можливих формовиявах, визначає сутність предметів, незалежно від самого суб'єкта пізнання. Власне вся дійсність може бути осягнута, а об'єкти і предмети світу сутнісно пояснені, але у постійному русі до самозвеличення духу людського пізнання.

Особистість мобілізує власний пізнавальний потенціал у прагненні до поєднання протилежностей: тілесного і духовного, наявного й ідеального, керуючись при цьому парадигмальними взірцями-ідеями, які суголосно налаштовують суб'єкта пошукового інтересу на певний лад мисленнєвої активності [333]. З точки зору Т. Куна в основі розвитку наукового знання лежить зміна парадигм – сукупностей теоретичних принципів і методологічних норм, прийнятих у певному науковому співтоваристві, котрими користуються в якості взірця при вирішенні дослідницьких проблем. Будь-яка теорія – це своєрідна карта, що ситуаційно окреслюється часопростором і на теренах певного підходу до розпізнання закономірностей функціонування дійсності. Як частина знань, теорія не зазнає істотного впливу з боку інтелектуальних і характерологічних особливостей суб'єкта, їй властива чітка структура, а формальні положення теорії не залежать від настроїв, станів, рис-якостей, особливостей мислення і психічної активності самої особистості. П. Фойєрабенд відстоює ідею наукового плюралізму (права на одночасне існування різних наукових теорій), в якій зазначає, що суб'єкт-дослідник (учений) при створенні теорії може використовувати будь-які методи і підходи, єдиного правильного універсального наукового методу не існує, адже найбільш важливі ідеї і відкриття стали можливими завдяки

порушенню загальноприйнятих раціональних, апробованих позицій (цит. з [331]).

У напрацюваннях К. Поппера чітко вирізняється концепція “об’єктивного” знання, за якою науковець розрізняє три світи або універсуми: 1) світ фізичних чи матеріальних об’єктів або станів; 2) світ свідомості чи розумових станів; 3) світ об’єктивного змістонаповнення мислення, зокрема наукового, поетичного і творів мистецтва. Останній з них складають наукові теорії, проблеми, зміст книг, тобто все знання, накопичене людством. Цей універсум виникає як результат взаємодії першого і другого світів, але існує незалежно від них, об’єктивно [207]. Об’єктивність знання означає його незалежність від суб’єкта. “Третій світ” науковця має багато спільного з платонівським світом ідей та з гегелівським об’єктивним духом, а самі знання на думку філософа – без-суб’єктні та мають свою власну область автономії [337, с. 87].

На думку М. Полані, людина хоч і занурюється в акти світосприйняття, але це не робить світогляд суто суб’єктивним, адже збагнення сутності довколишньої дійсності не довільний акт чи пасивний досвід, а відповідальний учинок, що претендує на узагальненість. Такого роду знання насправді об’єктивне, оскільки дозволяє встановити контакт з прихованою реальністю, передбачити і розкрити зв’язки, умови-чинники, закономірності утаємничених сфер і справжніх сутностей [205, с. 19]. Науковець назвав цей сплав особистого й об’єктивного особистісним знанням, що пов’язане з інтелектуальною (розумовою) самовіддачею.

Природно, що особистісне знання, на переконання М. Полані, вимагає неабиякої, цілеспрямованої і волепідсилю-

вальної, інтелектуальної самовідданості. В ньому знаходить відбиток не тільки пізнавана дійсність, але й сама особистість, котра пізнає, тому має місце її неповно проявлене зацікавлене (а не байдуже) ставлення до знання, особистий підхід до його трактування і використання, власне осмислення його в контексті специфічних, суто індивідуальних, мінливих і здебільшого неконтрольованих, асоціацій, образів, мислеформ [205]. Інакше кажучи, через невлотимий характер спостерігати неявне знання можна тільки в дії, передусім учинковій, соціальній [327, с. 23].

На основі напрацювань М. Полані висновуємо, що суб'єкту притаманний *паралякс пізнання* – залежність видимого положення об'єкта від розташування-переміщення спостерігача-дослідника, його кута чи точки зору, модусу сприйняття, особливостей світовідчуття, інтелектуальної складової і мисленнєвої активності, знакової системи (математичної або лексичної), принципів і підходів, особливостей внутрішньоособистісних налаштувань і, нарешті, інструментальної оптики (фокуса свідомості). Фокус свідомості зосереджує увагу суб'єкта на головному, предметній сутності, а периферія – зміщує акценти сприйняття на деталі або другорядне. “Людська увага в кожний момент має тільки один фокус і тому неможливо сприймати одночасно ті самі деталі як фокусні і як периферичні” [205, с. 91]. Поєднання фокуса й периферії дає об'ємне бачення й глибоке розуміння предмета дослідження. “Коли суб'єкт пізнання сфокусований на цілому, все ж побічно сприймає периферичною свідомістю певну частку або компоненти цілого, причому обидва види усвідомлення мають приблизно од-

накову інтенсивність, але чим прискіпливіше дослідник вдивляється в сам предмет, тим чіткіше оприявнюються окремі його риси й особливості” [205, с. 92]. Суб’єкт усвідомлює обсяг і специфіку власних знань, щоправда, навряд чи уявляє їх собі у деталях. Осмислення цих деталей відбувається в тому випадку, якщо суб’єкт оволодіває предметною областю, в яку вони входять у якості її частин.

Можна виділити два типи сприйняття світу, що й організують паралакс пізнання: епістемологічний (предметний) – безпосереднього споглядання дійсності з позначенням його предметів за допомогою конкретних знаків, символів, сигнатур, слів, формул і т. д.; гносеологічний (умоглядний), котрий має значення для самого суб’єкта в оперуванні реальністю, переробці й трансформації (видозміні) її досвіду і знань у процесі життєдіяльності. Тут визначальну роль відіграє контекст усвідомлення реальності шляхом пізнання. Значення, яким контекст володіє сам по собі, можна визнати екзистенційним (значеннєвим, сенсожиттєвим), на відміну від денотативного (референтного, зануреного у певну діяльність) або, більш широко, репрезентативного (фрактального) значення як здатності вибіркової сукупності відтворювати основні характеристики всієї системи. Такий різноплановий, системно-диференційний підхід до предмета пізнання слугує осягненню істини [313].

Гносеологія досліджує сутність пізнавального ставлення людини до світу, його вихідні та загальні підстави, розглядаючи їх у контексті людського буття зі значною мірою суб’єктивізації самого знання. Епістемологічні ж наукові розвідки постулюють породження об’єктивованих знань,

орієнтованих на глибинне бачення людиною сутності речей, розуміння їх змістонаповнення, ества. Саме знання визначає місце феномену в деякій цілісності та означає інформативний зміст понятійно-категорійної матриці пізнавальної активності суб'єкта, його зміст і значення у загальному плані осягнення розумом дійсності.

М. Полані порівнював рух-поступ до осмислення реальності з організацією слів у певний текст, саме це дійство-структурування і є змістовним наповненням процесу пізнання, а смисл самого тексту – це знання. Суб'єкт пізнання підходить до розуміння світу як особистість, вихована в інтелектуальному просторі певного суспільства в умовах конкретної мови, засвоєної через приналежність до культури довколишнього середовища й конкретного історичного періоду. Це є вихідним пунктом і рамковими умовами для всіх подальших інтелектуальних зусиль суб'єкта. “Всі внесені виправлення до першочергових умов рішення проблемної області пізнаваного так чи інакше задіюються в систему попередніх переконань самої особистості” [205, с. 257]. Тому знання повинне носити експліцитний (усвідомлюваний) характер, визначаючи точність і повноту своїх формулювань, чітко виражені й логічно сформульованої думки. Знання є результатом фактичного спостереження, прийнятого у свідомість і виражається у формі особистісного переконання. Сам процес “пізнання – акт позамовного збагнення сутності об'єктивного світу”, що оприявнюється в знанні як формі знакової організації цього осягнення [205, с. 262].

Таким чином, усвідомлення власної освіченості (особистих знань) в остаточному підсумку корениться в концепту-

альних здатностях особистості, незалежно від того, чи застосовні вони до досвіду безпосередньо або ж опосередковані системою лінгвістичних координат. Освіта – це латентне знання, усвідомлюване нами за допомогою відчуття інтелектуальної сили, заснованої на цьому знанні. Здатність безупинно збагачувати й поглиблювати свій концептуальний лад, засвоюючи новий досвід, є ознака інтелектуальної особистості [205, с. 153]. У повнозначному розумінні така людина спроможна задіювати у повсякденні мистецтво досконалого мислення та ефективної діяльності, котра орієнтована на нагальні проблеми історичного сьогодення людства, на культуру думання з її рефлексією, понятійним оперуванням і полісемсловим розумінням буття [331].

Особливості індивідуальної пізнавальної діяльності зумовлені стилем мислення дослідника і метатеоретичними (парадигмальними) передумовами. Стиль мислення – звичні для даної людини способи зв'язку понять в судження і виведення нового знання. Типологія стилів мислення – стійке співвідношення понять і суджень, які характеризують специфіку сприйняття і розуміння людиною дійсності. Поєднання різновекторних стилів оформлення думки теж створює у своїй багатопредметності паралакс мислення, що характеризує зсув теоретичних уявлень про об'єкт пізнання. Водночас, якщо вказана зміна позиції-погляду стосується форм, методів, засобів та інструментів організації мислення, то це вказує на методологічний формат здійснення пізнавальної діяльності, що найповніше пояснюється концепцією професійного методологування А.В. Фурмана. Зокрема психологічне методологування дає змогу досліднику не лише

рефлексивно осягнути предмет пізнавального інтересу та позиціювати себе як теоретика, а й виявляє напрямки, траєкторії і процедури здійснення довшеної мислєдїяльностї у царинї наукової психологїї [330].

Як зазначалось, синтез історико-філософських і науково-психологїчних засновків мислєдїяльностї породжує методологування – універсальний спосіб духовно-практичного освоєння людиною дійсностї, що формовиявляється у самопізнанні і самотворенні нею самої себе у поведінці, діяльностї, спілкуванні, вчинках. У вищєцитованого автора методологування принаймні має сім рівнів: “методологїчні – аналіз, рефлексія, розуміння, мислення, робота, діяльність та вчинення як ідеальне, чисте мислення” [329, с. 54]. Тобто методологування є відрєфлексованою методологїчною роботою (достеменного розгляду предмета дослідження під різними кутами зору і з різних позицій), що уможливує реальне впровадження найрізноманїтніших способів, форм і засобів людського практикування на будь-який предмет зовнішнього світу чи його присутностї у внутрішньому засвіті суб’єкта.

Світосприйняття становить єдність теоретичного і практичного освоєння світу у формовиявах духовно-ментальної і досвідно-знанневої складових свідомостї людини. Світосприйняття дається людині як цілком предметна реальність, яка певним чином систематизована та впорядкована. Воно організується у різного типу знання, просторово-часові уявлення про дійсність, які, об’єднуючись, утворюють цілісний образ світу. Основоположним у формуванні цього образу дійсностї є паралакс пізнання, що дозволяє різнобічно,

об'ємно і повноцінно висвітлити об'єкт, на який спрямовано фокус-групи свідомості суб'єкта-дослідника. Ці фокус-групи як надпотужні опції різносторонньо і з різними ступенем глибини (як ультразвук чи рентген) упрозорюють предмет чинного для особистості пошукування. У своїй множині вони породжують методологічне бачення об'єктивної дійсності, що сутнісно центрується в методологуванні як метасистемі рефлексивного охоплення всіх типів мислення, розуміння і діяння. Цей мисленнєвий акт-діяство осягнення сутності досліджуваного об'єкта здійснює розвиткову проблематизацію ситуацій і забезпечує їх освоєння шляхом удосконалення засобів спільної діяльності, а тому спричиняє примноження горизонтів методологічного ставлення людини до світу в поведінці, діяльності, спілкуванні, вчиненні, розширенні значеннєво-смыслових меж власної свідомості.

Пізнання здійснюється через усистемлення віхових особливостей явищ, фактів і законів існування дійсності у цілісну картину світобачення, що пов'язано з безупинною роботою людської думки як універсального інструменту оформлення образів реальності у персоніфіковані досвід і знання. Парадигмальні дослідження у царині психологічного пізнання визначають загальні орієнтири його можливого миследіяльнісного втілення, а методологування уреальнює виконання спроектованого задуму, визначаючи не лише змістово-формальне упредметнення методологічної роботи дослідника, а й надаючи у його розпорядження методи, процедури, засоби та інструменти її рефлексивного здійснення у форматі об'єкт-спричиненого цілеспрямованого пошукування.

Науково-психологічні пошукування постають осмисленим дійством тією мірою, якою обмежений людський розум здатен претендувати на пошук справжнього знання. Тому головною метою розвідок психологічної науки є осягнення реальності і людини в тій якості-іпостасі, де вони існують незалежно від пристрастей, психобіографії, інтелектуального смаку дослідника. У цьому сенсі між природничо-науковим і гуманітарним способами пізнання існує принципова подібність: учений будь-якого парадигмального сповідування прагне наблизитися до достовірного розуміння природи досліджуваної реальності. Власне, наука і є спроба розгадати правила гри, яку веде з нами природа чи Бог [205].

Новітні формовияви психологічного миследіяння як процесу-дійства з урахуванням паралаксу мисленневої активності організуються у методологування як надскладну систему підходів, парадигм, концептів, моделей та інструментів цілісного осягнення явищ дійсності. З психолого-рефлексивних позицій паралакс пізнання в даному випадку визначається як залежність видимого положення об'єкта від кута чи точки зору, модальності перцепцій, мисленневої організації, знакової системи, принципів та підходів і фокуса свідомості самого дослідника у розумінні світоустрою.

4.4. Епістемна організація психологічного пізнання смисложиттєвої сфери особистості

Звернення науки до аналізу власних засновків-витоків, з'ясування співвідношення її понять і теорій з реальністю, ознаменовується пізнавальною діяльністю як онтофено-

менальним процесом (свідомого розуміння конкретним дослідником) осягнення дійсності. Цілісне дослідження становлення знань про світ дозволяє зрозуміти всю множину задіяння свідомісних структур самого дослідника у пізнавальний процес, збагнути витоки, чинники, сутність і специфіку мислєдїяльностї як частини руху-поступу до пізнання, осмислити принципи і критерії відбору орієнтирів на цьому шляху. Розуміння процедури оволодіння знаннями відіграє суттєву роль у пошукуванні сучасної психологічної науки, а їх систематизація, упорядкування і концептуалізація значно поліпшить розуміння феномену пізнання як мудродайного засновку смислу людського існування.

Теоретична психологія є засадничою у напрацюваннях А.В. Петровського [199], котрий виділив її в окрему галузь знання, засновану на саморефлексії науки про душевну організацію особистості. Доробки автора постулюють постановня історико-психологічних досліджень в упредметненнях емпірично отриманих та узагальнених психологічних знань, теорій і концепцій. Методологічні питання теоретичної психології розглядаються у працях В.В. Рибалки [219], котрий висновує необхідність віднаходження оптимальних шляхів науково-дослідного поступу до осягнення, розуміння і трансформації самого предмету психологічного пізнання. Реалізуючи теоретичну функцію психології, дослідник розкриває сутність феноменів, що постають предметним колом його конкретно-наукових пошукувань. Віховою у царині психософійних доробок є напрацювання А.В. Фурмана [329; 334; 338], наскрізною ідеєю котрих є створення новітніх, досконалих форм методології і професійного методоло-

гування як горизонтів психологічного пізнання, що становлять мистецтво і мудрість осмисленого, філігранного й ефективного мислення на предмет того, яким шляхом суб'єкту-досліднику йти до наукової істини.

Рух-поступ до осягнення дійсності проходить через пізнання як специфічну діяльність суб'єкта, що здійснюється на основі відображення довколишньої реальності у психічній організації індивіда. А будь-яке відображення – це властивість усіх матеріальних систем відтворювати особливості тих її об'єктів-компонентів, які впливають на суб'єкта та набувають для нього сигнального і смислового значення. Фокусом-налаштуванням цієї рефлексії є знання (результат процесу пізнання) як форма структурованого відображення дійсності у свідомості окремої людини.

Широкий підхід до розуміння буття, зберігаючи методологічне значення в сучасних умовах, передбачає звернення до таких атрибутивних характеристик світу, як його системно-структурна, динамічна і просторово-часова побудова [114]. В основі сучасних наукових уявлень про матеріальний світ лежить ідея його складної системно-структурної організації. Категорія “система” фіксує відмежовану й організовану цілісність, у рамках якої зв'язок між безліччю самостійних взаємодіючих частин (елементів) за низкою параметрів перевершує зв'язок з елементами інших цілісностей. Категорія “структура” характеризує сукупність внутрішніх зв'язків об'єкта, його побудови, співвідносності і взаємозалежності наявних складових. Під структурою розуміється такий спосіб зв'язку елементів в системі, завдяки якому ця упорядкованість виявляє властивості, характерні для неї як цілісного та якісного утворення.

Динамічний аспект організації матеріального світу окреслюється в найважливішій атрибутивній властивості матерії – її розвитковості (плинності, перманентному русі). Динамічне впорядкування Універсуму виявляється в різних формах (морфе), в яких, за словами Аристотеля, оприявнюється буття, організується першочергове єство світу, сутність всього сущого. Теорія пізнання цього давньогрецького мислителя ґрунтується на онтології і своїм безпосереднім предметом визначає теорію науки, що сутнісно відрізняється від мистецтва, досвіду і процесу розмірковування. Вчення про первинні основи всього живого або про сутність світу пояснюється Аристотелем через основні види буття – матеріальний та ідеальний, що постають у формі природного, соціального, духовного і людського світів. Також мислитель виділив чотири принципи існування всякої речі як організму: матерія, рух-поступ (видозміна, метаморфоза), діяльність (формовияв), причина (першооснова, мета, ціль). Увесь довколишній світ на думку Аристотеля – це форма його присутності-даності у часопросторі буття [16].

Узмістовленням наукових зрушень є знання про буття, а їх об'єктивним полем – споглядання предметної дійсності, конструювання на цій основі теорій, умоглядних висновків. Знання відрізняється від простого досвіду, предметом якого можуть бути лише факти, що розглядаються як поодинокі випадки оприявлення реальності у свідомості особистості, всеосяжністю предметного поля використання знакових систем у побудові цілісного образу об'єктивної дійсності. Тож досвід як емпірія (пережита значуща подія) є початком і вихідною точкою знань, однак на відміну від останніх не має

уконкретненого формовияву в уявленнях, поняттях і теоріях. Досвід для античних мислителів – допонятійне знання [199].

Різні типології визначають знання як: а) інформацію про об'єктивний світ природи і суспільства та продукт духовно-пізнавальної діяльності суб'єкта; б) упредметнення внутрішнього духовно-психічного світу людини, в якому містяться уявлення про сутність і сенс самопізнання; в) цільові орієнтири й ідеально-теоретичні програми вчинення суб'єкта та ін. Існує безліч дефініцій науки і наукового пізнання, в кожній з яких в якості визначальної ознаки або її сутнісної характеристики виокремлюють: а) систему специфічних пізнавальних процедур (експеримент, опис, класифікація, пояснення та ін.); б) об'єктно-предметний характер знань, одержуваних у результаті наукового дослідження (цілеспрямованість пошукування з передбачуванним результатом); в) рівень системної організації та обґрунтованості наукових знань, унікальний світоглядний феномен культури як форми пізнавальної діяльності тощо [199].

Пізнавальна активність людини створює передумови для переносу об'єктів зовнішнього світу в ідеально-знаковий формовияв, чи, інакше кажучи, організацію їх у знання. Вищим рівнем когнітивної діяльності людини є наукове пошукування, що становить складний суперечливий процес віднаходження й організації цілісної системи понять, гіпотез, законів, теорій та інших ідеальних форм самого пізнання. Наука – це особлива форма пізнання світу, що продукує систему міркувань, поглядів, ідей про фундаментальні принципи і засади людського буття, про найбільш загальні сутнісні характеристики особистісного ставлення до дійс-

ності, суспільства і духовного життя в усіх її проявах [78]. А наукові здобутки психології постають у цьому ракурсі певним інструментарієм специфічного налаштування лінз-опцій пізнавальної активності психіки окремого суб'єкта дослідницької діяльності у розумінні, осягненні, поясненні, інтерпретації та подальшій трансляції знань про буття і світ.

Наука завжди прагнула бачити досліджувану реальність множиною причинно зумовлених, природних подій і явищ, що підпорядковуються певним регуляторам і закономірностям. Структурно-функціональний аналіз науки дає можливість виявити і зафіксувати різні аспекти її змісту, описати форми її взаємодії з іншими феноменами культури і пізнавальними діями. Однак завдання категорійного визначення науки передбачає фіксацію й обґрунтування наскрізних її особливостей, в яких зафіксовані головні та найбільш істотні її ознаки як специфічного й унікального типу духовно-пізнавального вчинення. Наука – це форма соціально організованої пізнавальної діяльності, в якій на основі відображення дійсності здійснюється раціонально-понятійне її освоєння, що фіксується в системі предметного, неупередженого, нового знання [277, с. 101].

Наука завжди виокремлює її предметний аспект, абстрагуючись при цьому від особистісно-суб'єктивних думок і оцінок цієї реальності. Така установка дозволяє їй досягати об'єктивно-істинного знання про предмети і явища дійсності. Описуючи і пояснюючи феноменальні структури реальності, наука відображає і відтворює світ таким, яким він існує в своїй онтичній даності, що окреслює основні підходи до пізнання буття з епістемологічних позицій. Сутність і спря-

мованість наукової рефлексії сучасності пов'язані з абсолютизацією таких пізнавальних прийомів і процедур як: аналіз, абстрагування, експеримент, класифікація, систематизація й абсолютизація досліджуваних явищ природи і людини як її вінця [188].

Важливу роль у постанні знання як осереддя загальнолюдських культурно-історичних здобутків зіграла і теорія самоорганізації (синергетика). Вона вивчає процеси самотворення або спонтанного структуроутворення, приділяючи при цьому особливу увагу ефектам узгодженої дії різних компонентів, що постійно видозмінюються та розвиваються. Важливо підкреслити, що в класичній науці домінували такі методологічні орієнтації й ідеали наукового дослідження, що акцентували увагу вчених на виявленні аспектів стійкості, рівноваги і порядку, досліджувані об'єкти розглядалися як замкнуті системи, що підкоряються принципам детермінізму – однозначного причинно-наслідкового зв'язку. Фактор часу був несуттєвим в цій картині світу, бо фізичну реальність підкоряли законам, інваріантним щодо тимчасової шкали. Але для складних системних об'єктів характерні такі властивості, які можуть бути описані лише за допомогою нелінійних моделей [86].

Синергетика досліджує процеси самотворення в системах різної природи. Під самоорганізацією розуміються явища генези просторово-часових структур в складних нелінійних системах, що знаходяться в станах, віддалених від рівноваги. Коли система досягає особливого критичного стану ("точки біфуркації"), її поведінка стає нестійкою під впливом незначних випадкових чинників (флуктуацій), а стан системи

може радикально змінитися. У цей переломний момент не можна однозначно передбачити, в якому напрямку буде здійснюватися подальший розвиток системи: перейде вона на вищий рівень організації або стане хаотичною, примножуючи ентропію, втративши цілісність своєї структури [86]. Формування синергетики у психосоціальних вимірах пов'язують з іменами О.А. Донченко, С.П. Курдюмова, І.Р. Пригожина, Ю.В. Романенка, Г. Хакена [85; 130; 225]. Концептуальний простір цієї нової міждисциплінарної галузі наукових досліджень охоплює такі поняття як: атрактори, біфуркації, фрактали, детермінований хаос й ін. Їх використання дозволило істотно розширити і конкретизувати наукові уявлення про процеси самоорганізації складних системних об'єктів різної природи, а також їх еволюційної динаміки під впливом різноманітних чинників зовнішнього середовища. Іншими словами синергетика постала тим методологічним інструментарієм, який організовує систему миследіяльної активності суб'єкта-дослідника з позицій холістичного бачення предметного поля пізнання.

Синергійність функціонального призначення психологічної науки з позицій методологування як надскладного інструментарію розширення меж свідомості дослідника полягає в розробці цілісної картини світу, обґрунтуванні способу пізнання і формуванні узагальненої моделі взаємодії системи знань, суспільства і людини. Для сучасної психології методологічна проблематика набуває особливо важливого значення, оскільки в ній істотно ускладнюються досліджувані об'єкти, радикально змінюються засоби й технології науково-пізнавальної діяльності. Простір методологічної проблема-

тики розширюється, в ньому все виразніше починають домінувати такі теми як: 1) соціокультурна та етична детермінація методологічних програм наукового дослідження; 2) проблема об'єктивності наукового знання і критика методології “натуралістичного об'єктивізму”; 3) інтеграція соціально-психологічних, історичних і логічних чинників наукового пізнання в його методологічних програмах і концепціях; 4) проблема примноження знань і наукових революцій; 5) методологічний потенціал глобального еволюціонізму, синергетики й інформаційних технологій в сучасному науковому пізнанні; 6) сучасні форми комунікації в науці і становлення “колективів експертів-інтелектуалів” як референтних суб'єктів науково-пізнавальної діяльності [277, с. 21].

Тут варто відзначити неабияку роль методології як комплексу принципів і підходів дослідницької діяльності в ході отримання та розробки знань в рамках конкретного психосоціального пошукування. На думку українського науковця В.В. Рибалки, сучасна методологія виконує наступні основні функції: соціокультурну, орієнтовно-спрямовуючу, стимулюючу, організаційно-структурну, евристичну, прогностичну, проєктивну, інтерпретаційну, науково-дослідницьку, що в суголоссі конструктивно скеровують науково-психологічні пошукування суб'єкта-дослідника до обр'їв об'єктивного знання [219].

У методологічному потенціалі психології, який дуже різноманітний, зазвичай виділяють два основні методи: діалектичний і метафізичний. Метафізичний метод, що був панівним у науці до кінця XVIII століття, орієнтував наукове

пізнання на вивчення сутності всіх явищ, подій і фактів довкілля як якісно незмінних, що не мають внутрішніх детермінант розвитку і тому позбавлених дихотомічних властивостей, сил, тенденцій до самозміни і самовдосконалення. Метафізика займалася дослідженнями первісної природи реальності, буття і світу як такого, використовуючи канони формально-логічного мислення. Метафізичний метод пізнання, постаючи вченням про надчуттєве (ноуменальне), котре лежить за межами фізичних (феноменальних) явищ, слугував позначенню предметів, трансцендентальних стосовно суб'єкта дослідження. У широкому сенсі метафізичний шлях до пізнання утримує ідеальну сторону предмета, його зміст і сутність, тобто онтологічні засновки суцього [150; 264].

Класичний філософський діалог як форма інтелектуальної діяльності має полемічну спрямованість, передбачає зіткнення різних світоглядних і дослідницьких позицій, раціональну дискусію, орієнтовану на пошук об'єктивної істини. У психологічному форматі розгляду діалектики споглядається його першочергова орієнтація на людину як вищу цінність теоретико-прикладного осягнення. Аристотель трактує діалектику не тільки як метод умоглядного пізнання, але і дослідження одиничних речей і предметів. Саме в працях цього античного мислителя діалектика вперше набуває статусу цілісного вчення про категорії, в системній сукупності яких відображається взаємозв'язок і внутрішньо суперечлива природа постійного руху (видозміни) всього суцього [199]. Та лише в ідеях Г.В.Ф. Гегеля діалектика знаходить своє справді автентичне призначення у формі універсальної теорії розвитку і специфічного методу пізнання

світу, що ґрунтується на ідеї безперервного руху, трансформацій і метаморфоз дійсності. Його діалектика орієнтована на виявлення змістовного, а не формального розвитку досліджуваного об'єкта, тому притаманна критичному і творчому мисленню, без якого не може існувати справжня наука [66].

Традиційно розвідки психологічної науки виникають як культурно-історичний (Л.С. Виготський [62]) рух-поступ організації специфічного типу світогляду і особливої форми освоєння дійсності, в процесі розвитку якої виробляється цілісна і сутнісно узагальнена система знань про світ, людину і способи взаємозв'язку між ними. В якості основних можна зафіксувати три найважливіших типи наукового пізнання або три світоглядних питання психології. По-перше, проблема присутності божественної іскри в людині як частини Універсуму, в рамках якої психологія обґрунтовує категорійну модель світу і формовияви суто людського засвіту в оприявленні власного духовного єства у стосунках з довколишньою дійсністю. По-друге, проблема самого суб'єкта, яка пов'язана з осмисленням комплексу світоглядних питань про онтофеноменальний статус людини як найвищої цінності буття, її аксіопсихологічного компоненту, смисложиттєвих устремлінь і вчинень. По-третє, питання взаємозв'язку людини і довкілля, аналіз різних форм і типів відносин між ними, які передбачають пізнання, перетворення і осмислену інтерпретацію природного і соціокультурного світу [277].

Теорія науково-психологічного пізнання безпосередньо пов'язана з філософською методологічною традицією в організації психологічних знань як інтегративної сукупності компонентів: 1) традиційної або класичної гносеології

1 – гносеологія: вчення про структуру, методи, рівні і способи пізнання, завдяки якому відбувається одержання знань, їх систематизація, оформлення у наукові гіпотези, концепції, теорії

2 – епістемологія: теорія пізнання, в якій досліджуються його поступати і чинники, з'ясовуються закономірності та умови достовірності й істинності знань

4 – методологування: універсальна система, засіб-процедура миследіяльної активності і спосіб отримання істинного знання, надскладна інтелектуально-рефлексивна робота самого мислителя

3 – методологія: система принципів, способів, прийомів, операцій і форм побудови наукового знання, а також вчення про правила миследіяльності при створенні теорії науки

Рис. 4.1. Філософські складові психологічного пізнання

(суб'єкт-об'єктного пізнання); 2) епістемологічних засновків пізнавальної активності як феноменального осереддя об'єктивованого істинного знання; 3) методології наукового пізнання і форм його конституювання в різних соціокультурних системах; 4) психософійне методологування (рис. 4.1).

Гносеологія є вченням про структуру і методи пізнання, його рівні і способи, завдяки яким відбувається одержання знань, їх систематизація, оформлення у наукові гіпотези, концепції, теорії. Центральною у гносеології є проблема істини як результату адекватного відображення у свідомості суб'єкта пізнавальної діяльності сутнісних властивостей об'єкта дослідницького інтересу. Основні епістемологічні проблеми пов'язані з механізмами-налаштуваннями об'єктивації і подальшої реалізації в науково-теоретичній і практичній діяльності психологічного знання як узагальненого, об'єктивного “закону буття”. Об'єкт при цьому може

розглядатися як елемент у структурі самого знання (ідеальний об'єкт) або як матеріальна дійсність співвідношення знань (буттєва реальність). Методологія слугує упорядкуванню особистісних знань і соціального досвіду та постає засобом здійснення рефлексивної мислєдіяльності суб'єкта-дослідника, що покликана оптимізувати рух-поступ до пізнання законів існування світу [338]. Вона утримує складну систему підходів, парадигм, концептів, моделей та інструментів цілісного осягнення явищ дійсності. Методологування ж постає процедурою мислєдіяльного практикування суб'єкта у конкретно-ситуаційному просторі відношення людини і світу [329]. Ця складна мисленнєва діяльність спроможна перевтілити персоніфіковане знання в інструмент глибинного розуміння дійсності як основи для збагачення власного духовного засвіту особистості й у такий спосіб перетворити це знання у надпотужний рефлексивний засіб пізнання.

Проводячи паралелі зі смисложиттєвою сферою особистості, можна стверджувати, що методологія як організація надплідної пошукової діяльності людини для максимізації її результатів постає смислотворчим остовом, а методологування як діалектична (зіставляє різнопланові, часто діаметрально протилежні думки, концепції, теорії) форма мислення у здобутті істинного знання є сенсовим засновком життєактивності. Тобто методологія як система принципів і способів організації, побудови або ж оформлення мислення у пізнавальному процесі є основою конституювання смислів, а сама методологічна робота (думання, розмірковування, методологування) їх персоналізує в систему вособистіснених сенсів.

Критичне осмислення засновків психологічного пізнання може реалізовуватись і здійснюється з різних рефлексивних позицій, бо постає-розвивається в системі “людина-соціум-світ”, породжуючи розмаїття своїх супідрядностей і контекстів: суспільних, економічних, ідеологічних, культурологічних, етичних тощо. Тут може виникнути ефект епістемічної інверсії, коли не одиниця дослідження характеризується певною ознакою, а сама ознака характеризується частотою – кількістю одиниць, яким притаманний цей показник. Мовиться про взаємний перехід і ситуаційну зміну позицій, коли не лише смисл вособистіснюється, утворюючи сенс, а й сенс як персонально значуще утворення постулює виникнення смислу [375]. Наприклад, ідея процвітання власної справи, що має сенс для суб’єкта життєдіяльності, перетворюється з часом на загальнолюдський смисл у світовому масштабі: екологічні технології сучасності, ідеї рівності, свободи і толерантності тощо.

Досліджувана реальність, у вимірах епістемної організації психологічного пізнання, не тільки описується, зображується, транслюється, а й концептуально інтерпретується, пояснюється, при цьому думка науковця-дослідника спирається на особливі техніки мислєдіяльності та принципи методологування, які спрямовані до істинного знання про світ. Ця епістемна організація визначає горизонти холістичного, системного бачення дійсності як сукупності знань про закони і принципи буття.

Як зазначає В. Франкл, життєві потенціали не є індиферентними можливостями, їх треба розглядати через призму сенсу і цінностей. У будь-який даний момент часу тільки один

з можливих виборів особи відповідає вимогам його життєвого завдання-місії, в чому виявляється епістемна природа смислотворення. При цьому мається на увазі, що виклик кожній життєвій ситуації – поклик відповідальності, коли людина повинна зробити вибір: які з існуючих можливостей вона відправить у небуття, а які реалізує, зберігши їх для вічності [184].

Уявлення про власне майбуття завжди пов'язане зі смисложиттєвою сферою особистості, котра за своєю природою є онтосоціальним постанням суб'єкта у часопросторі відносин з оприявним довкіллям. Специфіку тут варто шукати не у самим прагненні до віднаходження людиною свого місця у світі (власної позиції), а в якісних особливостях тієї системи відносин, що складається між особою і значущим оточенням. Відтак саме у пошуках сенсу життя у найбільш загальній формі виявляється істинна місія-призначення людини та її буття. В. Франкл обґрунтовує поривання до віднаходження людиною сенсу свого життя як вроджену спонукальну тенденцію, властиву всім людям, котра становить основу їх зваженої (розумної) поведінки і розвитку [280]. Справжня сутність людини виявляється в ноологічному вимірі буття, яке є формовивом феноменів особистісного його розуміння. Сам же процес віднаходження сенсу свого пересічного існування і смислу буття загалом задає особистісно значущу орієнтацію на досягнення суб'єктивно бажаного (поцінованого) рівня у системі відносин “людина-світ”.

Безсумнівно, що суб'єкт у процесі пізнавальної активності здатен наблизитися до об'єкта і встановити певну когнітивну близькість із предметами зовнішнього світу. Будь-яка теорія,

що сумлінно досліджує фізичні феномени у їх величі і повноті заслуговує називатися феноменологічним підходом з епістемною організацією пізнання, котрий постулює факт, що кожен істинний когнітивний акт породжує об'єктивність предметного кола свого пошукування. Феномен пізнавального акту являє дійство самотрансценденції буття по відношенню до світу як об'єктивної реальності [280].

Смисли сутнісно оприявнюються у рефлексивній, ментально-архетипній мислєдіяльності особистості як творця власного життєпростору самореалізації, оскільки тільки розум наділений конституційним потенціалом і спроможністю генерувати сенси і смисли, кластеризувати, структурувати їх у когнітивні моделі психосемантики свідомості та конструювати на цій основі картину світу [110, с. 19]. Постання смислоформ зумовлюється вербальним рефлексивним мисленням з його знаково-символічним опосередкуванням як осереддям тих чи інших культурних архетипів. Соціальні смисли виробляються людьми у ході їх практичного життя, будучи наслідком заподіяних людьми намагань зрозуміти, пояснити й осягнути наявний світ [245]. Однак не всі смисли довколишнього загалу, що усвідомлюються людиною перероджуються в особистісні сенси. Необхідна умова процесу осенсовування – вчинок як вища форма душевно-духовної активності, наповнена для людини конкретним життєвим смислом [210; 226].

Висновки до четвертого розділу

1. Дослідження генези психологічної науки припускає аналіз її рефлексивних механізмів, а проблема її методологічних засновків виявляється в фундаментальних принципах з'ясування процедурних інваріантів відображення й узагальнення практики осягнення дійсності, причому таке усистемлення має складний характер, адже здійснюється, по-перше, у площині особистісної мислєдїяльності і, по-друге, в актах безпосереднього оперування ідеальними упредметненнями власної свідомості, тобто на рефлексивному рівні когнітивних пошукувань. Оголоючи на екзистенційно-онтологічному рівні людське ество, дослідник прагне осягнути механізми і феноменологію сутнісних рис-якостей людини. Осмислення вміщує не тільки безособове знання про об'єкт, але і ціннісно-смісловє його розуміння, співвіднесення з персоніфікованим знанням, внутрішньо вагомим (поцінованим) домаганням, особистісним сенсом. Воно у взаємодоповненні із розумінням постає віховою ланкою цілісного процесу освоєння світу і надбання об'єктивних знань.

2. Під рефлексією розуміється певний підхід до аналізу свідомості, або оцінно-об'єктивованє відношення суб'єкта до психічного простору власного "Я". Основа рефлексії – безмежна довіра до розуму та його здатності прояснити внутрішні і зовнішні змістовлення на підґрунті мисленнєвої активності. Вона постає процесом осмислення особистісних домагань стосовно повномірної реалізації власного потенціалу у повсякденні існування та розглядається через призму переоцінки людиною своєї внутрішньої суті, що спрямовує

пізнання людини на свій внутрішній засвіт. Рефлексія – це швидше не відображення, а віддзеркалення суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів, процес самопізнання як роздумовування людини про те, що відбувається у її власній свідомості.

3. Найважливішим досягненням наукового пізнання особистості у філософсько-психологічній традиції є принципове переосмислення підходу до неї як суспільної істоти, котра своєю діяльністю і власними вчинками творить свою людську сутність. Наскрізна проблема методології психологічної науки виявляється в фундаментальних принципах і підходах до з'ясування механізмів-закономірностей відображення й узагальнення інтелектуальної практики осягнення дійсності психіки, причому таке усистемлення має складно функціональний багатопараметричний характер, адже здійснюється у площині особистісної миследіяльності дослідника та пов'язано із смислоупредметненнями його власної свідомості, тобто рефлектується на рефлексивному рівні перебігу когнітивних пошукувань.

4. Методологія психологічних досліджень першочергово охоплює сукупність принципів, дотримання яких забезпечує ефективний добір і використання доцільного інструментарію у ході організації й проведення наукових пошукувань. Вона становить окремих унікальний набір настановлень і приписів, форм і методів, процедур і механізмів, засобів та інструментів здійснення теоретизування і методологічної роботи в чітко упредметненому форматі сучасного світу академічної психології, у тому числі й сфери смисложиттєвого розвитку особистості.

5. Мислення – процес фокусування “лінз свідомості” на певному предметі, охопленому загальною оптикою світоспоглядання. При цьому мислення може бути подієвим, ситуаційним описом цього споглядання й водночас актом-учиненням розпізнання сутності предмета пізнання, що організується в судженнях та уявленнях як понятійно-категорійна аналітика осягнення, подальших трактовки і роз’яснення законів і принципів особистісної буттєвості людини.

6. Суб’єкту наукової творчості притаманний паралакс пізнання – залежність видимого положення об’єкта від розташування-переміщення спостерігача-дослідника, його кута чи точки зору, модусу сприйняття, особливостей світовідчуття, інтелектуальної складової і мисленнєвої активності, знакової системи (математичної або лексичної), принципів і підходів, особливостей внутрішньоособистісних налаштувань і, нарешті, інструментальної оптики усвідомлення, так званого фокуса свідомості. Підкреслено, що фокус свідомості зосереджує увагу суб’єкта на головному, предметній сутності, а периферія – зміщує акценти сприйняття на деталі або другорядне. Є два типи сприйняття світу, що й організують паралакс пізнання: епістемологічний (предметний), тобто безпосереднього споглядання дійсності з позначенням його предметів за допомогою конкретних знаків, символів, сигнатур, слів, формул тощо; гносеологічний (умоглядний), котрий має значення для самого суб’єкта в оперуванні психічною реальністю, переробці й трансформації (видозміні) його досвіду і знань у процесі життєдіяльності.

7. Проблемне питання об’єктивного бачення довколишнього світу є одним з найдавніших і найскладніших, адже

реальність багатоманітна, суперечлива і нескінченна у своїх виявах, її безперервний рух народжує нові форми буття у невичерпній жазі одухотвореного самовдосконалення, що організуються у філософські, наукові, психологічні, методологічні й інші предметні упредметнення істини. Наука – це інтелектоємна сфера людської діяльності, яка спеціалізується на отриманні та продукуванні знання. Знання – це осягнення й активне оперування у розуміннєвому (ідеальному) просторі свідомості найвагомішими ознаками пізнаваних речей, мистецтво збагачення світу ідеальних сутностей і примноження дослідницького ресурсу людства на шляху до осягнення істини. Рух-поступ пізнання до об'єктивного знання – це шлях до істини, відмінний від помилкових розгалужень, коли мислення намагається об'єктивно і правдиво віддзеркалити світ, створити точний образ дійсності, який глибоко і всебічно осягає смисложиттеву реальність людини у її наявних і можливих формовиявах, чітких та розмитих оприявненнях.

8. Досліджувана психосмислова реальність, потрапляючи у методологічно різні виміри епістемної організації психологічного пізнання, не тільки описується, зображується, транслюється, а й концептуально інтерпретується, пояснюється онтофеноменально і гносеологічно, при цьому думка науковця-дослідника спирається на особливі техніки мислєдіяльності та принципи методологування, які спрямовані до істинного знання про світ сенсосмислової буттєвості. Ця епістемна організація методологічної оптики смисложиттевої сфери визначає горизонти холістичного, системного бачення психологом дійсності як сукупності раціогуманістичних знань про закони і принципи сенсосмислової буттєвості людини як особистості.

Розділ 5

ФОРМИ МЕТОДОЛОГУВАННЯ У ПСИХОЛОГІЧНОМУ ПІЗНАННІ СМИСЛОЖИТТЄВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ

5.1. Категорійно зорієнтована мислєдїяльність як інструмент психологїчного пізнання

Теорія пізнання виявляє логїчні структури, категорїї та інші засоби розумової дїяльності людини і зїставляє їх із реальністю і суспільною практикою. Мислення постає процесом відображення дїйсності, в ходї якого людина, формуючи образи і оперуючи ними, висуває гїпотези, ставить цїлі, розробляє плани і в прикінцевому підсумку вирїшує ті чи інші завдання, які ставить на своєму життєвому шляху. Послїдовність дїй-операцій є поступом розуму до осягнення дїйсності, в результатї якого мисленнєві напрацювання оформлюються у психїчні схематизації-образи особистїсного знання [235]. У процесї мислєдїяльності людина використовує сукупну інформацію-досвід, якою вона володїє, зїставляє її з наявними структурованими пластами знань, осмислює і перебудовує проблемну ситуацію і, оперуючи образами, приходить до вирїшення завдання чи розкриття сутності питання, що її турбує. Через мислєдїяльність людина не

тільки долучається до знань, а й створює нові методи-технології їх виробництва-творення.

Класична теорія пізнання, як відомо, керується ідеями інтерпретації дійсності з суб'єкт-об'єктних позицій, залишаючи поза увагою вособистіснений спосіб її опису і трактовки, інтелектуальні спроможності, стиль і специфіку мислєдїяльностї конкретного суб'єкта-дослїдника. Тож пошукування особистісних когніцій повинні бути організовані методологічною оптикою психологічного пізнання, що спроможна окреслити мислєдїяльностї з позицій її орієнтації на нагальні проблеми історичного сьогодення людства, культуру думання з її рефлексією, понятійне оперування і полісміслове осягнення, а також на професійну роботу над мисленням, яка передбачає дослїдження, критику, нормування, синтезування, поіменування, доконструювання, розробку та творення способів і засобів подолання науково-психологічних проблем.

У "Категоріях" Аристотеля формулюється принципова ідея, що започаткувала багатовікові філософсько-психологічні пошукування в цій області. Мислитель визначав категорію як універсальну типологію, що утримує десять класів чи розрядів, які спрощують осягнення й опис розумом дійсності: первинна субстанція, кількість, якість, відношення, дія, інерція, місце, стан, час, притаманність [16]. І. Кант для визначення взаєзв'язків у світі феноменів і їх пояснення з допомогою міркування, виділяв категорії кількості (єдність, множина, цілісність), якості (реальність, заперечення, обмеження), співвідношень (субстанція і приналежність, детермінація, взаємодія), модальності (можливість і не-

можливість, існування і небуття, необхідність і випадковість) [97]. Проблемі мисленнєвої активності суб'єкта пізнавальної діяльності присвячені роботи видатних представників філософської та психологічної думки: М.М. Бахтіна, М.О. Бердяєва, С.Л. Рубінштейна, Б.М. Теплова, М.О. Бернштейна, А.В. Брушлинського, В.О. Моляко, В.А. Роменця, В.О. Татенка, О.М. Ткаченка та ін.

У будь-якому разі в психології існує тенденція обстоювати миследіяльність як надплідний інструмент наукового поступу до об'єктивного знання. З позицій категорійної організації розумової активності особистості, автором обґрунтовується теза, що остовом для осмислення закономірностей світобуття є складна система підходів, моделей, прийомів і засобів думання. Миследіяльність розглядається з рефлексивних позицій взаємодії людини й упредметненого світу в конкретно-ситуаційному просторі самозреалізування, цілеспрямованої і методичної роботи з розширення меж власної свідомості, удосконалення самої думки (на рівні синтезу-усистемлення) як вершинного вияву методологування-практики [328; 334; 340].

Мисленнєвий процес психологічного осягнення світобудови, як і пізнання в цілому, є відображенням реальності, в основі якого лежить практична діяльність. Однак миследіяльності більшою мірою, ніж іншим пізнавальним процесам, властива відносна самостійність, що, за словами С.Л. Рубінштейна, виявляється в розумовому процесі зовнішнього заломлення через внутрішнє, яким є не тільки знання і сукупність моделей світу, що зберігаються в пам'яті індивіда, але і все змістонаповнення його особистості.

Образи-відображення реальності виникають у психіці людини під впливом як зовнішнього світу так і внутрішнього за-світу, адже суб'єкт оперує різними поняттями і перцепціями, результатами цього оперування-миследіяльності є нові думки й умоглядні ідеї, що перевіряються безпосередньою практикою [237].

Мислення людини, як відомо, протікає на двох основних рівнях: живого споглядання й абстрактного мислення. На першому рівні суб'єкт оперує чуттєвими образами (феноменами), в яких безпосередньо відображений предмет в його зовнішніх (по відношенню до суб'єкта) зв'язках і відношеннях. Чуттєвий образ може формуватися під безпосереднім впливом предмета (відчуття, сприйняття), а його форма задається психофізіологічними особливостями людини, властивостями її аналізаторів і специфікою уваги. Цей образ може виникати і поза безпосереднім впливом предмета (як уявлення або ноумен), але і в цьому випадку існує схожість між перцептивним взірцем і вихідним продуктом мисленневої активності, так що і тут зберігається деякий вплив предмета на суб'єкта-дослідника [98; 350]. Чуттєві образи не тільки слугують джерелом мислеактивності, а й беруть участь у самому процесі думання на рівні живого його споглядання [364]. Це уявне, фантазійне споглядання предмета (постає у свідомості людини у чуттєвому образі-формі) дозволяє оперувати його рисами-якостями і сутнісними характеристиками у співвідношенні з іншими упредметненнями дійсності.

У реальному пізнавальному процесі вирішення завдань на рівні живого споглядання не ізольовано від діяльності абстрактного мислення. Уже вичленування об'єктів чуттєвого

відображення базується на попередньому досвіді, в переробці якого брало участь абстрактне мислення. Воно, своєю чергою, взаємодіє з чуттєвим першоджерелом, але, формуючи абстрактні поняття і оперуючи ними, сам суб'єкт мислє-активності виходить за межі наявного оригіналу. Мислення людини здатне долучити щось нове до того, що міститься в почуттях і перцепціях, іншими словами, інтелект здатний активно переробляти чуттєві дані і таким чином отримувати те, чого на чуттєвому рівні пізнання немає і не може бути, як-от знання законів природи, глибинної сутності речей. Саме ці потаємні лакуни людського мислєдіяльного абстрагування здатні узагальнювати інформативний безмір довколишньої дійсності [329].

У процесі абстрактного мислення формуються поняття як узагальнюючі остови систематизації думки у певний клас істотних властивостей, зв'язків і співвідношень досліджуваних предметів. Поняття як психічне утворення формовиявляється у словах і має чітке значення і сутнісний зміст. При оперуванні ним у сфері усвідомленого завжди є деяке незмінне ядро-сутність цього поняття, що тісно пов'язане з лексичним значенням слова або словосполучення, яке його позначає. Поняття, що утворюють мережу систематизованої однорідної інформації, оприявнюються у знаннях людини. Найскладнішим образом реальності, найбільш великим "блоком" в системі знань є теорія. Вона являє собою синтез, органічну єдність безлічі взаємопов'язаних понять, принципів, законів і т. п. Однак теорія майже ніколи в повному обсязі і в усіх деталях у кожен момент часу не актуалізується свідомістю людини, але її фрагменти завжди

існують у потенційній можливості, готовності надійти до свідомості для вирішення питання ситуаційної необхідності [116]. Будь-яка теорія – це своєрідна карта, що ситуативно окреслюється часопростором і на теренах певного підходу до розпізнання закономірностей функціонування дійсності. Як частина знань, теорія не зазнає істотного впливу з боку інтелектуальних і характерологічних особливостей суб'єкта, їй властива чітка структура, а формальні положення теорії не залежать від настроїв, станів, рис-якостей, особливостей мислення і психічної активності самої особистості [329].

У науковому, особливо теоретичному, мисленні процес формування понять отримує подальший розвиток і модифікується, перетворюючись на конструкти, які безпосередньо не співвідносяться з чуттєвою реальністю, а оформлюються у наскрізні ідеї, що об'єднують чуттєво і реально непоєднані риси-якості предметів, абстрактні об'єкти, якими оперує думка, наділяючи їх властивостями дійсно існуючих речей. Мислєдіяльність співвідносить ці уявні утворення, створюючи теорії, що картинно відображають реальний світ у свідомості конкретного суб'єкта-дослідника [337].

Засновки і принципи конституційної організації пізнання, угруповуючись, кластеризуючись, усистемлюючись, формують категорії як всеохватні поняття, що відтворюють сутнісні, універсальні властивості світу, вихові закономірності функціонування і розвитку всіх subsystemностей об'єктивної поліпредметної реальності. Категорії функціонують і в повсякденному мисленні, з якого й експлікується філософська думка. Вони, відображаючи найбільш загальні взаємозв'язки об'єктів дійсності і формуючись у процесі звитязної мислє-

діяльності науковця-дослідника, виконують найважливішу пізнавальну функцію – поступ до обривів істини. Категорії постають у ролі еталонів, за допомогою яких світ аналізується умоглядно (подумки) без задіяння безпосереднього предмета пізнання. Синтез чуттєвих даних, понять та інших відображень реальності, фіксація свідомості на детермінантах, кількісних відношеннях і якісних характеристиках предметів неможлива без наявності у психіці відповідних категорій, які слугують всеосяжному усвідомленню (осягненню, осмисленню) реальності [311].

Людина мислить категоріями, які в сукупності утворюють категорійний лад мислення і слугують персоніфікованим ключем-сигнатурою (унікальним ідентифікатором об'єкта чи предмета) розпізнання дійсності. Категорія є оприявленням думки, яка, за висловом Г.В.Ф. Гегеля, пронизує весь наш дух взагалі [68]. Одна зі специфічних рис категорій, що відрізняє їх від наукових понять, полягає в їх універсальності. Поняття науки (в тому числі психологічної) мають різний ступінь узагальненості і можуть використовуватись людиною в буденних сферах пізнання і діяльності, але ті поняття, що утворюють категорійний лад мислення особи складають фундаментальний простір людського інтелекту взагалі. Категорії – невід'ємний елемент думання, на основі якого можливе постання методологічного мислення, що має низку особливостей і вимагає майстерного володіння суб'єктом пізнання власним розумом в осягненні буття [271; 310; 322].

Функції категорій у пізнанні світу зводяться до безперервного аналізу дійсності з подальшим синтезом чуттєвих даних і формуванням понять. Мислити – значить висловлювати

судження. В аналітичних умовиводах, як стверджував І. Кант, виявляється єдність між суб'єктом і предикатом, оскільки предикат лише виокремлює ті чи інші моменти, що містяться в суб'єкті. Тож аналітичне судження постає лише етапом-актом у народженні знання. Інша річ – синтетичне судження, віховим засновком якого є задалегідь не пов'язані між собою уявлення; розум їх об'єднує, синтезує, розширюючи і поглиблюючи тим самим реальний пізнавальний поступ до знання [98]. Суттєвим складником розвитку категорійного складу мислення є фіксація в мові тих чи інших категорій. З аналізу діяльності людини й особливо мовного втілення думки психологія (як наука про організацію психічного і пізнання світу) черпає свої знання про категорійний лад мислення, а також про найбільш загальні форми буття і свідомості, що відображаються в категоріях [364].

Традиційно виділяють наступні засновки категорійного мислення: еkleктика, софістика, догматика, скептика, метафізика, систематика. Еkleктичному стилю мисленнєвої регуляції пізнавальної активності властива неоднозначність, дискретність вихідних положень, поєднання несумісних понять, відмежованість від беззаперечних аргументів, довільність трактування суджень, що в суголосі породжують неординарне бачення дійсності. Софістиці притаманне прагнення виділяти у процесі розмірковування наскрізну ідею, обґрунтовуючи її за допомогою довільно обраних аргументів, суттєва ж роль відводиться граматичному або логічному значенню слів, а не посиленням на реальну дійсність. Догматичний тип мислєдїяльності характеризується формалізованим підходом до об'єкта, з яким здійснюються операції,

некритичним ставленням до вже існуючих положень і концепцій, невмінням креативно оцінити мінливість ситуації пізнання. Специфіка скептичного стилю мислення пов'язана з надмірним критичним ставленням до будь-якого висловлювання, ідеї чи задекларованого положення, недовірою до думки інших, сумнівом у правильності одержуваного знання. Метафізичний підхід до дійсності реалізується у прагненні розглядати будь-який об'єкт відсторонено від реальності, не враховуючи закономірностей його розвитку і взаємозв'язку з іншими об'єктами. Системному стилю притаманна чітка структурованість мислєдїяльності, з урахуванням супідрядності взаємозв'язків об'єкта пізнання з іншими підсистемами, розгляд його як складного утворення у динаміці власного саморозвитку [78; 116; 329].

Найважливішим засобом осягнення довколишньої реальності є раніше накопичене знання. Нові ситуації розглядаються суб'єктом крізь призму набутків, у яких втілений його персоніфікований попередній досвід і надбання попередніх наукових зрушень в цілому. Не тільки загальні категорії, а й поняття, в яких відображені істотні властивості і сутнісні характеристики дійсності, слугують засобом глибокої аналітико-синтетичної рефлексії предметного кола пізнавальних інтересів суб'єкта-дослідника. Теорія, що охоплює певний предметний вимір пізнання, є одночасно і знаряддям аналізу об'єктів, що входять до означеної області когнітивного пошукування [311].

Результуюча сукупність перцептивних процесів, що відтворюють оригінал предметної дійсності у психіці людини породжують образ або картину світу, що існує в особистіс-

ному засвіті суб'єкта життєактивності. Це означає, що образи, котрі формуються у свідомості – суб'єктивні, а їх носій – творець нової реальності, але обмеженої внутрішнім досвідом або полем свідомості. Засновник феноменології Е. Гусерль стверджував, що з допомогою ейдетичної (образної) редукції людина владна здійснити “виключення” реального світу, даного людині у часопросторі її буття, і перейти до зосередження на вособистіснених переживаннях самої свідомості; потім трансцендентальна (позарамкова) редукція здійснює перехід від свідомості емпіричного суб'єкта до чистого свідомісного осмислення реальності [79].

Суб'єкту у процесі пізнання, як зазначає С.Л. Рубінштейн, даний не образ, а предмет в образі. Але дане твердження стосується лише чуттєвого пізнання, адже абстрактний образ спроможний існувати поза межами будь-яких фізично окреслених предметних формовиявів [235]. Таким чином, постає питання розрізнення реальностей (предметно-чуттєвої й умоглядно-ідеальної). Для І. Канта ноуменальне знання не дається в акті інтелектуальної інтуїції чи якогось інсайту, воно здобувається на засадах послідовності, доказовості й методичної виваженості, не передбачає миттєвого проникнення у сутність речей, а потребує чітких, зважених кроків свого розгортання, доказів, перевірки чи спростування. Ноумени – це першочергово приписи, атрибути суб'єктивного бачення світу. Тільки феномени можуть служити об'єктами пізнання, тоді як ноумени залишаються предметом віри – постулатами практичного розуму (див. [97]).

Для Е. Гусерля фундаментальна реальність – спонтанно-сміслові життя свідомості, тому предметом феноменології

є опис актів свідомості в їх ставленні до об'єктів, а сама свідомість розуміється як “чиста”, тобто як трансцендентна, абстрагована від людини і суспільного довілля. Мислитель протиставляє “чисті феномени”, тобто очищені феноменологічною редукцією від всіляких характеристик, приписуваних їм повсякденно свідомістю і стверджує, що оптимальним методом феноменологічного пізнання є пряме інтуїтивне споглядання сутностей у процесах ідеації (див. детально [80]). Іntenційні змістовлення свідомості формовиявляються в ноєзисі і ноємі як установках трансцендентальної редукції. Ноєзис – акт свідомісної (феноменальної) спрямованості на предмет, який надає йому сенсовності; ноєма – сам цей сенс (ноумен), який вказує на трансцендентне по відношенню до акту буття [79].

Але можливості трансцендентності на думку І. Канта досить обмежені, адже думки без споглядання порожні, а споглядання без понять сліпе [97]. Тож рефлексивно оцінюючи надбання мислителів, можна дійти висновку, що образ – це часопотік свідомості, що одночасно актуалізує і феноменальні (чуттєві), і ноуменальні (ідеальні) складники оприявного світу й особистісного засвіту у психіці суб'єкта пізнавальної активності. Тож образ – це перманентний процес мислеохоплення сутності предмета чи поняття, що містить, в залежності від ситуаційної нагальної значущості, різні чуттєві, досвідні та смислові утворення.

Миследіяльність як категорійний уклад організації думки породжує абстрактний образ світовідображення (зовнішнього і внутрішнього), що виникає у процесі віддзеркалення матеріального і духовного, присутності-даності і діяства-

буття. Але мислення може бути ефективним лише тоді, коли, незважаючи на відносну самостійність думки, буде регулюватись певним мірилом-взірцем, що має внутрішній по відношенню до самої мислєдїяльностї характер, але разом з тим функціональним стосовно законів зовнішнього середовища – методологуванням як процесом-дїєством застосування дослідником складної системи підходів, парадигм, концептів, моделей та інструментів цілісного осмислення фактів і явищ дїєвностї [329].

Узагальнюючи підходи до принципів і способів передачі людського досвіду і знань прийдешнім поколінням, варто відзначити неабияку роль у цьому процесі-постанні понятійно-категорійного апарату, що становить остов методологічно зваженого поступу до горизонтів істинного пізнання світу. Поняття і категорії нормують діяльність операційно і технологічно як послідовність дїєв із речами (де в ролі останніх часто постають знаки), їх фіксація денотативна стосовно цих речей і, як наслідок, вимагає здійснення наступного набору процедур: а) розуміння сутностї поняття у загальній структурі змістового масиву даних; б) мисленнева рефлексія понять з подальшим конструюванням категорійного апарату досліджуваних упредметнень; в) інтерпретація ситуації пізнавальної діяльності суб'єктом у форматі того, що зрозуміло, відрефлексовано і реконструйовано; г) побудови ним програми подальшої пізнавальної активностї у контексті власних цільових установок на засадах отриманого знання [340]. В таких рамкових умовах розумової активностї особистостї виділяються особливі мисленневі конструкції (категорійні схеми, поняття, програми, методологеми та ін.),

які постають аксіоматичними засновками мислєдїяльностї і виокремлюються в особливе нашарування, де вони аналізуються і розгортаються за законами методологічного думання.

Особливості індивідуальної пізнавальної діяльностї зумовлені категорійним ладом чи стилем мислення дослідника і метатеоретичними (парадигмальними) його передумовами. Стиль мислення слугує осягненню людиною способів взаємозв'язку понять в судження і виокремленню нового знання. Категорійний лад мислення уможливорює глибинне бачення сутностї пізнаваного предметного світу з розумінням надскладних співвідношень між його компонентами і специфікою функціонування.

Наступність мисленнево успроможнюваних дій, які спрямовані на перетворення деякої сфери діяльностї, вказує на місця, де може чи повинна виникнути методологічна робота з поняттями. Тут першим кроком є отримання рефлексивного уявлення про пошукову діяльність, коли суб'єкт пізнання виводить предмет свого дослідження на специфічний рівень понятійного мислення. У процесі розгортання аналітико-критичної роботи (мислєдїяльностї) з'являються елементи категорійного нормування, тобто розуміння того, як варто діяти для досягнення максимально можливого результату. Отримані таким чином норми являють собою сукупність понятійних конструкцій, що систематизуються у категорії відповідної області знань, у яку задіяний суб'єкт-дослідник. Мисленнева апробація цих конструкцій, їх долучення до корпусу вже отриманих кластерів чи модулів знань із можливою їх перебудовою – це прогресивний крок до розуміння людиною себе і світу.

5.2. Методологічні контури психологічного пізнання-осмислення дійсності

Людина у вирі багатогранності стосунків зі світом завжди прагне розширити горизонти своїх когнітивних упредметнень. Об'єктами її пізнавального інтересу постають явища, події, факти довколишньої дійсності чи стани, риси-якості, сутнісні характеристики самої особистості. Іншими словами, когніції можуть бути спрямовані на вивчення не лише об'єктивної реальності, а й ідеальних сутностей як образів зовнішнього так і внутрішнього світу. Тож у свідомості оприявнюються віддзеркалення матеріальної дійсності чи думки-переживання самої людини, а будь-який пізнавальний здобуток має не лише предметний, а й методологічний зміст, тому що спричинює критичний перегляд наявного понятійного апарату, концептів і підходів, норм і засобів інтерпретації досліджуваного масиву даних.

Комплексні психологічні дослідження, що керуються ідеями антропо- і соціоцентризму намагаються віднайти оптимальні шляхи опрацювання масиву даних, з їх подальшою якісною обробкою й інтерпретацією для повномірнього розкриття предметного кола наукових пошукувань – об'єктивного знання про психічну організацію людського життя. Методологія як учення про оптимізацію і системний опис-тлумачення форм, шляхів і технологій дослідження дійсності, понятійно-категорійні засновки пізнавальних можливостей суб'єкта пошукового інтересу, конститує-упрозорує постання способів отримання, організації й обґрунтування раціонального знання як вирішального свідоцтва поступу до істини [219]. У царині психологічної науки

предметом методологічного аналізу є не створення нової теорії пізнання, а вивчення загальної структури і типології наявних методів його зреалізування, з'ясування тенденцій і напрямків розгортання мислєдіяльності на шляху до осягнення особистістю дійсності [313]. Методологія розширює науково-психологічний підхід до пізнання, створює мереживо-композиції з досвідних і емпіричних пошукувань й утримує план-карту оптимізації мисленнєвої активності уступах до об'єктивного знання.

Методологічна оптика сучасного психологічного пізнання недосконала, а тому не дає фахівцям соціогуманітарного амплуа чіткого наукового уявлення про те, які насправді дієві засоби і прийоми обрати, щоб одержати максимальний результат у русі-поступі до витлумачення незвіданих дотепер фактів, подій і явищ людського буття [331]. Ми, слідом за М.С. Гусельцевою, будемо дотримуватись слова “оптика”, відносячи сюди і “лінзи, і призми, й окуляри, і біноклі, тобто ті методологічні знаряддя, котрі дозволяють нашій свідомості сфокусуватися на тій чи іншій стороні екзистенційно складного феномену” [77, с. 20].

Тож у цій проблемній ситуації виникає нагальна потреба налаштувати методологічні лінзи-опції у надплідну механізм-систему професійної мислєдіяльності для адекватності і повноти наукового осягнення соціального буття особистості та її полісуб'єктного доквілля. Тут “методологічна оптика постає як інтелектуальний інструмент, інтелігібельний посередник між дослідником і реальністю, котра ним вивчається” [77, с. 21]. У повнозначному розумінні методологія постає наукою і мистецтвом уможливлення досконалого мислення та ефективної діяльності в усіх сферах суспільного життя [338].

Питанням постановня психологічної науки як засновку пізнання світу і місця людини в ньому присвячено роботи Б.Г. Ананьєва, Л.С. Виготського, П.Я. Гальперіна, А.В. Петровського, В.А. Роменця, С.Л. Рубінштейна, О.М. Ткаченка, М.Г. Ярошевського й ін. [14; 62; 64; 199; 237]. Методологічні розвідки психологічних пошукувань відмічено в роботах Г. Башляра, В. Вундта, Г.В.Ф. Гегеля, Т. Куна, І. Лакатоша, Ф. Лерша, К. Поппера, П. Фоєрабенда та інших знаних учених [66; 128; 207; 340]. Класичний і неklasичний ідеали раціональності у постановні наукового знання розглянуті М.К. Мармардашвілі [160], а В.С. Стьопін формулює ознаки класичного, неklasичного і постнеklasичного типів раціональності, які мали місце на відповідних етапах розвитку науки [264]. Намагання поєднати методологію і психологію відмічені у роботах М.С. Гусельцевої, Б.Ф. Ломова, В.А. Роменця, О.Б. Старовойтенко, Т.М. Титаренко, О.М. Ткаченка, А.В. Фурмана, Г.П. Щедровицького, Е.Г. Юдіна, А.В. Юревича й ін. [77; 150; 208; 268; 327–331; 375; 380; 384а].

Понятійно-категорійне поле науково-психологічних зрушень центрується довкола питання людського самоздійснення у безмірі її екзистенційних проявів як дослідника і водночас співтворця довколишньої дійсності. Методологічні засновки психологічної науки організують довершений пізнавальний інструментарій у застосуванні наддосконалих форм мислєдїяльності як мистецтва оптимізації пошукової активності науковця-дослідника. Мислєдїяльність у глобальних масштабах існування людства на тлі його добре вкорієних традицій організації розуміннєвого пояснення дійсності, філософськими і логічними засновками побудови конвенційно доладної теорії світоустрою, задїяннєм полісмиєлових

концептів у роз'ясненні буття постає винятково вагомим інструментарієм, що утримує способи, техніки і засоби вирішення найскладніших завдань сучасного психологічного пізнання [329]. Питання вибору методологічної позиції в пізнанні як засновку доцільного використання сукупності правил, прийомів, процедур оволодіння світом і відповідної практичної діяльності завжди стояло перед новітніми науково-психологічними пошукуваннями.

Людина в упредметненнях пізнання є онтофеноменальним проявом буття та його точковим віддзеркаленням. Підставою наукового обґрунтування людини і довкілля є чітко виражений кореляційний зв'язок між основними фокусналаштуваннями методологічної оптики розгляду дійсності у зв'язку з суб'єктом-дослідником (його свідомістю), який цю реальність пізнає [313]. Цей фокус, у процесі свого ладнання, зміщується за такими параметрами-опціями: 1) науково-парадигмальні картини світу; 2) ситуаційні ідеали, норми і конкретна прагматична спрямованість наукового пошукування; 3) філософсько-світоглядні підстави конкретного знання і його подальше практичне використання. Відповідними критеріями диференціації наукового знання або показниками-маркерами визначення певного типу раціональності наукового поступу постають: 1) особливості системної організації досліджуваних об'єктів і типологія розпізнання картини світу; 2) специфікації засобів і операцій пошукової діяльності, задіюваних у нагальних ситуаціях наукового дослідження; 3) особливості цільових домагань і смислових орієнтацій суб'єкта діяльності і рефлексії над ними як результату науково-психологічних і філософсько-світоглядних пошукувань [264].

Нормативи чи стандарти наукового дослідження організуються у систему історичного типу наукової раціональності. В.С. Стьопін пропонує розрізнити класичну, некласичну і постнекласичну форми раціональності і відповідні їм типи наукового знання. Класична раціональність орієнтована на об'єктивоване пізнання дійсності, що дозволяє осягнути світ у його справжньому єстві [264]. У дослідженні людської природи слід виокремлювати не суб'єктивістські переживання відносно речей, а саму річ, що у своєму бутті не підпорядковується свідомості конкретного дослідника. Необхідно визнавати існування об'єктивної істини, що не залежить ні від пересічності самої людини, сформованих її досвідних структур і стилів поведінки, ні від культури і традицій суспільства. Такою істиною, на думку К. Поппера, буде реальне, неспотворене відображення у свідомості дійсних предметів, явищ та процесів, їх сторін та властивостей [207].

Некласична раціональність пов'язана з розумінням залежності пізнання від самого суб'єкта, його світогляду, типу мислення, стилю життєдіяльності тощо. Вона враховує зв'язки між знаннями про об'єкт і особливості підходів, принципів, методів, засобів та операцій пізнавальної діяльності. Експлікація цих зв'язків розглядається як умова розуміння, тлумачення і пояснення світоустрою [199]. Подальша орієнтація науки на вивчення складних систем в культурно-історичному просторі суттєво перебудовує взірці і нормативи дослідницької діяльності, що дозволяє комплексно розглядати об'єкт наукового пошукування з застосуванням спеціальних способів опису і передбачення його

станів, будувати прогностичну модель можливих його трансформацій [219].

Нинішній тип наукової раціональності – постнекласичний, розширює можливості рефлексивності науки у пошуці істинного знання. Він першочергово орієнтований на між-дисциплінарні комплексні дослідження соціогуманітарних наук, які більшою мірою спрямовані на позанауковий контекст вирішення економічних, соціальних, політичних і культурних завдань [264]. Особистість в індивідуальній історії існує як у світі траєкторій, так і у світі процесів. Парадигмальний наслідок із цієї обставини – це не тільки і не стільки переорієнтація від буття до становлення, поставання, скільки відмова від конфронтативного їх протиставлення. Буття і поставання – не протилежності, а два співвідносні аспекти реальності. Тож особистість самоконститується у світі поставання, виникнення, тобто у світі принципово процесуальному, залишаючись якоюсь мірою й у світі траєкторій [268, с. 157]. Траєкторії і процеси породжують систему синергійних оприявнень істинного знання. Долучення людської свідомості до цієї системи уможливорює її сутнісну модифікацію у безмежному просторі біфуркацій (якісних перетворень об'єктів пізнання зі зміною їх параметрів і характерологічних властивостей). Задіяння людини у справу розумінневого осягнення дійсності породжує безмір можливостей у виборі найліпших шляхів цього буттєвого осмислення.

Розглянемо детальніше критерії диференціації наукового знання, які пропонує В.С. Стьопін, за парадигматикою раціонального підходу до їх отримання і розповсюдження.

Першим засновком розрізнення класичної, некласичної і постнекласичної раціональності є тип системної організації об'єктів осмислення. Для досягнення дійсності, організованої у прості системи, досить класичної раціональності, некласичний же тип забезпечує освоєння складних саморегуляційних систем, постнекласичний – складних, саморозвивальних. Кожен з цих типів системних об'єктів представлений у науковому знанні відповідним кластером спеціальних дисциплінарних онтологій і загальнонауковою картиною світу. Ці картини дозволяють холистично і структуровано описати упередження наукового пошуку і тим самим репрезентують уявлення про той чи інший тип системної організації досліджуваних об'єктів [264].

Другим критерієм постають відмінності в узагальненій методологічній позиції до обрання пошукових форм пізнавальної діяльності. Ця позиція фіксує особливості засобів і операцій (дій) з досліджуваним об'єктом. Кожен новий тип системних об'єктів передбачає відповідну модель пізнавальної діяльності, що унаявлена в структурі наукового руху-поступу особливим розумінням ідеалів і норм дослідження: взірців пояснення й опису, доказовості й обґрунтування, стандартів конституювання й ускладнення наукового знання. При переході до освоєння нового типу систем відбуваються трансформації процесів розуміння, тлумачення, опису, інтерпретації об'єктів пізнавального інтересу дослідника. Тож для класичної, некласичної, постнекласичної раціональності характерні різні підходи в поясненні ідеалів і норм науковості [264].

Нарешті, третьою критеріальною ознакою розрізнення типів раціональності є особливості ціннісно-цільових і сенсо-

смислових структур суб'єкта діяльності, що детерміновані дуалістично [340]. З одного боку, вони повинні відповідати типу системного об'єкта, знання про який слід виробити науці відповідної історичної епохи, а з іншого – співвідноситись з прийнятими у культурі цієї доби панівними смисловими настановами, рівнем свідомості і ступенем розвитку суспільних імперативів.

Різні типи системних об'єктів вимагають різнорівневої рефлексивної позиції щодо смислових, значеннєвих і мотиваційно-цільових структур пізнавальної діяльності. Ці типи рефлексії інкорпоровані в комплекс світоглядно-психологічних засновків науки. Останні забезпечують обґрунтування наукових картин світу і нормативних структур науки відповідного історичного часопростору. Перехід до нового типу рефлексивної позиції щодо пояснення світоустрою пов'язаний з відповідними змінами філософсько-світоглядних підстав наукових пошукувань, що постають важливою характеристикою становлення нового типу наукової раціональності [264].

Науково-психологічне тлумачення розвитку знань про довколишню дійсність і людське буття не повинно обмежуватися гносеологічними засадами, які на даний час є віховими у пошукуванні істини. Адже рух-поступ пізнання за схемою “суб'єкт-об'єкт” керується лише емпіричними здобутками на відміну від епістемологічних зрушень, які за точку відліку у надбанні знань обирають сам об'єкт. Задіяння специфічного інструментарію (засобів, прийомів) є одним із головних у свідомому обранні шляхів пізнавальної активності, спрямованої на отримання достовірного (“чистого”) знання [315]. Інструментарій гносеологічної позиції містить систему науко-

вих концептів, конструктів, понять, пояснень та інтерпретацій, які зіставляються з наявним досвідом і є основою категоризації предметів і явищ довкілля. Епістемологічний підхід є метасистемним та охоплює засоби об'єктивації когнітивних зрушень із допомогою мислесхем, методологічних план-карт, моделей-конфігураторів, категорійних матриць. Дані засоби генерують критичне ставлення до світу, впорядковують мисленнєве мистецтво осягнення суті буттєвої даності, пошуку надпредметного, універсального істинного знання [329].

На емпіричному рівні дослідний об'єкт вивчається здебільшого з позицій зовнішніх зв'язків і співвідношень, що відбувається на основі методів порівняння, аналізу, спостереження, експерименту та ін. Емпіричному пізнанню притаманні збір фактів, первинне узагальнення, опис отриманих даних, систематизація і класифікація. Рефлексивний вимір (епістемно організований) пізнання має на меті критичне відзеркалення довколишньої дійсності, без задіяння суб'єктивного впливу на "чисте" знання. Саме таке світобачення збігається з розумінням методології наукових зрушень І. Канта – перед наукою стоїть завдання не просто описувати пізнавальний процес, а визначати можливості здобуття нового знання, реалізуючи критичний підхід до науки загалом [98]. Рефлексивне знання використовує методи безпосереднього споглядання, світовідчуття, що слугують ґрунтовнішому розумінню і чіткому подальшому баченню сутності довколишніх предметів, ситуацій і явищ.

Безпосередні події-дійства життя особистості, що завжди є пізнанням буттєвої даності людського Я і світу, з їх

досвідною організацією, інтелектуально-вольовим наповненням, культурно-історичною спадщиною, архетипами і ментальністю, поєднуються не в супідрядну структуру, а в ризому, що має креативний потенціал самоорганізації. Ризома вторгається в чужі еволюційні ланцюжки, руйнуючи деякі з них і створюючи нові. Джерела трансформацій, що відбуваються, слід шукати не зовні, а у внутрішній потенційній енергії не стабільної і не нестабільної, а метастабільної ризоми. Єдино правильних способів інтерпретації ризоми немає, є лише тимчасово актуальні співвідношення, так звані “плато” [268, с. 156]. Епістемологічне осягнення дійсності здійснюється за принципом розвиткового перебігу ризоми як динамічного утворення, уособлюваного з кореневищем, що містить абсолютне пояснення істини. Ризома, на думку Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі, не має меж, все, що у ній відбувається, стається посередині. В ній сутнісно оприявнюється нелінійна (без сталих зв’язків, чіткої супідрядності й ієрархії) форма системної цілісності, що детермінується законами динамічної (рухливої, мінливої, трансформаційної) організації власного конфігурування. Даний концепт є стрижневим у формуванні об’єктивних знань про світ і слугує укоріненню рефлексивної системи оцінки дійсності [82]. Тож на підставі виголошеного, висновуємо, що саме епістемологічні наукові зрушення постулюють породження об’єктивованих знань, орієнтованих на глибинне бачення людиною сутності речей, розуміння їх змістонаповнення, ества.

Суб’єкт активізує власну пізнавальну активність через прагнення встановити співвідношення між фізичним і духовним, матеріальним й ідеальним світами, керуючись при

цьому “простором вільних ідей”, який з часів античності позначався терміном парадигма (paradeigma) – формоутворювальна сила й ідеальний прообраз, досконала форма і засаднича еталонна модель існування матеріального світу. Парадигма, за Т. Куном, – це сукупність найзагальніших ідей і методологічних настанов, окремих моделей та опрацьованих віхових засад науки, які приймаються на певному етапі дослідження і визнані колом фахівців-науковців як конституційні, фундаментальні [127]. Розглядаючи питання наукових революцій, науковець сутнісно розширив поняття парадигми, основний зміст якого становлять комплекс теорій, переконань, методологічних норм, ціннісних стандартів, світоглядних установок. На основі “відкриття нових горизонтів наскрізь утаємниченої і в абсолюті недосяжної істини” [329, с. 24] є підстави висновувати, що парадигма психологічної науки – теоретичний конструкт миследіяльності наукового товариства, певна ідеалізована матриця розуміння ним специфіки об’єкта, предмета і методу дослідження, логіки опису та пояснення природи отриманого соціально-психологічного знання.

На початку ХХІ ст. постала проблема методологічного розмежування парадигми як системи аксіом і критеріїв конкретної наукової спільноти та метапарадигми як концентрованого упередметнення різноаспектних здобутків парадигмальних підходів певної історичної епохи. Окреслюючи нагальні завдання методології парадигмальних досліджень, А.В. Фурман, окрім класичних позитивізму, критицизму, конструктивізму, на основі епістемологічного погляду на інваріанти культурно-історичної організації психологічного

знання, виокремлює методологізм як четверту метапарадигму [330–333]. Вельми перспективною видається суб'єкт-об'єктивований (епістемний) підхід до методологізму як метапарадигми, що не лише означає перспективи здобуття живого знання, а й указує на ознаки, параметри, умови та засоби функціонування і розвитку методологічного мислення і здійснення повноцінної методологічної роботи у творенні знання про знання. Вочевидь, унікальність одержаної у підсумку парадигмально-дослідницької карти ґрунтується на уреальненні в рамках системомиследіяльної методології і сфері рефлексивного методологування двох метатенденцій культурного поступу людства: 1) методологізації усіх сфер діяльності, у тому числі й часопростору будь-якої за змістом і спрямуванням миследіяльності; 2) переведення інтелектуальних зусиль і парадигмальних інтенцій-акцентів мислителів від методології як царини філософування і теоретизування до методологування, котре сутнісно полягає в актуалізації миследіяльності як метасистеми, що рефлексивно охоплює всі типи мислення, розуміння і діяння, здійснює розвиткову проблематизацію ситуацій і забезпечує їх освоєння шляхом удосконалення засобів спільної діяльності, а тому спричиняє примноження горизонтів методологічного ставлення людини до світу в актах поведінки, діяльності, спілкування, вчинення, розширення значеннєво-сміслових меж свідомості [331, с. 11].

Тож можна стверджувати, що на теренах сучасного рівня розвитку теоретичної психології виникла і сформувалась, на відміну від трьох відомих (реактивна, акціональна, діалогічна), ще одна парадигма психологічного пізнання – *вітакультур-*

турна [339]. Її суть полягає у здобутті, осмисленні, нормуванні, збагаченні і поширенні суб'єктом, особистістю, індивідуальністю кращого ментального й персоніфікованого досвіду на шляху до людського самоздійснення. Тому метою і результатом такого психологічного пізнання себе і світу є культурне й духовне самовдосконалення, або позитивна зміна самої людини, вибір для реалізації паритетних зносин актуального соціуму. При цьому до основних розвиткових форм активності належать інтелектуальне, соціальне, ціннісне і духовне самотворення, а до базових соціально-психологічних механізмів – практикування добрих взаємин із суспільним довкіллям [339].

Загалом Т.С. Кун розуміє під парадигмою “визнані всіма наукові досягнення, що протягом певного часу дають дослідникам модель постановки проблем та їх розв’язку” [127, с. 11]. Тому очевидно, що “не існує незалежних від парадигми фактів, і не останні характеризують теорію, а саме теорія та її тезаурус визначають, які саме факти будуть піддані осмисленню та інтерпретації. І далі, – парадигма як універсальний конструкт сучасної філософської науки повно характеризує як історико-культурне підґрунтя будь-яких серйозних теоретичних пошукувань, так і нормативно-світоглядний та соціально-психологічний контексти організації конкретної науково-дослідної роботи” [357, с. 21].

Вітакультурне парадигмальне забезпечення системи міжособистісних стосунків з довкіллям змістово збагачується саморефлексивними механізмами, оскільки “поряд із категорією “розвиток” фундаментального значення набувають ще дві – “культура” і “життя” [357, с. 47]. Зокрема, функція

третьої, – на думку дослідника, – полягає в тому, щоб охопити всі наявні й можливі смисли і значення, які регулюють поведінку, діяльність, спілкування і вчинки осіб, а останньої – зводиться до того, щоб синтезувати суб'єкта й обставини, людину і середовище, окремі спільноти (малі групи) й суспільство в єдину соціумно-антропологічну реальність.

В результаті наукових пошукувань А.В. Фурманом уперше запропонована типологія парадигмально-дослідницьких методологій сучасної психології, яка утримує: емпіричну або традиційну методологію, що формовиявляється в описово-експериментальних, інтро- та екстраспективних пошукуваннях; діалектичну, котра відображає найзагальніші закономірності мистецтва розмірковування про предмети і явища об'єктивної реальності, системно впорядковує думки і плекає мислєдіяльність як вершинний рівень чистого мислення; теоретичну або парадигмальну – оприявнену в категорійно-концептну оптику наукового пізнання; метатеоретичну, котра зреалізовується в історико-психологічному пізнанні дійсності з урахуванням вітакультурного простору психософування [329; 335; 340]. Вказана типологія охоплює історичний, предметно-логічний, соціокультурний і теоретичний виміри-аспекти методологування у психології й воднораз модельно обрамляє основні та похідні методології, поєднує традиційні та інноваційні стратегії методологічно зорієнтованої психологічної роботи, вказує на їх різне сутнісне наповнення, спрямування та основний метод дослідження, нарешті вимагає виявлення об'єктивних засновків оптимального використання кожної зі стратегій та їх системосферного взаємодоповнення.

Зазначене вочевидь є також виховим засновком парадигмальної організації предметного кола психологічного пошукування, де методологія встановлює основні правила розпросторення думки у лоні мисленнєвої діяльності, а методологування визначає конкретні дії-операції розумової роботи психолога-дослідника. Результативне налаштування методології центрується на отриманні достовірного (істинного) знання, мисленнєва ж спрямованість методологування зорієнтована на розуміння смислового навантаження знань, його соціокультурних і вартісних наповнень [329, с. 107].

У будь-якому разі постнекласична стадія розвитку науки, що нині глобально уявлена в соціокультурному тілі актуально розвійливого постіндустріального, інформаційного, постмодерного суспільства або соціуму знання, змінює сам характер наукової діяльності через оприявлення нових засобів добування, збереження і використання наукових знань практично в усіх сферах людського повсякдення [364]. Мовиться перш за все про новітні високі і тонкі технології, які ґрунтуються на новаційних джерелах і видах енергії, щойно віднайдених матеріалах і засобах керівництва та управління технологічними процесами, узмістовлення яких становить майстерна високопрофесійна діяльність. Винятково важливу роль при цьому відіграють комп'ютери, засоби масової комунікації й інформатики, щонайперше потужності світової мережі Інтернет, розвиток і поширення яких набули всепланетарного масштабу.

В цій ситуації першочергової вагомості набувають міждисциплінарні дослідження і проблемно зорієнтовані форми пізнавальної діяльності, а відтак комплексні – фундамен-

тальні і прикладні – дослідницькі програми, у рамках яких:

- а) об'єктами вивчення стають надскладні, у тому числі антропоцентричні, оргуправлінські і загальносуспільні проблеми, що характеризуються відкритістю, саморозвитковістю і рекурсивністю;
- б) суб'єктами пізнавального процесу є групи і цілі колективи, котрі поєднують у пошуковому циклі досліджень різні психотипи особистостей із їх неповторними індивідуальними рисами та особливостями;
- в) використовується логічно згармонізована система теоретичних та експериментальних, фундаментальних і прикладних, методологічних і технологічних знань з орієнтацією на інтенсифікацію прямих і зворотних зв'язків між ними;
- г) відбувається долучення постнекласичної науки до контексту сучасної культури з її світоглядними настановленнями, релігійними, моральними, естетичними смисложиттєвими орієнтаціями та особистісними домаганнями науковців;
- д) поступово стираються жорсткі межі як між науково-дисциплінарними картинами реальності, так і між природничими, технічними, соціальними і гуманітарними науками, що сприяє формуванню цілісної онтофеноменологічної картини світу [205; 327].

Тож принцип організації сучасного наукового знання (тип наукової раціональності) – постнекласичний, орієнтований на вирішення загальних питань гуманістичного спрямування, розширює можливості рефлексивності науки у пошуці об'єктивного знання шляхом комплексного розгляду об'єкта науково-психологічного пошукування. Активна позиція дослідника, його персональне бажання долучитися до субстанційного світу мислення породжує чітку програму кон-

струювання власного, ідеального (осмисленого) простору життя, рефлексивно оцінюваного з позицій мудродайного осягнення об'єктно-феноменального світу і людського буття.

5.3. Вчинкова організація пошукової пізнавально-сислової активності особистості

Суб'єктом пізнання є реальна людина як суспільна істота, котра наділена свідомістю, насамперед у таких її проявах, як мислення, почуття, розум, воля, яка засвоїла історично вироблені людством форми та методи когнітивних розвідок і тим самим розвинула свої пізнавальні здібності й оволоділа конкретними здатностями до цілеспрямованої пізнавальної діяльності. Об'єкт пізнавальної активності – вся дійсність, але лише тією мірою, якою вона увійшла в сферу свідомісної оптики особистості, її життєдіяльності і вчинків. Об'єктами когнітивного інтересу особи постають явища, події, факти, що кояться у природі, суспільстві чи самій людині (свідомість, пам'ять, воля, мислєдіяльність, почуття, духовні прагнення тощо). Пізнання може бути спрямованим на дослідження не лише матеріального світу чи предметної реальності, а й ідеальних упредметнєнь як рефлексивних віддзеркалень обох світів, що осягаються розумом у результаті абстрагування та ідеалізації.

Ситуаційно-проблемна невизначеність людського існування примушує особистість до екзистенційного розширення, тобто задіяння до своєї орбіти когнітивних упредметнєнь особистісного світу як чинників самоплекання. В даному випадку пошукова активність постає рушійною силою-

мотиватором у розбудові людиною власного життєвого призначення у зв'язку з її соціальною природою. Вчинок як психосоціальний акт поєднує особу і світ шляхом взаємних комунікацій окремих людей у пошуці взаєморозуміння і підтримки на шляху до особистісного самоздійснення [12]. У цьому разі особливості індивідуального самореалізування вказують на обов'язковість екзистенційної взаємодії особистісних змістовлень (означень, осмислень тощо) з "продуктами" суспільної дійсності: соціальними наративами, етикою громадської взаємодії, культурою людства загалом.

Активізація природного тяжіння до пізнання дійсності, пошуку закономірностей його функціонування дозволяє особистості повноцінно зреалізовувати власні ресурси на шляху до досягнення сенсу свого існування і життєвого призначення. Тому розуміння природи мобілізації життєвих ресурсів у розбудові людиною себе як суб'єкта самотворення і проблема пізнавальної активності особистості й чинників її розвитку залишаються актуальними і на сьогодні.

Проблема активності здавна привертала до себе увагу мислителів, так давньогрецький любовоудр Платон стверджував, що активність людини є її іманентною властивістю або породженням вищої сили; інший не менш відомий філософ Аристотель обстоював думку, що лише активний розум в одиничному може досягнути всезагальне. Представники німецької філософської школи Й.Г. Фіхте та Г.В.Ф. Гегель, розвиваючи ідею про активність суб'єкта, зазначали, що людська свідомість активна не лише коли мислить, але й коли сприймає навколишній світ [67]. Розвиток пізнавальної активності у контексті проблематики становлення особистості

як мислячої істоти і продукту культури відзначено у роботах Б.Г. Ананьєва, О.Г. Асмолова, Г.О. Балла, Л.С. Виготського, М.О. Бердяєва, В.В. Давидова, В.П. Зінченко, О.М. Леонтєва, О.Б. Старовойтенко та ін. [14; 19; 30; 62; 142; 262].

Віховим напрямком психології В.А. Роменця постає психософія вчинку як методологічний вказівник до пізнання витоків і сутності людського буття [210; 227]. Розроблена академіком вчинково-канонічна схема організації гуманітарного пізнання допрацьована науковою школою А.В. Фурмана і висвітлена циклічно-вчинковим підходом до постання особистості як осередку повноковітальної присутності духовності у внутрішньому світі людини [328; 331; 337]. Автором аргументована плідність та перспективність осмислення людиною засновків власного пізнання з позицій учинення як онтофеноменологічного підґрунтя її життєвої активності, обґрунтована доцільність методологічних розвідок в розумінні і поясненні феномену когнітивного пошукування як циклічно завершеного вчинку (див. детально [329; 338; 340]).

Пізнавальна активність є інтелектуальним відгуком на предмети, процеси і явища довколишньої дійсності та віховим засновком творення особистості, вона означає живодайне розумово-емоційне задіяння людини у вир взаємовідносин зі світом. Самотворення – це перш за все непересічне вчинення, тоді як терміни “самоздійснення”, “самореалізація” мають преформістський (механістичний) відтінок і вказують на розгортання вже наявного змісту. Стародавній прототип цього поняття – “ентелехія” Аристотеля характеризує потяг до мети як своєї самості, а це, своєю чергою, виключає

соціально-комунікативний смисл людської природи [365, с. 99].

Вчинок самотворення, усвідомлений як продуктивний обмін своєрідними смисловими позиціями духовного самовдосконалення особистості, становить живу полідіалогічну екзистенцію. Постановя різних форм людського екзистенціювання становлять пошук адекватних суб'єктивних та об'єктивних засобів самоствердження, тому що вони найбільш влучно співвідносяться з діалектичною логікою вчинення. Причому вища форма вчинкової пошукової дії вибирає шлях через конфронтацію протилежностей до їхнього синтезу, єдності. Основний смисл такого вчинку, як і будь-якого повноцінного вчинення, – забезпечити прогресуюче життєствердження. У цьому разі через канал вчинково-пошукової активності людина самоплекає себе у вимірах індивідуальності, котра прагне не стільки здобути “продукт” життєдіяльності, скільки особистісного самовизначення, самоствердження і самісного зростання [337].

Здійснення вчинку як подія у житті людини – це завжди духовне зростання, переображення, встановлення нових відношень зі світом, творення смислової сфери самореалізації. Такий учинок формує “світ людини”, і є тим мірилом-принципом, з допомогою якого вдається всі події життя особистості піднести до рівня важливих значущостей. Учинок, будучи продуктивним, стає взірцевим, архетипним, онтопсихічним, зрештою – канонічним засновком людського екзистенціювання, а вчинення як перманентний процес життєреалізування упевнено визначає психодуховне зростання того, хто його здійснює [329].

“Універсальний і єдиний у своєму роді осередок людської діяльності, – пише В.А. Роменець, – вчинок – постає невинно діючим фактором історичного прогресу, спричинює синергійне поєднання людини і світу, детермінує активні форми життєдіяльності й самозреалізування. Його екзистенційний смисл полягає у ствердженні опори для існування” [230, с. 743]. Спосіб учинкового діяння особистості формується, виявляється і видозмінюється протягом життя людини, набуваючи усталеності у процесі самого вчинення. Протягом індивідуальної історії особистості окремі характерні ознаки її активного життєздійснення генералізуються і поступово складають модель, спосіб, стиль учинкового діяння, котрі особистість може відтворювати і вдосконалювати в кожному окремому поведінковому акті [230, с. 714].

Вчинок – це вираз суперечності між особистістю і матеріальним світом, це незавершеність і водночас прагнення до вдосконалення, подолання невідповідності ідеалу і реальності в пізнавальній, естетичній та моральній діяльності задля знаходження людиною опори в матеріальному світі [210]. У цьому, власне, й полягає причина існування “білих плям” у нашому пізнанні, що утворюють у свідомості острівці непізнаного. Це – суперечність того, що вже є осмисленим, осягнутим розумом, і того, що перебуває в акті пізнання. Її подолання здійснюється єдиним способом – у вчинковій акції-події, яка має пізнавальний, суспільно-етичний та духовно-універсальний смисл і закономірно обіймає практично-предметне перетворення себе і світу [365, с. 94].

Індивідуальному способу вчинкового діяння особистості завжди властива своєрідна діалектика можливого та дійсного,

що виявляє винятково неповторні механізми взаємодії конкретної особистості зі світом. Так, одна людина схильна вибудовувати свій учинковий акт, зважаючи передусім на освоєні засоби діяння й життєвий досвід, інша ж постійно експериментує, шукаючи самобутні шляхи особистісного зростання, нові способи та засоби осягнення власної сутності. Кожна людина більшою чи меншою мірою прагне до неповторного вияву своєї індивідуальності, що й виправдовує її існування, смислонаповнює й узмістовлює її повсякденне життя. Прагнення до неповторності, унікальності постає у її природі провідною тенденцією-закономірністю власного буття, адже саме непересічність особистості становить психоенергетичне джерело людського руху-поступу до саморозвитку й самовдосконалення [230, с. 824].

У типології вчинення, що ототожнюється з учинково-суб'єктною активністю, В.О. Татенко виділяє наступні стадії-складові: 1) вчинок сутнісного самопокладання, який не тільки розкриває самостійність, автономність у постановці мети, а й має суб'єктну ціннісно-смислову спрямованість на створення нового й унікального в собі та світі; 2) вчинок самопотенціювання, що функціонально підпорядковується цілепокладанням та реалізується через зобов'язання виконання певних дій для досягнення настанов і домагань; 3) вчинок самовизначення, котрий стверджує формування намірів і рішень суб'єкта щодо можливості практичного втілення проектів сутнісної самореалізації у власному бутті; 4) вчинок самоактуалізації, що постає принциповою позицією й способом реалізації наміру самоствердження і самодостатності, здійснюється через втілення задуманого у

діяльності; 5) вчинок самооцінювання, який віддзеркалює результати виконання суб'єктом його смисложиттєвої програми, зважає з рефлексивної позиції ступінь реалізації домагань у різних сферах буття, об'єктивує внутрішній ресурс і потенціал у подальших досягненнях; 6) вчинок самоаперцепції, котрий фіксує результати і способи особистісного становлення в індивідуальному досвіді особи, у її сутнісних самоперетвореннях, що в подальшому слугують підвалинами наступних діянь; 7) учинок самовиховання, що означає потребу і можливість трансценденції людини у глибини власної самості і переживання того, наскільки її реальне емпіричне існування відповідає її людській сутності [265], а також від себе додамо: 8) вчинок самотворення як глибинно-вершинне екзистенціювання власної спонтанності, самоактивності, креативності, духовності.

Водночас учинкове діяння особистості у світі безпосередньо пов'язане зі смисложиттєвою творчістю як формою здійснення власне людського способу існування-екзистенції, що й постає вершинним засобом реалізації сутності буття людини, засобом її задіяння до культурно-історичного розвитку як об'єкта цього процесу. В учинковому діянні людина стверджує нову цінність, ідею, ідеал, еталон, підносячи їхній зміст до рівня узагальненого взірця (рангу смислу), орієнтира у повсякденному діянні, до канону. Творення смислів – це не лише процес раціонального продукування особистістю певних розумових узагальнень, а й синтезований вияв її життєвих (сутнісних) сил, таланту сприймати, чуттєво переживати світ та його складові, надихати сенсом кожен момент, фрагмент чи цілісну подію, етап

свого буття, насичувати його індивідуально-неповторним змістом з урахуванням надіндивідуального його значення для людства в цілому [281].

Узмістовлення смислового плину буття особистості розгортається в двох онтологічних просторах: індивідуальності та культурно-історичного становлення всього людства. У першому випадку людина створює сенсовий контекст власної буттєвості, виявляючи свою автентичність, а у другому – збагачує і непересічно тлумачить смисли у ствердженні культури суспільного загалу, примножуючи людяність, забезпечуючи гуманістичні способи своєї взаємодії з довкіллям. Особа у процесі власного становлення – окультурення та соціалізації – здійснює ієрархізацію сенсосемантичних пріоритетів, які реалізуються у подієвому ланцюзі вчинкових діянь. Зміст, процес і результат самого вчинку спричиняє подальший розвиток особистості, зумовлює можливість реально-практичного звершення її покликання та призначення, й отже є неодмінною умовою самоздійснення, зреалізування нею власної неповторної сутності [230, с. 717].

Вчинкове діяння детермінується певними онтологічними спонуками: особистісним тяжінням до самоствердження через цілісність і довершеність, віднаходженням сенсу життя та його конкретних узмістовлень у цінностях, принципах, цілях, ідеях. Тому кожен учинок вже є звершеним індивідуальним сенсом та започаткуванням смислу культурно-історичного, узмістовлення якого визначається нагальними запитами безпосереднього суспільного загалу. Поряд із цим конкретні продукти смислотворення (життєві сенси й орієнтири, домагання, еталони поведінки та професійного

діяння тощо) сприймаються особою як життєво важливі вартості реального життя, а об'єктивний зміст цих особистісних надбань іноді може перевершувати простір та масштаб індивідуального життєдіяння самої особистості, тоді індивідуальний сенс отримує новий рівень свого сутнісного виявлення – смисловий. Якщо індивідуальний здобуток учинкового діяння зумовлює саморух і самовдосконалення особистості, спричинює соціально зорієнтовану флуктуацію (зміну рангу в загальній ієрархії) людських пріоритетів, то цей поступ стає загальноприйнятим суспільним смислом. Якщо ж індивідуальний зміст та результат учинкового діяння перевершують межі конкретного історичного етапу розвитку суспільства, його здобутки можуть набувати статусу культурно-історичної вагомості, у якій відтворений вселюдський смисл буття, а здійснений спосіб учинення може підноситися до рангу канону [230, с. 718].

В етичній концепції А. Швейцера та гуманістичній етиці Е. Фромма зазначається важливість виховання таких смислових настановлень, які сприятимуть повномірному розгортанню людських здібностей і стимулюють постання індивідуальності, розкриваючи весь потенціал кожного через внутрішню активність і самоактивність. Головне тут – вирішити проблему досягнення людиною такого рівня внутрішньої свободи, що дозволив би їй жити “автентичним” своїй самості життям [287, с. 384]. Аналогічно тлумачиться Т.М. Титаренко особистість, яка розбудовує свій особистісний світ, розпросторюючи на поверхні повсякдення свої життєві наміри і домагання, цільові настанови і схильності, а внутрішній світ є тим середовищем, що забезпечує можливість самовиявів, саморозвитку самої людини [269].

Змістовне наповнення смисложиттєвої сфери постає у свідомості людини через імперативи, які ототожнюються із значеннєвими, вартісними уподобаннями особи, її тлумаченням важливості і пріоритетності зреалізування життєвих домагань. Загальприйняті буттєві смисли відзначаються соціокультурним спрямуванням, відрефлексовуються, породжуючи тим самим персоніфіковані сенси [72]. З іншого боку, останні постають засобами визначення власної особистісної позиції суб'єкта щодо всіх життєво важливих явищ і значущих подій у світі, причому ці позиції не тільки ідеально-мисленнєві, а й практико зорієнтовані – діяльні, вчинкові. В основі смислів знаходяться соціокультурні диспозиції як взірці-шаблони сприйняття дійсності, що виявляються у стандартизованому реагуванні особи на факти-події навколишньої дійсності, а також з урахуванням вимог часу та конкретного суспільного загалу. Суб'єкт життєдіяльності свідомо вибудовує стратегії і тактики свого існування-самоздійснення, керуючись власним розумінням бажаного й належного, фундаментом цього усвідомлення постає смисложиттєва сфера особистості, що й визначає обрії можливих екзистенційних звершень.

Отже психологічна картина самозвершення або ж учинку самотворення (як наскрізної мети пізнання себе і світу та сенсу людської активності) починається з надання проблемно-діалогічного значення феноменам матеріального світу. Це – проблемно-пошукова ситуація. Значення, надане феноменам, але протиставлене їм як ситуаційно невідповідним, утворює мотивацію вчинення. Акт співвіднесення феномену когнітивного пошукування з тим, щоб він відповідав ідеальному (смисловому) моменту внутрішнього вмотивування,

становить самотворче вчинкове дійство. У результаті пізнавальної активності феномени (чуттєві уявлення) організуються (шляхом надпотужної рефлексії) у сукупність значущостей, яка визначає перебіг змістовлених пошукувань у лоні проблемної ситуації. Не сам феномен захоплює, а те, що криється за ним, що постає як відношення сутності і явища, явного і непрявленого [227]. Синергійність феномена-ноумена таким чином виявляється у зв'язку буття і небуття, свободи і необхідності, мислення і діяльності та ін. Розгортання цього інтелектуально напруженого та емоційно насиченого дійства відбувається внаслідок взаємодії між феноменом і ноуменом на тлі персоніфікованого процесу когнітивного пошукування. У результаті цього виявляється якась точка відліку (пошукова інтенція) в рамках сприйняття або уявлення, що призводить до впорядкування і векторизації думок та подальшого відкриття нових горизонтів у здобутті знань про світ [308].

Одночасно зі здоланням проблемної ситуації виникає постситуація, що може стати позаособистісною по відношенню до скоєного та потенційно перешкоджати перебігу пізнавального процесу, але частіше постситуація рефлексивно об'єктивізує здобутки вчинку пізнання. Для людини світ у цілому складається з ситуаційних відношень і наявних фактів, що мають персоніфіковану вагомість як компоненти нагальної значущості її життєпотоків, чи образів-відображень дійсності, що виринають у свідомості суб'єкта пізнання в даний момент часу. У цьому процесі віднаходження смислових засновків власної когнітивної активності, людина на рівні рефлексії вмасштаблює і поглиблює свій пошуковий інтерес для цілісного осягнення сутності явищ, фактів і

законів існування світу. Врешті-решт, підсумком чуттєво-інтелектуальних зусиль є якісне вдосконалення образу предметів дійсності, на які спрямована думка-оптика суб'єкта пошукової активності, що організується в системно-циклічне акт-вчинення цілісного пізнання [311].

Тож з позицій циклічно-вчинкового підходу в пошуково-пізнавальній активності особистості виокремлюються наступні компоненти: 1) активізаційна – спрямованість свідомості на пізнання, пошук підходів до розв'язання проблем у життєпотопці повсякдення; 2) мотиваційно-поведінкова – вмотивована система потреб та спонукань щодо зреалізування власного інтелектуального потенціалу в осягненні світоустрою; 3) вчинково-діяльна – організація цілісної процедури пізнавального вчинення, проектування поетапної реалізації пошукування; 4) саморегуляційна – усвідомлення значущості власного вчинку пізнання, рефлексивна позиція щодо буттєвого простору його здійснення [365, с. 105].

Загалом циклічно-вчинковий підхід, охоплюючи базові принципи, концепти, закономірності і нормативи методологічно вивіреного психологічного дослідження, вважаємо оптимальним у розкритті природи пошукової пізнавальної активності особистості як підґрунтя її психодуховного самоздійснення. Цей підхід дає змогу холистично, усистемлено і синергійно розглянути і збагатити значеннево-сміслові поле розвитку психічних конструктів особистості в одухотвореному акті її самоплекання [329].

У будь-якому разі пошуковий перебіг розвитку пізнавальної активності є за своїм змістом проясненням того об'єктивного предмета, який визначав свідомісну спрямованість особистості на скоєння вчинку розпізнання

сутнісних характеристик дійсності. Прагнення людини у конкретний момент життя, опосередковуються інтенцією як чітко осмисленим спрямуванням думки на конкретний предмет пошуково-дослідницької діяльності. Засадничі інтенційні сили вчинку пізнання мають об'єктивуватися, реалізуватися у своєму пошуковому протиставленні певному бажаному предмету-продукту. Цільове упредметнення починає диференціюватися саме завдяки своїй значущості, осмисленості, сенсовності. З розвитком інтенційного аспекту пізнавального вчинення в ньому дедалі більше виявляється об'єктивність бажаного продукту, тобто того предмета, на який спрямовані всі інтелектуально-вольові зусилля. Вчинково-пошукова упредметнена мета, будучи окреслена рамковими умовами особистісних відношень, означає різномислові горизонти особистості. Якщо на початку визначення особою цільових настанов свідомісних пошукувань присутні емоційно та предметно розпливчасті їх компоненти, то на завершальних етапах цілісного дійства пізнання, в його найбільш виражених формах утворюється чітка об'єктивна мета пошукової активності [340].

Тож через пізнання як специфічну форму діяльності суб'єкта, що здійснюється на основі віддзеркалення доволишньої дійсності у психіці індивіда, здійснюється особистісний поступ до осмислення законів буття і цільового призначення самої людини. Відображення тут постає підґрунтям самодетермінації і подальшого відтворення живою матерією-думкою образу світу, принципів його осягнення-розуміння, пояснення-інтерпретації і місця-призначення людського психічного в реальності як матеріального, так і суб'єктивного.

Сам образ-відображення – це зріз свідомості, що активізує чуттєві і розумові складники довколишньої дійсності й особистісного світу у психіці особистості [346]. Результатом цієї рефлексії є знання як форма структурованого відображення реальності у свідомості окремої людини, а інструментом дійства пізнання є мислення як процес опосередкованого й узагальненого оперування істотними властивостями предметів-образів дійсності.

Історично психологічна наука чітко розмежує два типи мислення, що з'являються у різній цивілізаційний час і за різних соціокультурних обставин. Перший тип – “обчислення сутності” – виникає і формується у Стародавній Греції (вчення Платона, Аристотеля, праці схоластів тощо). Його основу становить здатність розраховувати (обчислювати) сутності світу, розуміння якого перебуває поза мисленням, а досягається через споглядання й одкровення. Мислення при цьому безперервне, але розум і світ розірвані: між мислимим світом і реальними перебуває одкровення [365, с. 185].

Другий тип – “чисте мислення”, котре створює свої власні сутності – ідеальні об'єкти, підґрунтя для появи яких дають онтологія і метод (що розуміється як порядок, “правила для керівництва розуму”) [98]. У підсумку з'являються не істинні судження, а персоніфіковані знання як результат умоглядного оперування образами дійсності. Тож мислення цього типу починає переносити свою регулярність і розрахунковість на організацію людського повсякдення і зовнішнього світу. На початку ефективність такого мислення була настільки потужною, що виникла ілюзія, що світ влаштований відповідно до мислимого, котре насправді віддзеркалює сутність світу. Саме

звідси походить об'єктивний ідеалізм, який вважає світ проявом процесу розвитку ідеї, соліпсизм, який бачить світ породженням свідомості, матеріалізм, котрий переконаний, що мислення “відображає” закони природи, а також різноманітні діалектичні вчення, що намагаються утвердити переходи з ідеалізму в матеріалізм і навпаки [328].

Але нагальна ситуація розвитку людської думки вимагає віднаходження нових об'єктів мислеактивності, що дозволять наблизитись до істинного знання в його універсальній сутності. Таким ключем-інструментом оптимізації людської думки є методологічне мислення, що окреслює всеосяжний простір онтологічних і культурних сутностей буття. Результатом такого мислення є надрезультативна пізнавальна пошукова активність, новий порядок суспільного життя та нові світи особистісного буття [365, с. 187]. З допомогою методологічного думання окреслюються атрибутивні характеристики й учинково самоорганізовані прагнення особистості, розмежовуються онтичні формовияви персоніфікованого буття і внутрішні детермінанти індивідуального (ментального, психокультурного) досвіду людини.

Самоздійснення особи завжди реалізується через учинення, що опосередковується ціннісно-сисловою сферою, в основі якої є вартості і сенси, самобутність сприйняття доквілля й автентичність розуміння свого Я. Академік В.А. Роменець розглядає вчинок як “логічний осередок психічного”, як вищу форму душевно-духовної активності, наповнену для суб'єкта конкретним життєвим смислом [231]. Вчинок – це обов'язково високоморальне, відповідальне, вільне, творче діяння, це спосіб автентичного буття, канон

будь-якої форми людської діяльності, серцевинний перетин зв'язку особистості з матеріальним світом. У повноцінному вираженні він завжди є водночас й акцією духовного розвитку індивіда, й творенням моральних ідеалів, цінностей і смислів [292; 330; 344].

Тож пізнання – процес цілеспрямованого, активного відображення дійсності в свідомості людини, зумовлений суспільно-історичною практикою людства, результатом якого є знання. Пізнавальна пошукова активність особистості спрямована на визначення сутнісних закономірностей буття, визначає орієнтири в осягненні передумов, засобів та форм взаємодії людини з реальністю, співвідносності персоніфікованих сенсів з явищами і фактами дійсності, що носять всеосяжно смисловий характер. Пізнання оприятної реальності є процесом перманентної взаємодії суб'єкта і об'єкта, дійством, яке відзначається постійною психічною активністю особистості й утримує ситуацію, мотивацію, дію та післядію, що вказує на вчинкову організацію будь-якого особистісного пошукування. Тому пояснення пізнання з позицій зваженого, осмисленого і чітко спланованого вчинку як акту духовного зростання і переображення людини дає змогу зрозуміти сутнісні засади суб'єктних пошукових устремлінь у досягненні істинного знання про світ.

5.4. Засновки психосмислового пізнання: від методології до методологування

Методологічні парадигми наукових пошуків і дослідницькі стратегії об'єднуються ідеєю про те, що особистість є дзер-

кальним відображенням сутнісних характеристик об'єктивної реальності. Їй надані абсолютні повноваження виділяти як об'єктивні ті сторони, аспекти, складові, фрагменти, ознаки предметного кола пошукувань, які є основоположними засновками для подальшого методологічного аналізу. При осмисленні результатів науково-технічних революцій постає низка невіршених питань, пов'язаних з організацією й управлінням науковими здобутками і проведенням новітніх досліджень, прогнозуванням розвитку як соціокультурних процесів, так і самої науки, що слугувало розвитку методології як вчення, що сутнісно обґрунтовує постання нового наукового знання. Методологія як учення про структуру, логічну організацію, способи і засоби діяльності, а також про понятійно-категорійний тезаурус разом із формами і методами досягнення тих чи інших завдань дослідження, робить можливим постання чистого знання як вияву істини.

Покликання методології психологічного дослідження полягає в інтенціюванні (спрямуванні свідомості, мислеактивності) науковця соціономічного амплуа до осягнення різнопланових теорій, ідей, закономірностей, принципів, моделей, понять, фактів, формовиявів психічної організації людини. Методологія дозволяє теоретику і практику психологічного пошукування відзначити оптимальний шлях думки до істини – безпристрасного знання про призначення людини у світі, її психодуховну організацію, культурно-історичний поступ самотворення, що системно сприяє розкриттю всіх її суб'єктивних сутностей-іпостасей у екзистенції-бутті.

Формовияви методологування виявляються у процесі застосування дослідником складної системи підходів, парадигм, теорій, моделей та засобів холистичного осягнення фактів і явищ дійсності. Методологування постає процедурою миследіяльного практикування суб'єкта у конкретно-ситуаційному просторі відносин людини і світу, що дає змогу особистості розширити межі власного життєвого досвіду як засобу духовного самозростання й у такий спосіб перетворити його у персоніфіковане знання – тонкий інструмент саморозвитку її мислення, що дозволяє рефлексивно осягнути довколишню реальність. Миследіяльність як особливий формовияв пізнавальної активності є первинною і визначальною складовою-супроводом методологування, й відтак первозданним є створений нею світ предметів-образів, тоді як натуральний, природний світ – сконструйований науковою думкою, постає як суб'єктно умоглядний [328].

Проблема методології в різних її аспектах розглядалась А. Бандурою, М.М. Бахтінім, М. Бубером, Ф.Ю. Василюком, І. Лакатошем, Б.Ф. Ломовим, Т. Куном, В.В. Рибалкою, О.Б. Старовойтенко, Е.Г. Юдіним та іншими науковцями [29; 128; 170; 208; 380]. Знаний учений-методолог Г.П. Щедровицький, розширюючи контекст витлумачення методології, вказує на два способи її побудови – науковий, що організується нормативами наукового мислення і суто методологічний, який виявляється у безпосередньому практикуванні з чітко регламентованою методологічною роботою. Науковець обґрунтовує доцільність застосування у науковому поступі прикладної методології, що окреслює онтологічну картину світу з позицій об'єктивного її осягнення [374–377].

Як зазначає В.С. Стьопін, методологія стала спочатку неодмінною складовою наукових пошуків дослідника-науковця, а з часом й усіх інших форм людської діяльності [264].

Знаковою є думка П.А. М'ясоїда, котрий стверджує, що методологія науково-психологічного пізнання – це рефлексивне осягнення ідей і здобутків інших науковців й вироблення на цій основі оптимальних форм руху-поступу до істини [188]. Цей шлях утримує надскладну аналітичну роботу, що не зводиться до виокремлення однієї теорії психологічного пізнання, а застосовує увесь спектр різногалузевих теоретичних звершень, які слугують матеріалом для проникнення у сутність і природу психічного. Наскрізною ідеєю напрацювань у цьому напрямку є створення новітніх, досконалих форм методології і професійного методологування як горизонтів психологічного пізнання, що становлять мистецтво і мудрість осмисленого, майстерного й ефективного мислення на предмет того, яким шляхом суб'єкту-досліднику йти до наукової істини [75-77; 327-334].

Методологію можна розглядати з двох позицій: як теоретичну дисципліну, за якої вона формується як підрозділ філософського осягнення світу; практично-діяльну роботу – методологування – орієнтованого на рішення практичних проблем і цілеспрямоване перетворення світу. Теоретичні оприявлення методології прагнуть до моделі ідеального знання (в заданих пошуковою ситуацією умовах), методологування ж – це програма (алгоритм), набір прийомів і способів того, як досягти бажаної практичної мети й оптимізувати шлях до істини або об'єктивного знання. Якість

(успішність, ефективність) методологування перевіряється практикою, рішенням науково-практичних завдань, тобто пошуком принципів досягнення мети, що реалізуються в комплексі реальних справ і обставин [330]. Методологія також ділиться на змістовну і формальну: перша уміщує вивчення законів, теорій, структури наукового знання, критеріїв науковості та системи використовуваних методів дослідження; друга пов'язана з аналізом методів дослідження з точки зору логічної структури і формалізованих підходів до побудови теоретичного знання, його істинності і аргументованості.

Методологія психологічного дослідження як система поглядів про співвіднесення форм, принципів і засобів пошукової діяльності, а також про понятійно-категорійний апарат, разом із методами і способами досягнення тих чи інших завдань наукових розвідок суб'єктно уможлиблюється у форматі методологування як певної типологічної системи координат наукової раціональності [63; 77; 331]. І це зрозуміло чому, адже будь-яке наукове відкриття має не лише предметний, а й методологічний зміст, тому що спричинює критичний перегляд наявного понятійного апарату, концептів і підходів, норм і засобів інтерпретації досліджуваного матеріалу. Методологія – це окремий світ вітакультурного буття, котрий охоплює: окреме вчення про логічну організацію і структурно-змістову динаміку, принципи і нормативи, методи і засоби діяльності; специфічну систему раціональних знань про форми, методи способи рефлексивної мислєдїяльності, центрованої на пізнанні, критиці, творенні і рефлексії, які форматують свідомісний світ людського знання через універ-

сальний вчинок методологування, що розширює можливості світобачення, світооволодіння, світоперетворення і світорозуміння; персоніфікований спосіб життя у проблемно-рефлексивному вимірі екзистенціювання людини як онтофеноменальної присутності Духу у одиничному часопросторі буття [329, с. 26].

Смислова навантаженість соціокультурного життя повинна усистемлюватись з допомогою методологічних засобів на рівні суспільного практикування високої моралі і загальних духовних запитів. Спроба осягнення смислу соціального методологування здійснена М.К. Кубаєвським і А.В. Фурманом [125; 126; 329; 335], – авторська концепція містить низку беззаперечних логічних узагальнень і теоретичних міркувань. Науковці постулюють, що методологія воліє до дихотомії в її філософських, загальних і спеціальних упредметненнях й утримує, з одного боку, ситему завдань, продуктів мислення і соціального досвіду людства, а з іншого – саму процедуру здійснення трансцендентального поступу до здобуття “чистого” знання, окреслюючи зовсім новий пласт розумінневого осягнення дійсності – методологування.

Методологування постає синтетичним способом організації рефлексивної мислєдіяльності в об’єкт-упредметненому світі й формовиявляється у духовно-практичному освоєнні людиною дійсності, самопізнанні і самотворенні нею свого Я у поведінці, діяльності, взаєминах, вчинках. Загалом методологування – це такого рівня відрефлексована інтелектуальна робота, що уможлиблює реальне впровадження найрізноманітніших способів, форм і засобів людського практикування на будь-який предмет зовнішнього світу чи

його присутності у внутрішньому засвіті особистості. З цього приводу слушно зазначається таке: “...сьогодні реальному світу щоденної практики життя і конкретної мислєдїяльностї людей у формї науки як сфери суспїльного виробництва і специфїчного соціального інституту протистоїть світ ідеальних сутностей з його могутніми засобами пізнання і мисленнєвого конструювання неявних – невидимих і навіть неможливих – законів наскрізь утаємниченої безодні-реальностї” [329, с. 53].

Людство у множинї буттєвих звершень прагне до чїткого розуміння свого цїльового призначення і наскрізної мети існування-розвитку, воно, на рівні поодиноких своїх компонентів (людей, груп, спїльнот), утримує мереживо взаємостосунків, фактів, подій і взаємовпливів, що детермінуються смисловими навантаженнями практичного й ідеального узмістовлення. Тож віховою ознакою людини (на відміну від тваринного світу) є спрагла жага до пізнання, розуміння і пояснення світу і буття. Саме методологічні дослідження намагаються пояснити проблему *розуміння*, тобто створити нову логїку, котра б спираючись на діяльнісний підхід, поєднувала формально-мовний аналіз зі змістовим (категорійно-онтологічним) і процедурним [329, с. 104–105].

Класично існує два способи побудови методології – науковий, що пов’язаний із дотриманням норм наукового мислення, відповідних засобів і технік роботи і суто методологічний, який зводиться до сутнісно іншого мислєдїяльного практикування – одночасно задїює найрізноманїтніші точки відліку свідомості (конструктивну, історичну, нормативну, методологічну, проектну і власне наукову) та

рефлексування у пізнавальній діяльності [376, с. 331-335]. У повнозначному розумінні методологія – це наука і мистецтво уможливлення досконалого мислення та ефективної діяльності в усіх сферах суспільного життя. Її практика або зосереджується довкола таких базових форм, як методологічний аналіз, рефлексія, розуміння, міркування, або ж акумулюється у складноінтегрованих формах методологічної роботи, мислєдіяльності та професійного методологування як ідеалу чистого мислення [329, с. 27, 54].

Методологування як процес-діяство осягнення дійсності синергійно реалізує опис, критику і перспективи створення нових засобів думання і практичного запровадження його результатів, задіює всі рівні в особистісненої системи інтелектуальної активності, форматується та організується з рефлексивних позицій усупільнено-об'єктивованої мислєдіяльності у поліпарадигмальних вимірах історико-культурних координат та чистого мислення як вершини й ідеалу самоутвердження людського розуму. Професійне методологування – надскладна та багатопредметна мислєдіяльність, котра, функціонально формулюючи і розв'язуючи системні проблеми, рефлексивно охоплює всі типи думання, здійснює розвиткову проблематизацію ситуацій і забезпечує їх розв'язання, а відтак розширює онтологічні межі свідомості і самосвідомості, для чого продукує й накопичує спеціальні засоби досконалої методологічної діяльності [329, с. 30].

Методологічна модель є своєрідною концептуальною картою складної психологічної реальності, за якою організується пізнання, та водночас засвідчує засоби, методи і процедури раціональної організації історико-психологіч-

ного дослідження [231]. Віховою засадою синтезу різногалузевих психологічних даних, їх поєднання у єдину теоретичну систему в історико-психологічному дослідженні є циклічно-вчинкова модель систематизації знань. Вона дає змогу поєднати у собі весь об'єктивний зміст, що зафіксований у філософії, психології, антропології, соціології, методології як наявні знання в новому парадигмальному контексті теоретизування; віднайти структурно-функціональний еталон-основу всіх імовірних проявів психологічного знання; отримати метасистемний образ аналізованого об'єкта з чітко окресленим його упредметненням і водночас обґрунтувати нові концептуальні кластери знань; здійснити процедуру конфігурування як поєднання і синтезу знань про онтофеноменальне оприявлення духовності у людині.

Варто зазначити, що ієрархічні структурно-функціональні моделі як конфігуратори інтегрування різноманітних знань у єдину теоретичну систему, зображаючи об'єкт цілісно й поліметрично, є універсальним засобом дослідницького мислення [329, с. 40]. Циклічно-вчинкова модель історико-психологічного дослідження технічно і функціонально налаштована на конструювання нових методологічних карт і схематизованих програм дослідницького руху-поступу у чітко визначеному напрямку й дозволяє наблизитись до єдиної відрефлексованої мети – пізнання істини.

Отже, модель-конфігуратор повнофункціонального циклу історико-психологічного дослідження як метапроцесу відкриває нову форму організації мислєдїяльності як досконалого інтелектуального практикування і розуміннєвого осягнення дійсності. Саме принципова схема здійснення

миследіяльності містить три відносно автономні пояси і має детально описані Г.П. Щедровицьким системно-супідрядну будову, значення і зміст [376, с. 29–39]. “При цьому ця схема значуща не лише в аспекті теоретико-методологічного зіставлення, а й відіграє роль надійного фундаменту для побудови панорамних і навіть голографічних ідеалізацій, а відтак сприяє виходу на найвищі рівні професійного методологування – утвердження специфічних актів-модусів розуміння, мислення, роботи, діяльності” [329, с. 41].

Розробка циклічно-вчинкової моделі історико-психологічного дослідження з розуміннево-об’єктивованих позицій дозволить створити ідеальний простір для організації досконалого мислезреалізування психологів теоретичного і практичного амплуа [327]. Крім того, різнобічно аргументована виняткова евристичність категорійного поняття “методологування” уможливорює логіко-змістове розрізнення, з одного боку, методології як учення про цілісність, шляхи і засоби діяльності, з іншого – методологічного вчинення як ідеальної форми миследіяльності та її реалізації в упредметненнях практичної значущості, ще з іншого – актуальне розуміння смислу речей, подій, діяльності, знання у контекстах суб’єкт-об’єктних та суб’єкт-суб’єктних відношень людини і світу.

На підвалинах інтелектуальної рефлексії психолого-методологічних досліджень, критичного аналізу категорійного апарату сучасної філософії-психології А.В. Фурман побудував модель методологування як метасистеми професійної діяльності у повноковітально-мисленневому пізнанні дослідником світу. Ця модель, в авторській трактовці, має

сім рівнів: методологічні – аналіз, рефлексія, розуміння, мислення, робота, діяльність та вчинення як ідеальне, чисте мислення [329, с. 54–63]. Характерними особливостями цієї моделі є: метаметодологічна програма мисленнєвого осягнення сутності пізнаваних упередметнень; чітка логіка розпросторення миследіяльності як “ідеального” інструменту методологування; відносна автономність і значна об’єктивність рівнів методологічної діяльності, що інтенційно спрямовані до горизонтів методологічної досконалості – чистого мислення; змістове підтвердження кожного рівня специфічним критерієм як мірилом достовірності здійснюваних методологічних дій-інтенцій, їх відповідності об’єктивній логіці розгортання-постання дійсності; зреалізування ідей і принципів миследіяльності як базового засобу здійснення методологічної роботи у вітакультурному просторі буття.

Предметом методологічного аналізу будь-якої науки є не запровадження нових теоретичних конструктів, а з’ясування цілісної структури і типології наявних методів їх дослідження, окреслення тенденцій і напрямків їх розвитку, а також проблема взаємозв’язку різних методів, методологем і підходів у процесі наукового пошукування [331]. Довершеність такого аналізу результуюче визначає докорінну зміну точки зору дослідника-професіонала, котрий відрефлексовує сам шлях допитливої думки до об’єктивного розуміння самого предмета пізнання, починає осягати процедуру власного миследіяння, влучно використовуючи категорійно-понятійний апарат стосовно ситуативних цілей пошукування, доцільно застосовує конкретні принципи і правила, засоби і способи у процесі аналізування [330].

Тож методологічний аналіз започатковується у мисленнєвій зміні підходу до предмета дослідження, що закономірно спричинює розгортання методологічної рефлексії з її вимогою стороннього (об'єктивованого) оцінювання результатів власних пізнавально-пошукових розвідок. Така мисленнєво відсторонена рефлексивність дає змогу досліднику-гуманітарію стати ще й методологом здійснюваного ним пізнання. У такий спосіб він “зосереджується на рефлексивно-мисленнєвому напруженні, котре не лише відіграє критеріальну роль на цьому рівні методологування, а й дає змогу побачити все багатство змісту як у ретроспективі, так і в перспективі. Тому рефлексія, вичерпуючи зміст діяльності на противагу абстрактному мисленню, до межі конкретна і суто суб'єктивна та повна хвилювань. Більше того, вона організує наші простір і час і врешті-решт наше бачення власного життя, створює структуру нашої життєдіяльності” [329, с. 57].

На третьому рівні означеної моделі методологування чільне місце займає методологічне розуміння як здатність суб'єкта пізнавальної взаємодії відтворювати без спотворень думку опонента і передбачати можливе її продовження [340]. Осягнення предметного поля історико-психологічних розвідок передбачає застосування широкого спектру міжособистісних комунікацій дослідника з колективом односторонніх-науковців для достеменного опанування свідомістю топів (просторових зон) або фасет (зон функціонального призначення), котрі впорядковуються у тезаурус – скарбницю психософійно організованої думки. Перехід дослідницької інтенції як свідомо зорієнтованої думки до предмету вивчення ознаменовується методологічним мисленням, котре посідає наступний, четвертий щабель у рівнево-висхідній ієрархії методологування [338].

Методологічне мислення формується, розвивається, вдосконалюється у процесі практичного задіяння дослідника психологічного амплуа у русло цілеспрямованої інтелектуальної активності, що дозволяє розуміннєво осягнути сутність і змістонаповнення предметного поля пошукування. Методологічне мислення – це складне практичне мистецтво мислезреалізування особистості в інтелектуально-рефлексивній діяльності, що породжує продуктивні думки, систематизує їх у полісміслову конструкцію знакових систем як об’єктивованого (претензійно-істинного) знання.

Вершинні рівні професійного методологування посідають методологічна робота та методологічна діяльність, які становлять сутнісне ядро системомиследіяльної методології, вони чітко розмежовують різні типи знань (теоретичні, емпіричні, філософські, повсякденно-практичні, інтуїтивні, особистісні та ін.), стратегічно окреслюють наукову рефлексію дослідження у постанні об’єктивних знань [340]. Суть методологічної роботи, що містить критику і схематизацію, програмування і проблематизацію, конструювання і нормування, полягає не стільки у пізнанні, скільки у створенні методик і проєктів, які є підґрунтям особистісного руху-поступу до пізнання істини.

Методологічна діяльність у своєму призначенні розширює спектр наукових підходів до історико-психологічного дослідження, створюючи архітектоніку знань про психіку і особистість, використовує знання про знання, плекаючи саму себе, об’єднує теоретико-емпіричні шляхи долучення до “абсолютного (чистого) знання”. Універсальні формовияви методологування оприявнюються саме у “чистому мисленні”, що розгортається в ідеальній дійсності але через онто-

феноменальну присутність розуму в реальному єстві суб'єкта пізнання. Саме “чисте мислення” є вершиною методологування як учинення, тобто осмисленого (синергійно поєднаних мислення і смислу) оперування предметною сутністю об'єктивного світу, що засвідчують слова М.К. Мамардашвілі про свідомісне самоздійснення думки у процесі пізнання як “якогось зв'язку або співвідношення людини з іншою реальністю поверх чи через голову навколишньої реальності” [160, с. 42].

Тож методологування – надскладна та багатопредметна миследіяльність, котра, функціонально формулюючи і розв'язуючи системні проблеми, рефлексивно охоплює всі типи думання, здійснює розвиткову проблематизацію ситуацій і забезпечує їх розв'язання, а відтак розширює онтологічні межі свідомості і самосвідомості, для чого продукує й накопичує спеціальні засоби досконалої методологічної діяльності [329, с. 30]. Конкретно окреслені типи методологування (сцієнтистське і системно-миследіяльнісне) не тільки взаємодоповнюють, а в окремих змістових сегментах взаємозбагачують одне одну мисленнєвою інтенційністю, зреалізовуючи в багатоваріантних аспектах суспільного життя різні програми діяльно-наукового пізнання і перетворення світу. “У найвищих вимірах досконалості методологія і методологування утворюють взаємнеподільну єдність, як дві сторони медалі, становлять мистецтво і мудрість осмисленого, майстерного, вишуканого і результативного мислення на предмет того, яким шляхом йти не лише до наукової істини, а й до життєвої правди та людської святості” [329, с. 27]. Тож налаштування опцій методології і мисленнєве напов-

нення методологування зорієнтовують суб'єкта-дослідника до обрїїв розуміння *смислового навантаження знань*, його соціокультурних упредметнень і сенсу життєвих устремлїнь самої особистості.

ВИСНОВКИ ДО П'ЯТОГО РОЗДІЛУ

1. Мислення постає процесом ідеального відображення і конструювання у значеннєво-смисловому форматі свідомості дійсності, в ході якого людина, формуючи образи й, оперуючи ними, висуває гіпотези, ставить цілі, розробляє плани і в прикінцевому підсумку вирішує ті чи інші завдання, які ставить на своєму життєвому шляху. Послідовність дій-операцій є поступом розуму до осягнення як об'єктивної реальності, так і суб'єктивної дійсності, в результаті якого мисленнєві напрацювання оформлюються у психічні схематизації-образи особистісного знання. У процесі мислєдіяльності людина використовує сукупну інформацію-досвід, якою вона володіє, зіставляє її з наявними структурованими пластами знань, осмислює і перебудовує проблемну ситуацію і, оперуючи психічними образами та їх ідеальними смисловими репрезентантами у лоні свідомості приходить до вирішення завдання чи розкриття сутності питання, що її турбує. Через канал мислєдіяльності, що поєднує ідеальне й реальне, особистість не тільки долучається до знань, а й створює нові методи-технології їх виробництва-творення.

2. Людина мислить категоріями, які сукупно утворюють категорійний лад мислення і слугують персоніфікованим

ключем-сигнатурою (унікальним ідентифікатором об'єкта чи предмета) розпізнання дійсності. Категорія – це фактично оприявлена думка, котра пронизує весь людський дух. Вона є невід'ємним елементом думання, на основі якого можливе постання методологічного мислення, що вимагає майстерного володіння суб'єктом пізнання власним розумом в осягненні світоустрою. Мислєдіяльність, відштовхуючись від особистісного категорійного мережива, організує думки, породжує шерєг абстрактних образів-когніцій світовідображення (зовнішнього і внутрішнього), що виникає у процесі віддзеркалення матеріального і духовного, дійсної присутності людини як особистості у сенсосмисловій екзистенції її діяства-буття.

3. Вчинкова організація пізнавальної активності дослідника дає змогу бачити логічну структуру психології, вибудувати її циклічну систему, окреслити шлях, яким психологія заглиблюється у власну об'єкт-предметну сферу пізнання, відображає суто психологічні закономірності постання особистості у вирі її спонук, прагнень, домагань, смислових і ціннісних настанов тощо. Зрозуміти історично усвідомлювані форми вчинку – це означає осягнути якісно відмінні етапи-цикли становлення самої психології, здійснити реконструкцію її історичного поступу. Саме через структуру вчинку, в постанні його історичного аспекту розвитку людства, відкривається можливість показати достеменні зв'язки психології з іншими формами людської свідомості, на сенсосмисловому рівні розвиткового перебігу, висвітлити евристичну взаємодію між ними.

4. Вчинок як “логічний осередок психічного” (В.А. Роменець) спричиняє долучення людини до системи загальної соціальної культури, де розкривається її потенціал, гармонізуються відносини з довкіллям, здійснюється самоплекання і самовдосконалення. Через його посередництво уможливується усвідомлення дійсності, систематизуються спонуки, життєві переконання, що визначають характер мислевчинення у його багатій сенсосомиоловій дійсності з подальшою рефлексією діянь і корекцією цільових настановлень самої особистості.

5. Оптимальний шлях пізнання особистості оприявнюється у вчинку її самотворення як способу існування у світі на вищих рівнях душевно-духовної активності людини, наповненій конкретним життєвим смислом. В організації циклічного вчинення як вузловому осередку життя виявляється активна, пошуково-пізнавальна взаємодія людини і світу. Вчинок самотворення формує і виявляє найістотніші потенціали особистості, він є результатом взаємного переходу особистості і макрокосмосу, і цей перехід виявляє себе як пошуково-екзистенційний акт самоздійснення людини у вимірах ціннісно-смиолової універсальності, переломленої через світ особистісних сенсів і спонукань.

6. Узмістовлення смислового плину буття особистості розгортається в двох онтологічних просторах: індивідуального, вособистісного та культурно-історичного становлення всього людства. У першому випадку людина створює сенсовий контекст власної буттевості, виявляючи свою автентичність, а у другому – збагачує і непересічно тлумачить смисли у стверженні культури суспільного загалу, при-

множуючи людяність, забезпечуючи гуманістичні способи своєї взаємодії з довкіллям. Особа у процесі власного становлення – окультурення та соціалізації – здійснює ієрархізацію сенсосмислових пріоритетів, які реалізуються у подієвому ланцюзі вчинкових діянь. Зміст, процес і результат самого вчинку спричиняє подальший розвиток особистості, зумовлює можливість реально-практичного звершення її покликання та призначення, й отже є неодмінною умовою самоздійснення, зреалізування нею власної неповторної сутності.

7. Методологія, з одного боку, – це вчення про структуру, логічну цілісність, методи і засоби діяльності, з іншого – практика їх реального, конкретно-ситуаційного чи суб'єктивно-діяльнісного уможливлення. Вона оптимізує організацію знань, продуктів мислення і соціального досвіду людства, що сконструйовані у вигляді конкретного вчення. Методологування є синтетичним способом рефлексивної мислєдїяльності, поєднуючи в одну систему різні способи мислення – філософське абстрагування, історичні й соціологічні пошукування, науково-дослідницьку діяльність, засновану на моделюванні об'єктів і продукуванні мисленневих сутностей, форм, образів. Одночасно – це процес дієво напруженого застосування дослідником складної системи домінантних парадигм, соціальних наративів, інтерпретаційних прийомів, методів, способів і засобів на шляху розуміннєвого осягнення суті та змісту соціальних явищ. Як тип духовно-практичного освоєння дійсності методологування є пізнанням, що дозволяє перевести інформацію персоніфікованого досвіду взаємодії з довкіллям в особистісне знання як форми глибо-

кого розуміння та сутнісного збагачення особистісного світу людини методами, формами, способами, засобами та інструментами миследіяльності і мислевчинення.

8. Методологія як учення про структуру, доладну організацію, способи і засоби миследіяльності, а також про понятійно-категорійний тезаурус разом із формами і методами здобуття результатів тих чи інших завдань дослідження, суб'єктно уможлиблює постання чистого рефлексивного знання як формовияву істини про напрями, способи і процедури пізнання-творення дійсності. У царині психологічної науки предметом методологічного аналізу є не створення нової теорії пізнання, а вивчення загальної структури і типології наявних методів його зреалізування, з'ясування тенденцій і напрямків розгортання миследіяльності на шляху до осягнення особистістю світу і себе в ньому. Методологія розширює науково-суб'єктний психологічний підхід до пізнання, створює мереживо-композиції з досвідних та емпіричних пошукувань й утримує план-карту оптимізації мисленнєвої активності уступах до об'єктивного знання про мистецтво уможливлення миследіяльності і мислевчинення.

ВИСНОВКИ

У монографії доведено, що онтофеноменальна присутність людини у світі опосередковується її смисложиттєвою сферою як інтегральною внутрішньою умовою, особистісним конструктором і світоглядною універсалією. З рефлексивних позицій теоретичних розвідок здійснена спроба структурувати науково-психологічні проблеми смислів і сенсів та системно висвітлити питання пізнання особистості як онтофеноменальної дійсності, передусім у проекції на принципи організації власного повсякдення й змістовлення її життєдіяльності. Водночас теоретично обґрунтовано специфіку, закономірності функціонування і передумови виникнення смисложиттєвого простору свідомої побудови особистістю власної долі в акті-дійстві повноцінного самоздійснення.

За результатами проведеного дослідження, підтверджуючи досягнення його мети і завдань, сформулюємо *найважливіші узагальнення, закономірності та наукові факти*:

1. Особистість є відображенням сутнісного ядра людини, формовиявом її інтегральної якісної характеристики як усупільненої істоти, наділеної потенціалом до самозмін, саморозвитку й самоактуалізації. Становлення особистості – це постання людини як повноцінного та відповідального за себе й навколишніх суб'єкта життєдіяльності, котрий здатний на самостійні учинки, що окреслюють особливості функціонування смисложиттєвої сфери, котра, своєю чергою, оприявнює глибину суб'єктного спричинення поведінки,

служує осмисленню її наслідків, продукує автентичні переконання, конкретизує домагання, сприяє рефлексивній оцінці й подальшому завбаченню власних самісних зрушень у вимірах духовного самотворення.

2. Сенси і смисли особистості постають своєрідною оптикою життя і свідомості, перманентне налаштування лінзопцій котрої служує психодуховним інструментом занурення особистості в матеріальний світ через усвідомлене діяння, що найбільш повно фіксуються у вчинку. Універсальний і єдиний у своєму роді осередок людської діяльності – вчинок – постає невинно діючим фактором історичного прогресу, спричинює синергійне поєднання людини і світу, детермінує активні форми життєдіяльності й самозреалізування. Його екзистенційний смисл полягає у віднаходженні й персональному утвердженні опори для буттєвої присутності та існування у реальному світі. Спосіб учинкового діяння особистості формується, виявляється і видозмінюється протягом життя людини, набуваючи усталеності у процесах самого вчинення. тому закономірно, що оволодіння системою сенсосмислових настанов неподільно пов'язане зі спрямованістю конкретного вчинкового діяння. Вчинок оприявнюється у суб'єктивності феноменальних формовиявів, охоплюючи дихотомічні прояви людської природи: егоїзм – альтруїзм, жорстокість – милосердя, бездушність – гуманізм, ненависть – любов та ін., що допомагає виявити, впізнати, закарбувати у людській свідомості певну систему особистісних сенсів і загальнолюдських смислів.

3. Вчинок самотворення, усвідомлений як продуктивний обмін своєрідними смисловими позиціями духовного само-

вдосконалення особистості, становить живу полідіалогічну екзистенцію, що знаходить мовленнєве відображення на площині свідомості. При цьому постання різних форм людського екзистенціювання становлять пошук адекватних суб'єктивних та об'єктивних засобів самоствердження, які найбільш влучно співвідносяться з діалектичною логікою вчинення. У цьому аналітичному розрізі закономірно, що вища форма вчинкової пошукової дії вибирає шлях через конфронтацію протилежностей до їхнього синтезу, єдності. Основний смисл такої вчинково-пошукової активності – забезпечити прогресуюче життєствердження, коли людина самоконструє себе у вимірах індивідуальності та прагне не стільки здобути “продукт” життєдіяльності, скільки особистісного самовизначення і самісного зростання. Здійснення вчинку як подія у житті людини – це завжди духовне зростання, переображення, встановлення нових відношень зі світом, творення смислової сфери самореалізації. Такий учинок формує “світ людини”, а тому – “особистісний світ”, і є тим мірилом-принципом, з допомогою якого вдається всі події життя особистості піднести до рівня важливих значущостей. Учинок, будучи продуктивним, стає взірцевим, архетипним, онтопсихічним, канонічним засновком людського екзистенціювання, а вчинення як перманентний процес життєреалізування упевнено визначає психодуховне зростання того, хто його здійснює як суб'єктно зріла та індивідуально неповторна особистість.

4. Особистісний світ є складним психодуховним інтегральним утворенням, яке окреслює індивідуальний підхід людини до сприйняття довкілля, спонукає її до виокремлення

себе як суб'єкта навколишньої дійсності, оприявнює способи бачення і розуміння власних життєтворчих можливостей, допомагає осягненню буттєвих модусів, ресурсів, потенціалів. Він окреслює світобудову людських значущостей, горизонт персональних інтенцій і домагань, постає вершиною інтерсуб'єктних смислів, відносин, апріорних стосовно різноманітності свідомих упредметнень людської діяльності й мислення. Особистісний світ – це певна концептуальна, тобто миследіяльно зорганізована, модель багатовимірного відображення самоконструйованої особою соціальної дійсності. Він є тим онтофеноменальним локусом, що інтегрує пройдений нею життєвий шлях як осягнених і реалізованих у вирі подій повсякдення індивідуальних смислів і сенсів та задає просторово-часові параметри буттєвості сфери її самовизначення, самопізнання, самоствердження, самотворення.

5. У процесі абстрактного мислення формуються поняття як узагальнювальні основи систематизації думки у певний клас істотних властивостей, зв'язків і співвідношень досліджуваних предметів. Поняття як психічне утворення значеннево-смислового наповнення формовиявляється у словах і має чітке означення і сутнісний вміст. При оперуванні ним у сфері усвідомленого завжди є деяке незмінне ядро-сутність цього поняття, що тісно пов'язане з лексичним значенням слова або словосполучення, яке його позначає. Поняття, що утворюють мережу систематизованої однорідної достовірної інформації, оприявнюються у знаннях людини. Найскладнішим образом реальності, найбільш великим “блоком” у системі знань є теорія. Вона являє собою синтез,

органічну єдність сукупності взаємопов'язаних ідей, понять, принципів, підходів, законів, закономірностей, категорій, наукових фактів тощо й на сьогодні залишається найдосконалішою формою системного раціонального знання.

6. Соціальний досвід, поєднуючи знання, традиції, звички, набуті особистістю у процесі взаємодії із суспільним і квазісоціальним загалом, формує її культурне осереддя самоідентифікації й подальшої індивідуалізації. Причому соціокультурне середовище є всеохватною буттєвою сферою суб'єктної ідентифікації й одночасно універсальним чинником (активатором) формування саме особистісного світу людини. І це природно, адже конкретна соціальна ситуація життя спонукає суб'єкта діяльності до реалізації власного Я в навколишньому оточенні, продукує персональні смисли і цінності, які, зрештою, й утворюють її внутрішній духовний кругозір і породжують інтенційність самотворчого становлення як особистості. Саме на особистісному рівні буття людина свідомо вибудовує своє життя, керуючись власним розумінням бажаного й належного, визначає горизонт холістичного бачення світу, що розкривається через досягнення своєї життєвої позиції, водночас опосередковуючись її духовно-практичним ставленням до дійсності.

7. Рефлексія світоглядних поглядів формовиявляється у ставленні людини до світу крізь суб'єктну оптику сприйняття часопростору особистого буття й водночас об'єктивовану оцінку свого раціочуттєвого бачення довкілля, з допомогою яких здійснюється віднаходження знакових систем персоніфікованого світорозуміння. Ця картина світу як упорядкована система знань породжує усвідомлення власної причет-

ності до оточуючої реальності, осягнення своєї соціально-рольової активності, сутнісного розуміння взаємозв'язку явищ дійсності, творення на цій основі нових смислів та ідей, що безпосередньо пов'язані з актом учинення. Знання відрізняється від простого досвіду, предметом якого можуть бути лише факти, що розглядаються як поодинокі випадки оприявлення реальності у свідомості особистості, всеосяжністю предметного поля використання знакових систем у побудові цілісного образу об'єкт-упредметненої реальності. Тож досвід як емпірія (пережита значуща подія) є початком і вихідною точкою знань, однак на відміну від останніх не має уконкретненого формовияву в уявленнях, поняттях і теоріях.

8. Серед найважливіших чинників, які впливають на розвиток особистості, виділяються об'єктивні (предмети, засоби і результати діяльності) та суб'єктивні (розумове та соціальне визрівання, досконалість моральної і духовної свідомості, гармонійність системи смисложиттєвих орієнтацій). Функціональний рівень перебігу самоактуалізації як квінтесенція особистісного розвитку змістовно відображає ситуаційний – всебічний і безупинний – розвій їхнього соціального і духовного потенціалу, адекватне сприйняття полісуб'єктного довкілля, природного світу і свого місця у часопросторі свого повсякдення, багатство емоційної сфери й інтелектуального життя, високі кондиції психічного здоров'я й норми моральності.

9. Формування особистісної системи життєвих поглядів і переконань здійснюється у цілеспрямованій осмисленій діяльності та відбувається насамперед під впливом способу чи стилю життєактивності самої людини. Особа у формуванні

власної стратегічної життєвої позиції керується впорядкуваннями існуючих у її свідомості принципів-засновок діяльності, котрі опосередковуються всеохопною системою вищих запитів (сенсів і смислів) людини і суспільства у поступі до повномірного самоздійснення. Життєві сенси використовуються особистістю у якості критеріїв визначення власної позиції стосовно всіх важливих явищ і значущих подій у світі. Смисли – це переважно соціономічне поняття, що умістовлюється у персоніфікованих сенсах окремої особи. Відтак смисли – основа буття, а сенси – осереддя життєактивності, перші уособлюють всеосяжний світ культури людства, а другі увагомлюють існування самої особистості у її психодуховному вимірі повсякдення.

10. Поняття смислів і сенсів синонімічні, але мають сутнісні розбіжності: перше уособлюється зі всеосяжними значеннєвими конструктами, що упредметнюються в досягненні стратегічних цілей-перспектив життєреалізування людини, а друге носить індивідуалістичний характер суб'єктивної оцінки довоколишньої дійсності, що набуває для людини вособистісної вартісності. За наявного категорійного тезаурусу психологічної науки доцільно застосовувати поняття *смисложиттєвої сфери* як особистісного конструкту, що утримує і смислосферу буття і сенсосферу життя у їх сукупному синергійному поєднанні. Смисложиттєва сфера – це система персоніфікованих психічних утворень свідомості й самосвідомості особистості, що стає підґрунтям соціально-психологічних настанов, цінностей, відповідних дій, учинків, основою спрямованості мислєдіяльності людини, її суспільно-моральної і духовної активності.

11. Основні погляди на природу смислів і сенсів концептуально об'єднуються у смисложиттєву сферу особистості, що слугує вітальній ідентифікації і подальшій онтофеноменальній індивідуалізації (самоактуалізації) особистості в екзистенційному акті її самотворення у часопросторі життєреалізації. Сенси у витлумаченні В. Франкла формовиявляються у досягненнях як визначальних критеріях-мірилах ефективності діяльності, персоніфікованих відношеннях як рефлексивних позиціях щодо сутності, змісту і значення побаченого чи скоєного і переживаннях як екзистенційно-афективної іпостасі особистості, її налаштуванні на повномірну життєву самореалізацію за будь-яких обставин.

12. Сутнісне розмежування сенсу життя і смислу буття полягає в тому, що перше утримує чуттєве, досвідне сприйняття людиною реальності, котре через оптику унікального світобачення особистості визначає пріоритетні шляхи і засоби її життєактивності, надаючи перевагу ситуаціям і явищам дійсності, а друге умістовлюється у стратегічних шляхах персоніфікованого екзистенціювання, що виявляється у долученні до універсуму у творенні духовних ідей, віднаходженні власного особистісного покликання, суспільної місії та буттєвого призначення. Загальна значущість людського життя передбачає зв'язок індивідуального сенсу з універсальним смислом, що передбачає вільний вибір життєвої позиції як осереддя усвідомленого повноцінного вчинку, за якого зберігається самоцінність особистості, її автентичність і конгруентність.

13. Смисложиттєва сфера – це водночас і особистісний конструкт, і світоглядна універсалія, котрій властива інва-

ріантність у її сутнісному витлумаченні. Основне її функціональне призначення виявляється в: 1) осягненні власних життєвих устремлінь; 2) аналізі, осмисленні і прийнятті цінностей людської культури та особистої екзистенції у намірах, діях, учинках; 3) рефлексивному баченні своєї поведінки та її упорядкування відповідно до життєвих ситуацій; 4) розумінні власної психічної діяльності у зв'язку механізмами мисленнєвої активності й особливостями особистісної системи життєвих пріоритетів; 5) принципова позиція щодо фактів і явищ дійсності, чіткі переконання у доцільності обраних моделей учинення; 6) здатність до глибокого самоусвідомлення (саморефлексії). Смесложиттєва сфера має чітко виражену синергійну організацію її складових компонентів, утримуючи й інтелектуальні, духовні, й естетичні, і миследіяльнісні та мислевчинкові складові.

14. У виборі життєвого шляху особистість керується сенсово-смысловими вподобаннями й уявленнями, сприймаючи дійсність через оптику своїх бажань та поривань. Сенс – це й особливий зміст, яким вона наділяє вияви своєї життєдіяльності, надаючи їм певного значення, і своєрідний орієнтир саморозкриття власної людської природи, що не залежить від обставин та часу. Смысл же визначає місце конкретного психосоціального феномену в загальній свідомій картині бачення особистістю довколишнього світу і витлумачує те, що осягається розумом. Розуміння і пояснення особою власного покликання у життєзреалізуванні завжди опосередковується персональними приписами, її оцінковими судженнями, специфікою бачення ситуації, призначенням і перспективою можливого використання об'єктів довкілля у

власних цілях та інтересах. За умови вчинкового прийняття духовних орієнтирів життєутвердження особистість долучається до Божественного, сповідує моральні орієнтири саморозкриття, повноківітально реалізується у світі і творить власний життєвий шлях як унікальну програму екзистенційного самозростання.

15. Динамічна система смислових утворень є конституювальним підґрунтям особистості, яка, своєю чергою, самоорганізує її змістовлену присутність у світі як суб'єкта волевого вчинення. Вособистісні смислоформи становлять визначальний спосіб реалізації людиною свого духовного потенціалу, котрий репрезентує її вроджену здатність до саморозвитку і самовизначення у просторі мотиваційно-конативних відношень, плинні соціальних взаємодій. Постання людини у світі ознаменовується перманентним рухом-поступом до реалізації особистісних ресурсів, природних даностей і соціокультурних контекстів на шляху до самодостатності суб'єкта як осередку присутності іскри Божої у внутрішньому засвіті людського ества.

16. Світосприйняття дається людині як цілком предметна реальність, яка певним чином систематизована та впорядкована. Воно організується у різного типу знання, просторово-часові уявлення про дійсність, які, об'єднуючись, утворюють цілісний психічний образ світу. Основоположним у формуванні цього образу дійсності є паралакс пізнання, що дозволяє різнобічно, об'ємно і повноцінно висвітлити об'єкт, на який спрямовано фокус-групи свідомості суб'єкта-дослідника. Ці фокус-групи як надпотужні опції різносторонньо і з різними ступенем глибини (як ультразвук чи рентген)

упрозорюють предмет чинного для особистості пошукування. У своїй множині вони породжують методологічне бачення об'єктивної дійсності, що сутнісно центрується в методологуванні як метасистемі рефлексивного охоплення всіх типів мислення, розуміння і діяння. Цей мисленнєвий акт-діяство осягнення сутності досліджуваного об'єкта здійснює розвиткову проблематизацію ситуацій і забезпечує їх освоєння шляхом удосконалення засобів спільної діяльності, а тому спричиняє примноження горизонтів методологічного ставлення людини до світу в поведінці, діяльності, спілкуванні, вчиненні, розширенні значеннєво-смыслових меж власної свідомості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллин А.Р. Онтологическое мышление: виды и сущность / Айдар Риватович Абдуллин. – Уфа: РИО БашГУ, 2002. – 482 с.
2. Абульханова-Славская К.А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности / К.А. Абульханова-Славская // Психология формирования и развития личности. – М.: Наука, 1981. – С.29-45.
3. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
4. Абульханова-Славская К.А. Философско-психологическая концепция С.Л. Рубинштейна / К.А. Абульханова-Славская, А.В. Брушлинский. – М.: Наука, 1989. – 248 с.
5. Агафонов А.Ю. Основы смысловой теории сознания / А.Ю. Агафонов. – СПб.: Издательство “Речь”, 2003. – 296 с.
6. Адлер А. Индивидуальная психология: теория и практика / Альфред Адлер. – СПб.: Изд-во ЛГУ, 1993. – 107 с.
7. Адлер А. Наука жить / А. Адлер. – Киев: Port-Royal, 1997. – 286 с.
8. Адлер А. Очерки по индивидуальной психологии / Альфред Адлер; пер. – М.: Изд-во “КОГИТО-ЦЕНТР”, 2002. – 219 с. – (Классики психологии).
9. Адлер А. Понять природу человека / А. Адлер – СПб., 1997. – 256 с.
10. Айзенк Г. Исследование человеческой психики / Ганс Айзенк, Майкл Айзенк. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 480 с.
11. Айзенк Г.Ю. Структура личности / Ганс Юрген Айзенк; пер. с англ. – М.; СПб: КСП+; Ювента, 1999. – 463 с.

12. Академік В.А. Роменець: творчість і праці: зб. ст. / упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. Л.О. Шатирко. – К.: Либідь, 2016. – 272 с.

13. Американская социологическая мысль: тексты / Р. Мертон, Дж. Мид, Т. Парсонс, А. Шюц; пер. с англ. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 561 с.

14. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – 339 с.

15. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания / Б.Г. Ананьев. – М.: Наука, 1977. – 344 с.

16. Аристотель. Сочинения : [в 4 т.]. – Т. 4 / ред. тома и авт. вступ. ст. А.И. Доватур, Ф.Х. Кессиди; прим. В.В. Бибикина, Н.В. Брагинской, М.Л. Гаспарова, А.И. Доватура; пер. с древнегр. И.В. Брагинской, М.Л. Гаспарова, С.А. Шевелева, Г.А. Миллер. – М.: Мысль, 1984. – 830 с.

17. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл / Нина Давидовна Арутюнова. – М.: Наука, 1976. – 383 с.

18. Асмолов А.Г. Деятельность и установка / А.Г. Асмолов. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1979. – 150 с.

19. Асмолов А.Г. По ту сторону сознания / А.Г. Асмолов. – М.: Смысл, 2002. – 480 с.

20. Асмолов А.Г. Психология индивидуальности / А.Г. Асмолов. – М.: Изд-во МГУ, 1986. – 86 с.

21. Балл Г.А. Психология в раціогуманістическій перспективі: Избранные работы Георгия Алексеевича Балла / Г.А. Балл. – К.: Изд-во Основа, 2006. – 408 с.

22. Балл Г.О. До обґрунтування раціогуманістичного підходу у психології / Георгій Балл // Психологія і суспільство. – 2004. – №4. – С. 60-74.

23. Балл Г.О. Інтеґративно-особистісний підхід у психології: впорядкування головних понять / Георгій Балл // Психологія і

суспільство. – 2009. – № 4. – С. 26-53.

24. Балл Г.О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах) / Георгій Балл. – К.-Рівне: Видавець Олег Зень, 2007. – 172 с.

25. Балл Г.О. Система принципів раціогуманізму / Георгій Балл // Психологія і суспільство. – 2011. – №4. – С. 16-33.

26. Балл Г.О. Теоретична психологія як царица науковості й духовності (до видання українського перекладу книги Філіпа Лерша “Структура особи”) / Георгій Балл // Психологія і суспільство. – 2015. – № 3. – С. 72-79.

27. Батыгин Г.С. Лекции по методологии социологических исследований / Г.С. Батыгин: [Учеб. для высш. учеб. заведений]. – М.: Аспект Пресс, 1995. – 186 с.

28. Бахтин М.М. К философии поступка / М.М. Бахтин // Философия и социология науки техники. Ежегодник. – 1984-1985. – М.: Наука, 1986. – С. 80-160.

29. Бахтин М.М. К методологии гуманитарных наук / М.М. Бахтин // Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – 489 с. – С. 361-373.

30. Бердяев Н.А. Я и мир объектов. Опыт философии одиночества и общения / Николай Александрович Бердяев. – Париж: YMCA Press, 1934. – 191 с.

31. Бердяев Н.А. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической метафизики / Н.А. Бердяев. – Париж: YMCA Press, 1939. – 224 с.

32. Бех І.Д. Виховання особистості : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2008. – 848 с.

33. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності / І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.

34. Бехтерев В.М. Избранные труды по психологии личности :

[в 2 т.]. – Т.2: Объективное изучение личности / В.М. Бехтерев; отв. ред.: Г.С. Никифоров, Л.А. Коростылева. – СПб.: Алетейя, 1999. – 283 с.

35. Библер В.С. От наукоучения – к логике культуры: Два философских введения в двадцать первый век / В.С. Библер. – М.: Политиздат, 1991. – 412 с.

36. Битянова Н.Р. Психология личностного роста / Н.Р. Битянова. – Л.: Наука, 1995. – 187 с.

37. Богданова Н. Культура життєтворчості особистості. Філософсько-світоглядний аналіз : [наукове видання] / Наталія Богданова. – К: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – 302с.

38. Бодалев А.А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения / А.А. Бодалев. – М.: Флинта, 1998. – 168 с.

39. Бодалев А.А. Общая психодиагностика / А.А. Бодалев, В.В. Столин, В.С. Аванесов [и др.]. – СПб.: Изд-во “Речь”, 2000. – 440 стр.

40. Бодалев А.А. Восприятие человека человеком / А.А. Бодалев. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1965. – 123 с.

41. Бодалев А.А. Формирование понятия о другом человеке как личности / А.А. Бодалев. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1970. – 135 с.

42. Божович Л.И. Проблемы формирования личности / Л.И. Божович; под ред. Д.И. Фельдштейна. – М.: Институт практической психологии; Воронеж: НПО МОДЭК, 1997. – 351 с.

43. Боришевський М.Й. Дорога до себе. Від основ суб'єктності до вершин духовності / М.Й. Боришевський. – К.: Академвидав, 2010. – 414 с.

44. Боришевський М.Й. Духовні цінності як детермінанта розвитку й саморозвитку особистості / М.Й. Боришевський //

Педагогіка і психологія : [науково-теоретичний та інформаційний журнал]. – 2008. – № 2. – С. 49-57.

45. Боришевський М.Й. Духовність особистості: соціально-психологічна сутність, детермінанти становлення та розвитку / М.Й Боришевський // Проблеми загальної та педагогічної психології : [збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України] / наук. ред. С.Д. Максименко. – Т. IX, част. 5. – К., 2007. – С. 25-32.

46. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості : [монографія] / Мирослав Йосипович Боришевський. – К.: Еллада, 2012. – 608 с.

47. Братусь Б.С. Аномалии личности / Борис Сергеевич Братусь. – М.: Мысль, 1988. – 301 с.

48. Бубер М. Два образа веры / М. Бубер. – М.: Из-во “АСТ”, 2014. – 592 с.

49. Бубер М. Проблема человека / М. Бубер. – К.: Ника-Центр, 1998. – 96 с.

50. Бугерко Я.М. Ціннісні виміри духовної культури студентської молоді / Я.М. Бугерко // Проблеми сучасної психології. – 2015. – Вип. 29. – С. 93-104.

51. Буякас Т.М. Феноменология смысла: смысл как зов души / Т.М. Буякас // Московский психотерапевтический журнал. – 2009. – № 2. – С. 94-109.

52. Буякас Т.М. Опыт утверждения общечеловеческих ценностей – культурных смыслов – в индивидуальном сознании / Т.М. Буякас, О.Г. Заверина // Вопр. психол. – 1997. – № 5. – С. 44-55.

53. Бэкон Ф. Новый Органон / Ф. Бэкон : [соч. в 2 т.]. – М.: Мысль, 1978. – Т. 2. – 575 с.

54. Варій М.Й. Психологія особистості: [навч. посіб.] / Мирон Йосипович Варій. – К.: Центр навч. літ-ри, 2008. – 592 с.

55. Василюк Ф.Е. Психотехника выбора / Ф.Е. Василюк // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии; под ред. Д.А. Леонтьева, В.Г. Щур. – М.: Смысл, 1997. – С. 284-314.

56. Василюк Ф.Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Ф.Е. Василюк. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 200 с.

57. Вебер М. Избранное. Образ общества / М. Вебер. – М.: Юрист, 1994. – 704 с.

58. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Макс Вебер; пер. з нім. Олександр Погорілий. – К: Основа, 1998. – 534 с.

59. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера / В.И. Вернадский; предисл. Р.К. Баландина, сост. Н.А. Костяшкин, Е.М. Гончарова – М.: Айрис-пресс, 2004. – 576 с. – (Библиотека истории и культуры).

60. Вернадский В.И. Несколько слов о ноосфере / В.И. Вернадский // Успехи современной биологии. – 1944. – № 18. – Вып. 2 – С. 113-120.

61. Войшвилло Е.К. Понятие как форма мышления: логико-гносеологический анализ / Евгений Казимирович Войшвилло. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 239 с.

62. Выготский Л.С. Психология развития человека / Лев Семенович Выготский. – М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. – 1136 с. – (Библиотека всемирной психологии).

63. Гайденок П.П. Научная рациональность и философский разум / Пиамма Павловна Гайденок. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – 528 с.

64. Гальперин П.Я. Психология как объективная наука / Петр Яковлевич Гальперин; под ред. А.И. Подольского. – М.: Изд-во

“Институт практической психологии”, Воронеж: НПО “МОДЭК”, 1998. – 480 с.

65. Гальперин П.Я. Смысловые схемы поведения, лежащие в основе высшей нервной деятельности / П.Я. Гальперин // Психология. – Вып. III. –Тбилиси, 1945. – С. 79-99.

66. Гегель Г.В.Ф. Наука логики: [В 3 т.] / Георг Вильгельм Фридрих Гегель ; ред. М.М. Розенталь. – Том 3. – Москва: Изд-во “Мысль”, 1972. – 371 с.

67. Гегель Г. Феноменология духа / Георг Вильгельм Фридрих Гегель; ред. коллегия: В.В. Бычков, П.П. Гайденко, М.Н. Громов [и др.]. – М.: Изд-во “Наука”, 2000. – 495 с. – (Серия “Памятники философской мысли”).

68. Гегель Г. Философская пропедевтика / Г.В.Ф. Гегель // Работы разных лет : [В 2 т.]. – Т.2. – М.: Мысль, 1971. – С. 5-209.

69. Гильдебранд Д. Что такое философия? / Дитрих фон Гильдебранд. – СПб.: Алетейа, 1997. – 374 с.

70. Головаха Е.И. Психологическое время личности / Е.И. Головаха, А.А. Кроник. – К.: Наукова думка, 1984. – 208 с.

71. Гречаний О.Ф. Філософія здібностей у контексті пріоритету духовного над матеріальним : [монографія] / Олександр Гречаний, Володимир Сабадуха. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. Володимира Даля, 2015. – 211 с.

72. Губернюк Л.В. Життєвий світ як специфічний особистісний досвід життєпроживання людини : [Електронний ресурс] / Л.В. Губернюк // Філософські проблеми гуманітарних наук : альманах / Київ. нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2010. – № 18/19. – С. 150-155. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fpgn/2010_18-19/p_150-156.pdf

73. Гуманістична психологія: Антологія в 3-х томах : [навч. посібник] / за ред. Романа Трача і Георгія Балла. – Т. 2. –

Психологія і духовність. – К.: Вид-во Пульсари, 2005. – 279 с.

74. Гупаловська В.А. Динаміка самореалізації особистості / В.А. Гупаловська // Вісник філософського факультету ЛНУ ім. Івана Франка. – Львів, 2003. – Вип. 5. – С. 513-520.

75. Гусельцева М.С. Антропологическая оптика в психологии и гуманитаристике / М.С. Гусельцева // Вопросы психологии. – 2012. – № 5. – С. 3-18.

76. Гусельцева М.С. Культурно-историческая психология: от классической – к постнеклассической картине мира / М.С. Гусельцева // Вопросы психологии. – 2003. – № 1. – С. 99-115.

77. Гусельцева М.С. Эволюция психологического знания в смене типов рациональности (историко-методологическое исследование) : [монография] / Марина Сергеевна Гусельцева. – М.: Акрополь, 2013. – 366 с.

78. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология / Эдмунд Гуссерль. – СПб.: Изд-во “Владимир Даль”, 2004. – 400 с.

79. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Эдмунд Гуссерль. – М.: Лабиринт, 1994. – 110 с.

80. Гуссерль Э. Картезианские размышления / Эдмунд Гуссерль. – СПб.: Наука; Ювента, 1998. – 315 с.

81. Г'юм Д. Трактат про людську природу / Д. Г'юм – Київ : Всесвіт, 2003. – 552 с.

82. Делёз Ж. Что такое философия? / Ж. Делёз, Ф. Гваттари; пер. с фр. и послесл. С.Н. Зенкина. – М.: Институт экспериментальной социологии, СПб.: Алетейя, 1998. – 288 с.

83. Декарт Р. Рассуждение о методе. Метафизические размышления. Начала философии / Рене Декарт. – Луцк: Вежа, 1998. – 302 с.

84. Деркач А.А. Субъектные феномены: акмеологический подход / А.А. Деркач. – Москва: РАГС, 2010. – 239 с.

85. Донченко Е.А. Социетальная психика / Е.А. Донченко. – К: Наукова думка, 1994. – 208 с.

86. Донченко О.А. Архетипи соціального життя і політика / О.А. Донченко, Ю.В. Романенко. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.

87. Жизнь как ценность / отв. ред. Л.В. Фесенкова. – М.: ИФРАН, 2000. – 270 с.

88. Жовтун Д.Т. Синергетика и методология социального познания / Д.Т. Жовтун // Синергетика: человек, общество. – М.: РАГС, 2000. – С. 46-52.

89. Зайцев М.О. Особистісне буття в смисловому полі європейської культури : [монографія] / М.О. Зайцев. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. – 200 с.

90. Залесский Г.Е. Психология мировоззрения и убеждений личности / Г.Е. Залесский. – М.: МГУ, 1994. – 144 с.

91. Здравомыслов А.Г. Потребности, интересы, ценности / А.Г. Здравомыслов. – М.: Политиздат, 1988. – 222 с.

92. Зейгарник Б.В. Теории личности в зарубежной психологии / Б.В. Зейгарник. – М.: МГУ, 1982. – 248 с.

93. Знаков В.В. Понимание в познании и общении : [изд., испр. и доп.] / В.В. Знаков. – Самара: СГПУ, 1998. – 183 с.

94. Знаков В.В. Самопонимание субъекта как когнитивная и экзистенциальная проблема / В.В. Знаков // Психологический журнал. – 2005. – № 1, Т. 26. – С. 18-28.

95. Калина Н.Ф. О самоактуализации личности (вместо послесловия) / Н.Ф. Калина // А.Г. Маслоу. Психология бытия. – М.: “Рефл-бук”; К.: “Ваклер”, 1997. – 304 с.

96. Кальвин Ж. Наставление в христианской вере : [В 2 т.] / Ж. Кальвин. – Т. 1. – М.: Изд-во РГГУ, 1997. – 578 с.

97. Кант И. Критика чистого разума / Иммануил Кант – М.: Наука, 1999. – 653 с. – (Памятники философской мысли).

98. Кант І. Рефлексії до критики чистого розуму / Іммануїл Кант. – К.: Юніверс, 2004. – 464 с.

99. Капрара Дж. Психология личности / Дж Капрара, Д. Сервон. – СПб.: Питер, 2003. – 288 с.

100. Каракозов Р.Р. Организация смыслопоисковой активности человека как условие осмысления жизненного опыта / Р.Р. Каракозов // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии. – М.: Мысль, 1997. – С. 257-273.

101. Карпенко З.С. Ціннісні виміри індивідуальної свідомості / З.С. Карпенко // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Вид-во “Плай” Прикарпатського університету, 1996. – Вип. 1. – Ч. II. – С. 42-48.

102. Карпенко З.С. Аксіопсихологія особистості / З.С. Карпенко – К.: ТОВ “Міжнародна фінансова агенція”, 1998. – 219 с.

103. Карпенко З.С. Предмет і метод аксіопсихології особистості / З.С. Карпенко // Психологія і суспільство. – 2008. – №1. – С. 35-62.

104. Карпенко З.С. Аксіологічна психологія особистості / З.С. Карпенко // Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – 512 с.

105. Клакхон К. Зеркало для человека: Введение в антропологию / К.К.М. Клакхон. – СПб.: Евразия, 1998. – 351 с.

106. Климишин О.І. Духовний розвиток як фактор самопізнання особистості / О.І. Климишин // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Вид-во “Плай” Прикарпатського університету, 2000. – Вип. 5. – Ч. 2. – С. 261-270.

107. Климишин О.І. Психологія духовності особистості: християнсько-орієнтований підхід / О.І. Климишин. – Івано-Франківськ: Гостинець, 2010. – 440 с.

108. Клонингер С. Теории личности: познание человека. – 3-е изд. / С. Клонингер. – СПб.: Питер, 2003. – 718 с.

109. Киричук О.В. Смысл життя як психологічний феномен / О. В. Киричук // Основи психології. – Бібліотека українських підручників [електронний ресурс] – режим доступу: http://libfree.com/175898651-psihologiyaosnovi_psihologiyi_kirichuk_ov.html

110. Кісь Р. Сенс сенсотворення: впровадження до нової філософії смислу / Роман Кісь. – Львів: Афіша, 2013. – 390 с.

111. Ковалев А.Г. Психология личности : [учебное пособие] / Александр Григорьевич Ковалев. – 3-е издание, переработанное и дополненное. – М.: Просвещение, 1970. – 391 с.

112. Коган Л.Н. Цель и смысл жизни человека / Л.Н. Коган. – М.: Мысль, 1984. – 252 с.

113. Колісник О. П. Ступені духовності та психічні механізми саморозвитку особистості / О. П. Колісник // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості. – 1 част., 3 розділ. – К., 1994. – С. 349-392.

114. Колотило В.В. Сучасна картина світу і світогляд людини / В.В. Колотило // Філософські проблеми гуманітарних наук : [збірка наукових праць]. – К.: Міжнародний освітній фонд ім. Ярослава Мудрого, 2009. – С. 193-197.

115. Кон И.С. В поисках себя: Личность и ее самосознание / И.С. Кон. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.

116. Копнин П.В. Гносеологические и логические основы науки / Павел Васильевич Копнин. – М.: Изд-во “Мысль”, 1974. – 568 с.

117. Корнилова Т.М. Методологические основы психологии / Татьяна Васильевна Корнилова, Сергей Дмитриевич Смирнов. – СПб.: Питер, 2006. – 320 с. – (Серия “Учебное пособие”).
118. Коростыльёва Л.А. Уровни самореализации личности / Л.А. Коростыльёва // Психологические проблемы самореализации личности. – Вып. 4. СПб., 2000. – С. 21-46.
119. Костюк Г.С. Избранные психологические труды / Г.С. Костюк; под ред. Л.Н. Проколиенко, Г.А. Балла. – М.: Педагогика, 1988. – 304 с.
120. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
121. Крымський С.Б. Під сигнатурою софії / Сергій Борисович Крымський. – К.: Вид. дім “Киево-Могилянська академія”, 2008. – 367 с.
122. Крымский С.Б. Контуры духовности: новые контексты и идентификации / С.Б. Крымский // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С. 12-25.
123. Кроник А.А. Стиль жизни / А.А. Кроник. – К.: Наукова думка, 1982. – 230 с.
124. Кроник А.А. LifeLine и другие новые методы психологии жизненного пути / А.А. Кроник. – М.: Прогресс, 1993. – 230 с.
125. Кубаєвський М.К., Фурман А.В. Методологування як засіб розуміння смислу / Микола Кубаєвський, Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2010. – № 4. – С. 47-57.
126. Кубаєвський М.К. Національна ідея: історичні й методологічні засади осмислення : [монографія] / М.К. Кубаєвський. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 192 с.
127. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун; пер. с англ. – 2-е изд. – М.: Прогресс, 1977. – 300 с.

128. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун; сост. В.Ю. Кузнецов. – М.: АСТ, 2003. – 605 с.

129. Кун М. Эмпирическое исследование установок личности на себя / М. Кун, Т. Макпартленд // Современная зарубежная социальная психология : [тексты]; под ред. Г.М. Андреевой, Н.Н. Богомоловой, Л.А. Петровской. – М.: МГУ, 1984. – 239 с.

130. Курдюмов С.П. Синергетика – новые направления / С.П. Курдюмов, Г.Г. Малинецкий, А.Б. Потапов. – М.: Политиздат, 1989. – 166 с.

131. Лазарук А. Аксіопсихологічні траєкторії вітакультурної парадигми / А. Лазарук // Інститут експериментальних систем освіти : [інф. бюл.]. – Вип. 4. – Тернопіль, 2004. – С. 32-34.

132. Лазарук А.Ф. Розвиток ціннісно-смысловї сфери особи за модульно-розвивального навчання / А.Ф. Лазарук // Психологія і суспільство. – 2002. – № 3-4. – С. 170-186.

133. Лазарук А.Ф. Цінності людини у науково-психологічному осмисленні / А.Ф. Лазарук // Психологія і суспільство. – 2003. – № 2. – С. 19-37.

134. Лазурский А.Ф. Очерк науки о характерах / А.Ф. Лазурский. – М.: Наука, 1995. – 271 с. – (Серия “Памятники психологической мысли”).

135. Лазурский А.Ф. Классификация личностей. – 3-е изд. / А.Ф. Лазурский. – Л.: Госиздат, 1924. – 290 с.

136. Левин К. Теория поля в социальных науках / К. Левин. – Спб.: Речь, 2000. – 364 с.

137. Лекторский В.А. Субъект. Объект. Познание / Владислав Александрович Лекорский; отв. ред. В.Н. Садовский. – М.: “Наука”, 1980. – 358 с.

138. Леонтьев А.А. Знак и деятельность / А.А. Леонтьев // Вопросы философии. – 1975. – № 10. – С. 118-125.

139. Леонтьев А.А. Формы существования значения / А.А. Леонтьев // Психолингвистические проблемы семантики. – М.: Наука, 1983 – С. 5-20.

140. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.

141. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики / А.Н. Леонтьев. – 3-е изд. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1972. – 575 с.

142. Леонтьев А.Н. Философия психологии: из научного наследия / А.Н. Леонтьев; под ред. А.А. Леонтьева, Д.А. Леонтьева. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1994. – 287 с.

143. Леонтьев Д.А. Динамика смысловых процессов / Д.А. Леонтьев // Психологический журнал. – 1997. – Т.18, № 6. – С.13-27.

144. Леонтьев Д.А. Очерк психологии личности / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1993. – 43 с.

145. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности : [2-е, испр. изд.] / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 2003. – 487 с.

146. Лерш Ф. Структура особи / Філіп Лерш; наук. ред. Р. Трача, В. Андрієвської; передне слово Р. Трача; пер. з нім. І. Іващенко [та ін.]; наук. т-во ім. Т.Г. Шевченка в Америці [та ін.]. – К.: Унів. вид-во Пульсари, 2014. – 560 с.

147. Лефевр В.А. Формула человека / Владимир Александрович Лефевр. – М.: Прогресс, 1991. – 107 с.

148. Локк Дж. Избранные философские произведения : [в 2 т.] / Джон Локк. – М.: Мысль, 1960. – Т.1. – 532 с.

149. Локк Дж. Сочинения в трех томах: [в 3 т.] / Джон Локк. – М.: Мысль, 1988. – Т. 3. – 668 с. – (Философское наследие).

150. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. – М.: Наука, 1984. – 448 с.

151. Ломов Б.Ф. Системность в психологии / Б.Ф. Ломов. – М.-Воронеж: АПСН, 1996. – 384 с.
152. Лосский Н.О. Ценности и бытие: Бог и Царство Божие как основа ценностей / Николай Онуфриевич Лосский. – Харьков: Фолио; М.: ООО “Изд-во АСТ”, 2000. – 864 с.
153. Лосский Н.О. Свобода воли / Н.О. Лосский. – Париж: Утса Press. 1927.– 183 с.
154. Мадди С.Р. Теории личности: сравнительный анализ / Сальваторе Р. Мадди. – СПб.: Изд-во “Речь”, 2002. – 539 с.
155. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс; пер. с англ. – СПб.: Питер, 1996. – 684 с.
156. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості: [наук. монографія] / С.Д. Максименко. – К.: Вид-во ТОВ “КММ”, 2006. – 256 с.
157. Максименко С.Д. Психологія особистості : [підр. для студентів вищих навч. закладів] / С.Д. Максименко, К.С. Максименко, М.В. Папуча. – К.: КММ, 2007. – 296 с.
158. Максименко Ю.Б. Деякі підходи щодо обґрунтування одиниці аналізу самосвідомості / Ю.Б. Максименко, Т.Б. Ільїна. – Режим доступу: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp4/psihologia/maksimenko.pdf
159. Максименко Ю.Б. К проблеме исследования когнитивных и эмоциональных компонентов в структуре психического образа / Ю.Б. Максименко // Наука і освіта. – 2011. – № 3. – С. 48-59.
160. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию / Мераб Константинович Мамардашвили. – [2-е изд., измен. и доп.] / сост. и общ. ред. Ю.П. Сенокосова. – М.: Изд. группа “Прогресс”, “Культура”, 1992. – 416 с.

161. Мамардашвили М.К. Лекции по античной философии / Мераб Константинович Мамардашвили. – СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2014. – 256 с. – (Азбука-классика. Non-Fiction).

162. Маноха И.П. Человек и потенциал его бытия / И.П. Маноха. – К.: Стимул, 1995. – 256 с.

163. Маслоу А.Г. Дальние пределы человеческой психики / Абрахам Гарольд Маслоу; перев. с англ. А.М. Татлыбаевой; науч. ред., вступ. статья и коммент. Н.Н. Акулиной. – СПб.: Евразия, 1999. – 432 с.

164. Маслоу А.Г. Мотивация личности / А.Г. Маслоу. – СПб.: Евразия, 1999. – 478 с.

165. Маслоу А.Г. Новые рубежи человеческой природы / А.Г. Маслоу. – М.: Смысл, 1999. – 428 с.

166. Маслоу А.Г. Самоактуализация / А.Г. Маслоу // Психология личности : [тексты]; под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузыря. – М.: МГУ, 1982. – С. 108-118.

167. Маслоу А. По направлению к психологии бытия / Абрахам Гарольд Маслоу; перевод Е. Рачкова, Е. Рыбина. – М.: Эксмо-Пресс, 2002. – 272 с. – (Серия: Психологическая коллекция).

168. Менегетти А. Система и личность / Антонио Менегетти : [науч. издание]; пер. с итал. ННБФ “Онтопсихология”. – Изд. 2, испр. – М.: ННБФ “Онтопсихология”, 2003. – 328 с.

169. Мерлин В.С. Очерк интегрального исследования индивидуальности / В.С. Мерлин. – М.: Педагогика, 1986. – 254 с.

170. Методология психологии: проблемы и перспективы: [Уч. пособие] / Ф.Е. Василюк В.П. Зинченко, Б.Г. Мещеряков, В.А. Петровский, Б.И. Пружинин, Т.Г. Щедрина; общ. ред. В.П. Зинченко, науч. ред. Т.Г. Щедриной. – М.; СПб.: Центр гуманитарных инициатив, 2013. – 528 с.

171. Методы психодиагностики / отв. ред. В.Н. Дружинин, Т.В. Галкина. – Вып.1. – М., 1993. – 123 с.

172. Михайлишин Г.Й. Соціалізація особистості у світоглядній парадигмі освіти / Г.Й. Михайлишин // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2012. – Вип. 67 (12). – С.532-538.

173. Михайлишин Г.Й. Аксіозмістовні аспекти гуманізму на сучасному етапі розвитку людства / Г.Й. Михайлишин // Мультиверсум. Філософський альманах: [зб. наук. пр.] – К., 2012. – Випуск 8 (116). – С. 105-117.

174. Михайлишин Г.Й. Феноменологія світосприйняття та світорозуміння / Г.Й. Михайлишин // Вісник Дніпропетровського університету (Серія: Філософія, соціологія, політологія). – 2012. – № 9/2. – Том 20. – Вип. 22. – С. 119-124.

175. Мінаков М.А. Історія поняття досвіду : [монографія] / Михайло Анатолійович Мінаков. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2007. – 380 с.

176. Микешина Л.А. Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования : [учеб. пособие] / Л.А. Микешина. – М.: Прогресс-Традиция: МПСИ: Флинта, 2005. – 464 с.

177. Моляко В.А. Творческая одаренность и воспитание творческой личности / В.А. Моляко. – К.: Знание, 1991. – 96 с.

178. Моляко В. А. Творческая конструктология (прологемы) / В.А. Моляко. – К.: Освіта України, 2007. – 388 с.

179. Моральна свідомість та самосвідомість особистості : [монографія] / за ред. проф. М.В. Савчина, доц. І.М. Галяна. – Дрогобич: ДДПУ ім. Івана Франка, 2009. – 288 с.

180. Моральные ценности и личность / под ред. А.И. Титаренко, Б.О. Николаичева. – М.: Академа, 1994. – 260 с.

181. Москалець В.П. Структурно-функціональна організація особистості / В.П. Москалець // Психологія і суспільство. – 2010. – № 2 (40). – С. 20-26.

182. Москалець В.П. Духовні горизонти особистості: потенціал вершинної аналітики / В.П. Москалець // Психологія і суспільство. – 2011. – № 1 (43). – С. 73-85.

183. Москалець В.П. Психологія особистості : [навч. посібник] / Віктор Петрович Москалець. – К.: Вид-во “Центр учбової літератури”, 2013. – 262 с.

184. Москалець В.П. Смысл життя, свобода та відповідальність особистості у вченні Віктора Еміля Франкла / В.П. Москалець // Психологія особистості. – 2011. – № 1 (2). – С. 86-99.

185. Московичи С. Машина, творящая богов / С. Московичи. – М.: Центр психологии психотерапии, 1998. – 560 с.

186. Мясичев В.Н. Личность и отношения человека / В.Н. Мясичев; сост. Л.В. Куликов // Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб.: “Питер”, 2000. – С. 95-105.

187. М’ясоїд П.А. Психологічне пізнання: історія, логіка, психологія / Петро Андрійович М’ясоїд. – К.: Либідь, 2016. – 560 с.

188. М’ясоїд П.А. Метатеоретичний аналіз у психології / Петро Андрійович М’ясоїд // Психологія і суспільство. – 2009. – № 4. – С. 54-82.

189. Наука глазами гуманитария / отв. ред. В.А. Лекторский. – М.: Прогресс-Традиция, 2005. – 688 с.

190. Нестеренко В.Г. Духовні виміри людського буття: Свідомість. Цінності. / В.Г. Нестеренко // Вступ до філософії. – К.: Абрис, 1995. – С. 193-230.

191. Нестеренко В. Г. Вступ до філософії: онтологія людини / Владислав Григорович Нестеренко. – К.: Абрис, 1995. – 336 с.

192. Олпорт Г.В. Личность в психологии / Г.В. Олпорт; пер. с англ. – СПб.: КСП+, Ювента, 1998. – 345 с.

193. Орлов С.В. Восхождение к индивидуальности : [кн. для учителя] / Ю.М. Орлов. – М.: Мысль, 1991. – 287 с.

194. Основи психології : [підручник] / за заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. – Вид. 6, стереотип. – К.: Либідь, 2006. – 632 с.

195. Павиленис Р. Смысл и идентичность, или Путь к себе / Роландас Павиленис; пер. с лит. Р. Чичинскайте. – Вильнюс: ЕГУ, 2013. – 242 с.

196. Пелипенко А.А. Смыслогенез и структуры сознания (культурологический подход) / А.А. Пелипенко // Мир психологии. – 1999. – №1 (17). – С. 141-146.

197. Петров И.Г. Смысл как рефлексивное отношение человеческого бытия (смыслология о предназначении, статусе и металогике смысла) / И.Г. Петров // Мир психологии. – 2001. – № 2. – С. 26-35.

198. Петрий П.В. Духовные ценности / П.В. Петрий. – М.: Академия, 1998. – 114 с.

199. Петровский А.В. Теоретическая психология / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – М.: Академия, 2001. – 496 с.

200. Петровский А.В. Проблема развития личности с позиций социальной психологии / А.В. Петровский // Вопросы психологии. – 1984. – № 4. – С. 15-29.

201. Петровский В.А. Личность в психологи: парадигма субъектности / В.А. Петровский. – Ростов-на-Дону: Издательство “Феникс”, 1996. – 512 с.

202. Пивоваров Д.В. Дух, душа и смысл жизни человека. Философия религии / Д.В. Пивоваров. – Екатеринбург, 1996. – 225 с.

203. Платонов К.К. Структура и развитие личности: психология личности / К.К. Платонов; под ред. А.Д. Глоточкина. – Москва: Наука, 1986. – 256 с.

204. Платонов К.К. Концепция динамической функциональной структуры личности / К.К. Платонов // Психология личности в трудах отечественных психологов; сост. Л.В. Куликов. – СПб.: Питер, 2001. – С. 119-130.

205. Полани М. Личностное знание. На пути к посткритической философии / общ. ред. В.А. Лекторского, В.И. Аршинова [пер. с англ. М.Б. Гнедовского, Н.М. Смирновой, Б.А. Старостина.]. – М.: Прогресс, 1985. – 344 с.

206. Помиткін Е.О. Психологія духовного розвитку особистості: [монографія] / Е.О. Помиткін. – К.: Наш час, 2005. – 280 с.

207. Поппер Карл Р. Объективное знание. Эволюционный подход / Поппер Карл Раймунд; пер. с англ. Д.Г. Лахути; отв. ред. В.Н. Садовский. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 384 с.

208. Предмет и метод психологии: Антология / под ред. Е.Б. Старовойтенко. – М.: Академпроект: Гаудеамус, 2005. – 512 с. – (Gaudeamus).

209. Психология. Словарь / под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.

210. Психологія вчинку: Шляхами творчості В.А. Роменця: [зб. ст.]. / упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. А.В. Фурман. – К.: Либідь, 2012. – 296 с.

211. Психологія життєтворення особистості в сучасному світі : [монографія] / Ю.Д. Гундертайло, В.О. Климчук, О.Я. Кляпець та ін.; за ред. Т.М. Титаренко; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – К.: Міленіум, 2016. – 320 с.

212. Психология индивидуальности: Новые модели и концепции / под научной ред. Е.Б. Старовойтенко, В.Д. Шадрикова и др. – М.: НОУ ВПО МПСИ, 2009. – 384 с.

213. Психологія особистості: Словник-довідник / за ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с.

214. Психология развивающейся личности / под ред. А.В. Петровского. – М.: Педагогика, 1987. – 240 с.

215. Психология формирования и развития личности / отв. ред. Л.И. Анцыферова. – М.: Наука, 1981. – 366 с.

216. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: [уч. пособие] / Д.Я. Райгородский. – Самара: БАХРАТ, 1998. – 672 с.

217. Райгородский Д.Я. Психология самосознания: [хрестоматия] / ред.-сост. Д.Я. Райгородский. – Самара: БАХРАХМ, 2007. – 672 с.

218. Рассел Б. Человеческое познание: его сфера и границы / Бертран Рассел; пер. с англ. – К.: Ника-Центр, 2001. – 560 с. – (Серия “Проблема человека”; Вып. 2).

219. Рибалка В.В. Методологічні проблеми наукової психології: [посібник] / В.В. Рибалка. – К.: Талком, 2017. – 245 с.

220. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології: [навч. посіб.] / В.В. Рибалка. – К.: ПППО АПН України, 2006. – 530 с.

220а. Рибалка В.В. Формули особистості і психологічне мислення / Валентин Рибалка // Психологія і суспільство. – 2013. – №4. – С. 88-100.

221. Роджерс К. О становлении личностью. Психотерапия глазами психотерапевта / К.Р. Роджерс; пер. и под ред. Е.И. Исениной. – М.: “Прогресс”, 1994. – 256 с.

222. Розин В.М. Психология: наука и практика : [учеб. пособие] / Вадим Маркович Розин. – М.: РГГУ; Омега-Л, 2005. – 544 с. – (HUMANITAS. Учебник для высшей школы).

223. Розов Н.С. Культура, ценности и развитие образования / Н.С. Розов. – М: Просвещение, 1992. – 154 с.

224. Романенко Ю.В. Механізми символічної інтеракції в комунікаціях, політиці, мистецтві: візуально-аналітичний та соціосимволічний аспекти : [монографія] / Ю.В. Романенко, Л.О. Скідін. – К.: ДУІКТ, 2011. – 300 с.

225. Романенко Ю.В. Смыслопродукования в социальных системах : [монографія] / Юрий Викторович Романенко. – Ин-т соц. та політ. психології АПН України. – К.: ЦТІ “Е та Е”, 2005. – 276 с.

226. Роменець В.А. Вчинок і постання канонічної психології / Людина. Суб'єкт. Вчинок. : [Філософсько-психологічні студії] / за заг. ред. В.О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – С. 11-36.

227. Роменець В.А. Вчинкова організація канонічної психології / В.А. Роменець // Психологія і суспільство. – 2000. – № 2. – С. 25-56.

228. Роменец В.А. Жизнь и смерть: постижение разумом и верой : [изд. 2-е] / Владимир Андреевич Роменец. – К.: Либідь, 2003. – 232 с.

229. Роменець В.А. Історія психології: ХІХ – початок ХХ століття : [навч. посіб.] / В.А. Роменець. – К.: Либідь, 2006. – 832 с.

230. Роменець В.А. Історія психології ХХ століття: [навч. посіб.] / В.А. Роменець, І.П. Маноха. – К.: Либідь, 1998. – 992 с.

231. Роменець В.А. Предмет і принципи історико-психологічного дослідження / Володимир Роменець // Психологія і суспільство. – 2013. – № 2. – С. 6-27.

232. Рубинштейн М.М. О смысле жизни. Историко-критические очерки / М.М. Рубинштейн. – Ч. 1. – Л.: Издание автора, 1927. – 199 с.

233. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание : [монография] / Сергей Леонидович Рубинштейн. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1957. – 328 с.

234. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии : [в 2 т.] / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1989. – Т.1. – 488 с.; Т.2. – 328 с.

235. Рубинштейн С.Л. О мышлении и путях его исследования / Сергей Леонидович Рубинштейн. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 148 с.

236. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии : [3-е изд.] / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2000. – 416 с.

237. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн – М.: Педагогика, 1973. – 424 с.

238. Сабадуха В.О. Українська національна ідея та концепція особистісного буття : [монографія] / Володимир Олексійович Сабадуха. – Івано-Франківськ: “Фоліант”, 2011. – 176 с.

239. Савчин М.В. Духовний потенціал людини / М.В. Савчин. – Івано-Франківськ: Вид-во “Плай” Прикарпатського університету, 2001. – 203 с.

240. Савчин М. Буття особистості: онтологічна сутність, структура і темпоральність / Мирослав Савчин // Освіта регіону. – 2011. – № 3. – С. 87-92.

241. Савчин М.В. Психологія відповідальної поведінки : [монографія] / М.В. Савчин. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. – 280 с.

242. Санникова О.П. Феноменология личности: [Избранные психологические труды] / О.П. Санникова. – Одесса: СМІЛ,

2003. – 256 с.

243. Сафин В.Ф. Психология самоопределения личности : [учеб. пособие по спецкурсу] / В.Ф. Сафин. – Свердловск: Свердлов. ГПИ, 1986. – 142 с.

244. Сафонік Л.М. Концептуалізація сенсу життя у не-класичних філософських підходах: соціально-антропологічний контекст : дис... д-ра філос. наук: 09.00.03 / Лідія Миколаївна Сафонік. – Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 2016. – 348 с. – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/03/dis_safonik.pdf

245. Сафонік Л.М. Концептуалізація сенсу життя у не-класичних філософських підходах: соціально-антропологічний контекст: автореф. дис... д-ра філос. наук: 09.00.03 / Лідія Миколаївна Сафонік. – Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 2017. – 40 с.

246. Сафонік Л. Сенс життя людини у філософії першої половини ХХ століття / Лідія Сафонік // Наукові записки. – Острог, Вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2012. – Вип. 10. – С. 225-233.

247. Сафонік Л. Сенси буття як підґрунтя сенсу життя у фундаментальній онтології М. Гайдеггера / Лідія Сафонік // Філософський альманах. Мультиверсум. – Вип. 6 (114). – К.: Інститут філософії імені Г.С. Сковороди, 2012. – С. 3-13.

248. Сафонік Л. Метафізика Жіля Дельоза як методологічне підґрунтя аналізу сенсу та смислів буття людини / Лідія Сафонік // Практична філософія. – К.: Парапан ; Інститут філософії імені Г.С. Сковороди, 2012 (44). – № 2. – С. 98-104.

249. Сафонік Л. Сенс життя та сенси буття: проблема розмежування / Лідія Сафонік // Практична філософія. – К. : Пара-

пан ; Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2014 (54). – № 4. – Стаття 2. – С. 132-139.

250. Сафонік Л. Смислова мозаїчність людського буття. – Гілея : [Зб. наук. праць]. – К.: Вид-во “Гілея”, 2016. – Вип. 114 (11). – С. 232-236.

251. Світогляд і світ людини : [кол. монографія] / за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В.П. Капітона. – Дніпропетровськ: ДДФА, 2008. – 324 с.

252. Семашко Л.М. Сферный подход / Лев Михайлович Семашко. – М.: Нотабене, 1992. – 368 с.

253. Семашко Л.М. Тетрасоциология: революция социального мышления, путь гармонии и процветания / Лев Михайлович Семашко. – Мичиган: Сударыня, 2000. – 168 с.

254. Селье Г. От мечты к открытию: Как стать ученым / Ганс Селье; пер. с англ. Н.И. Войскунской; общ. ред. М.Н. Кондрашовой, И.С. Хорола; послесл. М.Г. Ярошевского, И.С. Хорола. – М.: Прогресс, 1987. – 368 с.

255. Слободчиков В.И. Основы психологической антропологии. Психология развития человека. Развитие субъективной реальности в онтогенезе : [уч. пособ. для вузов] / В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев. – Москва: Школа- Пресс, 2000. – 416 с.

256. Смысл / Словник української мови : [в 11 т.]; за ред. І.К. Білодіда. – Т. 9. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – 405 с. – Режим доступу: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh/смысл

257. Смысл жизни : [изд. 2-е, пер. и доп.] / автор-сост. Ф. Папаяни. – Донецк: Норд-Пресс, 2008. – 384 с.

258. Смит Н. Современные системы психологии / Ноэль Смит. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 384 с. – (Серия “Пси-

хологическая энциклопедия”).

259. Снігур Л.А. Психологія становлення громадянськості особистості: дис... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Людмила Анатоліївна Снігур. – Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т. – Одеса, 2004. – 447 с.

260. Собчик Л.Н. Психология индивидуальности. Теория и практика психодиагностики / Л.Н. Собчик. – СПб.: Издательство “Речь”, 2005. – 624 с.

261. Спиноза Б. Этика / Б. Спиноза; пер. Н.А. Иванцов, Я.М. Боровской. – М.: Изд-во: “Азбука”, 2014. – 352 с. – (Серия: Азбука-Классика. Non-Fiction).

262. Старовойтенко Е.Б. Культурная психология личности : [монография] / Е.Б. Старовойтенко. – М.: Академический проект, Гаудеамус, 2007. – 310 с.

263. Старовойтенко Е.Б. Определение теоретически обоснованных путей эмпирического изучения личности в психологии. (Опыт разработки конкретно-психологического исследования личности ученого): дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Елена Борисовна Старовойтенко. – Ярославль, 1981. – 223 с.

264. Стёпин В.С. Теоретическое знание: Структура, историческая эволюция. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 743 с.

265. Татенко В.О. Суб’єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / В.О. Татенко // Людина. Суб’єкт. Вчинок : [Філософсько-психологічні студії] / за заг. ред. В.О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – 360 с.

266. Татенко В.А. Психология в субъектном измерении : [монография] / Виталий Александрович Татенко. – К.: Видавничий центр “Просвіта”, 1996. – 404 с.

267. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за

межами буденності / Тетяна Михайлівна Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.

268. Титаренко Т.М. Постнекласичні ракурси персонологічного методологування у психології / Тетяна Титаренко // Психологія особистості. – 2011. – № 1 (2) – 152-158.

269. Титаренко Т.М. Простір життєвого світу і його типи / Т.М. Титаренко / Загальна психологія : [хрестоматія] / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Городнійчук та ін. : [навч. посібник]. – К.: Каравела, 2008. – 640 с.

270. Титаренко Т.М. Сучасна психологія особистості: [навч. посіб.] / Т.М. Титаренко. – К.: Марич, 2009. – 232 с.

271. Томчук М.І Методологічні засади дослідження та формування психологічної готовності особистості до діяльності / М.І. Томчук // Психологія і суспільство. – 2011. – №4. – С. 41-46.

272. Трач Р. Гуманістичний напрям у психології: Історія і сучасність // Гуманістична психологія: Антологія: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів] : у 3-х т. / упорядн. й наукові ред. Роман Трач (США), Гергій Балл (Україна). – К: Університетське видавництво “Пульсари”, 2001. – Том 1. Гуманістичні підходи в західній психології ХХ ст. – 252 с. – С. 9-22.

273. Узнадзе Д.Н. Установка у человека. Проблема объективации / Д.Н. Узнадзе // Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб.: Питер, 2000. – С. 87-91.

274. Уилсон Э. Смысл существования человека / Эдвард Уилсон; пер. с англ. – М.: Альпина нон-фикшн, 2015. – 216 с.

275. Фейербах Л. Сочинения : [в 2 т.] / Людвиг Андреас фон Фейербах; ред. кол. В.В. Бычков, П.П. Гайденко, М.Н. Громов [и др.]. – М.: Наука, 1995. – Т.1. – 512 с.

276. Фейдимен Дж. Теория и практика личностно-ориентиро-

ванной психологии : [в 2-х т.] / Дж. Фейдимен, Р. Фрейгер. – Т. 2. – М.: Три Л, 1996. – 208 с.

277. Философия и методология науки : [учебное пособие для аспирантов и магистрантов] / А.И. Зеленков [и др.]; под ред. А.И. Зеленкова. – 2-е изд., доп., испр. – Минск : ГИУСТ, 2011. – 479 с.

278. Философский энциклопедический словарь / ред. С.С. Аверинцев, Э.А. Ораб-Оглы, Л.Ф. Ильичев [и др.]. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.

279. Франк С.Л. Духовные основы общества / С.Л. Франк. – М.: Республика, 1991. – 511 с.

280. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл; общ. ред. Л.Я. Гозмана, Д.А. Леонтьева. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.

281. Франселла Ф. Новый метод исследования личности / Ф. Франселла, Д. Баннистер; пер. с англ. – М.: Наука, 1987. – 221 с.

282. Фрейд З. По ту сторону принципа наслаждения. Я и Оно. Неудовлетворенность культурой / З. Фрейд. – СПб: Алетейя, 1998. – 251 с.

283. Фромм Э. Душа человека / Эрих Фромм. – М.: Республика, 1992. – 429 с.

284. Фромм Э. Иметь или быть / Э. Фромм. – М.: Прогресс, 1990. – 330 с.

285. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – М.: Республика, 1994. – 447 с.

286. Фромм Э. Ради любви к жизни / Э. Фромм. – М.: АТС, 2000. – 400 с.

287. Фромм Э. Психоанализ и этика / Э. Фромм. – М.: Республика, 1993. – 415 с.

288. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко. – СПб.: А-сad, 1994. – 406 с.

289. Фурман А.А. Методологічна схема емпіричного вивчення системи цінностей особистості / А.А. Фурман // Вітакультурний млин : [методологічний альманах]. – 2007. – Модуль 5. – С. 43-50.

290. Фурман А.А. Категоріальний апарат аксіосфери як проблема теоретичної психології / А.А. Фурман // Вітакультурний млин : [методологічний альманах]. – 2007. – Модуль 6. – С. 43-46.

291. Фурман А.А. Морально-етичні цінності у сучасному суспільстві / А.А. Фурман // Інтелігенція і влада [Матеріали 5-ої всеукраїнської наукової конференції 24-25 грудня 2009 року]. – 2009. – Ч. 2. – С. 170-174.

292. Фурман А.А. Ціннісно-орієнтаційні чинники особистісного розвитку студентів-психологів / А.А. Фурман // Психологія і суспільство. – 2009. – № 3. – С. 148-158.

293. Фурман А.А. Морально-етичні цінності у суспільному вимірі / А.А. Фурман // Психологія і суспільство. – 2010. – № 1. – С. 94-99.

294. Фурман А.А. Особистісний розвиток майбутніх соціальних працівників: ціннісно-орієнтаційний аспект / А. Фурман, І. Ліпська // Психологія і суспільство : [спецвипуск]. – 2011. – С. 24-26.

295. Фурман А.А. Постаць Володимира Роменця і тенденції розвитку психології / А.Фурман, О. Шаюк // Психологія і суспільство. – 2011. – № 2. – С. 181-182.

296. Фурман А.А. Ціннісно-орієнтаційний портрет фахівця-психолога: від моделі до індивідуальних інваріантів / А.А. Фур-

ман // Психологія і суспільство. – 2012. – № 1. – С. 118-127.

297. Фурман А.А. Теоретико-емпіричне обґрунтування соціально-психологічного портрета студента / А.Фурман, І.Татарчук // Психологія і суспільство : [спецвипуск]. – 2012. – С. 70-73.

298. Фурман А.А. Морально-етичні контури цінностей соціального працівника / А.А. Фурман // Науковий вісник ПНПУ ім. К.Д.Ушинського – № 56. – 2012. – С. 153-160.

299. Фурман А.А. Концепт досвіду в індивідуальній психології Альфреда Адлера / А.А. Фурман // Психологія і суспільство. – 2012. – № 3.– С. 78-95.

300. Фурман А.А. Соціальне порозуміння як предмет соціогуманітарного дослідження / А. Фурман, Р. Мацюк // Психологія і суспільство : [спецвипуск]. – 2013. – С. 79-81.

301. Фурман А.А. Художня деталь у творчій екзистенції Тараса Шевченка / А.В. Фурман, А.А. Фурман // Психологія і суспільство : [спецвипуск]. – 2014. – С. 124-126.

302. Фурман А.А. Професіоналізація соціального працівника: методологічні акценти / А.А. Фурман // Вітакультурний млин : [методологічний альманах]. – 2014. – Модуль 16. – С. 57-62.

303. Фурман А.А. Сферний підхід до вивчення цінносно зорієнтованої особистості / А.А. Фурман // Вітакультурний млин : [методологічний альманах]. – 2014. – Модуль 17. – С. 53-58.

304. Фурман А.А. “Благодійний фонд “Ромів Бесарабії “Амаро Тернімос” / А.А. Фурман, А.С. Райчева // Психологія і суспільство : [спецвипуск]. – 2015. – С. 43-46.

305. Фурман А.А. Ціннісно-смісловий аспект розвитку особистості / Актуальні дослідження в соціальній сфері (17 листопада 2015) : [Матеріали 6-ої міжнародної науково-практичної конференції] / А.А. Фурман. – 2015. – С. 38-40.

306. Фурман А.А. Ціннісно-смысловий портрет особистості експерта соціогуманітарної сфери / А.А. Фурман // Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід (8-9 квітня 2016) : [Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції]. – Тернопіль: Економічна думка, 2016. – 395 с. – С. 143-146.

307. Фурман А.А. Вартісна спрямованість особистості соціального працівника / Актуальні дослідження в соціальній сфері (16 травня 2016) : [Матеріали 7-ої міжнародної науково-практичної конференції] / А.А. Фурман. – Одеса, 2016. – С. 103-105.

308. Фурман А.А. Зasadничі форми методологування у творчості В.А. Роменця / А.А. Фурман // Вчинкова психологія: історія та сучасність: [Матеріали міждисциплінарного круглого столу з нагоди 90-річчя від дня народження професора В.А. Роменця]. – К., 2016. – С. 35-39.

309. Фурман А.А. Онтофеноменальний зріз особистісного буття людини: контури методологічного аналізу / А.А. Фурман // Вітакультурний млин : [методологічний альманах]. – 2016. – Модуль 18. – С. 21-32.

310. Фурман А.А. Методологічні контури психологічного пізнання / А.А. Фурман // Дослідження різних напрямків розвитку психології та педагогіки (18-19 листопада 2016) : [Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 18-19 листопада 2016 р.]. – Одеса, 2016. – С. 33-34.

311. Фурман А.А. Психологія особистості: ціннісно-орієнтаційний вимір : [монографія] / Анатолій Анатолійович Фурман. – Одеса: ОНПУ; Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 312 с.

312. Фурман А.А. Концепція особистості в аксіологічній психології: контури сутнісної евристики / Анатолій А. Фурман // Психологія і суспільство. – 2016. – № 4. – С. 89-103.

313. Фурман А.А. Методологічні акценти стосовно генези психологічного знання / А.А. Фурман // Наука і освіта. – 2017. – № 1. – С. 16-20. (Index Copernicus; Emerging Sources Citation Index (ESCI) by Web of Science).

314. Фурман А.А. Методологічний поступ до обривів психологічного пізнання / Анатолій А. Фурман // Психологія і суспільство. – 2017. – № 1. – С. 22-24.

315. Фурман А.А. Епістемна організація психологічного пізнання / А.А. Фурман // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. – 2017. – Вип. 2. – Том 2. – С. 106-111. (Index Copernicus International).

316. Фурман А.А. Особистісний світ як онтофеноменальна дійсність (до категорійного аналізу Георгія Балла) / Анатолій А. Фурман // Психологія і суспільство. – 2017. – № 2. – С. 135-145.

317. Фурман А.А. Майбутнє проєктивних методик: рефлексія результатів прихованих можливостей / Ю.Б. Максименко, А.А. Фурман // Психологія і суспільство. – 2017. – № 3. – С. 51-58.

318. Фурман А.А. Проєктивні методи у психодіагностичних обстеженнях / Актуальні дослідження в соціальній сфері (17 травня 2017): [Матеріали 9-ої міжнародної науково-практичної конференції 17 травня 2017] / А.А. Фурман. – Одеса, 2017. – С. 48-50.

319. Фурман А.А. Смыслобуттевість і сенсожиттевість як рамкові умови розвитку особистості / А.А. Фурман // *Societas familia-parantela*. – Krakow, 2017. – С. 372-392.

320. Фурман А.А. Досвідна організація смислотворення у науково-психологічному витлумаченні / А.А. Фурман // Науковий огляд. – 2017. – № 4 (36). – С. 172-181.

321. Фурман А.А. Постаня особистості як буттєвої даності:

засновки методологічного аналізу / А.А. Фурман // Paradigm of knowledge : [Scientific journal]. – 2017. – № 3 (23). – С. 61-72.

322. Фурман А.А. Рефлексивне обґрунтування методологічних підходів до пізнання особистості / С.К. Шандрук, А.А Фурман // Innovative solutions in modern science : [scientific journal]. – 2017. – № 5 (14). – С. 92-107.

323. Фурман А.А. Вчинкова організація пошукової пізнавальної активності особистості / С.К. Шандрук, А.А Фурман // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України : [електронне видання]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadrn_2017_2_8

324. Фурман А.А. Паралакс психологічного пізнання в особистісному форматі світосприйняття / А.А Фурман // VI Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання. – К., 2017. – С 188-197.

325. Фурман А.А. Світоглядні орієнтири психологічного пізнання особистості / А.А Фурман // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. – 2017. – Вип. 3. – С. 148-152. (Index Copernicus International).

326. Фурман А.А. Методологічна оптика постнекласичного психологічного пізнання / А.А Фурман // Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Серія “Психологія”. – 2017. – Вип. 56. – С. 257-268.

327. Фурман А.В. Генеза науки як глобальна дослідницька програма: циклічно-вчинкова перспектива / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2013. – № 4. – С. 18-36.

328. Фурман А.В. Ідея професійного методологування : [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Ялта-Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 208 с.

329. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування : [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 378 с.

330. Фурман А.В. Методолог – професія майбутнього / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2016. – №1. – С. 16-42.

331. Фурман А.В. Методологія парадигмальних досліджень у соціальній психології : [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – К.: Інститут політичної і соціальної психології; Тернопіль: Економічна думка, 2013. – 100 с.

332. Фурман А.В. Модульно-розвивальне навчання: принципи, умови, забезпечення : [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – К.: Правда Ярославичів, 1997. – 340 с.

333. Фурман А.В. Парадигма як предмет методологічної рефлексії / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2013. – № 3. – С. 72-85.

334. Фурман А.В. Принцип “чотирьох К” у контексті професійного методологування // Вітакультурний млин : [методологічний альманах]. – 2007. – Модуль 5. – С. 4-14.

335. Фурман А.В. Психокультура української ментальності : [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – 2-ге наук. вид. – Тернопіль: НДІ МЕВО, 2011. – 168 с.

336. Фурман А.В. Свідомість як рамкова умова методологування у соціогуманітаристиці / Анатолій В. Фурман // Психологічні засади розвитку, психодіагностики та корекції особистості в системі неперервної освіти / за наук. ред. М.І. Томчука : [зб. мат. Подільської н.-пр. конф.]. – Вінниця: КВНЗ “Вінницька академія неперервної освіти”, 2016. – С. 147-156.

337. Фурман А.В. Організаційно-діяльнісні ігри у вищій школі : [монографія] / Анатолій Васильович Фурман, Сергій

Костянтинович Шандрук. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 272 с.

338. Фурман А.В. Світ методології / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2015. – №2. – С. 47-60.

339. Фурман А.В. Сфера психології у вітакультурному парадигмальному обґрунтуванні / А.В. Фурман // Освіта і управління. – 2007. – №2. – С. 50-56.

340. Фурман А.В. Система сучасних методологій : [в 4 т.] / упор., відп. ред., перекл. А.В. Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2015. – Т.1. – 316 с.; Т.2. – 344 с.; Т.3. – 400 с.; Т.4. – 368 с.

341. Фурман А.В. Теорія освітньої діяльності як метасистема / А.В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2001. – № 3. – С. 105-145.

342. Фурман (Гуменюк) О.Є. Психологія Я-концепції : [монографія] / О.Є. Фурман (Гуменюк). – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 186 с.

343. Фурман (Гуменюк) О.Є. Психологія впливу : [монографія] / О.Є. Фурман (Гуменюк). – Тернопіль: Екон. думка, 2003. – 304 с.

344. Фурман (Гуменюк) О.Є. Концепції психологічного впливу в сучасній психології / Оксана Фурман (Гуменюк) // Психологія і суспільство. – 2003. – № 1. – С. 34-90.

345. Фурман (Гуменюк) О.Є. Перцептивний аспект спілкування як смисловчинковий обмін / О.Є. Фурман (Гуменюк) // Психологія і суспільство. – 2006. – № 4. – С. 73-80.

346. Фурман (Гуменюк) О. Методологія пізнання освітнього вчинку в контексті інноваційно-психологічного клімату / Оксана Фурман (Гуменюк) // Психологія і суспільство. – 2012. – № 1. – С. 47-81.

347. Фурман О.Є. Психологічні параметри інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього навчального закладу: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Оксана Євстахіївна

Фурман. – Тернопільський нац. ун-т. – Тернопіль, 2015. – 467 с.

348. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления / М. Хайдеггер; сост., пер. с нем. и комм. В. В. Библихина. – М.: Республика, 1993. – 447 с.

349. Хайдеггер М. Положение об основании. Статьи и фрагменты / Мартин Хайдеггер. – СПб.: Алетейя, 1999. – 292 с.

350. Хайдеггер М. Кант и проблема метафизики / Мартин Хайдеггер. – М.: Логос, 1997. – 176 с.

351. Хайдеггер М. Феноменологические интерпретации Аристотеля : [Экспозиция герменевтической ситуации] / пер. с нем., предисл., науч. ред., сост. Н. А. Артеменко. – СПб.: ИЦ “Гуманитарная Академия”, 2012. – 224 с.

352. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность : [в 2-х т.] / Х. Хекхаузен; под ред. Б.М. Величковского. – Т. 2. – М.: Педагогика, 1986. – 408 с.

353. Хилл Т.И. Современные теории познания / Томас И. Хилл; пер. с англ., общ. ред. и предисл. Б.Э. Быховского. – М.: Прогресс, 1965. – 533 с.

354. Холл К.С. Теории личности / К.С. Холл, Г. Линдсей – М.: “КСП+”, 1997. – 720 с.

355. Холл М. Структура личности / М. Холл, Б. Боденхамер, Р. Болстэд, М. Хэмблетт. – Киев: София, 2004. – 608 с.

356. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб.: Питер-Пресс, 1997. – 608 с.

357. Цуканов Б.И. Время в психике человека : [монография] / Б.И. Цуканов. – Одесса: Астропринт, 2000. – 220 с.

358. Цукерман Г.А. Психология саморазвития / Г.А. Цукерман, Б.М. Мастеров. – М.: Интер-пракс, 1995. – 288 с.

359. Чавчавадзе Н.З. Культура и ценности / Николай Зу-

рабович Чавчавадзе. – Тбілісі: Мецніереба, 1984. – 171 с.

360. Чепелева Н.В. Проблеми психологічної герменевтики : [монографія] / ред. Н.В. Чепелева; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К.: Міленіум, 2004. – 276 с.

361. Чепелева Н.В. Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості : [монографія] / ред. Н.В. Чепелева; НАПН України, Ін-т психології ім. Г.С. Костюка. – К., 2013. – 275 с.

362. Чудновский В.Э. Смысл жизни: проблема относительной эмансипированности от “внешнего” и “внутреннего” / В.Э. Чудновский // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16, № 2. – С. 15-26.

363. Чудновский В.Э. К проблеме адекватности смысла жизни / В.Э. Чудновский // Мир психологии. – 1999. – № 2 (18). – С. 74-80.

364. Шалютин С.М. Искусственный интеллект: гносеологический аспект / Соломон Михайлович Шалютин. – М.: Мысль, 1985. – 199 с.

365. Шандрук С.К. Психологія професійних творчих здібностей : [монографія] / Сергій Костянтинович Шандрук. – Тернопіль: Економічна думка, 2015. – 357 с.

366. Шандрук С.К. Принципи побудови теоретичної моделі розвитку професійних творчих здібностей майбутніх практичних психологів / С.К. Шандрук // Психологія і суспільство. – 2015. – № 4. – С. 83-89.

367. Шандрук С.К. Соцієма як евристичний концепт загальної соціологічної теорії / Анатолій Васильович Фурман, Сергій Шандрук // Психологія і суспільство. – 2013. – №1. – С.57-74.

368. Шаюк О.Я. Особливості формування мотиваційно-ціннісного компонента толерантності у майбутніх економістів / О.Я. Шаюк. // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України : [Електронний ресурс]. – 2013. – Вип. 3. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_3_43.

369. Швалб Ю.М. Психологические модели целеполагания / Ю.М. Швалб. – К.: Стилос, 1997. – 240 с.

370. Швалб Ю. М. Свідомість як відношення людини до світу / Ю.М. Швалб // Психологія і суспільство. – 2004. – № 4. – С. 154-166.

371. Шрейдер Ю.А. Ценности, которые мы выбираем. Смысл и предпосылки ценностного выбора / Юрий Анатольевич Швейдер. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – 208 с.

372. Шостром Э. Анти-Карнеги или Человек-манипулятор / Э. Шостром. – Минск: Полифакт, 1992. – 128 с.

373. Шпрангер Э. Основные идеальные типы индивидуальности / Э. Шпрангер // Психология личности : [тексты]; под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузыря. – М.: МГУ, 1982. – С. 55-60.

374. Щедровицкий Г.П. Избранные труды / Георгий Петрович Щедровицкий; ред.-сост. А.А. Пископфель, Л.П. Щедровицкий. – М.: Шк. культ. политики, 1995. – 760 с.

375. Щедровицкий Г.П. Оргуправленческое мышление: идеология, методология, технология : [курс лекций] / Г.П. Щедровицкий. – М.: Изд-во Студии Артемия Лебедева, 2014. – 466 с.

376. Щедровицкий Г.П. Московский методологический кружок: развитие идей и подходов / Из архива Г.П. Щедровицкого. – Т. 8, вып. 1. – М.: Путь, 2004. – 352 с.

377. Щедровицький Г. Методологічна організація сфери психології / Георгій Щедровицький // Психологія і суспільство. – 2000. – № 2. – С. 7-24.

378. Щербаков Н.М. Путешествие в структуру сознания / Н.М. Щербаков. – М.: Институт развития личности, 1998 – 304 с.

379. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон; пер. с англ. – М.: Изд. группа „Прогресс”, 1996. – 396 с.

380. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки / Эрик Григорьевич Юдин. – М.: Наука, 1978. – 391 с.

381. Юнг К.Г. Психологические типы / Карл Густав Юнг. – СПб.: Изд-во “Азбука”, 1996. – 736 с.

382. Юнг К.Г. Человек и его символы / К.Г. Юнг. – М.: Серебряные нити, 1997. – 368 с.

383. Юнг К.Г. Ответ Иову / Карл Густав Юнг. – М.: АТС, 1998. – 384 с.

384. Юнг К.Г. Сознание, бессознательное и индивидуация / К.Г. Юнг // Структура психики и процесс индивидуации. – М.: Наука, 1996. – 269 с.

384а. Юревич В.А. Методология и социальная психология / В.А. Юревич. – М.: Ин-тут психологии РАН, 2010. – 272 с.

385. Ядов В.А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности / В.А. Ядов // Методологические проблемы социальной психологии : [сб. науч. трудов]. – М.: Наука, 1975. – 362с. – С. 89-105.

386. Ядов В.А. Диспозиционная концепция личности / В.А. Ядов // Социальная психология в трудах отечественных психологов. – СПб.: Питер, 2000. – С. 76-93.

387. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования: описание, объяснение, понимание социальной реальности : [Учебник для студентов вузов] / В.А. Ядов; Российская Академия Наук, Институт социологии. – М.: Добросвет, 2000. – 596 с.

388. Ярошевский М.Г. История психологии от античности до середины XX в. : [учеб. пособие] / М.Г. Ярошевский. – М., 1996. – 416 с.

389. Ярошевский М.Г. Психология в XX столетии. Теоретические проблемы развития психологической науки : [изд. 2-ое, доп.] / Михаил Григорьевич Ярошевский. – М.: Политиздат, 1974. – 447 с.

390. Ясперс К. Психологія світоглядів / Карл Ясперс; пер. з нім. О Кислюк, Р. Осадчук. – К.: Юніверс, 2009. – 464 с. – (Філософська думка).

391. Яценко Т.С. Малюнок у психокорекційній роботі психолога-практика (на матеріалі психоаналізу комплексу тематичних малюнків) / Т.С. Яценко, М.Г. Чобітько, Т.І. Доцевич. – Черкаси: “БРАМА”, видавець О.Ю. Вовчок, 2003. – 216 с.

392. Яценко Т.С. Психоаналитическая интерпретация комплекса тематических психорисунков (глубиннопсихологический аспект) / Т.С. Яценко, Я.М. Кмит, Л.В. Мошенская. – М.: СИП РИА, 2000. – 192 с.

393. Яценко Т.С. Теория и практика глубинной психокоррекции: Шестая Авторская школа академика Т.С. Яценко / сост. В.П. Андрущенко, А.В. Глузман. – К.: Изд-во НПУ им. М.П. Драгоманова, 2012. – 226 с.

394. Adler, A. (1927). The practice and theory of individual psychology. – New York: Harcourt, Brace & World.

395. Allport, G. W. (1950). The individual and his religion. – New York: Macmillan.

396. Böhler C. & Massarik F. (Eds.). (1968). The course of human life. A study of life goals in the humanistic perspective. – New York: Springer

397. Frankl V. E. (1982) *Der Wille zum Sinn*. – Bern: Huber.
398. Fromm, E. (1968). *The revolution of hope*. – New York: Harper and Row.
399. Furman, A.A. (2017) *Personal world as the basis and factor of self-improvement of the human: Collection of scientific articles // Psychology. Pedagogy and Education*. – Scientific journal innovative solutions in modern science. Dubai, UAE, (Vol. 4 (13)). p. 140-153 [in English].
400. Lewin, K. (1935). *A dynamic theory of personality*. – New York: McGraw-Hill.
401. Maslow A. H. (1966). *The psychology of science: A reconnaissance*. – New York: Harper & Row.
402. Phenix P. H. (1964). *Realms of meaning: a philosophy of the curriculum for general education / Phillip H. Phenix*. New York etc.: McGraw-Hill, – XIV, 391 p.
403. Rolf I. (1977). *The Integration of Human Structures*. – Boulder, CO: Rolf Institute.
404. Sheldon K. M., & Kasser T. (1995). *Coherence and congruence: two aspects of personality integration // Journal of Personality and Social Psychology*. (Vol. 68.), p. 531-543.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Абульханова-Славська Ксенія Олександрівна – 18–19, 24, 70,
132, 134, 216–217
- Августин Аврелій – 63
- Агафонов Андрій Юрійович – 17-18
- Адлер Альфред – 18, 137, 142, 163, 182, 185, 228–229, 241,
244–245, 248, 252
- Айзенк Ганс Юрген – 19
- Аквінський Тома – 63
- Амосов Микола Михайлович – 78
- Анаксагор – 60
- Ананьєв Борис Герасимович – 17, 19, 24, 43, 78, 86, 112, 132,
216, 260, 307, 325, 392, 408
- Анциферова Людмила Іванівна – 24
- Аристотель Стагірит – 62–63, 76, 190, 236, 259, 316, 342, 344,
360, 378, 407, 419
- Артус Анрі (Henri) – 201
- Асмолов Олександр Григорович – 19, 24, 79, 183, 217, 408
- Балей Степан-Максим Володимирович – 78**
- Балл Георгій Олексійович – 17–18, 20, 23–25, 78, 105, 109,
216–217, 219, 225-226, 232, 234, 305, 308, 329, 408
- Бандура Альберт – 19, 423
- Бахтін Михайло Михайлович – 18, 20, 170, 297, 308, 379, 423
- Башляр Гастон – 308, 392
- Бекон Френсіс – 64

- Белявський Ілля Григорович – 307
- Бердяєв Микола Олександрович – 17–18, 20, 74, 77, 132, 216,
260, 379, 408
- Бернштейн Микола Олександрович – 379
- Бех Іван Дмитрович – 20, 78, 160, 325
- Бехтерєв Володимир Михайлович – 78
- Бичко Ігор Валентинович – 24
- Блауберг Ігор Вікторович – 325
- Бог (Абсолют, Дух, Світовий Розум, Універсум) – 65, 67, 74–76,
81, 84, 115, 143, 194, 314
- Богачов Андрій Леонідович – 24
- Бодальов Олексій Олександрович – 24
- Божович Лідія Іллівна – 19, 24, 78
- Болтівець Сергій Іванович – 23
- Боришевський Мирослав Йосипович – 19, 24
- Братусь Борис Сергійович – 17, 154
- Брунер Джером Сеймур – 237
- Брушлинський Андрій Володимирович – 379
- Бубер Мартин (Мордехай) – 17, 297, 423
- Бугерко Ярослава Миколаївна – 31, 308
- Бук (Виск) Джон Н. – 207
- Буякас Тетяна Марківна – 243
- Бюлер Шарлотта – 42
- Вайхінгер Ганс – 251**
- Василюк Федір Юхимович – 17, 19–20, 25, 90, 183, 216–217, 423
- Васянович Григорій Петрович – 78
- Введенський Олександр Іванович – 132, 238
- Вебер Максиміліан Карл Еміль – 117

- Велитченко Леонід Кирилович – 23
Вернадський Володимир Іванович – 17–20, 25, 28, 30, 78, 120,
132, 259, 308
Вертгеймер Макс – 259
Виготський Лев Семенович – 19, 24, 78, 132, 155, 182, 239, 244,
259, 272, 307, 322, 325, 327, 367, 392, 408
Вікторов Петро Петрович – 78
Вірна Жанна Петрівна – 24, 105
Вундт Вільгельм – 199, 392
- Гайдеггер Мартін – 19, 25, 196, 326, 345
Гайденко Піама Павлівна – 238
Галілей Галілео ді Вінченцо Бонаюті – 60
Гальперін Петро Якович – 307, 327, 392
Гальтон Френсіс – 199
Гваттарі Фелікс (П'єр-Фелікс) – 286, 399
Гегель Георг Вільгельм Фрідріх – 20, 66, 86, 107, 205, 216, 237,
317, 327, 348, 366, 383, 392, 407
Гете Йоганн Вольфганг фон – 205
Гільдебранд Дітріх фон – 326
Гінзбург Михайло Романович – 24
Гіппократ – 64
Гірняк Андрій Несторович – 31, 308, 327
Гірняк Галина Степанівна – 31
Гоббс Томас – 64
Голован Василь Павлович – 31
Горностаї Павло Петрович – 79
Гречаний Олександр Феногенович – 55
Грот Микола Якович – 78

- Гусельцева Марина Сергіївна – 18, 24, 31, 308, 391–392
Гусерль Едмунд Густав Альбрехт – 17, 19, 24–25, 64, 86, 88,
170, 216, 312–313, 386
- Давидов Василь Васильович – 408
Данилюк Іван Васильович – 23, 31, 331
Декарт Рене – 25, 64, 85, 216, 259, 312
Дельоз Жиль – 19–20, 25, 196, 237, 286, 399
Демокріт Абдерський – 60, 84
Джемс Вільям – 344
Дільтей Вільгельм – 182, 216
Донченко Олена Андріївна – 156, 178, 364
Дусавицький Олександр Костянтинович – 78
- Елліс Альберт – 19, 236
Енгельс Фрідріх – 119
Еріксон Ерік – 19
Еткінд Олександр Маркович – 207
- Ждан Антоніна Миколаївна – 307
Журавльова Лариса Петрівна – 23
- Завгородня Олена Василівна – 216
Запорожець Олександр Володимирович – 78
Зеєр Евальд Фрідріхович – 105
Зейгарнік Блюма Вульфівна – 154
Зенківський Василь Васильович – 78
Зіглер Деніел – 19
Зінченко Володимир Петрович – 408
Зязюн Іван Андрійович – 78

- Ісаєв Євген Іванович – 114
- Казміренко В'ячеслав Петрович – 24
- Кант Імануїл – 19–21, 64–65, 85, 139, 216, 237, 259, 273, 297,
310, 327, 345, 378, 386–387, 398
- Карпенко Зіновія Степанівна – 2, 6-8, 20, 24–25, 28–29, 31, 105–
106, 108, 110–112, 115, 124, 15, 187
- Келлер Альберт Галловей – 31, 120
- Келлі Джордж Александер – 18, 201
- Кириленко Таїса Сергіївна – 31, 331
- Киричук Олександр Васильович – 461
- Кісь Роман Ярославович – 17
- Климчук Віталій Олександрович – 24
- Клімов Євген Олександрович – 24
- Клонінгер С'юзен – 19
- Ковальов Олександр Григорович – 78, 163
- Комісаров Вадим Олексійович – 31
- Кон Ігор Семенович – 18, 19, 24, 87, 105
- Копнін Павло Васильович – 260
- Костюк Григорій Силевич – 18–19, 68, 72, 78, 30, 317
- Кремень Василь Григорович – 78
- Кримський Сергій Борисович – 17, 25, 31
- Кронік Олександр Олександрович – 217
- Кубаєвський Микола Кузьмич – 426
- Кузікова Світлана Борисівна – 23
- Кульчицький Олександр Юліанович – 78
- Кун Томас Семюел – 272, 308, 349, 392, 400, 402, 423
- Курдюмов Сергій Павлович – 364

- Лазарук Андрій Франкович – 152
Лазурський Олександр Федорович – 78, 153
Лакатош (Лакатос) Імре – 308, 392, 423
Лейнер Ганс-Карл – 201
Лекторський Владислав Олександрович – 260, 311
Леонтєв Дмитро Олексійович – 17–20, 25, 89, 176–178, 217
Леонтєв Олексій Миколайович – 19, 67, 78, 112, 114, 132–133,
183, 232, 237–238, 266, 325, 327, 408
Леруа Едуард – 31, 120
Лерш Філіп – 392
Лефєвр Володимир Олександрович – 17
Ловенфельд Маргарет – 201
Лой Анатолій Миколайович – 17
Локк Джон – 20, 65, 236, 312
Ломов Борис Федорович – 24, 325, 392, 423
Лосєв Олексій Федорович – 18, 50
Лоський Микола Онуфрійович – 66
Люшер Макс – 201, 207
Ляйбніц Готфрід Вільгельм – 20, 65, 236, 316
- Макаренко Антон Семенович – 78
Максименко Сергій Дмитрович – 78
Максименко Юрій Борисович – 24
Мамардашвілі Мераб Костянтинович – 17, 21, 46, 48, 69, 216,
256, 392, 434
Маноха Ірина Петрівна – 31, 79, 331
Маркс Карл Генріх – 119
Маслов Абрам Гарольд – 19, 24, 94, 96–99, 105, 217

- Мединська Юлія Ярославівна – 31
Мей Ролло Ріс – 25
Мицько Володимир Мирославович – 31, 105
Моляко Валентин Олексійович – 24–25, 78, 379
Морган Конві Ллойд – 200
Моргун Володимир Федорович – 78
Морено Джекоб (Якоб) Леві – 201
Морщакова Олена Степанівна – 31
Москалець Віктор Петрович – 18–20, 20, 24–25, 105
Мюррей Генри Олександр – 200
Мясищев Володимир Миколайович – 24, 78, 266
М'ясоїд Петро Андрійович – 18, 20, 23, 31, 89, 260, 308, 321, 331, 424
- Надвинична** Тетяна Лонгінівна – 31
Ніцше Фрідріх Вільгельм – 19, 54
Носенко Елеонора Львівна – 24
Ньютон Ісаак – 64, 85
- Олпорт** Гордон Уїллард – 19, 162
Онищенко Василь Денисович – 78
Орбан-Лембрик Лідія Ернестівна – 24
- Панок** Віталій Григорович – 23
Парсонс Толкотт Едвард – 31, 120
Пасічник Ігор Демидович – 24
Пелипенко А.А. – 18
Петровський Артур Володимирович – 53, 78, 102, 260, 307,
358, 392
Піаже Жан – 44

- Платон Афіньський – 61, 84, 236, 259, 344, 407, 419
Платонов Костянтин Костянтинович – 20, 24, 72, 78
Подшивалкіна Валентина Іванівна – 24
Полані (Поланьї) Майкл – 350–351, 353
Помиткін Едуард Олександрович – 19
Попов Борис Васильович – 18
Попович Мирослав Володимирович – 25
Поппер Карл Раймунд – 223, 298, 308, 350, 392, 394
Постман Лео Джозеф – 237
Потапчук Євген Михайлович – 2, 9-11
Пригожин Ілля Романович – 364
- Радчук Галина Кіндратівна – 25, 31
Рассел Бертран – 20, 260
Ребуха Лілія Зіновіївна – 31
Ревасевич Ірина Степанівна – 31, 308, 327
Рибалка Валентин Васильович – 19, 23–24, 78, 80, 216, 219, 325,
358, 365, 423
Роджерс Карл Ренсом – 19, 99, 162
Розін Вадим Маркович – 25
Розов Микола Сергійович – 18, 158
Романенко Юрій Вікторович – 178
Роменець Володимир Андрійович – 17–20, 23–24, 28–29, 31, 39–40,
53, 57–58, 78, 83, 89, 104, 140, 150, 178, 216, 272,
307–308, 314, 320, 327, 330–331, 379, 392,
408, 410, 420, 437
Роршах Герман – 199–200, 202
Рубінштейн Мойсей Матвійович – 18–19

- Рубінштейн Сергій Леонідович – 19, 24, 45–46, 48–51, 67, 78,
147, 183, 237, 260, 262, 264, 307, 321–322,
325, 327, 379, 386, 392
- Сабадуха Володимир Олексійович – 55
- Савельєва Марина Юріївна – 17
- Савчин Мирослав Васильович – 20, 24, 221
- Самнер Вільям Грем – 31, 120
- Санніков Олександр Ілліч – 18, 23
- Саннікова Ольга Павлівна – 17, 23, 79, 216
- Сартр Жан-Поль Шарль Емар – 25, 259
- Сафін Вадим Фатхійович – 114
- Сафонік Лідія Миколаївна – 17, 25, 195, 197, 234
- Семашко Лев Михайлович – 25, 119
- Семенюк Святослав Михайлович – 24
- Семенюк Тамара Всеволодівна – 31
- Сельє Ганс – 70
- Серий Андрій Вікторович – 105
- Сімак Алла Анатоліївна – 31
- Слободчиков Віктор Іванович – 19, 114
- Слюсаревський Микола Миколайович – 24
- Сократ – 60, 236, 259, 310
- Соловійов Володимир Сергійович – 18
- Сонді Леопольд – 201–202
- Спіноза Бенедикт (Борух) – 65, 85, 273
- Старовойтенко Олена Борисівна – 20, 24, 392, 408, 423
- Стьопін В'ячеслав Семенович – 260, 270, 392, 394–395, 424
- Сухомлинський Василь Олександрович – 78

- Татенко Віталій Олександрович – 18, 23–24, 31, 112, 331, 379, 411
Теплов Борис Михайлович – 379
Титаренко Тетяна Михайлівна – 17–19, 23–24, 31, 79, 90, 105,
216, 228, 331, 392, 414
Тіллїх Пауль – 25
Ткаченко Олександр Миколайович – 78, 308, 379, 392
Томчук Михайло Іванович – 23
Трач Роман – 23–24
- Узнадзе Дмитро Миколайович – 24
- Фейєрбах Людвіг Андреас – 297
Фельдштейн Давид Йосипович – 112
Фенікс Філіп – 192
Фіхте Йоганн Готліб – 407
Флоренський Павло Олександрович – 31, 120
Фойєрабенд Пол Карл – 308, 349
Франк Леопольд – 200
Франк Семен Людвигович – 25
Франкл Віктор Еміль – 17–19, 25, 132, 139, 148, 184, 236,
370–371, 447
Фреге Фрідріх Людвіг Готтлоб – 295
Фрілінг Генріх – 207
Фройд Зигмунд (Сигізмунд) Шломо – 43, 102, 182
Фромм Еріх Зелігманн – 17–19, 25, 43–45, 156, 169, 227, 411
Фуко Мішель Поль – 19–20, 25, 191, 237, 259, 271–272
Фурман (Гуменюк) Оксана Євстахіївна – 18–19, 24, 31, 164,
173, 308, 327

Фурман Анатолій Васильович – 18, 24, 28, 30–31, 124, 167, 198,
308, 327, 334, 354, 358, 392, 403,
408, 426, 430

Хайрулін Олег Михайлович – 18, 31; 308

Хакен Герман – 364

Хомуленко Тамара Борисівна – 24

Х'єлл Ларрі – 19

Цуканов Борис Йосипович – 78

Цуллінгер Генріх – 202

Чамата Павло Романович – 307

Чебикін Олексій Якович – 20, 23, 216

Челпанов Георгій Іванович – 238

Чепелева Наталія Василівна – 20, 23, 25, 110, 238

Чижевський Олександр Леонідович – 31, 120

Чудновський Віль Емануїлович – 19, 25, 132, 216–217

Шандрук Сергій Костянтинович – 18, 20, 24, 31, 83, 178, 216,
308, 327

Шарден П'єр Тейяр де – 31, 120

Шаюк Ольга Ярославівна – 31, 308, 327

Швейцер Альберт – 414

Шевченко Наталія Федорівна – 23

Шелер Макс – 67

Шеллінг Фрідріх Вільгельм Йозеф фон – 85

Шостром Еверетт Лео – 24, 116

Шпрангер Едуард – 182

Щедровицький Георгій Петрович – 17, 25, 308, 392, 423, 430

Юдін Ерік Григорович – 308, 325, 392, 423

Юнг Карл Густав – 19, 155, 200

Юревич Андрій Владиславович – 308, 392

Ядов Володимир Олександрович – 73, 183

Ялом Ірвін Давид – 25

Ямницький Вадим Маркович – 24

Яницький Михайло Сергійович – 105

Ярошевський Михайло Григорович – 20, 25, 260, 307, 392

Ясперс Карл Теодор – 19, 25, 57, 223

Яценко Тамара Семенівна – 2, 12–14, 23

TABLE OF CONTENT

Zinoviya Karpenko

Architectonics of sense creation
of the life-meaning sphere of personality self-affirmation 6

Yevhen Potapchuk

Methodological optics of cognition
of the life-meaning sphere of personality 9

Tamara Yatsenko

The personal world of human as a life-meaning projection
of conscious and unconscious unity 12

INTRODUCTION..... 15

Chapter 1

PERSONALITY IN SENSE-BEING OPTICS

OF INTERDISCIPLINARY THEORIZING 36

1.1. Psychological reflection of personal being of human 36

1.2. Personality in optics of historical-psychological discourse 58

1.3. The personal world as an ontopenomenal reality 82

1.4. Personality in the value-semantic dimension 104

Conclusions to the first chapter 126

Chapter 2

THE SENSE-SPHERE OF BEING AND THE SENSE SPHERE

OF LIFE AS THEORETICAL CONSTRUCTS 131

2.1. Psychological substantiation
of the life-meaning sphere of personality 131

2.2. Sense-forms of the cultural development
and the spiritual formation of personality 150

2.3. Sense-being and sense of vitality as the framework
conditions of the development of personality 174

2.4. Psycho-diagnostics of the life-meaning sphere
of personality by the projective instrument 198

Conclusions to the second chapter 210

Chapter 3

SUBJECT, PRINCIPLES AND METHODOLOGICAL MEANS OF PSYCHOLOGICAL STUDY OF MEANING	215
3.1. The personality arising as an existential givens: foundations of the methodological analysis	215
3.2. Experienced organization of sense creation in scientific psychological interpretation	235
3.3. Worldview points of psychological cognition of the personality life-meaning sphere	259
3.4. Conceptually-meaningful level of the psychological cognition organization	279
Conclusions to the third chapter	302

Chapter 4

THE ESSENCE AND PECULIARITIES OF METHODOLOGICAL OPTICS OF COGNITION THE SENSE-SPHERE OF HUMAN	307
4.1. Methodological accents concerning genesis of psychological knowledge as a reflexive comprehension of reality	307
4.2. Reflective substantiation of methodological approaches and positions to the cognition of the personality	324
4.3. Parallax of psychological cognition in the personal format of world perception	341
4.4. Epistemic organization of psychological cognition of personality life-meaning sphere	357
Conclusions to the fourth chapter	373

Chapter 5

FORMS OF METHODOLOGIZATION IN THE PSYCHOLOGICAL COGNITION OF PERSONALITY LIFE-MEANING SPHERE	377
5.1. Categorically oriented thought activity as an instrument of psychological cognition	377
5.2. Methodological outlines of psychological cognition and comprehension of reality	390

5.3. The deed organization of the search cognitive and semantic activity of personality and its forms of expressions	406
5.4. Foundations of the psycho-sense cognition: from methodology to forms of methodologization	421
Conclusions to the fifth chapter	435
CONCLUSIONS	440
LIST OF USED SOURCES	451
NAME INDEX	492

Furman A. A.

**Psychology of the life-meaning development of personality:
[monograph] / Anatoliy Anatoliyovych Furman.** – Ternopil:
TNEU, 2017. – 508 p.

ISBN 978-966-654-479-0

The monograph is devoted to theoretical and methodological substantiation of the life-meaning sphere of personality as a system of conscious organization of life activity, which regulates its intentional and potential inquiries, testifies the full comprehension of itself and reality, is the existential core of its personified being. Personalized meaning forms are considered in detail, that form the decisive way of realization by the subject of the life activity its own vocation and put in order the vita-cultural space of its own self-fulfillment, stimulate the selection of a unique path-program of personalized self-deployment in situations of everyday life. The sense-semantic development of personality is interpreted from the positions and intellectual means of competent methodologization as a natural extension of problem-module thought activity from the acts of naming and appreciating to the active-creative and reflexive mastery the external reality by it and the awareness of its presence in the world and the emergence on the vast horizons of self-creation, which crystallizes in the acts of comprehension the being and the sense of life.

For the researchers of general human meanings and personified senses as the constitutive basis of personality development, which is improved in the individual way-deed of life realization, based on a clear understanding of its own values and goals, priorities and meanings that harmonize its interactions with the environment in the semantic polyphony of socio-cultural everyday life.

Reviewers:

Karpenko Z. S. – Doctor of Psychology, Professor (Ivano-Frankivsk);

Potapchuk Y. M. – Doctor of Psychology, Professor, Honored worker of education of Ukraine (Khmelnyskiy);

Yatsenko T. S. – Doctor of Psychology, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Pedagogical Ukraine, Honored worker of National Education of Ukraine (Cherkasy).

ISBN 978-966-654-479-0

LBC 88.37

Copyright © Furman A.A., 2017

All rights reserved, reprint is allowed with written permission of the author.

ФУРМАН Анатолій Анатолійович
ПСИХОЛОГІЯ СМИСЛОЖИТТЄВОГО
РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Монографія

Художній редактор, верстка – Юрій Москаль
Технічний редактор, коректура – Надія Колісник

Підписано до друку 20.12.2016.
Формат видання 60x84 $\frac{1}{16}$
Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний. Друк на дублюкаторі.
Умов. друк. арк. 19,5. Обл. вид. арк. 19,7.
Зам. № М028-17. Наклад 300 прим.

Видавець та виготовлювач
Тернопільський національний економічний університет
(вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46004)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467
від 23 березня 2009 року

Видавничо-поліграфічний центр
“Економічна думка ТНЕУ”
46004, м. Тернопіль, вул. Бережанська, 2,
тел. (0352) 47-58-72,
електронна пошта: edition@tneu.edu.ua